

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ, ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ &
ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑΣ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ ΠΕΔΙΟΥ ΚΑΙ ΥΛΙΚΟΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ»

Διπλωματική εργασία

Τίτλος εργασίας:

Ο αττικός κιονωτός κρατήρας στην Ιταλία και τη Σικελία

Πλεξίδα Άννα

ΑΜ: M031121014

Επιβλέπων καθηγητής: Παλαιοθόδωρος Δημήτριος

Μέλη της συμβουλευτικής επιτροπής: Λεβέντη Ιφιγένεια και
Κουτσουφλάκης Γεώργιος

Βόλος, 2022-2023

Ευχαριστίες

Η παρούσα διπλωματική εργασία πραγματοποιήθηκε στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, στο τμήμα Ιστορίας, Αρχαιολογίας και Κοινωνικής Ανθρωπολογίας και συγκεκριμένα στα πλαίσια του Προγράμματος Μεταπτυχιακών Σπουδών «Αρχαιολογία πεδίου και υλικός πολιτισμός», κατά το ακαδημαϊκό έτος 2022-2023.

Η ολοκλήρωση της μεταπτυχιακής εργασίας θα ήταν αδύνατη χωρίς την πολύτιμη βοήθεια και υποστήριξη του επιβλέποντος καθηγητή μου, Αναπληρωτής Καθηγητής του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας, κ. Παλαιοθόδωρος Δημήτριος. Ακόμη, θα ήθελα να ευχαριστήσω την κ. Λεβέντη Ιφιγένεια και τον κ. Κουτσουφλάκη Γεώργιο για την συμμετοχή τους στην τριμελή επιτροπή αξιολόγησης της εργασίας.

Ιδιαίτερες ευχαριστίες θέλω να απευθύνω στην οικογένειά μου, η οποία υπήρξε πάντα ένα ανεκτίμητο στήριγμα για μένα καθ' όλη τη διάρκεια των σπουδών μου.

Πλεξίδα Άννα

Φοιτήτρια ΠΜΣ

Βόλος, 2022-2023

Περιεχόμενα

Περίληψη	6-7
Abstract	7
Συντομογραφίες	8-9
Εισαγωγή	10-12
Κεφάλαιο 1	
1.1 Η εμφάνιση του κιονωτού κρατήρα στον ελλαδικό χώρο και η εξάπλωσή του	13-16
1.2 Η περίπτωση του αττικού κιονωτού κρατήρα ως ένα εξαγωγίμο προϊόν και οι ιδιαιτερότητές του	16-21
Κεφάλαιο 2	
2.1 Τυπολογία ταφών και ταφικά πλαίσια στην ιταλική χερσόνησο	22-25
Κεφάλαιο 3	
3.1 Η γεωγραφική θέση της Σικελίας και οι πληθυσμοί της	26-28
3.2 Οι αττικοί κιονωτοί κρατήρες στις νεκροπόλεις της Σικελίας	
Marianopoli	28-30
Γέλα	30-35
Monte Bubbonia	35-36
Ακράγας	36-39
Capodarso	39-40
Sabucina	41-57
Vassallaggi	57-59
Morgantina	59-60

Συρακούσες 60-62

Ιμέρα 62-64

Κεφάλαιο 4

4.1 Η γεωγραφική θέση της Ν. Ιταλίας

και οι πληθυσμοί της 65-66

4.2 Οι αττικοί κιονωτοί κρατήρες στις

νεκροπόλεις της Ν. Ιταλίας

Montesarchio 66-68

Πιθηκούσες 68-70

Νάπολη 70-71

Cavallino 71-72

Ruvo 72-74

Vaste 74-76

Brindisi 77-78

Egnazia 78-79

Mesagne 79-81

Otranto 81-82

Rudiae 82-85

Ugento 85-86

Valesio 86-87

Κεφάλαιο 5

5.1 Το εργαστήριο της Απουλίας και

η ιταλιωτική κεραμική 88-91

Κεφάλαιο 6

6.1 Ο κιονωτός κρατήρας στη Μακεδονία 92-94

6.2 Οι αττικοί κιονωτοί κρατήρες στα

νεκροταφεία της Μακεδονίας

Σίνδος	94-96
Αγία Παρασκευή	96-105
Θέρμη (Σέδες)	105-106
Καραμπουρνάκι	106-107
Αρχοντικό	107-108
Πύδνα (Μακρύγιαλος)	108-110
Κίτρος «Λουλούδια»	110
Σύνοψη-Συμπεράσματα	111-117
Γραφήματα	118-119
Κατάλογος αγγείων	120-155
Κατάλογος εικόνων	156-276
Βιβλιογραφικός κατάλογος	277-283

Περίληψη

Η διπλωματική εργασία θα επικεντρωθεί στην ανάλυση μίας συγκεκριμένης κατηγορίας αγγείων: των αττικών κιονωτών κρατήρων, από τον 6^ο αιώνα έως το 400 π.Χ. Θα γίνει αναφορά στο τρόπο διάδοσης και υιοθέτησης αυτού του σχήματος από τους πληθυσμούς της ιταλικής χερσονήσου (κυρίως μέσω του εμπορίου και των ελληνικών αποικιών), αλλά και θα εστιάσει στη διαφορετική χρήση τους. Στόχος, συνεπώς, της εργασίας είναι να συγκεντρωθούν όλα τα απαραίτητα δεδομένα, ώστε να καταλήξουμε σε ακριβή πορίσματα για το ρόλο των κρατήρων στις ταφικές τελετουργίες. Η μελέτη θα διαρθρωθεί σε έξι επιμέρους κεφάλαια, με την προσθήκη στο τέλος του κυρίου μέρους ενός καταλόγου με αττικούς κιονωτούς κρατήρες που βρέθηκαν σε ταφικά πλαίσια. Στο πρώτο κεφάλαιο θα παρουσιαστεί η εμφάνιση του κιονωτού κρατήρα στον ελλαδικό χώρο, μέσω του κορινθιακού εργαστηρίου και στη συνέχεια η υιοθέτησή του από το αττικό εργαστήριο, καθώς και η εξάπλωσή του σε πιο απομακρυσμένες περιοχές, όπως στη Μεγάλη Ελλάδα. Για την πλήρη κατανόηση της εξάπλωσης του συγκεκριμένου αγγειακού τύπου θα γίνει αναφορά στις ιδιαιτερότητες που παρουσιάζει σε περιοχές, όπως η Μακεδονία, η Ιταλία και η Σικελία. Το δεύτερο κεφάλαιο θα επικεντρωθεί στην τυπολογία των ταφών, καθώς και στα ταφικά τελετουργικά που επικρατούσαν στην ιταλική χερσόνησο. Στη συνέχεια, στο τρίτο και τέταρτο κεφάλαιο θα πραγματοποιηθεί μία εκτενής παρουσίαση των περιοχών και των νεκροπόλεων της Σικελίας και της Ιταλίας, αντίστοιχα, όπου είναι εμφανής η παρουσία του αττικού κιονωτού κρατήρα. Παράλληλα, θα γίνει μία προσπάθεια εξαγωγής συμπερασμάτων για το φύλο και την κοινωνική τάξη των αποθανόντων, μέσω της ανάλυσης της εικονογραφίας και της χρήσης αυτών των αγγείων, καθώς και του υπόλοιπου ταφικού συνόλου που βρέθηκε μαζί τους. Στο πέμπτο κεφάλαιο θα παρουσιαστεί ένα τοπικό εργαστήριο της ιταλικής χερσονήσου, το απουλικό, και στο πώς συνεχίζει την παράδοση της αττικής παραγωγής κρατήρων, προσαρμόζοντάς την στις δικές του ανάγκες. Στο έκτο και τελευταίο κεφάλαιο θα πραγματοποιηθεί ένας παραλληλισμός για την ακριβέστερη εξαγωγή συμπερασμάτων με την παρουσία της αττικής κεραμικής και ειδικότερα των αττικών κιονωτών κρατήρων στα νεκροταφεία της Μακεδονίας, μέσω της ανάλυσης αυτών των αγγείων. Για την πραγμάτωση αυτής της εργασίας απαιτήθηκε η αποδελτίωση ενός μεγάλου αριθμού Αρχαιολογικών Δελτίων (Α.Δ.), επιστημονικών βιβλίων και δημοσιεύσεων των κατά τόπους περιοχών και των αγγείων για την ενίσχυση της έρευνας.

Λέξεις-κλειδιά: Αττικός κιονωτός κρατήρας, Ιταλική χερσόνησος, Ταφική τελετουργία, Γηγενείς πληθυσμοί.

Abstract

The thesis will focus on the analysis of a specific category of vases: the attic column kraters, approximately the period of the 6th century BC to 400 B.C. It will refer to the way this shape was disseminated and adopted by the populations of the Italian peninsula (mainly through trade and the greek colonies), but will also focus on their different uses. The aim of the paper, therefore, is to gather all the necessary data in order to arrive at precise findings on the role of kraters in funerary rituals. The study will be structured in six chapters, with the addition at the end of the main part, of a list of attic column kraters found in funerary contexts. The first chapter will present the emergence of the column krater in Greece, through the corinthian workshop, followed by its adoption by the attic workshop and its spread to more remote areas, such as Magna Graecia. For a full understanding of the spread of this pottery type, reference will be made to the peculiarities it presents in areas such as Macedonia, Italy and Sicily. The second chapter will refer to the typology of the tombs, as well as to the burial rituals that prevailed in the italian peninsula. Chapters three and four will provide an extensive presentation of the regions and cemeteries of Sicily and Italy, respectively, where the presence of attic column krater is evident. At the same time, an attempt will be made to conduct inferences about the gender and social class of the deceased through the analysis of the iconography and use of these vessels, as well as the other funerary equipment found with them. Chapter five will discuss one local workshop on the italian peninsula, the apulian, and how it continued the tradition of attic krater production, adapting it to its own needs. In the sixth and final chapter, a parallel will be drawn for more accurate conclusions with the presence of attic pottery and in particular attic column kraters of Macedonia, through the analysis of these vessels. For the realization of this thesis, the cataloguing of a large number of Archaeological Data Sheets, scientific books and publications of the areas and the vessels was required to support the research.

Keywords: Attic column krater, Italian peninsula, Burial ritual, Indigenous populations.

Συντομογραφίες

Γενικές συντομογραφίες

A.	Ανατολικά
B.	Βόρεια
BA.	Βορειοανατολικά
ΒΔ.	Βορειοδυτικά
Δ.	Δυτικά
Z.	Ζωγράφος
N.	Νότια
NA.	Νοτιοανατολικά
ΝΔ.	Νοτιοδυτικά
T.	Τάφος

Συντομογραφίες βιβλίων, περιοδικών και βάσεων αναζήτησης αρχαιολογικής έρευνας

<i>ΚΩΚΑΛΙΟΣ</i>	ΚΩΚΑΛΙΟΣ: Studi pubblicati dalla Sezione di Storia Antica del Dipartimento di Beni Culturali dell'Università di Palermo
<i>ARV</i>	Attic Red-Figure Vase-Painters
<i>AtticPot</i>	Attic Pottery in Thrace
<i>Bull. Inst. Class. Stud.</i>	Bulletin of the Institute of Classical Studies
<i>CVA</i>	Corpus Vasorum Antiquorum
<i>EFR</i>	École française de Rome
<i>HBA</i>	Hamburger Beiträge zur Archäologie
<i>IJA</i>	International Journal of Archaeology
<i>OJA</i>	Oxford Journal of Archaeology
<i>StAnt</i>	Studi di Antichità, Università di Lecce

Συντομογραφίες μουσείων

ΑΜΘ	Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης
ΑΜΠ	Αρχαιολογικό Μουσείο Πέλλας
Cab. Méd.	Cabinet des Médailles
MANN	Museo Archeologico Nazionale di Napoli
MANSC	Museo Archeologico Nazionale del Sannio Caudino
MAR	Museo Archeologico Regionale di Agrigento
MARAS	Museo Archeologico Regionale “Antonino Salinas”
MARC	Museo Archeologico Regionale di Caltanissetta
MARFR	Museo Archeologico Provinciale “Francesco Ribezzo”
MARM	Museo Archeologico Regionale di Marianopoli
MARPO	Museo Archeologico Regionale “Paolo Orsi”
MARTA	Museo Archeologico Nazionale di Taranto
MLP	Musée du Louvre Paris
MUSC	Museo “Sigimondo Castromediano”

Εισαγωγή

Τα αγγεία χρησίμευαν ως δοχεία, είτε για χρηστικούς σκοπούς στις οικίες είτε για τελετουργικούς σκοπούς και θρησκευτικές τελετές. Μερικά ήταν διακοσμημένα με περίτεχνες παραστάσεις ή με απλά σχέδια, άλλα καλύπτονταν σχεδόν εξ' ολοκλήρου από γάνωμα, ενώ υπήρχαν και μη διακοσμημένα σκεύη που προορίζονταν κυρίως για μεταφορική και μαγειρική χρήση. Τα διακοσμημένα αγγεία αποτελούν ασφαλώς ένα ξεχωριστό σύνολο ανάμεσα σε ανάλογες δημιουργίες του παγκόσμιου πολιτισμού¹. Αναμφισβήτητα η αφθονία και η εξαιρετική ποιότητα πηλού, που υπήρχε σε πολλά μέρη του αρχαίου ελληνικού κόσμου, έδωσαν την ευκαιρία στους Έλληνες κεραμείς να πειραματιστούν με αυτόν και να δημιουργήσουν θαυμαστά αγγεία². Ο μεγάλος αριθμός των σωζόμενων αγγείων, μέσω της τυπολογίας τους, της εικονογραφίας τους, της τεχνοτροπίας τους, αλλά και της χρήσης τους, δίνει τη δυνατότητα στην ερευνητική κοινότητα να προσεγγίσει ακριβέστερα πολλές πτυχές του αρχαίου βίου.

Κατά την αρχαϊκή και κλασική εποχή παρατηρείται μία διασπορά διαφόρων αγγείων από τη Β. Ευρώπη μέχρι το Σουδάν και από τη ΒΔ. Αφρική έως το Α. Ιράν³. Ένας από τους πολυάριθμους τύπους ελληνικών αγγείων που έχουν παρατηρηθεί και καταγραφεί, είναι ο αττικός κιονωτός κρατήρας, όπου θα μας απασχολήσει σε αυτή την εργασία. Πρόκειται για αγγείο κορινθιακής καταγωγής, για αυτό ονομάζεται και *κορινθιουργής*. Ο όρος *κρατήρ* προέρχεται από το αρχαίο ελληνικό ρήμα *κεράννυμι*, που σημαίνει αναμειγνύω και στην ουσία πρόκειται για ένα μεγάλο αγγείο με σφαιρικό σώμα, διακριτό λαιμό με ευρύ στόμιο και βαρύ πόδι⁴. Από την άλλη, ο όρος κιονωτός κρατήρας οφείλει το συμβατικό του όνομα στις λαβές του, οι οποίες μοιάζουν με κίονες, που υψώνονται και στηρίζουν τα δύο οριζόντια τετράπλευρα πλακίδια που εκφύονται από το χείλος (Εικόνα 1). Όπως και οι άλλοι τύποι κρατήρων, αποτελούσε το κατεξοχήν σκεύος των αρχαίων για την ανάμειξη του οίνου με νερό και είχε κεντρική σημασία στα συμπόσια. Το αποτέλεσμα της ανάμειξης αυτής ήταν ο φημισμένος *κεκραμμένος οίνος*. Η τελετουργία του οινοποσίας, από τα καθημερινά χαρακτηριστικά της (οικιακά συμπόσια και ταφικά δείπνα), μέχρι εκείνα που συνδέονται με τις κοινωνικές και πολιτικές πρακτικές (συναντήσεις αρχηγών), έως

¹ Τιβέριος 1996, 13.

² Τιβέριος 1996, 13.

³ Paleothodoros 2022, 1.

⁴ Clark κ.ά. 2002, 104.

ότου να επιτύχει τη θρησκευτική έκφραση της επανένωσης με το θείο διαμέσου της θυσίας και του κοινού γεύματος, είναι παρούσα ήδη από την 6^η χιλιετία π.Χ. και αποτελεί έναν ισχυρό δεσμό που συνδέει τους πολιτισμούς της Μεσογείου⁵.

Από τις αρχές του 6^{ου} αιώνα π.Χ., τα αττικά εργαστήρια αρχίζουν να μιμούνται το σχήμα και την εικονογραφία του κορινθιακού κιονωτού κρατήρα με αποτέλεσμα να επικρατήσουν και στις πιο απομακρυσμένες αγορές, όπως αυτές της Μεγάλης Ελλάδας. Ως αποτέλεσμα αυτής της διάδοσης, το μοντέλο του ελληνικού συμποσίου έγινε αισθητό σε μεγάλο βαθμό στην Ετρουρία, αλλά και ανάμεσα στους υπόλοιπους ιταλικούς πληθυσμούς της κεντρικής και Ν. Ιταλίας. Δεν είναι τυχαίο ότι σε ορισμένες ιταλικές τοποθεσίες (Braidia di Vaglio, Torre di Satriano κτλ.), βρέθηκαν αίθουσες συμποσίου του τέλους του 7^{ου} και του 6^{ου} αιώνα π.Χ. Πρόκειται, στην ουσία, για μεγάλους ορθογώνιους χώρους με προθαλάμους και στοές, που διακρίνονται από σύνολα αγγείων συμποσίου, αποτελούμενα από πρόχους, κύλικες, μικρούς τριποδικούς σκύφους και μελανόμορφους κρατήρες αττικής παραγωγής⁶. Παράλληλα, το τελετουργικό του συμποσίου θα αποκτήσει συμβολική αξία και θα διαδραματίσει σημαντικό ρόλο στις ταφικές πρακτικές της ιταλικής χερσονήσου.

Η διάδοση των αττικών διακοσμημένων αγγείων αποτελεί ένα πεδίο έρευνας που έχει απασχολήσει τους ειδικούς ήδη από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα. Η πρόσφατη έρευνα έχει στραφεί σε μία προσπάθεια ολοκληρωμένης αποτίμησης του ρόλου των επείσακτων ελληνικών αγγείων ως συστατικού στοιχείου του υλικού πολιτισμού των λαών που τα χρησιμοποιούσαν, καθώς και στην χαρτογράφηση της διάδοσης της αττικής κεραμικής στον ευρύτερο μεσογειακό χώρο⁷. Στην παρούσα εργασία, με βάση το διαθέσιμο βιβλιογραφικό υλικό, θα πραγματοποιηθεί μία διεξοδική ανάλυση των κιονωτών κρατήρων στα ταφικά σύνολα της Σικελίας, ενώ στην περίπτωση της Ν. Ιταλίας θα αναλυθεί ένας επαρκής αριθμός κιονωτών κρατήρων που βρέθηκαν στις νεκροπόλεις της. Δυστυχώς, το δημοσιευμένο αρχαιολογικό υλικό της Μεγάλης Ελλάδας είναι ελλιπές σε ορισμένες περιοχές και νεκροπόλεις της, με αποτέλεσμα να χρησιμοποιηθεί μία επιλεκτική βιβλιογραφία για την διεξαγωγή συμπερασμάτων. Όσον αφορά την περίπτωση της Μακεδονίας, θα παρουσιαστούν όλοι οι δημοσιευμένοι αττικοί κιονωτοί κρατήρες που βρέθηκαν στα μακεδονικά νεκροταφεία. Σχετικά με τη σειρά

⁵ Russo 2011, 8.

⁶ Russo 2011, 16.

⁷ Παλαιοθόδωρος 2022, 346.

παράθεσης των προς μελέτη περιοχών, θεώρησα συνετό να αναλύσω πρώτα την Σικελία και στη συνέχεια τη Ν. Ιταλία, καθώς η εργασία εστιάζει κατά κύριο λόγο στη χρήση του αττικού κιονωτού κρατήρα στις νεκροπόλεις αυτών των περιοχών. Κατόπιν συνεννοήσεως με τον επιβλέποντα καθηγητή μου, κ. Παλαιοθόδωρο, αποφασίσαμε να προσθέσουμε την περίπτωση της Μακεδονίας ως ένα παραπληρωματικό κεφάλαιο στο τέλος της εργασίας, το οποίο συμβάλλει στην εξαγωγή ορισμένων πορισμάτων για τη χρήση του αττικού κιονωτού κρατήρα στα μακεδονικά ταφικά σύνολα, καθώς και για την κοινωνική τάξη των νεκρών. Ο μακεδονικός χώρος επιλέχθηκε ανάμεσα σε μία πληθώρα περιοχών με εισαγμένα αττικά αγγεία (π.χ. Θράκη), καθώς έχει καταγραφεί μία άξια προσοχής ποσότητα αττικών κιονωτών κρατήρων, μέσω της οποίας μπορεί να πραγματοποιηθεί ένας εύστοχος παραλληλισμός με τις προαναφερθείσες περιοχές.

Κεφάλαιο 1

1.1 Η εμφάνιση του κιονωτού κρατήρα στον ελλαδικό χώρο και η εξάπλωσή του

Η εμφάνιση του κιονωτού κρατήρα στον ελλαδικό χώρο τοποθετείται στην πρώιμη κορινθιακή φάση (610-580 π.Χ.) και συνδέεται αναμφισβήτητα με τα εργαστήρια της Κορίνθου⁸. Αποτελεί το πρώτο μεγάλο μεγέθους αγγείο που κατασκευάζεται στα κορινθιακά εργαστήρια της αρχαϊκής περιόδου, το οποίο γίνεται με την πάροδο του χρόνου ένα κατεξοχήν εξαγωγίμο κεραμικό προϊόν σε διάφορες περιοχές, όπως στην Ετρουρία, τη Σικελία, τη Ν. Ιταλία, τη Μεσόγειο κτλ. Για παράδειγμα, οι παλαιότερες εισαγωγές αγγείων από την Κόρινθο σε αρκετές περιοχές του βορειοελλαδικού χώρου ανάγονται στο τελευταίο τέταρτο του 8^{ου} αιώνα π.Χ. και αυξάνονται σταδιακά στη διάρκεια του 7^{ου} αιώνα π.Χ. Οι μεγαλύτερες ποσότητες κορινθιακών αγγείων βρέθηκαν σε ταφικά συμφραζόμενα ως κτερίσματα, αλλά ενδιαφέρουσα είναι και η παρουσία τους στα περισσότερα τοπικά ιερά ως αναθήματα⁹. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση της Αργίλου, μίας αρχαίας παραλιακής πόλης της Μακεδονίας, όπου έχει έρθει στο φως άφθονη ποσότητα κορινθιακής κεραμικής σε αποσπασματική κυρίως μορφή. Τα περισσότερα θραύσματα προέρχονται από κρατήρες που φέρουν διακόσμηση με πτηνά (σειρήνες, γρύπες και πολλών άλλων ειδών πουλιά)¹⁰.

Σε γενικές γραμμές, το σημαντικότερο εργαστήριο κεραμικής κατά τον 7^ο αιώνα π.Χ. ήταν εκείνο της Κορίνθου, τόσο από την άποψη των νεοτερισμών και της ευρηματικότητας που επέδειξε, όσο και από την πλευρά της διάδοσης των αγγείων του και συνεπώς της επιρροής που άσκησε στα άλλα κέντρα. Η παραγωγή των γραπτών κορινθιακών αγγείων αναπτύχθηκε στη διάρκεια του 7^{ου} αιώνα π.Χ. και άρχισε να μειώνεται προς το τέλος του 6^{ου} αιώνα π.Χ., κάτω από την πίεση άλλων ανερχόμενων εργαστηρίων, όπως τα αττικά. Αρχικά, η διακόσμηση των κορινθιακών αγγείων επηρεάστηκε σε μεγάλο βαθμό από την Ανατολή και χαρακτηρίστηκε από επιβλητικές ζωφόρους με παραστάσεις ζώων ή μυθικών όντων. Με το πέρασμα των χρόνων παρατηρείται μία αύξηση των μυθολογικών σκηνών, αλλά και των θεμάτων παρμένων από την καθημερινή ζωή, τα οποία συμπληρώνονται με διάφορα φυτικά διακοσμητικά

⁸ Μανακίδου 2021, 457.

⁹ Μανακίδου 2021, 455.

¹⁰ Neeft 2020, 103.

μοτίβα, όπως ρόδακες και άνθη λωτού. Είναι εμφανής η τάση για πιο ήρεμες και συγκρατημένες αποδόσεις, για συνθέσεις καλύτερα οργανωμένες, περισσότερο συμμετρικές που ασφαλώς εκφράζουν σαφέστερα τον πιο ισορροπημένο κόσμο της νέας εποχής¹¹. Σε αυτό έχει συμβάλει ουσιαστικά και η νέα τεχνική, η μελανόμορφη, που είχε ανακαλυφθεί από τις αρχές κιόλας του 7^{ου} αιώνα π.Χ. στον κορινθιακό Κεραμεικό. Συνεπώς, στα εργαστήρια της Κορίνθου χρωστά η αρχαία ελληνική αγγειογραφία την επινόηση της μελανόμορφης τεχνικής, η οποία υιοθετήθηκε και σε άλλες περιοχές, ενώ τελειοποιήθηκε σχεδόν έναν αιώνα αργότερα στα αττικά εργαστήρια.

Ο μελανόμορφος ρυθμός καθιερώθηκε από τον αττικό Κεραμεικό εξήντα περίπου χρόνια μετά την ανακάλυψή του. Από τα πρώτα του βήματα, γύρω στο 630 π.Χ., επάνω στα μεγάλου σχήματος αγγεία, όπως κρατήρες και αμφορείς, παρουσιάζεται εντυπωσιακά ολοκληρωμένος και μνημειώδης¹². Δεν είναι τυχαίο ότι, ήδη από τα πρώτα του βήματα, τα προϊόντα του αττικού Κεραμεικού αρχίζουν να κάνουν, έστω και δειλά, την εμφάνισή τους στις ξένες αγορές, όπως στην Ετρουρία¹³. Τα αττικά εργαστήρια, στην προσπάθειά τους να εισχωρήσουν στο διεθνές εμπόριο αγγείων, προσαρμόζουν την παραγωγή τους στις προτιμήσεις της εκάστοτε αγοράς. Καθώς τις προτιμήσεις αυτές τις είχαν διαμορφώσει σε ένα μεγάλο βαθμό τα κορινθιακά εργαστήρια, που τα έργα τους κυριαρχούσαν στις διεθνείς αγορές, επακόλουθο ήταν οι Αττικοί ομότεχνοί τους να προσπαθήσουν να τους μιμηθούν, ώστε να κάνουν την παράγωγή τους ανταγωνίσιμη. Οι Αθηναίοι αγγειογράφοι μπόρεσαν να φθάσουν σε ένα μεγαλείο σε κλίμακα και τεχνική, πέρα από τις δυνατότητες της μικρογραφικής μελανόμορφης τεχνικής της Κορίνθου, αν και η δεύτερη ήταν πιο συγκεντρωμένη και ακριβής¹⁴. Όσον αφορά το σχήμα και την εικονογραφία του κιονωτού κρατήρα στην Αττική ακολουθούν τα κορινθιακά πρότυπα και αυτός είναι ένας από τους κύριους λόγους της γρήγορης διάδοσής του. Σύμφωνα με τα υπάρχοντα στοιχεία, ένας αξιοσημείωτος αριθμός αττικών μελανόμορφων κιονωτών κρατήρων έχει βρεθεί σε διάφορα νεκροταφεία της Μακεδονίας, όπου ανήκε κατά κύριο λόγο στην κατηγορία των κτερισμάτων. Οι άλλες δύο παραλλαγές των αττικών κρατήρων, δηλαδή οι ελικωτοί και οι καλυκωτοί, εμφανίζονται αργότερα και έχουν μικρότερη διάδοση εκτός

¹¹ Τιβέριος 1996, 20.

¹² Τιβέριος 1996, 20.

¹³ Τιβέριος 1996, 20.

¹⁴ Boardman 2001, 17.

Αττικής¹⁵. Ο κωδωνόσχημος κρατήρας εισήχθη μετά την έναρξη της ερυθρόμορφης τεχνικής και προτιμήθηκε ιδιαίτερα μετά από τα μέσα του 5^{ου} αιώνα π.Χ. σε πολλές περιοχές του αρχαίου ελληνικού κόσμου.

Γύρω στο 530 π.Χ. ο μελανόμορφος ρυθμός στην Αττική είχε εξαντλήσει όλες τις δυνατότητές του. Στα αττικά εργαστήρια όχι μόνο της εποχής αυτής αλλά και προηγούμενων περιόδων, παρατηρούνται πειραματισμοί ως προς την τεχνική της διακόσμησης των αγγείων. Μέσω αυτών των πειραματισμών άνθισε μία νέα τεχνική στην Αθήνα, η λεγόμενη ερυθρόμορφη, η οποία κυριάρχησε για περισσότερα από διακόσια χρόνια (530-320 π.Χ.) και έδωσε τη δυνατότητα στους αγγειογράφους να απεικονίσουν τις ανθρώπινες μορφές σε όλες τις δυνατές στάσεις και κινήσεις¹⁶. Αποτέλεσε τον κατεξοχήν εικονιστικό ρυθμό στην αγγειογραφία της Ελλάδας και μέσω του εξαγωγικού εμπορίου, κυρίως προς την Ιταλία θα δώσει σπουδαία δείγματα αγγείων, τα οποία πλέον εκτίθενται στα μουσεία της Ιταλίας και γενικά της Δύσης. Αυτή η εκτεταμένη διάδοση των αγγείων πέρα από τα σύνορα του ελληνικού χώρου, παρέχει μεγάλης σημασίας ιστορικά στοιχεία για μη ελληνικές ή εξελληνισμένες κοινωνίες και είναι παράλληλα μία άριστη πηγή γνώσης της διακίνησης του αθηναϊκού εμπορίου αγγείων. Για παράδειγμα, ο αττικός κιονωτός κρατήρας, αν και δεν αποτελεί ένα αποκλειστικά εξαγωγίμο προϊόν, μπορεί να βρεθεί σε σημαντικές ποσότητες στη Σικελία, στην Απουλία, στη Καμπανία, στην Ετρουρία, αλλά και γενικότερα στη Ν. Ιταλία. Είναι σαφές, λοιπόν, ότι η παραγωγή των κιονωτών κρατήρων χωρίς την ιταλική χερσόνησο δεν θα ήταν οικονομικά βιώσιμη¹⁷.

Γύρω στο 440 π.Χ., ενδιαφέροντα ερυθρόμορφα αγγεία που μιμούνται τα αττικά, άρχισαν να παράγονται και σε διάφορες περιοχές της Μεγάλης Ελλάδας, περιορίζοντας τις εισαγωγές των αττικών. Όσον αφορά τους κιονωτούς κρατήρες, το σχήμα τους θα επικρατήσει μέχρι και τα μέσα του 4^{ου} αιώνα, μέσω των απουλικών εργαστηρίων, και είναι σαφές ότι η εικονογραφία τους απευθύνεται κυρίως στην εγχώρια απουλική αγορά και ιδιαίτερα στην πολεμική 'ελίτ'. Για παράδειγμα, το Capodarso είναι μία περιοχή που αναδεικνύει μία σημαντική παραγωγή τοπικής κεραμικής σε απομίμηση των ελληνικών αγγείων. Πρόκειται για κιονωτούς κρατήρες από ένα θαλαμωτό τάφο, με πλούσια γεωμετρική και φυτική διακόσμηση στο σώμα των αγγείων. Ακόμη, στη

¹⁵ Μανακίδου 2021, 460.

¹⁶ Τιβέριος 1996, 42.

¹⁷ Van de Put 2022, 12.

νεκρόπολη της Sabucina επικρατούν οι κιονωτοί κρατήρες, οι οποίοι είναι διακοσμημένοι με σκηνές μαχών μεταξύ πολεμιστών, αναχωρήσεων για τον πόλεμο και συνομιλιών μεταξύ των εφένδρων. Με άλλα λόγια, μπορεί να θεωρηθεί ένα αγγείο με δευτερεύουσα ταφική χρήση που προορίζεται για άνδρες, οι οποίοι και μετά το θάνατο συμμετείχαν συμβολικά στο τελετουργικό συμπόσιο. Το γεγονός ότι πολλοί κρατήρες εναποτέθηκαν σε τάφους σε μη ελληνικούς χώρους ως τεφροδόχοι και σπάνια σε ελληνικά περιβάλλοντα προκαλεί ερωτήματα και στρεβλώνει ως ένα βαθμό την εικόνα για την κατανομή τους. Αυτή η διαστρέβλωση συνιστά φυσικό επακόλουθο, καθώς θα περίμενε κανείς ο κρατήρας όχι μόνο να χρησιμοποιηθεί επί το πλείστον από τους ελληνικούς πληθυσμούς της Δύσης, αλλά και να έχει μία παρόμοια χρήση με αυτή που παρατηρείται στον ελλαδικό χώρο.

Γίνεται, συνεπώς, αντιληπτό ότι σε πολλές περιοχές του αρχαίου ελληνικού κόσμου αλλά και σε ζώνες αποικιακών εγκαταστάσεων, οι εισαγωγές των ελληνικών αγγείων επηρέασαν σε μεγάλο βαθμό, την τοπική παραγωγή ως προς την υιοθέτηση σχημάτων, τεχνικών και διακοσμητικών θεμάτων. Ο κιονωτός κρατήρας αντιγράφηκε από διάφορα εργαστήρια και έγινε ένα αγαπητό αγγείο στους ντόπιους αγοραστές, το οποίο εξυπηρετούσε τις ανάγκες της εγχώριας αγοράς.

1.2 Η περίπτωση του αττικού κιονωτού κρατήρα ως ένα εξαγωγίμο προϊόν και οι ιδιαιτερότητές του

Η μελέτη του αττικού κιονωτού κρατήρα που εισήχθη στην Ιταλία και τη Σικελία ενέχει κάποιους προβληματισμούς και περιορισμούς. Αρχικά, το γεγονός ότι η αρχαιολογική επιστήμη στην Ελλάδα έστρεψε αποκλειστικά σχεδόν το ενδιαφέρον της στη μελέτη των υλικών καταλοίπων που αποκαλύφθηκαν στον κυρίως ελληνικό χώρο, αφήνοντας κατά μέρος τις συναφείς αρχαιότητες της Μεγάλης Ελλάδας, δυσχέρανε την κατανόηση των σχέσεων που αναπτύχθηκαν μεταξύ των Ελλήνων αποίκων και των γηγενών πληθυσμών της ιταλικής χερσονήσου, όπως και το βαθμό της πολιτιστικής ανταλλαγής και της προσαρμογής διαφόρων εθίμων και τελετουργιών από τις τοπικές κοινωνίες. Ένας δεύτερος παράγοντας που θα πρέπει να ληφθεί υπόψιν, είναι η πεποίθηση ότι η εγχώρια παραγωγή κεραμικής μιμήθηκε άκριτα τα εισαγόμενα αττικά αγγεία και συνεπώς δεν είχε κάποια αξία μελέτης. Σε αυτό το σημείο, πρέπει να τονιστεί ότι ένα μέρος του ανασκαφικού υλικού παραμένει αδημοσίευτο, ενώ ένα άλλο

τμήμα του πιθανόν αποτέλεσε προϊόν λαθραίων ανασκαφών και κατέληξε μέσω του εμπορίου αρχαιοτήτων σε ιδιωτικές συλλογές. Πρέπει, επίσης, να αναφερθεί ότι η έρευνα των ταφικών συγκείμενων συχνά παραμελήθηκε από την διεθνή επιστημονική κοινότητα, επειδή δόθηκε έμφαση στα καλλιτεχνικώς πιο ενδιαφέροντα διακοσμημένα αττικά αγγεία¹⁸.

Παρά ταύτα, ο μεγάλος αριθμός ταφών που συνεχίζει να έρχεται στο φως σε διαφορετικά τοπογραφικά πλαίσια, η ποικιλία της τυπολογίας τους, τα ταφικά αντικείμενα που τους συνοδεύουν, καθώς και τα εικονιστικά θέματα που διακοσμούν μέρος του ταφικού συνόλου, επιτρέπουν ως ένα βαθμό την αποσαφήνιση των σχέσεων μεταξύ της σφαίρας του θανάτου και των πολιτιστικών, οικονομικών και κοινωνικών πτυχών που επικρατούσαν στις περιοχές που θα μας απασχολήσουν. Επιπλέον, η διαλεκτική μεταξύ της σφαίρας του θανάτου και της σφαίρας του κρασιού χαρακτηρίζει τους δυτικούς πολιτισμούς (ελληνικούς, μη ελληνικούς και εξελληνισμένους) και διαμορφώνεται ως στοιχείο αναγνώρισης ορισμένων κοινωνικοπολιτισμικών συνοριακών πλαισίων¹⁹. Η σαφής αντίθεση μεταξύ του συμποσίου και της ταφικής σφαίρας, που διακρίνει το ελληνικό περιβάλλον, μετατρέπεται στο ιταλικό, ετρουσκικό και αποικιακό περιβάλλον σε μία δυναμική συσχέτιση πλούσια σε δογματικές, συμβολικές και εσχατολογικές αξίες²⁰.

Συγκεκριμένα, από το 600 π.Χ. μέχρι και τα μέσα του 5^{ου} αιώνα π.Χ. οι κιονωτοί κρατήρες κυριαρχούσαν στο πανόραμα των αγγείων πολυτελείας, όπου προορίζονταν κυρίως για χρήση από τα ανώτερα κοινωνικά στρώματα της ιταλικής χερσονήσου. Τα αγγεία αυτά έχουν συσχετιστεί σε αρκετές περιπτώσεις με την ταφική σφαίρα, καθώς ένας αξιοσημείωτος αριθμός τους έχει βρεθεί σε νεκροπόλεις της ιταλικής χερσονήσου και αποτελούν αναγνωριστικά στοιχεία των τελετουργικών πρακτικών που εφαρμόστηκαν. Μάλιστα, ένας από τους λόγους της μαζικής εξαγωγής αττικών μελανόμορφων κρατήρων στην Ιταλία ήταν η οικειοποίηση του σχήματος για τις δευτερογενείς καύσεις σε μη ελληνικές κοινότητες στη Ν. Ιταλία και στη Σικελία. Η επιλογή του κρατήρα σε ορισμένες νεκροπόλεις ως τεφροδόχο σκεύος είναι δικαιολογημένη, καθώς η αποτέφρωση εκλαμβάνεται ως μία διαδικασία μεταμόρφωσης του σώματος, παρόμοια με αυτή που παράγεται από τη ζύμωση του

¹⁸ Duda και Gras 2018, 3.

¹⁹ De Cesare 2007, 9.

²⁰ De Cesare 2007, 9.

κρασιού, χάρη στην οποία ο νεκρός ξεπερνά το μίasma του θανάτου. Η κατάσταση αυτή όχι μόνο συνεχίστηκε, αλλά μάλλον ενισχύθηκε μετά τη μετάβαση από την μελανόμορφη στην ερυθρόμορφη διακόσμηση του σχήματος²¹. Βέβαια, αττικοί κιονωτοί κρατήρες μπορούν να εντοπιστούν σε ταφικά πλαίσια και ως απλά κτερίσματα, φαινόμενο που συνήθως παρατηρείται στους τάφους της ελληνικής επικράτειας. Η προσεκτική ανάλυση των κρατήρων, αλλά και των υπόλοιπων αντικειμένων που τοποθετούνταν σε τάφους, θα μπορούσε να οδηγήσει σε μία τολμηρή υπόθεση ότι οι κάτοικοι είχαν άμεση επαφή με τους Αθηναίους τεχνίτες και μπορούσαν να τους αναθέσουν συγκεκριμένα εικονογραφικά θέματα, τα οποία συνάδουν με το αριστοκρατικό ήθος των εξελληνισμένων κοινοτήτων. Πολλά από τα θέματα που απεικονίζονται πάνω τους, είναι παρμένα από την καθημερινή ζωή των νεκρών (αναχωρήσεις πολεμιστών, αθλητικές δραστηριότητες κ.ά.), ενώ και οι σκηνές ηρωοποίησης των ίδιων των νεκρών δεν λείπουν. Επιπρόσθετα, η προδιάθεση απεικόνισης διονυσιακών παραστάσεων και σκηνών κώμου δεν είναι τυχαία, αφού τέτοια θέματα βρίσκουν αναφορά στην κατανάλωση κρασιού στα συμπόσια, χωρίς όμως να αποκλείεται και μία αποτροπαϊκή ερμηνεία²². Τόσο οι τάφοι που βρέθηκαν στις ελληνικές αποικίες, κυρίως στον Τάραντα, όσο και τα ιερά (Μεταπόντιον, Ηράκλεια), αντικατοπτρίζουν μία διονυσιακή ατμόσφαιρα, με την απεικόνιση σατύρων και μαινάδων, διακοσμητικών μοτίβων αμπέλου και κισσού, που γίνεται όλο και πιο έντονη κατά τους επόμενους αιώνες²³. Η διονυσιακή λατρεία άρχισε να αποτελεί ένα σύμβολο σωτηρίας για τη ψυχή του νεκρού και το συμπόσιο απέκτησε εσχατολογική αξία, καθώς αντιπροσώπευε μία κατάσταση ευφορίας, ανάλαφρης καρδιάς και λύτρωσης στη μεταθανάτια ζωή. Είναι αξιοσημείωτο ότι στις σημαντικές ταφές αυτής της εποχής δεν διακρίνονται διαφορές τελετουργιών που να μπορούν να συσχετιστούν με το φύλο του νεκρού. Το συμπόσιο, για παράδειγμα, από το οποίο αποκλείονταν οι γυναίκες στον ελληνικό κόσμο, στον ιταλικό φαίνεται να το μοιράζονται εξίσου τα δύο φύλα, σύμφωνα με τις βαθιά ριζωμένες στον ετρουσκικό κόσμο κοινωνικές συμπεριφορές²⁴.

²¹ Paleothodoros 2022, 2.

²² Cavallaro 2022, 78. Για περισσότερες πληροφορίες για την εικονογραφία που σχετίζεται με τον Διόνυσο, βλ. το βιβλίο της C. Isler-Kerényi, "Dionysos nella Grecia Arcaica: Il contributo delle immagini", Roma 2001.

²³ Russo 2011, 24.

²⁴ Di Niro 2011, 34.

Ειδικότερα, κατά τη διάρκεια του 5^{ου} αιώνα π.Χ., ο κιονωτός κρατήρας μετατράπηκε σε ένα προνομιακό όργανο, που κύριος στόχος του ήταν η ένδειξη κύρους προς το πρόσωπο του νεκρού και κατά συνέπεια της οικογένειάς του. Σε πολλές περιοχές οι πλουσιότεροι τάφοι ήταν απαρτισμένοι με συμποτικά σύνολα, αποτελούμενα από αττικά αγγεία, καθώς και τοπικά αγγεία ανοιχτού τύπου για την κατανάλωση φαγητού. Στα τέλη του 5^{ου} αιώνα π.Χ. η ζήτηση των κρατήρων από την πλευρά των αυτοχθόνων πληθυσμών της Ν. Ιταλίας καλύπτεται από τους αγγειοπλάστες της Απουλίας και της Λευκανίας και προορίζονται σχεδόν αποκλειστικά για ταφικά πλαίσια ιθαγενών πολεμιστών, καθώς και των συζύγων τους. Τα εικονογραφικά θέματα, που αναφέρθηκαν παραπάνω, συνεχίζουν να υπάρχουν, αλλά πλέον προσαρμόζονται στις ανάγκες και στις απαιτήσεις μίας καθαρά πολεμικής τάξης (πολεμική 'ελίτ').

Από την άλλη πλευρά, αττικούς κιονωτούς κρατήρες δεν συναντάμε αποκλειστικά σε ταφικά σύνολα της Ιταλίας και της Σικελίας. Χαρακτηριστική περίπτωση είναι η παρουσία τέτοιων αγγείων στο ιερό της Περσεφόνης στους Επιζεφύριους Λοκρούς, μία ελληνική αποικία στη Ν. Καλαβρία. Στις αρχές του 20^{ου} αιώνα ο P. Orsi κατάφερε να εντοπίσει τον χαμένο ιερό χώρο στις πλαγιές του λόφου Mannella, που σύμφωνα με τη λογοτεχνική παράδοση διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο στον δυτικό ελληνισμό. Κάτω από μία πρακτικά άγριη μάζα εδάφους διαμέτρου περίπου 2 μέτρα, ο Orsi βρήκε στρώματα κεραμικής διαφορετικών εποχών, αποτελούμενα, μεταξύ άλλων, από θραύσματα που προέρχονταν πιθανώς από αμφορείς και κρατήρες²⁵. Η παρουσία του κρατήρα σε τελετές που συνδέονται με την κατανάλωση κρασιού και με το ανδρικό περιβάλλον, δυσκολεύει τη συσχέτισή του με το ιερό της Περσεφόνης, όπου απευθυνόταν κυρίως σε ανύπαντρες κοπέλες. Θα ήταν πιο λογικό να βρεθούν θραύσματα από γαμικούς λέβητες και λεκανίδες, παρά μεγάλες ποσότητες κρατήρων (Εικόνα 2). Ωστόσο, αυτό το φαινόμενο μπορεί να εξηγηθεί, αν σε αυτά τα αγγεία αποδοθεί μία τελετουργική χρήση και όχι αναθηματική. Αυτή η υπόθεση ενισχύεται με την παρουσία στο ιερό οινοχοών που φέρουν γυναικείες κεφαλές, καθώς σε αρκετές περιπτώσεις τα αγγεία με σχήμα ανθρώπινου κεφαλιού, συνδέονται με το συμπόσιο. Εξάλλου, είναι ευρέως γνωστό ότι η λατρεία της Περσεφόνης με το μυστικιστικό της χαρακτήρα βρίσκεται σε άμεση συνάρτηση με τη σφαίρα του θανάτου.

²⁵ Giudice E. και Giudice G. 2017, 28.

Όσον αφορά την παρουσία των αττικών κιονωτών κρατήρων στον ελλαδικό χώρο, έχει καταγραφεί μία άξια προσοχής ποσότητα στη Β. Ελλάδα και συγκεκριμένα στον μακεδονικό χώρο. Πράγματι, σε μία πρόσφατη έρευνα των αττικών εισαγωγών, ο Παλαιothόδωρος παρατήρησε στις Κυκλάδες αξιοσημείωτα λίγους, και κυρίως πολύ πρώιμους κιονωτούς κρατήρες²⁶. Σημειώνει, επίσης, την ουσιαστική απουσία τους από τη Θεσσαλία, ενώ στην Όλυνθο καταγράφηκαν δύο κιονωτοί κρατήρες, ο ένας από τους οποίους βρέθηκε σε τάφο και είναι αρκετά ασυνήθιστος για το ελληνικό πολιτιστικό περιβάλλον²⁷. Μάλιστα, το προτιμώμενο σχήμα στην Όλυνθο, όπως και σε άλλες ελληνικές περιοχές, ήταν ο κωδωνόσχημος κρατήρας. Εν πάση περιπτώσει, αυτά τα συμφραζόμενα φαίνεται να δείχνουν ότι ο κρατήρας κατείχε χαμηλή θέση στον κατάλογο των προτιμώμενων αγγείων ανάμειξης στον ελληνικό κόσμο, παρόλο που ήταν διαθέσιμο στο οικιακό κοινό²⁸. Αντίθετα, στη Μακεδονία αττικοί κρατήρες ήρθαν στο φως κυρίως μέσα από τις ανασκαφές των τελευταίων χρόνων σε οικισμούς, νεκροταφεία και ιερά, τα οποία τοποθετούνται χρονικά στην αρχαϊκή εποχή, περίοδο ακμής του αττικού μελανόμορφου ρυθμού²⁹. Στα περισσότερα νεκροταφεία οι κρατήρες εναποτέθηκαν κυρίως ως ταφικά κτερίσματα, μαζί με το υπόλοιπο ταφικό σύνολο. Μεταξύ των πολυάριθμων ταφών, όπου αποτελούνταν από αττικούς κρατήρες, το παλαιότερο και καλύτερα σωζόμενο ήταν ένας κιονωτός κρατήρας του Ζ. του Λυδού (555-540 π.Χ.) από το νεκροταφείο της Θέρμης, ο οποίος χρησιμοποιήθηκε ως τεφροδόχο αγγείο. Χαρακτηριστική είναι και η περίπτωση ενός αττικού ερυθρόμορφου κωδωνόσχημου κρατήρα, ο οποίος βρέθηκε στο νεκροταφείο της θέσης «Λουλούδια» στα αγροκτήματα του Κίτρους και χρησιμοποιήθηκε ως τεφροδόχο αγγείο³⁰. Γίνεται, συνεπώς, αντιληπτό ότι οι κάτοικοι της Μακεδονίας χρησιμοποιούσαν διάφορες ταφικές πρακτικές που ανταποκρίνονταν στις επιθυμίες του εκάστοτε ατόμου και ήταν εξοικειωμένοι με την τελετουργία της καύσης, η οποία αποτελούσε μία σχετικά δαπανηρή επιλογή.

Με την πάροδο του χρόνου και συγκεκριμένα από το 540 π.Χ., οι διαστάσεις και το διακοσμητικό σύστημα του κιονωτού κρατήρα αλλάζουν, το σχήμα του γίνεται ψηλότερο και κομψότερο³¹. Οι αττικοί κρατήρες που ανήκουν σε ταφικά πλαίσια

²⁶ Van de Put 2022, 12.

²⁷ Van de Put 2022, 12.

²⁸ Van de Put 2022, 12.

²⁹ Παπαδοπούλου 2020, 7.

³⁰ Παπαδοπούλου 2020, 56.

³¹ Παπαδοπούλου 2020, 47.

φέρουν συχνά ενδιαφέρουσες παραστάσεις από τον κόσμο του μύθου και την καθημερινή ζωή, όπως για παράδειγμα σκηνές αθλητικών δραστηριοτήτων. Ο αθλητισμός αποτελούσε αναπόσπαστο μέρος της εκπαίδευσης των νέων και λειτουργούσε παράλληλα ως ένα μέσο της προετοιμασίας τους για τον πόλεμο. Επιπλέον, ήταν αναμενόμενο και οι διονυσιακές σκηνές να γνωρίσουν μεγάλη δημοτικότητα, μαζί με τις σκηνές κώμου, όπου εισήχθησαν στο ρεπερτόριο με γοργούς ρυθμούς. Τα θέματα αυτά συνδέθηκαν, όπως ήταν λογικό, με το τελετουργικό του συμποσίου που αποτελούσε ένα σημαντικό κοινωνικό, πολιτικό και θρησκευτικό θεσμό, στο πλαίσιο του οποίου συμμετείχαν σχεδόν αποκλειστικά μόνο άνδρες. Αναφορικά με την ποιότητα αυτών των κρατήρων που παράγονταν μαζικά στον αττικό Κεραμεικό και εξάγονταν στη Μακεδονία, παρατηρείται σε ορισμένες περιπτώσεις μία τυποποιημένη διακόσμηση, όχι ιδιαίτερα υψηλής καλλιτεχνικής αξίας.

Αξίζει να αναφερθεί πως ένα σημαντικό ποσοστό της αττικής μελανόμορφης από τη Β. Ελλάδα έχει εντοπιστεί σε ιερά και περιλαμβάνει δείγματα αγγείων από όλες τις φάσεις του αττικού μελανόμορφου ρυθμού, μεταξύ των οποίων διακρίνονται και έργα σημαντικών αγγειογράφων³². Μία παράμετρος που θα πρέπει να ληφθεί υπόψιν είναι το γεγονός ότι η αττική κεραμική των αρχαϊκών ιερών της Μακεδονίας δεν έχει δημοσιευτεί μέχρι στιγμής συνολικά³³. Οι αττικοί κρατήρες που βρέθηκαν στα ιερά του Β. Αιγαίου ήταν επί το πλείστον σε αποσπασματική μορφή και είχαν αναθηματική χρήση, π.χ. ένα θραύσμα μελανόμορφου καλυκωτού κρατήρα που αποδόθηκε στον Εξηκία και εντοπίστηκε στο Αθήναιον της Θάσου.

³² Παπαδοπούλου 2020, 18.

³³ Παπαδοπούλου 2020, 18.

Κεφάλαιο 2

2.1 Τυπολογία ταφών και ταφικά πλαίσια στην ιταλική χερσόνησο

Οι ταφές στις αποικίες κατά τα πρώιμα χρόνια ακολουθούσαν μέχρι ένα σημείο τα έθιμα της μητρόπολης. Αυτό επιβεβαιώνεται σε διάφορες περιοχές, όπως στην πρωιμότερη αποικία των Ευβοέων στη νήσο Ίσκια (Πιθηκούσες). Μέχρι και πριν τα μέσα του 8^{ου} αιώνα π.Χ. το νεκροταφείο περιλάμβανε καύσεις, προφανώς δευτερογενείς, με τη τέφρα συγκεντρωμένη κάτω από μικρούς τύμβους από χώμα ή λίθους³⁴. Σε γενικές γραμμές, καθ'όλη την αρχαϊκή περίοδο υπάρχει μία ευρεία αντιστοιχία μεταξύ των ταφικών τελετών στις αποικίες και στις μητροπόλεις, ενώ παράλληλα διαμορφώθηκαν και μερικές ιδιαίτερες τοπικές συνήθειες. Όσον αφορά τους αυτόχθονες της Ν. Ιταλίας και Σικελίας, έθαβαν τους νεκρούς τους σε μικρούς θαλαμοειδείς τάφους με τα σώματα συνεσταλμένα, ενώ ήδη από τον 7^ο αιώνα π.Χ. υιοθέτησαν από τους Έλληνες ως ταφική πρακτική την καύση³⁵. Από τους γηγενείς κατοίκους της Απουλίας και γενικά στα ΝΑ. χρησιμοποιήθηκαν σαρκοφάγοι και κιβωτιόσχημοι τάφοι, αλλά τα σώματα των νεκρών παρέμειναν συνεσταλμένα³⁶. Στην Ετρουρία επικρατεί η καύση μέχρι το 700 π.Χ., ενώ αργότερα κυριαρχεί ο ενταφιασμός με εξαίρεση την ενδοχώρα της κεντρικής Ετρουρίας, όπου συνεχίζει να επικρατεί η καύση. Επιπλέον, εμφανίζονται καύσεις και σε άλλες περιοχές, για παράδειγμα στην Tarquīna και το Vulci, στις οποίες καταγράφηκαν και απλοί ενταφιασμοί. Κατά την ύστερη αρχαϊκή περίοδο άρχισαν να κατασκευάζονται έξοχες πήλινες κλίνες-σαρκοφάγοι. Ακόσμητες αλλά προσεκτικά κατασκευασμένες πήλινες σαρκοφάγοι χρησιμοποιήθηκαν σε αρκετά σικελικά νεκροταφεία. Εκτός από τις πήλινες, μερικές λίθινες σαρκοφάγοι έχουν βρεθεί στις Συρακούσες, καθώς και μία στον Τάραντα. Φαίνεται να αποτελούσαν μία πολυτελή μορφή ταφής, γεγονός που υποδηλώνεται από τη χρήση καλής ποιότητας λίθου και από τα διακοσμητικά στοιχεία. Κατά τα άλλα η συνήθης πρακτική ήταν η ταφή σε αγγεία ή σε λακκοειδείς τάφους καλυμμένους κυρίως με πλάκες, παρά σε κιβωτιόσχημους. Βέβαια, αρκετά χαρακτηριστικά ταφής που εμφανίζονται στα ελληνικά νεκροταφεία ενισχύουν το αυτόχθονο στοιχείο στις ελληνικές αποικίες και μπορούν να ερμηνευθούν ως αυτόχθονες πρακτικές. Πρόκειται

³⁴ Kurtz και Boardman 2011, 291.

³⁵ Kurtz και Boardman 2011, 293.

³⁶ Kurtz και Boardman 2011, 293.

για την πολλαπλή ταφή, τη συσταλμένη ταφή και την ακεφαλία ή με άλλα λόγια τη διαφορετική μεταχείριση του κρανίου.

Η ομαδική ταφή πολλών ατόμων σε έναν ενιαίο ταφικό θάλαμο είναι χαρακτηριστικό γνώρισμα σε νεκροταφεία αυτοχθόνων πληθυσμών και συγκεκριμένα στους Σίκουλους. Η πολλαπλή ταφή εφαρμοζόταν επίσης σε περιορισμένο βαθμό στα ελληνικά αποικιακά νεκροταφεία, παράλληλα με την επικρατούσα τελετουργία της μεμονωμένης εναπόθεσης³⁷. Αν και η ατομική ταφή προτιμήθηκε κατά πολύ στις ελληνικές θέσεις, δεν είναι ασυνήθιστο να βρεθούν δύο ή περισσότεροι σκελετοί σε έναν ενιαίο τάφο, ιδιαίτερα στην περίπτωση οικογενειακών και βρεφικών ταφών. Για παράδειγμα, στη Morgantina η πρακτική αυτή αντιπροσωπεύεται από τον εγχυτρισμό δύο βρεφών (T. 21) και τον τάφο “alla carruccina” που περιείχε τρία παιδιά (T. 26)³⁸. Στην εξελληνισμένη Morgantina αποκαλύφθηκε ένα εξαιρετικό μείγμα γηγενών και ελληνικών ταφικών εθίμων, συμπεριλαμβανομένων τέτοιων παραδοξοτήτων όπως μία «ελληνική» σαρκοφάγος μέσα σε ένα παραδοσιακό σικελικό θαλαμοειδή τάφο³⁹. Ένας μεικτός πληθυσμός έχει εύλογα προταθεί ως εξήγηση για αυτούς τους συνδυασμούς εθίμων και αντικειμένων, αλλά ακόμη και έτσι είναι δύσκολο να γίνει σαφής διάκριση μεταξύ ενός πραγματικά μεικτού οικισμού που περιλαμβάνει μεικτούς γάμους και μίας έντονα εξελληνισμένης κοινότητας που επιθυμεί να αποκτήσει ελληνικές σχέσεις. Από την άλλη, οι ταφές όπου ο νεκρός έχει τοποθετηθεί σε συσταλμένη στάση ή αλλιώς σε θέση κάμψης, έρχονται σε αντίθεση με την εκτεταμένη ραχιαία θέση που συνηθίζεται στα ελληνικά νεκροταφεία της Δύσης⁴⁰. Μόνο λίγες τέτοιες ταφές έχουν αναφερθεί μεταξύ των εκατοντάδων τάφων στις αποικιακές τοποθεσίες. Το ζήτημα αυτών των ταφών και των πιθανών συνδέσεών τους με τους επιχώριους πληθυσμούς περιπλέκεται περαιτέρω από τα στοιχεία που δείχνουν ότι οι ταφές των Σικελών δεν ήταν πάντα με συσταλμένες στάσεις. Μία μέθοδος ταφής που σχετίζεται με την τοπική πρακτική των Σικελών είναι αυτή της ακεφαλίας, κατά την οποία το κρανίο τυγχάνει διαφορετικής μεταχείρισης από το υπόλοιπο σώμα. Στην πραγματικότητα μία ποικιλία καταστάσεων τείνουν να συγκεντρώνονται κάπως ανακριβώς κάτω από τον όρο του συγκεκριμένου τύπου ταφών, που κυμαίνονται από εκείνες που το κρανίο διατηρείται (με ή χωρίς το

³⁷ Lyons 1996, 116.

³⁸ Lyons 1996, 116. Ο τύπος *alla carruccina* έγινε μία από τις πιο χαρακτηριστικές μορφές ταφής στην αυτοκρατορική ρωμαϊκή εποχή και προοριζόταν για τα ταπεινότερα μέλη της κοινωνίας, καθώς συχνά ήταν πολύ φτωχικοί και σε ορισμένες περιπτώσεις δεν διέθεταν κτερίσματα.

³⁹ Shepherd 2005, 117.

⁴⁰ Shepherd 2005, 120.

σώμα) και σε εκείνες, όπου το κρανίο λείπει⁴¹. Με την εξαίρεση μερικών θέσεων, οι συγκεκριμένες ταφές δεν είναι καθόλου συχνές και η πλειονότητά τους είναι σε ταφικά πλαίσια που μπορούν να θεωρηθούν ότι ανήκουν στην περίοδο της ελληνικής εγκατάστασης στη Σικελία. Στους τύπους ταφής που θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν ως άτυποι, περιλαμβάνονται τόσο οι πρωτογενείς όσο και οι δευτερογενείς καύσεις, κυρίως σε λάκκους/βόθρους, αλλά περιστασιακά και σε σαρκοφάγους, τεφροδόχους ή ακόμη και χάλκινες λεκάνες⁴². Η πυρά, ανεξάρτητα από τον τρόπο που γίνεται η καύση, έχει τον ουσιαστικό ρόλο να αλλοιώνει τους μαλακούς ιστούς των σωμάτων σε μικρό χρονικό διάστημα. Στο τέλος της καύσης απομένει μία σωρός από στάχτες, η οποία αν μεταφερθεί από το χώρο που πραγματοποιήθηκε η αποτέφρωση και συλλεχθεί σε ένα δοχείο που θα τοποθετηθεί στον τάφο, αποτελεί περίπτωση δευτερογενούς καύσης. Πρόκειται πιθανώς για ταφές που συνεπάγονται σχετικά υψηλές δαπάνες. Στη Δ. νεκρόπολη της Ιμέρας οι ταφές αποτέφρωσης αποτελούν περίπου το 12 % όλων των ταφών (1126 από 9547). Οι 1024 τάφοι ανήκουν στον τύπο της πρωτογενούς καύσης και οι υπόλοιποι 102 ανήκουν στον τύπο της δευτερογενούς καύσης⁴³. Η πυρά πρέπει να είχε μήκος περίπου 1.8-2 μ. και 1 μ. πλάτος, μετρήσεις που λαμβάνονται από τις διαστάσεις των λάκκων που βρέθηκαν και τα στρώματα στάχτης⁴⁴. Από το βάθος του λάκκου προκύπτει ο βαθμός διατήρησης των ίδιων των ταφών. Ένας βαθύς και καλά καθορισμένος λάκκος μπορεί να δώσει μία αξιοσημείωτη ποσότητα καμένων οστών, καθώς και απανθρακωμένων ξύλων. Το στρώμα πλήρωσης του λάκκου αποτελείται από οστά, κεραμικά θραύσματα και υπολείμματα από στάχτες. Σε πολλές περιπτώσεις ήταν δυνατό να εντοπιστεί η διαστρωμάτωση αυτών των στοιχείων: στο ανώτερο επίπεδο συνήθως υπάρχουν τα υπολείμματα των οστών, στο ενδιάμεσο επίπεδο βρίσκονται τα κεραμικά θραύσματα που ανήκουν στα ταφικά αντικείμενα και τέλος το κατώτερο επίπεδο αποτελείται από υπολείμματα στάχτης⁴⁵. Το γεγονός ότι πάνω στα κεραμικά θραύσματα βρέθηκαν οστά, οδηγεί στην υπόθεση ότι, πριν την καύση, το σώμα τοποθετήθηκε σε ταφικό κρεβάτι (Εικόνες 3-4). Γενικά, στις δευτερογενείς αποτεφρώσεις τα υπολείμματα των οστών τοποθετούνταν σε ένα κεραμικό δοχείο ή πιο σπάνια μέσα σε μικρούς λάκκους στο έδαφος. Η τεφροδόχος συνήθως τοποθετούνταν κάθετα στο έδαφος και έκλεινε με μεγάλα θραύσματα πλακιδίων ή από

⁴¹ Shepherd 2005, 123.

⁴² Shepherd 2005, 131.

⁴³ Vassallo κ.ά. 2013, 489.

⁴⁴ Vassallo κ.ά. 2013, 489-490.

⁴⁵ Vassallo κ.ά. 2013, 490.

άλλα αγγεία, όπως πινάκια. Όσον αφορά τις εναποθέσεις μέσα σε αγγεία, διακρίνονται τύποι, όπως υδρίες, κρατήρες, αμφορείς και στάμνοι. Άλλοι τύποι ενταφιασμών που εμφανίζονται είναι απλοί χωμάτινοι λάκκοι, κεραμοσκεπείς τάφοι και σε ορισμένες περιπτώσεις οστεοφυλάκια. Μερικά από αυτά μπορούν να εξηγηθούν από παράγοντες, όπως η φτώχεια, ενώ άλλοι τύποι (π.χ. καύσεις) μπορεί κάλλιστα να ανήκουν σε Έλληνες διαφορετικής καταγωγής.

Μερικές φορές οι ίδιοι οι τάφοι προσφέρουν στοιχεία σχετικά με τις ταφικές τελετές, αν και σίγουρα υπήρχαν πολλές τελετές, που διεξάγονταν σε διαφορετικές χρονικές στιγμές, οι οποίες δεν άφησαν πίσω τους καθόλου ίχνη⁴⁶. Στο νεκρό προσφέρονταν τρόφιμα και ποτά, καθώς επίσης και δώρα: αγγεία, κοσμήματα, όπλα, στλεγγίδες, παιχνίδια και άλλα αντικείμενα. Μάλιστα, τα αγγεία πόσης είναι συνήθη ως προσφορές τόσο στην ελληνική όσο και στην ιταλική χερσόνησο. Ήταν σημαντικό να αποδοθούν στο νεκρό οι εθιμικές τελετές ταφής, όπως και να τις δεχθεί από τα κατάλληλα χέρια. Την ευθύνη έφεραν οι άμεσοι συγγενείς, και υπό φυσιολογικές συνθήκες θεωρούνταν ανάρμοστο για το νεκρό να ταφεί από τα χέρια κάποιου, με τον οποίο δεν είχαν συγγένεια⁴⁷. Εντούτοις, το γεγονός ότι σε ορισμένες περιπτώσεις τα ταφικά έθιμα και οι ταφικές πρακτικές ακολουθούσαν τις συνήθειες των αυτοχθόνων, ακόμα και όταν στην περιοχή, εγκαταστάθηκαν Έλληνες (τέτοιο παράδειγμα αποτελούν οι Συρακούσες) οδηγεί στην υπόθεση ότι ενδεχομένως ορισμένοι αυτόχθονες διατήρησαν το δικαίωμα διαμονής στην περιοχή ακόμη και μετά από κάποιο διωγμό⁴⁸. Δυστυχώς, τα νεκροταφεία στις δυτικές ελληνικές αποικίες δεν είναι πολύ χρήσιμα για τον προσδιορισμό της εθνικής σύνθεσης των πληθυσμών, ιδίως όσον αφορά τη συμπερίληψη του γηγενούς στοιχείου.

⁴⁶ Kurtz και Boardman 2011, 62.

⁴⁷ Kurtz και Boardman 2011, 134.

⁴⁸ Μουρτιάδου 2004, 53.

Κεφάλαιο 3

3.1 Η γεωγραφική θέση της Σικελίας και οι πληθυσμοί της

Για τους Έλληνες, η Δύση σήμαινε τα εδάφη που βρίσκονταν πέρα από το Ιόνιο Πέλαγος και συγκεκριμένα τα εδάφη της Σικελίας και της Ν. Ιταλίας, γνωστά στην αρχαιότητα ως Μεγάλη Ελλάδα ή στα λατινικά ως Magna Graecia⁴⁹. Η επέκταση προς τη Δύση είχε πρώιμες ρίζες, αλλά απέκτησε δυναμική τον 8^ο αιώνα π.Χ., με την αποκατάσταση των εμπορικών δρόμων που έφεραν τους Έλληνες σε επαφή με τον ευρύτερο μεσογειακό κόσμο⁵⁰. Σε αρκετές περιοχές του ελληνικού χώρου, οι μικρές κόμμες εξελίχθηκαν σε αστικές κοινότητες που ονομάζονταν πόλεις, με αυστηρά δομημένη κοινωνική, πολιτική και οικονομική οργάνωση. Η αυξημένη ευημερία με τη σειρά της δημιούργησε την ανάγκη για περισσότερους πόρους και περαιτέρω ευκαιρίες⁵¹. Ως μία λύση, οι Έλληνες έστειλαν ομάδες ανθρώπων σε αναζήτηση καλύτερης γης, τόσο για να μειώσουν τον υπερπληθυσμό όσο και για να καθιερώσουν μία μόνιμη διεκδίκηση των εκμεταλλεύσιμων πόρων της Μεσογείου. Η Σικελία ήταν μία υποσχόμενη περιοχή, καθώς διέθετε εύφορα εδάφη και άφθονα δάση. Ακόμη και ο Όμηρος κάνει αναφορά στη Σικελία ως μία πλούσια περιοχή που καλλιεργούσε σιτάρι, κριθάρι και αμπέλια⁵².

Η Σικελία είναι ένα πραγματικό σταυροδρόμι μεταξύ της Ιταλίας, της Β. Ευρώπης και της Αφρικής, ενώ παράλληλα αποτέλεσε σημείο αναφοράς για πολλούς μεγάλους πολιτισμούς (Εικόνα 5). Πράγματι, η Σικελία στο σύνολό της πρέπει να θεωρηθεί ως ένας τόπος που επηρεάζεται από τη δυναμική πολλαπλών πολιτισμών και δικτύων, τα οποία καθιστούν το νησί μέρος της παγκόσμιας ιστορίας⁵³. Γεωγραφικά χωρίζεται σε τρία τμήματα με το ανατολικό να αποτελεί το βασικό πεδίο ανάπτυξης των ελληνικών αποικιών. Συγκεκριμένα, η Ζάγκλη-Μεσσήνη στα στενά με την Ιταλία, η Νάξος, οι Λεοντίνοι, τα Μέγαρα Υβλαία, και οι Συρακούσες αποτελούν τις κυριότερες ελληνικές πόλεις της Α. ακτής. Στο κεντρικό τμήμα της νήσου, οι Έλληνες έφθασαν αργότερα με τις αποικίες της Καμάρινας, της Γέλας, του Ακράγαντα και της Ηράκλειας, καθώς και την Ιμέρα στον βορρά. Το Δ. τμήμα της νήσου κυριαρχούνταν από τους Καρχηδονίους

⁴⁹ Βλ. Πολύβιου *Ιστορία* 2.39.1.

⁵⁰ Wescoat 1990, 16.

⁵¹ Wescoat 1990, 16.

⁵² Βλ. Ομήρου *Οδύσσεια* ix. 109.

⁵³ De Angelis 2016, 3.

(Μοτύη, Πάνορμος, Soluntum). Η δυτικότερη ελληνική πόλη ήταν ο Σελινούντας, ο οποίος στις περισσότερες συγκρούσεις μεταξύ Ελλήνων και Καρχηδονίων πήρε το μέρος των τελευταίων.

Τόσο οι Δωριείς όσο και οι Ίωνες εγκαταστάθηκαν στη Σικελία, προερχόμενοι από πολλές διαφορετικές περιοχές της Ελλάδας. Εκτός από τα προβλήματα της εθνοτικής ποικιλομορφίας με τα οποία ήρθαν αντιμέτωποι και των ενίοτε εχθρικών αυτοχθόνων, οι Έλληνες άποικοι αντιμετώπισαν προβλήματα και από τους Καρχηδόνιους, οι οποίοι είχαν ισχυρές εγκαταστάσεις στο νησί⁵⁴. Παρά την απόσταση από την πατρίδα τους και τις τοπικές επιμειξίες, οι άποικοι στη Σικελία δεν έχασαν ποτέ την αίσθηση της ταυτότητάς τους ως Έλληνες. Μιλούσαν ελληνικά, δομούσαν την κοινωνία τους σύμφωνα με τους ελληνικούς θεσμούς, λάτρευαν τις ολύμπιες θεότητες, συνέχιζαν την καλλιτεχνική παραγωγή, συμμετείχαν στους πανελλήνιους αγώνες και έστηναν μνημεία προς τιμήν των νικών τους⁵⁵.

Βέβαια, καθ'όλη τη διάρκεια της αρχαϊκής εποχής (μέχρι το 480 π.Χ.) και για τουλάχιστον ένα αιώνα μετά, μεγάλο μέρος της Σικελίας ανήκε σε μη ελληνικούς πληθυσμούς. Τέτοιοι πληθυσμοί ήταν οι Σίκουλοι στα ανατολικά, οι Σικανοί στο κεντρικό τμήμα του νησιού, οι Ελύμες στα δυτικά και τέλος οι καρχηδονιακοί σταθμοί στις Δ. και Β. ακτές⁵⁶. Οι καρχηδονιακοί οικισμοί ήταν αποτέλεσμα της καρχηδονιακής επέκτασης και χρονολογούνται πριν διαπιστωθούν οι πρώτες ελληνικές αποικίες. Από αυτούς τους πληθυσμούς, οι Ελύμες δεν έχουν αφήσει κανένα αρχαιολογικό τεκμήριο κατά την αρχαϊκή εποχή. Μόνο οι Σίκουλοι και οι Σικανοί μας δίνουν μία εικόνα για τον κόσμο των αυτοχθόνων. Ήταν παρόμοιας καταγωγής με τους Έλληνες, καθώς προέρχονταν από τα Βαλκάνια και μιλούσαν μία ινδοευρωπαϊκή γλώσσα⁵⁷. Είχαν υιοθετήσει ως ένα βαθμό μία αιγαιακή κουλτούρα και ασχολούνταν κυρίως με τη μεταλλουργία, ιδιαίτερα με την επεξεργασία του χαλκού. Μία σειρά από θησαυρούς από χάλκινα όπλα, περόνες και στολίδια μαζί με ακατέργαστα κομμάτια μετάλλου έχουν βρεθεί σε αρκετές τοποθεσίες και ήταν αναμφίβολα αποθήκες σιδηρουργών⁵⁸. Δεν άφησαν σημαντικά γραφικά τεκμήρια, με αποτέλεσμα να υπάρχουν ελάχιστες πληροφορίες για τις θρησκευτικές πεποιθήσεις και τα έθιμά τους,

⁵⁴ Wescoat 1990, 16.

⁵⁵ Wescoat 1990, 16.

⁵⁶ Holloway 2000, 86.

⁵⁷ Dunbabin 1948, 42.

⁵⁸ Dunbabin 1948, 173.

οι οποίες προέρχονται κυρίως από τα σωζόμενα υλικά κατάλοιπα της κλασικής περιόδου⁵⁹. Τουλάχιστον οι μισές ελληνικές αποικίες ιδρύθηκαν σε τοποθεσίες που προηγουμένως είχαν καταληφθεί από αυτούς τους αυτόχθονες.

3.2 Οι αττικοί κιονωτοί κρατήρες στις νεκροπόλεις της Σικελίας

- **Marianopoli**

Η περιοχή Marianopoli ή αλλιώς Manchi αποτελεί ένα δήμο στην επαρχία Caltanissetta της Σικελίας, που βρίσκεται περίπου 80 χλμ. ΝΔ του Παλέρμο και περίπου 20 χλμ. ΒΔ. της Caltanissetta. Η περιοχή αυτή, όπως και η Sabucina και το Vassallaggi, αποτελούν τρία κέντρα που έχουν εξερευνηθεί εκτενώς τα τελευταία χρόνια. Οι ανακαλύψεις που έγιναν στις νεκροπόλεις τους, επιτρέπουν την διατύπωση ορισμένων υποθέσεων σχετικά με την προτίμηση και το γούστο των κατοίκων, όχι μόνο για συγκεκριμένους τύπους αγγείων, αλλά και για την επιλογή ορισμένων εικονογραφικών θεμάτων που χρησιμοποιούνταν για να μνημονεύσουν επεισόδια από τη ζωή των νεκρών⁶⁰. Εξάλλου, από αυτές τις περιοχές προέρχεται το μεγαλύτερο μέρος της αττικής εικονιστικής κεραμικής στη Σικελία. Αττική κεραμική βρέθηκε κυρίως στη νεκρόπολη της Marianopoli που ονομάζεται Valle Oscura και μόνο σε πολύ μικρό ποσοστό στο ιερό που βρίσκεται στην κορυφή του λόφου Balate⁶¹. Ο λόφος Balate φιλοξένησε από τον 6^ο αιώνα π.Χ. ένα αυτόχθονο κέντρο οχυρωμένο με τείχος, το οποίο στη συνέχεια εξελληνίστηκε. Στο ΝΔ. άκρο του λόφου βρέθηκε και η νεκρόπολη της αρχαίας πόλης η Valle Oscura (σκοτεινή κοιλάδα), όπου βρέθηκαν ταφές του τύπου ‘in anfratto roccioso’, δηλαδή τάφοι κατασκευασμένοι από ογκόλιθους σημαντικού μεγέθους, διαφόρων σχημάτων, που εμπεριέχουν 2-4 νεκρούς και συνδέονταν πιθανώς με συγγενικούς δεσμούς. Δύο τύποι αττικών αγγείων που εμφανίζονται συνήθως μαζί σε αυτές τις ταφές και είναι διακοσμημένοι με την μελανόμορφη τεχνική, είναι ο κιονωτός κρατήρας και η κύλικα. Παρακάτω, θα αναλυθούν τρία παραδείγματα αττικών μελανόμορφων κιονωτών κρατήρων που βρέθηκαν ακέραιοι σε ταφικά σύνολα της νεκρόπολης.

⁵⁹ Dunbabin 1948, 43.

⁶⁰ Panvini 2016, 255.

⁶¹ Panvini 2016, 255.

Συγκεκριμένα, στο T. 21 της νεκρόπολης Valle Oscura βρέθηκαν δύο τέτοια παραδείγματα που ανήκουν στην Ομάδα Mikra Karaburun⁶². Το πρώτο αγγείο φέρει μία τυπική διακόσμηση με τρεις οπλίτες στην Α πλευρά, οι οποίοι φέρουν πανοπλία και κράνη (Εικόνα 6). Όλοι απεικονίζονται να κρατούν δόρατα, ενώ οι δύο ανδρικές μορφές στην άκρη κρατούν και ασπίδες. Το εικονογραφικό πρόγραμμα συμπληρώνεται από δύο μεγάλα μάτια, τα οποία διακρίνουν τη κύρια σκηνή από τη δευτερεύουσα που διακοσμείται με μία διονυσιακή πομπή (Εικόνα 7). Χρονολογείται στα τέλη του 6^{ου} αιώνα π.Χ. και αποτελούσε μέρος των κτερισμάτων του ταφικού συνόλου μαζί με το δεύτερο κρατήρα. Το σύνολο των κτερισμάτων συμπλήρωναν λύχνοι, μία αττική κύλικα τύπου Cassel, ένας μεγάλος αριθμός αγγείων τοπικής παραγωγής με μία χαρακτηριστική γεωμετρική και ζωόμορφη διακόσμηση, ένα σιδερένιο σπαθί, καθώς και κοσμήματα από κεχρμπάρι⁶³. Ο T. 21 πιθανολογείται ότι σχετίζεται με μία μικρή τοπική ελίτ πολεμιστών, λόγω της εικονογραφίας των κρατήρων και το σύνολο των υπόλοιπων κτερισμάτων που θα μπορούσαν να αποδοθούν σε ένα νεαρό πολεμιστή. Ο δεύτερος κρατήρας της Ομάδας Mikra Karaburun φέρει παρόμοια διακόσμηση με τον πρώτο κρατήρα, καθώς φέρει σκηνή με οπλίτες στην Α πλευρά και μία σκηνή συμποσίου στη Β πλευρά. Ο τρίτος και τελευταίος κιονωτός κρατήρας ανήκει επίσης στην Ομάδα Mikra Karaburun. Το εικονογραφικό του πρόγραμμα αποτελείται από σκηνή αποχαιρετισμού, καθώς και σκηνή διονυσιακού θιάσου στην άλλη πλευρά. Ο διονυσιακός θιάσος αποτελείται από μία κεντρική ενδεδυμένη γυναικεία μορφή που απεικονίζεται να χορεύει ανάμεσα σε δύο γυμνούς σατύρους. Η γυναικεία μορφή ταυτίζεται με μαινάδα, η οποία κοιτάζει τον ένα σάτυρο που βρίσκεται πίσω της και χαρακτηρίζεται από έντονη συστροφή του κορμού της. Οι σάτυροι απεικονίζονται με το ένα πόδι τους λυγισμένο στον αέρα, να χορεύουν. Την σκηνή οριοθετούν δύο μεγάλα μάτια, ενώ την συμπληρώνουν διάφορα παραπληρωματικά μοτίβα, όπως ακτίνες στη βάση του αγγείου. Χρονολογείται στα τέλη του 6^{ου} αιώνα π.Χ. και αποτέλεσε κτέρισμα του T. 25, που πιθανώς ανήκε σε ένα νεαρό πολεμιστή της τοπικής ελίτ. Το κτέρισμα αυτό συνδέθηκε με ένα κρατήρα γηγενούς παραγωγής και άλλα αγγεία αποικιακής προέλευσης, γεγονός που ενισχύει την άποψη ότι ο νεκρός είχε αυτόχθονη καταγωγή. Σε όλους τους υπόλοιπους τάφους που διερευνήθηκαν, περίπου 20 άθικτοι, εμφανίζεται

⁶² Η ομάδα ονομάστηκε έτσι (Mikra Karaburun) από τον J. Beazley, επειδή ορισμένοι από αυτούς είχαν βρεθεί στο νεκροταφείο του αρχαίου οικισμού στο Καραμπουρνάκι της Θεσσαλονίκης. Χρονολογούνται στα τέλη του 6^{ου} με αρχές του 5^{ου} αιώνα π.Χ., έχουν μικρό μέγεθος (γύρω στα 20 εκ. ύψος και χωρητικότητα 2-3 λίτρων) και η διακόσμησή τους είναι γενικά μέτριας ποιότητας.

⁶³ Panvini 2016, 256.

κατά κύριο λόγο η απομίμηση αττικής κεραμικής, που παρήγαγαν οι αυτόχθονες⁶⁴. Πρόκειται για αγγεία που μαρτυρούν την πρακτική των ταφικών συμποσίων, όπως κρατήρες και οινόχους.

- **Γέλα**

Η Γέλα είναι μία πόλη που βρίσκεται στη Ν. ακτή της Σικελίας, κοντά στον ομώνυμο ποταμό Γέλα και ανήκει στην επαρχία της Caltanissetta (Εικόνα 8). Πρόκειται για την πρωιμότερη αποικία του 7^{ου} αιώνα π.Χ. στη Σικελία, η οποία ιδρύθηκε το 688 π.Χ.. Ο Θουκυδίδης έχει αναφέρει ως υπεύθυνους για την ίδρυσή της Ροδίτες και Κρητικούς αποίκους με επικεφαλείς, αντίστοιχα, τον Αντίφημο και τον Έντιμο⁶⁵. Η σύγχρονη Γέλα είναι γνωστή με το αρχαίο της όνομα μόνο από το 1927. Παλαιότερα ήταν γνωστή ως Terranova di Sicilia, ένα όνομα που δόθηκε στην εγκαταλελειμμένη περιοχή, όταν ιδρύθηκε εκεί μία νέα πόλη από τον Φρειδερίκο Β΄ το 1230 μ.Χ.⁶⁶. Ωστόσο, οι αρχαίες πηγές δεν είναι σε καμία περίπτωση τόσο ακριβείς, ώστε να καθιστούν βέβαιη την ταυτοποίηση. Ο G. Navarra, υποστήριξε την ταύτιση της αρχαίας Γέλας με τη σύγχρονη Licata, που βρίσκεται 25 χλμ. από τις εκβολές του ποταμού Salso. Αν και έχουν γίνει ελάχιστες ανασκαφές εκεί, η Licata δεν είναι καθόλου αμελητέος αρχαιολογικός χώρος, όπως αποδεικνύεται από την ανακάλυψη του ελληνικού ιερού στο Casalichio⁶⁷. Μάλιστα, η Licata είναι ο τόπος ανεύρεσης μίας επιγραφής, πιθανότατα του 3^{ου} αιώνα π.Χ., η οποία φέρει τον όρο «λαός των Γελώνων»⁶⁸. Πάντως, οι Γελοί εξ αρχής επεκτάθηκαν στη σικελική ενδοχώρα, σε βάρος των ντόπιων Σικανών και Σικελών, καθώς και σε βάρος των άλλων Ελλήνων αποίκων. Η ίδρυση του απειλητικού Σελινούντα από τα Μέγαρα Υβλαία (650-628 π.Χ.) κοντά στο ζωτικό χώρο της Γέλας, την οδήγησε στην ίδρυση του Ακράγαντα (583 π.Χ.), ο οποίος έμελλε να εξελιχθεί σε μεγάλη δύναμη. Έως το έτος 505 π.Χ. η Γέλα είχε ολοκληρώσει την κατάκτηση και τον εξελληνισμό της πεδιάδας της.

Μεταξύ των πόλεων της Σικελίας, η Γέλα κατέχει μία εξέχουσα θέση για τη μελέτη της τελετουργίας του συμποσίου τόσο στη σφαίρα της λατρείας όσο και στην ταφική⁶⁹. Στις αρχές του περασμένου αιώνα και συγκεκριμένα από το 1901 έως το 1905

⁶⁴ Panvini 2016, 256.

⁶⁵ Βλ. Θουκυδίδη *Ιστορίαι* 6.4.3.

⁶⁶ Holloway 2000, 63.

⁶⁷ Holloway 2000, 63.

⁶⁸ Holloway 2000, 63.

⁶⁹ Panvini και Accolla 2019, 277.

ξεκίνησαν από τον P. Orsi αρχαιολογικές έρευνες, μέρος των οποίων επικεντρώθηκε στις νεκροπόλεις, από τις οποίες προέρχεται μεγάλη ποσότητα κεραμικής και κτερισμάτων. Άλλες ανασκαφές σε περιοχές νεκροπόλεων πραγματοποιήθηκαν από τους P. Orlandini και D. Adamesteanu μεταξύ του 1956 και 1962⁷⁰. Τα κτερίσματα του 7^{ου} αιώνα π.Χ. αποτελούνται κυρίως από εισαγόμενα ετρουσκικά, ροδιακά, κορινθιακά και ιωνικά αγγεία, τα οποία αντικαθίστανται από τα μέσα του επόμενου αιώνα από αττικές εισαγωγές που στη συνέχεια εδραιώθηκαν ποσοτικά έναντι των άλλων κατηγοριών⁷¹. Οι αττικές εισαγωγές αγγείων στη Γέλα, κατά τις δεκαετίες πριν από τα μέσα του 6^{ου} αιώνα π.Χ., δεν είναι αριθμητικά άφθονες και οι περισσότερες διατηρούνται σήμερα σε διάφορα μουσεία. Ωστόσο, η παρουσία τους πιστοποιεί ότι η σικελική αποικία, ήδη από το 575 π.Χ., είχε εμπορικές σχέσεις με την Αττική. Βέβαια, οι πλουσιότεροι τάφοι με τα πιο αξιόλογα κτερίσματα είναι εκείνοι του 5ου αιώνα π.Χ., καθώς πρόκειται για μία περίοδο που χαρακτηρίζεται από ειρηνική ατμόσφαιρα στην ευρύτερη περιοχή. Ανάμεσα σε αυτές τις αττικές εισαγωγές παρατηρείται μία αξιοσημείωτη ποσότητα κρατήρων, εκ των οποίων οι περισσότεροι είναι διακοσμημένοι με την ερυθρόμορφη τεχνική και σώζονται σε αποσπασματική κατάσταση. Παρακάτω, θα γίνει αναφορά με χρονολογική σειρά σε ορισμένους αττικούς κιονωτούς κρατήρες ερυθρόμορφης παραγωγής, οι οποίοι ανήκουν σε ταφικά σύνολα και παρέχουν πολύτιμες πληροφορίες για τις ταφικές πρακτικές που ακολουθήθηκαν στη Γέλα.

Το πρώτο παράδειγμα είναι ένας κιονωτός κρατήρας (inv. 21138) που αποδίδεται από τον Beazley στον Ζ. του Χαίριππου. Το εικονογραφικό του πρόγραμμα αποτελείται από μία σκηνή κόμου στην Α πλευρά που συμπληρώνεται με την παρουσία ενός γυμνού γενειοφόρου σατύρου στη Β πλευρά, ο οποίος προτάσσει το ένα χέρι και βρίσκεται σε διασκελισμό ([Εικόνες 9-10](#)). Ο κόμος αποτελείται από δύο ανδρικές μορφές, εκ των οποίων η μία απεικονίζεται γενειοφόρα να κρατά μουσικό όργανο στο ένα της χέρι. Το αγγείο χρονολογείται γύρω στο 500-475 π.Χ. και βρέθηκε στο Predio Leopardi, κοντά στο Capo Soprano, μέσα στο λακκοειδή Τ. 13, όπου χρησιμοποιήθηκε ως τεφροδόχος για το νεκρό⁷². Όπως συνηθίζεται σε αυτές τις περιπτώσεις η τεφροδόχος ήταν προστατευμένη από ένα πινάκιο και μαζί της ήταν τοποθετημένα και άλλα αγγεία, όπως μία αποσπασματικά σωζόμενη λήκυθος και μία οينوχόη που

⁷⁰ Panvini και Accolla 2019, 289.

⁷¹ Panvini 2004, 21.

⁷² Panvini και Accolla 2019, 291.

περιείχε πορφύρα. Σε αυτό το σημείο πρέπει να αναφερθεί ότι, οι περισσότερες ταφές στο Predio Leopardi δηλώνουν ταφικό χώρο που ανήκε σε πολυάριθμες οικογένειες και οι κρατήρες προορίζονταν για το ανδρικό φύλο.

Ο δεύτερος κρατήρας (inv. 12026) αποδίδεται από τον Beazley στον Μύσωνα και χρονολογείται στο 480 π.Χ. (Εικόνα 11). Η Α πλευρά διακοσμείται με ένα νεαρό κωμαστή που απεικονίζεται γυμνός, σε προφίλ προς τα δεξιά και με σκυμμένο το κεφάλι. Η κοντή του κόμη περιβάλλεται από μία ταινία και ένα κλαδί κισσού, ενώ ο κορμός του καλύπτεται από μανδύα. Η νεαρή μορφή κρατάει στο δεξί της χέρι μία οινόχρη, από την οποία ρίχνει κρασί σε μία κύλικα που κρατά στο άλλο χέρι⁷³. Στη Β πλευρά απεικονίζεται πάλι μία νεαρή γυμνή μορφή, σε προφίλ προς τα δεξιά και με ελαφρώς λυγισμένα τα πόδια της, η οποία ταυτίζεται με ένα κωμαστή. Η κόμη της μορφής περιβάλλεται από μία ταινία και κρατά με τα δύο χέρια της ένα κυρτό ραβδί, το οποίο φέρει πίσω από το κεφάλι. Το αγγείο βρέθηκε στη νεκρόπολη της via Crispi και πιθανώς χρησίμευε ως τεφροδόχος σε μία ανδρική ταφή.

Ένας ακόμη κρατήρας (inv. 23510) που προέρχεται από ταφικό πλαίσιο, αποδίδεται από τον Beazley στον Ζ. των Συρακουσών 23510. Το εικονογραφικό του πρόγραμμα αποτελείται από σκηνή αναχώρησης πολεμιστή στην Α πλευρά, καθώς και σκηνή κώμου με τρεις ανδρικές μορφές στη Β πλευρά⁷⁴(Εικόνες 12-13). Η κύρια παράσταση αποτελείται από τρεις ανδρικές μορφές και μία γυναικεία, η οποία αλληλοεπιδρά με τη μορφή του πολεμιστή και προσφέρει σπονδή. Ο πολεμιστής που καταλαμβάνει μαζί με τη γυναίκα το κεντρικό τμήμα της παράστασης, κρατά στο δεξί του χέρι ασπίδα που φέρει ως επίσημα το Α και δόρυ, ενώ με το αριστερό του κρατά το κράνος του. Δύο ενδεδυμένες ανδρικές μορφές με βακτηρία που απεικονίζονται στα αριστερά και στα δεξιά των κεντρικών μορφών, παρακολουθούν τη σκηνή. Τη διακόσμηση συμπληρώνει μία ζώνη με ζώα που αποδίδεται με σκιαγραφία και βρίσκεται στο χείλος του αγγείου. Χρονολογείται γύρω στο 475-450 π.Χ. και βρέθηκε κοντά στο Capo Soprano, στη νεκρόπολη Predio Jozza. Η Jozza χρησιμοποιεί από το 480-420 π.Χ. σχεδόν πάντα ως ταφική πρακτική την αποτέφρωση και οι κρατήρες, όπως και ο συγκεκριμένος, λειτουργούσαν ως τεφροδόχοι. Οι κρατήρες από τη περιοχή Predio Jozza συνδέθηκαν αναμφισβήτητα με διακεκριμένες οικογένειες που τα μέλη της ασχολούνταν με πολεμικές δραστηριότητες.

⁷³ Panvini 2004, 81.

⁷⁴ Panvini και Accolla 2019, 294.

Στο Predio Jozza έχουν εντοπιστεί άλλα δύο αξιόλογα δείγματα κρατήρων που χρησίμευσαν ως τεφροδόχοι σε ανδρικές ταφές. Ο πρώτος από τους δύο (inv. 23511) αποδίδεται από τον Beazley στο Ζ. του Αλκίμαχου και χρονολογείται γύρω στο 475-450 π.Χ. Το εικονογραφικό του πρόγραμμα αποτελείται από ένα διονυσιακό θίασο στην κύρια πλευρά και από τρεις ανδρικές μορφές στη δευτερεύουσα πλευρά⁷⁵ (Εικόνες 14-15). Ο διονυσιακός θίασος αποτελείται από μία μαινάδα, δύο σατύρους, από τους οποίους ο ένας παίζει αυλό, καθώς και τον Διόνυσο που κρατά στο δεξί του χέρι ένα κάνθαρο και στο αριστερό κλαδί αμπέλου. Στη Β πλευρά απεικονίζεται σκηνή συνομιλίας μεταξύ δύο ανδρών, ενώ παράλληλα τη σκηνή παρακολουθεί ένας τρίτος άνδρας που κρατά βακτηρία. Η διακόσμηση του κρατήρα συμπληρώνεται με μία συνεχόμενη ζωφόρο στο χείλος του αγγείου και ένα παραπληρωματικό μοτίβο φύλλων κισσού στο λαιμό της κύριας όψης. Ο δεύτερος (inv. 23509) αποδίδεται από τον Beazley στο Ζ. του Agrigento και χρονολογείται γύρω στο 470-450 π.Χ. Φέρει ένα συνηθισμένο εικονογραφικό πρόγραμμα για ένα αγγείο αυτού του τύπου με σκηνή συμποσίου στην Α όψη και σκηνή κώμου στη Β όψη⁷⁶ (Εικόνες 16-17). Ειδικότερα, η κύρια πλευρά αποτελείται από μία γυναικεία μορφή και τρεις ανακεκλιμένους συμποσιαστές, οι οποίοι φαίνεται να απολαμβάνουν τον ήχο του αυλού. Η Β πλευρά φέρει μία πιο λιτή σύνθεση και αποτελείται από τρεις κωμαστές, από τους οποίους οι δύο κρατούν αγγεία πόσης, ενώ ο τρίτος φέρει βακτηρία.

Αττικοί ερυθρόμορφοι κιονωτοί κρατήρες εμφανίζονται και στην επικράτεια της Γέλας, όπως στο Predio Romano-Lo Bartolo, κοντά στο Capo Soprano. Συγκεκριμένα, ιδιαίτερα ιδιόμορφος ήταν ο τρόπος με τον οποίο βρέθηκε ο κρατήρας στο T. 19 . Το αγγείο (inv. 21929) ήταν τοποθετημένο σαν κράνος στο κρανίο του νεκρού και προστατευμένο με τη σειρά του από μία λεκάνη, ενώ κοντά τους βρέθηκαν θραύσματα τριών μεγάλων ληκύθων⁷⁷. Το εικονογραφικό πρόγραμμα σε αυτό το αγγείο αποτελείται από ένα άρμα με δύο φτερωτά άλογα στην κύρια όψη, ενώ στην άλλη πλευρά απεικονίζεται μία γυναικεία μορφή ανάμεσα σε δύο νεαρούς άνδρες (Εικόνες 18-19). Ο κρατήρας έφερε φθορές, με αποτέλεσμα να μην σώζεται το άνω μέρος της μορφής που οδηγεί το άρμα και χρονολογείται στο 475-450 π.Χ.

⁷⁵ Panvini και Accolla 2019, 294.

⁷⁶ Panvini και Accolla 2019, 294.

⁷⁷ Panvini και Accolla 2019, 294.

Ένας άλλος κρατήρας (inv. 21189) που βρέθηκε αυτή τη φορά στον T. 2 στην περιοχή του κοιμητηρίου, αποδίδεται από τον Beazley στον Z. της Φλωρεντίας και χρονολογείται στο 475-450 π.Χ. Το εικονογραφικό του πρόγραμμα απαρτίζεται από τέσσερις μορφές, ανάμεσά τους μία ανδρική θεότητα που απεικονίζεται να συνομιλεί με μία γυναικεία μορφή στην Α πλευρά (Εικόνα 20). Στη Β πλευρά απεικονίζεται σκηνή συνομιλίας ανάμεσα σε τρεις ανδρικές μορφές, από τις οποίες οι δύο κρατούν βακτηρία (Εικόνα 21). Το αγγείο φέρει φθορές και στις δύο πλευρές και έχει αποκατασταθεί σε μεγάλο βαθμό. Δυστυχώς, ο T.2 που αποτελούνταν από μία σαρκοφάγο, παραβιάστηκε ήδη από τα αρχαία χρόνια, και κατά συνέπεια δεν μπορούν να διεξαχθούν ασφαλή πορίσματα για τη χρήση του κρατήρα⁷⁸.

Ο τελευταίος κιονωτός κρατήρας (inv. 20533), που θα αναφερθεί εδώ, αποδίδεται από τον Beazley στον Z. της Ναυσικάς. Το εικονογραφικό πρόγραμμα σε αυτό το αγγείο έχει έντονο μυθολογικό χαρακτήρα, καθώς στο κέντρο της κύριας πλευράς απεικονίζεται ο Θησέας να κρατά μαχαίρι και να επιτίθεται στον Μινώταυρο, παρουσία μίας γυναικείας και μίας ανδρικής μορφής που παρακολουθούν τη σκηνή (Εικόνα 22). Παράλληλα, γίνεται προσπάθεια να τονιστεί το ηρωικό γυμνό, καθώς οι δύο κεντρικές μορφές απεικονίζονται γυμνές, σε αντίθεση με τις ενδεδυμένες ακριανές μορφές που οριοθετούν τη σκηνή. Ο κρατήρας χρονολογείται γύρω στο 450-425 π.Χ. και ανήκει στον T. 28 της νεκρόπολης Predio Leopardi. Στο εσωτερικό του το αγγείο περιείχε τα αποτεφρωμένα οστά ενός άνδρα, πάνω στα οποία ήταν τοποθετημένες δύο μικρές μελαμβαφείς κύλικες και ένα φθαρμένο αλάβαστρο⁷⁹ (Εικόνα 23). Επιπλέον, για την προστασία του ίδιου του κρατήρα, βρέθηκε πάνω από το στόμιο του ένα στρώμα από βότσαλα, καθώς και ένα καπάκι⁸⁰.

Αξίζει να αναφερθεί ότι, ο κιονωτός κρατήρας δεν ήταν ο μοναδικός τύπος κρατήρα που μπορούσε να χρησιμοποιηθεί ως τεφροδόχος στις ταφές της Γέλας. Έχουν βρεθεί και άλλα παραδείγματα κρατήρων, οι οποίοι όμως σώζονται σε αρκετά αποσπασματική μορφή. Τέτοια περίπτωση αποτελεί ένας ερυθρόμορφος κωδωνόσχημος κρατήρας αττικής παραγωγής (475-450 π.Χ.), ο οποίος βρέθηκε στη νεκρόπολη Predio Jozza και αποδόθηκε από τον Beazley στον Z. των Μαλλιαρών Σατύρων (Εικόνες 24-25). Από τα παραπάνω προκύπτει ότι η θέση και η ομαδοποίηση των τεφροδόχων σε ορισμένες

⁷⁸ Panvini και Accolla 2019, 294.

⁷⁹ Panvini και Accolla 2019, 297.

⁸⁰ Panvini και Accolla 2019, 297.

περιοχές, μπορεί να αποτελούσε στοιχείο κοινωνικής διάκρισης⁸¹. Εξάλλου, η J. de La Geniere και η A. Pontrandolfo έχουν επισημάνει πως η χρήση του κρατήρα τον 5^ο αιώνα π.Χ., που μαρτυρείται μόνο στη Σικελία και σε ορισμένες περιπτώσεις στη Καμπανία, θα μπορούσε να αναχθεί σε τελετουργική και να συνδεθεί με μία συγκεκριμένη ταφική ιδεολογία⁸².

• **Monte Bubbonia**

Το Monte Bubbonia είναι ένας μεγαλοπρεπής λόφος, ο οποίος βρίσκεται στην περιοχή του δήμου Mazzarino, σε μικρή απόσταση από την πόλη της Γέλας. Στην κορυφή του λόφου ανακαλύφθηκε μία αρχαία πόλη από τον P. Orsi, την οποία στη συνέχεια ο P. Orlandini ταύτισε με το *Μακτώριον*⁸³. Τα ερείπια του Monte Bubbonia, ωστόσο, δεν φαίνεται να είναι προγενέστερα του 6^{ου} αιώνα π.Χ. Οι εισαγωγές αττικών αγγείων άρχισαν να παρατηρούνται στο σικελικό κέντρο μόλις από τα μέσα του 6^{ου} αιώνα π.Χ. Τα περισσότερα είχαν ταφική χρήση ως κτερίσματα και προορίζονταν για τα μέλη μίας υψηλής κοινωνικής ομάδας, καθώς απαντώνται σε μικρό αριθμό ταφών⁸⁴. Επιπλέον, η αττική κεραμική στα ταφικά πλαίσια συνδέεται πάντα με τοπικά παραγόμενα αγγεία που φέρουν πλούσια γεωμετρική διακόσμηση. Τα τελευταία όχι μόνο αποδεικνύουν την ύπαρξη τοπικών εργαστηρίων που παρήγαγαν αγγεία που μιμούνταν την εισαγόμενη κεραμική, αλλά και καθιστούν εύκολη την αναγνώριση της εθνικής καταγωγής των νεκρών. Πρόκειται σίγουρα για αυτόχθονες που επιδεικνύουν τον πλούτο τους, συνθέτοντας ένα ταφικό σύνολο που περιέχει στις περισσότερες περιπτώσεις τουλάχιστον πέντε κτερίσματα για κάθε ενταφιασμένο άτομο, μεταξύ των οποίων, βρίσκεται πάντα ο αττικός κιονωτός κρατήρας ή έστω ο τοπικά παραγόμενος.

Ένα από τα πολλά αττικά αγγεία που αποδίδονται στο δεύτερο μισό του 6^{ου} αιώνα π.Χ., είναι ο αττικός μελανόμορφος κιονωτός κρατήρας (inv. MB. 35021) που αποδίδεται σε ένα εργαστήριο με μέτριας ποιότητας έργα. Χρονολογείται στο 500 π.Χ. και διακοσμείται με διονυσιακά θέματα. Συγκεκριμένα, στην Α πλευρά απεικονίζεται ο Διόνυσος ανάμεσα σε σατύρους και μαινάδες, ενώ στη Β πλευρά ο θεός απεικονίζεται ανάμεσα μόνο σε σατύρους⁸⁵ ([Εικόνες 26-27](#)). Προέρχεται από τον T.13/71, ο οποίος συνδέθηκε με ανδρική ταφή. Συνολικά εξερευνήθηκαν 35 τάφοι, αλλά οι περισσότεροι

⁸¹ Panvini και Accolla 2019, 299.

⁸² Panvini και Accolla 2019, 300.

⁸³ Πρόκειται για αρχαία πόλη της Σικελίας, η οποία γειτόνευε με τη Γέλα.

⁸⁴ Panvini 2011, 119.

⁸⁵ Panvini 2011, 120.

από αυτούς ήταν σχεδόν κατεστραμμένοι από την άροση, με αποτέλεσμα η κεραμική να σώζεται σε πολύ κακή κατάσταση. Όλοι οι τάφοι επαναχρησιμοποιήθηκαν αρκετές φορές με την πάροδο του χρόνου, ενώ τα κτερίσματα είναι στην πλειονότητά τους ελληνικού χαρακτήρα παρά σικελικού.

- **Ακράγας**

Ο Ακράγας (Agrigento) είναι μία πόλη στη Ν. ακτή της Σικελίας, πρωτεύουσα της ομώνυμης επαρχίας του Ακράγαντα. Ιδρύθηκε σε στρατηγική θέση, καθώς τα εδάφη του πλαισιώνονται από δύο γειτονικούς ποταμούς και μία κορυφογραμμή που συνδράμει στη φυσική οχύρωση της περιοχής (Εικόνες 28). Η χρονολογία ίδρυσης της αποικίας από τους κατοίκους της Γέλας, γύρω στο 580 π.Χ., είναι σχεδόν βέβαιη, τόσο με βάση τις ιστοριογραφικές αναφορές, όσο και με βάση την αρχαιολογική τεκμηρίωση που μας οδηγεί σε αυτή την περίοδο. Ο Ακράγας αναπτύχθηκε ταχύτατα και έγινε μία από τις πλουσιότερες και επιφανέστερες ελληνικές αποικίες της Σικελίας. Τα σωζόμενα μνημεία του αποτελούν το μεγαλύτερο συγκρότημα δωρικών ναών της ελληνικής αρχαιότητας, ενώ η ποσότητα της αττικής κεραμικής είναι αξιοσημείωτη. Αν και σχετικά σπάνιες, οι μαρτυρίες για τις νεκροπόλεις του Ακράγαντα είναι σημαντικές για την κατανόηση των ταφικών εθίμων και τελετουργιών. Μία ρητή και άμεση αναφορά του Διόδωρου Σικελιώτη στα ταφικά πλαίσια του Ακράγαντα αποτελεί απόδειξη της μεγαλοπρέπειας και του πλούτου των κατοίκων, καθώς η υπερβολική πολυτέλειά τους αποδεικνύεται κυρίως από τα ταφικά μνημεία τους⁸⁶. Από αρχαιολογικής-τοπογραφικής άποψης, η σύνδεση του ταφικού χώρου με την πόλη γίνεται όλο και πιο εμφανής, σε βαθμό που να μπορεί να υποθεθεί μία αντιστοιχία μεταξύ των διαφόρων τομέων της νεκρόπολης και των οικιστικών συνοικιών. Σε ό,τι αφορά τον Ακράγαντα, δεν υπάρχει αμφιβολία ότι η περιοχή ΝΔ. της αρχαίας πόλης ήταν ο χώρος της πλουσιότερης και εκτενέστερης νεκρόπολης, από τον 6^ο έως περίπου τον 4^ο αιώνα π.Χ.⁸⁷ Η στενότερη σύνδεση με την αστική οργάνωση παρέχεται από τους αρτηριακούς δρόμους, κατά μήκος των οποίων παρατάσσονταν οι ταφές. Επιπλέον, τη δεκαετία του 1980 η Soprintendenza di Agrigento ξεκίνησε συστηματικές έρευνες στη νεκρόπολη της Contrada Pezzino και στην νεκρόπολη της Contrada Mosè που απείχε λίγα χλμ. από την πόλη. Αυτές, ιδίως η πρώτη, είναι από τις πλουσιότερες νεκροπόλεις του Ακράγαντα. Συνολικά οι περιοχές που φέρουν ταφές, είναι η Contrada Montelusa, η

⁸⁶ Βλ. Διόδωρο Σικελιώτη *Ιστορική Βιβλιοθήκη* 13.82.6.

⁸⁷ De Miro 1988, 236.

Contrada Mosè, η Contrada Pezzino, καθώς και το Poggio Giache, στις οποίες έχουν διασωθεί αρκετοί αττικοί κιονωτοί κρατήρες, είτε ολόκληροι είτε σε αποσπασματική μορφή. Μάλιστα, στην Contrada Pezzino η εισαγόμενη αττική κεραμική συγκροτούσε σχεδόν κατά αποκλειστικότητα το ταφικό σύνολο. Οι κιονωτοί κρατήρες που θα αναλυθούν παρακάτω, παρέχουν μία ολοκληρωμένη εικόνα για τις ταφικές πρακτικές που ακολουθήθηκαν.

Ο πρώτος κρατήρας (AG. 22609) είναι μελανόμορφος και χρονολογείται τις τελευταίες δεκαετίες του 6^{ου} αιώνα π.Χ. (540-530 π.Χ.)⁸⁸. Φέρει ένα τυπικό εικονιστικό πρόγραμμα για την εποχή με σκηνή αναχώρησης πολεμιστή στη μία πλευρά (Εικόνα 29). Συγκεκριμένα, απεικονίζεται στο κέντρο της σκηνής μία ανδρική μορφή που φέρει κράνος, κυκλική ασπίδα και στρέφεται προς τα αριστερά. Δύο ομάδες που αποτελούνται από τρεις ενδεδυμένες ανδρικές μορφές στέκονται εκατέρωθεν του πολεμιστή. Αποτελούσε κτέρισμα του T. 440 που βρίσκεται στη νεκρόπολη Contrada Pezzino, η οποία ήταν σε χρήση από τον 6^ο έως τον 3^ο αιώνα π.Χ. και περιείχε ομαδοποιήσεις ταφών, πιθανώς του ίδιου οικογενειακού κύκλου.

Ο δεύτερος κρατήρας (AG. 22788) είναι ερυθρόμορφος και χρονολογείται στο 470 π.Χ. Στην Α πλευρά απεικονίζεται ένα γνωστό μυθολογικό θέμα, η αναχώρηση του Τριπτόλεμου. Συγκεκριμένα, ο Τριπτόλεμος απεικονίζεται καθιστός σε φτερωτό άρμα, να προτάσσει το δεξί του χέρι, στο οποίο κρατά ένα αγγείο (Εικόνα 30). Στη Β πλευρά απεικονίζεται η Δήμητρα, η οποία είναι στραμμένη προς τα αριστερά και προτάσσει με τη σειρά της το χέρι (Εικόνα 31). Βρέθηκε στη νεκρόπολη Contrada Pezzino και συγκεκριμένα στον T. 842, όπου έφερε δευτερογενείς καύσεις. Το αγγείο χρησιμοποιήθηκε ως τεφροδόχος, όπου περιείχε τα αποτεφρωμένα οστά ενός άνδρα. Μαζί με τον κρατήρα βρέθηκαν και ορισμένα κτερίσματα, όπως μία μελαμβαφής κύλικα και μία μελαμβαφή χόη αττικής παραγωγής, καθώς και μία άβαφη όλη τοπικής παραγωγής⁸⁹ (Εικόνα 32).

Ο τρίτος κρατήρας (AG. 22757) χρονολογείται στο πρώτο μισό του 5^{ου} αιώνα π.Χ., περίπου την ίδια περίοδο με τον προηγούμενο. Στην Α πλευρά απεικονίζεται η Ηώς να ακολουθεί τον Κέφαλο, ο οποίος προσπαθεί να διαφύγει, εν παρουσία μίας τρίτης μορφής στα αριστερά (Εικόνα 33). Στη Β πλευρά έχουμε μία γυναικεία μορφή ανάμεσα

⁸⁸ Deorsola κ.ά. 1988, 301.

⁸⁹ Deorsola κ.ά. 1988, 360.

σε δύο ανδρικές μορφές που κρατούν βακτηρία⁹⁰. Βρέθηκε στη νεκρόπολη Contrada Pezzino, συγκεκριμένα στον T. 1225 και αποτελούσε μέρος του ταφικού συνόλου, μαζί με ένα μελαμβαφή σκύφο αττικής παραγωγής, μία λεκάνη τοπικής παραγωγής, έναν άβαφο όλμο και μία στάμνα.

Στο πρώτο μισό του 5^{ου} αιώνα π.Χ. χρονολογείται ένας ακόμη ερυθρόμορφος κρατήρας (AG. 22764). Στην Α πλευρά απεικονίζεται ο Διόνυσος να κρατά κάνθαρο ανάμεσα σε μαινάδες και σιληνό (Εικόνα 34). Στη Β πλευρά έχουμε τρεις μαινάδες, από τις οποίες οι δύο απεικονίζονται να συνομιλούν μεταξύ τους (Εικόνα 35). Βρέθηκε στον T. 1239 της νεκρόπολης Contrada Pezzino, μαζί με ένα καπάκι διακοσμημένο με ταινίες, μία μελαμβαφής χόη και μία λήκυθο αττικής παραγωγής, καθώς και μία μικρή φιάλη καστανής βαφής⁹¹ (Εικόνα 36).

Στην κατηγορία των ερυθρόμορφων αγγείων κατατάσσεται και ο κρατήρας (AG. 4729) που αποδίδεται στον Ζ. του Δίνου και χρονολογείται στο 425-420 π.Χ. Στην Α πλευρά απεικονίζεται μία σκηνή συμποσίου με τρεις ανδρικές μορφές, οι οποίες είναι ξαπλωμένες σε δύο κλίνες προς τα αριστερά και έχουν όλες το κάτω μέρος του σώματός τους καλυμμένο με μανδύα (Εικόνα 37). Στηρίζουν τους αριστερούς τους αγκώνες σε μεγάλα μαξιλάρια και φέρουν δάφνινο στεφάνι γύρω από το κεφάλι τους. Η κεντρική γενειοφόρα μορφή συνομιλεί, στρέφοντας το κεφάλι προς τα πίσω, με τον δεξιό σύντροφό της, ο οποίος με τη σειρά του ακουμπά το χέρι στον ώμο της⁹². Στο υψωμένο δεξί του χέρι κρατά μία κύλικα, ενώ η δεύτερη μορφή κρατάει στο αριστερό της χέρι ένα σκύφο. Ο τρίτος καλεσμένος είναι προσηλωμένος στην αυλήτρια που απεικονίζεται να στέκεται στους πρόποδες της κλίνης. Η γυναικεία μορφή απεικονίζεται να φορά ένα τυλιγμένο χιτώνα και να έχει τα μαλλιά της μαζεμένα⁹³. Επιπλέον, μπροστά από τις κλίνες υπάρχουν δύο τραπέζια, πάνω στα οποία στηρίζεται ένα πινάκιο. Στα πόδια του δεξιού τραπεζιού βρίσκεται ένα ζευγάρι μπότες. Στη Β πλευρά έχουμε σκηνή με σάτυρο και μαινάδες (Εικόνα 38). Συγκεκριμένα, ένας σάτυρος σε τρία τέταρτα προς τα αριστερά, στέκεται ανάμεσα σε δύο όρθιες μαινάδες που κρατούν και οι δύο στο δεξί τους χέρι ένα θύρσο. Στο εξωτερικό άκρο του στόματος του αγγείου υπάρχει ζωφόρος από αντικριστά λιοντάρια και αγριογούρουνα,

⁹⁰ Deorsola κ.ά. 1988, 355.

⁹¹ Deorsola κ.ά. 1988, 356.

⁹² Deorsola κ.ά. 1988, 224.

⁹³ Deorsola κ.ά. 1988, 224.

τα οποία αποδίδονται με μελανό χρώμα⁹⁴. Το αγγείο που συνδέεται με ανδρική ταφή, βρέθηκε στη νεκρόπολη του Poggio Giache⁹⁵.

Εκτός από τους κιονωτούς κρατήρες που βρέθηκαν στα ταφικά πλαίσια του Ακράγαντα, υπάρχει μία αξιοσημείωτη ποσότητα κωδωνόσχημων, καλυκωτών και ελικωτών κρατήρων. Ανάμεσα σε αυτούς ξεχωρίζει ένας ερυθρόμορφος καλυκωτός κρατήρας και ένας χάλκινος ελικωτός κρατήρας. Το πρώτο αγγείο που προέρχεται από την νεκρόπολη Contrada Pezzino, χρονολογείται στο 490 π.Χ. και αποδίδεται στον κύκλο του Ζ. του Κλεοφράδη (Ομάδα Pezzino). Η διακόσμησή του αποτελείται από ένα μυθολογικό θέμα (η μεταφορά της σορού του Πατρόκλου) στην Α πλευρά και σκηνή κόμου στη Β πλευρά⁹⁶. Ίσως πρόκειται για ένα αγγείο ειδικής παραγγελίας που προοριζόταν για έναν επιφανή νεκρό. Το δεύτερο αγγείο βρέθηκε στον Τ. 3 της νεκρόπολης Contrada Mosè και λειτουργούσε ως τεφροδόχο (Εικόνα 39). Στο σημείο που ενώνονται οι λαβές, υπάρχει διακόσμηση σε σχήμα κεφαλίου κύκνου⁹⁷.

• Capodarso

Λίγα χλμ. από την Caltanissetta, στα σύνορα με την επαρχία της Enna, υπάρχει μία περιοχή ευρέως γνωστή ως Capodarso, σήμερα ως Monte Capodarso. Πρόκειται για μία από τις πιο όμορφες και εύφορες περιοχές, η οποία εκτείνεται κατά μήκος του ποταμού Salso, ανάμεσα στις πλαγιές του όρους Capodarso και του όρους Sabucina. Η ακριβής θέση της νεκρόπολης τοποθετείται στην περιοχή του «Αρχαιολογικού Πάρκου της Sabucina και του Capodarso». Μετά την εξέταση των ανθρώπινων οστών και ορισμένων θραυσμάτων κεραμικής που βρέθηκαν εκεί, προσδιορίστηκε κατά προσέγγιση η χρήση της νεκροπόλεως από τον 6^ο αιώνα έως τον 4^ο αιώνα π.Χ. Η εισαγωγή αττικής κεραμικής αρχίζει να γίνεται αισθητή κατά την τελευταία εικοσιπενταετία του 6^{ου} αιώνα π.Χ., καθώς πρόκειται για μία περίοδο παγίωσης των σχέσεων μεταξύ των Ελλήνων αποίκων και των αυτοχθόνων πληθυσμών. Πολλά εισαγόμενα αγγεία διακοσμημένα με την μελανόμορφη τεχνική, προέρχονται αποκλειστικά από θαλαμοειδείς τάφους και συνδέονται πάντα με μία γηγενή παραγωγή που χαρακτηρίζεται από γεωμετρική διακόσμηση. Πράγματι, το κέντρο του Capodarso συνδέεται με μία σημαντική γηγενή παραγωγή κεραμικής, η οποία μιμείται τα

⁹⁴ Deorsola κ.ά. 1988, 224.

⁹⁵ Η νεκρόπολη του Ακράγαντα μετά την Καρχηδονιακή καταστροφή του 406 π.Χ. εντοπίζεται στην τοποθεσία Poggio Giache.

⁹⁶ Deorsola κ.ά. 1988, 220.

⁹⁷ Deorsola κ.ά. 1988, 264.

ελληνικά αγγεία και κυρίως τους κιονωτούς κρατήρες⁹⁸. Επιπλέον, ο τύπος του θαλαμοειδούς τάφου παραπέμπει, λόγω του αρχιτεκτονικού μοντέλου, σε εκπροσώπους του τοπικού έθνους, που αποτελείται κυρίως από πλούσιους γαιοκτήμονες, οι οποίοι προσπάθησαν να επιδείξουν τη χλιδή τους μέσω των κτερισμάτων, στα οποία προσθέτουν και αττική κεραμική⁹⁹. Ανάμεσα στους εισαγόμενους αττικούς τύπους αγγείων περιλαμβάνονται κύλικες, σκύφοι, κρατήρες κ.ά. Οι τύποι αυτοί υποδηλώνουν τη τελετουργική χρήση του ταφικού συμποσίου, για το οποίο ο κρατήρας χρησιμοποιείται μόνο σε μία περίπτωση.

Πρόκειται για ένα μελανόμορφο κιονωτό κρατήρα (inv. 1217), ο οποίος αποδίδεται από τον G. Narbone στην Ομάδα της Οξφόρδης 216 και χρονολογείται στο 525-500 π.Χ.¹⁰⁰. Η Α πλευρά του αγγείου διακοσμείται με ένα διονυσιακό θέμα, στο οποίο απεικονίζονται τρεις ανδρικές μορφές (Εικόνα 40). Αναλυτικότερα, στο κέντρο της Α πλευράς απεικονίζεται ο Διόνυσος, σε προφίλ προς τα δεξιά, να κάθεται σε δίφρο και να κοιτάζει προς τα πίσω. Φοράει μακρύ χιτώνα με πυκνές πτυχές, ενώ στο κεφάλι φέρει ένα στεφάνι από στυλιζαρισμένα φύλλα κισσού. Εκατέρωθεν του θεού στέκονται δύο σάτυροι σε προφίλ προς τα δεξιά. Ο ένας απεικονίζεται να πλησιάζει το θεό και ο άλλος να απομακρύνεται. Στη Β πλευρά έχουμε σκηνή με τρεις αθλητές (Εικόνα 41). Ο πρώτος από αριστερά φοράει μανδύα και κρατάει με το δεξί του χέρι ένα ακόντιο. Στο κέντρο ένας νεαρός άνδρας προχωρεί σε προφίλ προς τα δεξιά και φοράει επίσης μανδύα. Κλείνοντας τη σκηνή στα δεξιά, ένας τρίτος νέος που είναι ντυμένος όμοια με τους δύο προηγούμενους και απεικονίζεται σε προφίλ προς τα αριστερά, κρατάει ένα ακόντιο στο δεξί του χέρι¹⁰¹. Το αγγείο βρέθηκε στον θαλαμοειδή Τ.1 της νεκρόπολης του Capodarso και προοριζόταν για ένα νεκρό νεαρής ηλικίας, καθώς η σκηνή που διακοσμεί τη Β πλευρά αποτελεί μία από τις κύριες δραστηριότητες που πραγματοποιούσαν οι νέοι έως και δεκαοκτώ ετών. Μαζί με τον κρατήρα βρέθηκαν και άλλα κτερίσματα, όπως μία αττική μελανόμορφη λήκυθος, ένας κρατήρας γηγενούς παραγωγής, ένας αττικός μελανόμορφος σκύφος και ένα αλάβαστρο.

⁹⁸ Panvini 2005, 69.

⁹⁹ Panvini 2005, 69.

¹⁰⁰ Στην Ομάδα της Οξφόρδης 216 εργάστηκαν καλλιτέχνες που δεν διακρίνονταν για το ιδιαίτερα υψηλό τους επίπεδο στη διακόσμηση αγγείων.

¹⁰¹ Panvini 2005, 73.

- **Sabucina**

Η Sabucina που βρίσκεται στη δεξιά όχθη του ποταμού Ιμέρα, κοντά στην Caltanissetta, αποτελεί ένα από τα αυτόχθονα κέντρα που έχουν αποτελέσει αντικείμενο επανειλημμένων αρχαιολογικών ερευνών και ειδικών μελετών (Εικόνα 42). Οι πολυάριθμες ανασκαφικές εκστρατείες στον προαναφερθέντα χώρο επέτρεψαν ως ένα βαθμό την κατανόηση των σχέσεων μεταξύ των Ελλήνων αποίκων και του επιχώριου πληθυσμού, η ικανότητα του οποίου να αφομοιώνει ξένα πρότυπα και παραδόσεις προς τη δική του πολιτιστική κληρονομιά, ήταν άμεσα εμφανής¹⁰². Σύμφωνα με τον P. Orlandini, η τυπολογία των ταφών στις νεκροπόλεις της Sabucina διακρίνεται ως εξής: θαλαμωτοί τάφοι μαρτυρούνται κυρίως στη Ν. νεκρόπολη και σε λίγες περιπτώσεις στη ΒΑ. νεκρόπολη, ενώ λακκοειδείς τάφοι με ή χωρίς σαρκοφάγο, τάφοι “alla carruccina” και εγχυτρισμοί παρατηρούνται σε όλες τις νεκροπόλεις. Ωστόσο, όσον αφορά τη Δ. νεκρόπολη, παρατηρείται μία έλλειψη οργάνωσης των ταφών και μία αδυναμία χρονολογικής αλληλουχίας στην κατάληψη του χώρου (Εικόνα 43).

Σχετικά με τις εισαγωγές, η αττική μελανόμορφη κεραμική εμφανίζεται στη Sabucina από τη τελευταία εικοσιπενταετία του 6^{ου} αιώνα π.Χ. και έπειτα. Τα περισσότερα αττικά αγγεία προέρχονται σχεδόν αποκλειστικά από τις νεκροπόλεις, οι οποίες την περίοδο αυτή χαρακτηρίζονται κυρίως από θαλαμοειδείς τάφους σκαμμένους στον ασβεστόλιθο, κανονικού ημισφαιρικού θολωτού τύπου και με μνημειακή είσοδο¹⁰³. Παρόλο που οι συνθήκες της ανασκαφής, που διεξήχθη τη δεκαετία του 1960, δεν επιτρέπουν την αναγνώριση όλων των στοιχείων που απαρτίζουν τους μεμονωμένους ενταφιασμούς, οι διαστάσεις των ταφικών θαλάμων και οι αγγειακοί τύποι, που συνοδεύουν τις ταφές, επιτρέπουν την ανάδειξη μίας ιδιαίτερης προτίμησης της τοπικής εθνικής ομάδας σε ορισμένα αγγεία, όπως είναι οι κιονωτοί κρατήρες¹⁰⁴. Ο κρατήρας που συνδέεται με την τελετουργία του νεκρικού συμποσίου στη Sabucina, όπως και στα υπόλοιπα κέντρα των αυτοχθόνων, συναντάται αποκλειστικά σε ανδρικές ταφές. Η επιβεβαίωση της αναφοράς στο ανδρικό φύλο προέρχεται όχι μόνο από τα εικονογραφικά θέματα που αναπαράγονται π.χ. σκηνές μάχης, αλλά και από τα

¹⁰² Panvini 2005, 31.

¹⁰³ Panvini 2016, 257.

¹⁰⁴ Panvini 2016, 257.

αντικείμενα που βρέθηκαν στους τάφους, όπως μαχαίρια και δόρατα¹⁰⁵. Ακόμη και στις ανδρικές ταφές του πρώτου μισού του 5^{ου} αιώνα π.Χ. ο κρατήρας χρησιμοποιήθηκε είτε ως τεφροδόχος είτε ως ένα πολύτιμο κτερίσμα. Μάλιστα, το 500-480 π.Χ. ένας άλλος τύπος αγγείου που συναντάται συχνά μαζί με τον κρατήρα, τόσο σε ανδρικές όσο και σε γυναικείες ταφές, είναι η λήκυθος. Το ότι οι κρατήρες αυτοί ανήκαν σε μέλη του αυτόχθονος έθνους μπορεί να επιβεβαιωθεί όχι μόνο από τη συσχέτισή τους με την τοπική παραγόμενη κεραμική, αλλά κυρίως από την ποσότητα των κτερισμάτων. Οι Έλληνες δεν θα τοποθετούσαν ποτέ ένα τόσο μεγάλο αριθμό κτερισμάτων σε μία ταφή. Ο πλούτος των ανδρικών ταφών αναδεικνύεται σε μεγάλο βαθμό, σε σύγκριση με τη σεμνότητα των γυναικείων ταφών, οι οποίοι αποτελούνταν από ένα ή δύο κτερίσματα. Μέσω της εξέτασης των αγγείων και των κτερισμάτων, προκύπτει το συμπέρασμα ότι η κοινωνία της Sabucina ήταν πατριαρχική. Παρακάτω θα πραγματοποιηθεί μία ανάλυση των αττικών κιονωτών κρατήρων που βρέθηκαν στις νεκροπόλεις της Sabucina. Θα παρουσιαστούν ανά χρονολογική σειρά και θα δοθεί προτεραιότητα στους μελανόμορφους και έπειτα στους ερυθρόμορφους κρατήρες. Η ιδιαιτερότητα αυτών των αγγείων συνίσταται στις διαστάσεις, καθώς κανένα δεν ξεπερνά τα 0.28 μ. σε ύψος.

Ο πρώτος αττικός μελανόμορφος κιονωτός κρατήρας (inv. 1963), που θα μας απασχολήσει, αποδίδεται από την R. Panvini στην Ομάδα Mikra Karaburun και χρονολογείται στο τελευταίο τέταρτο του 6^{ου} αιώνα π.Χ. Η διακόσμηση του αγγείου και στις δύο πλευρές σχετίζεται με σκηνές μάχης (Εικόνες 44-45). Συγκεκριμένα και στις δύο πλευρές απεικονίζεται μία γυμνή ανδρική μορφή σε προφίλ, η οποία προχωρά προς τα δεξιά και κρατάει λοξά ένα δόρυ στο δεξί χέρι. Οι ώμοι είναι καλυμμένοι με χλαμύδα, ενώ πίσω από τη μορφή στέκεται ένας νεαρός με χλαμύδα, ο οποίος τρέχει προς τα δεξιά και κρατάει δόρυ στο δεξί του χέρι. Το αγγείο χρονολογείται στο τέλος του 6^{ου} αιώνα π.Χ. και βρέθηκε στον T. 77 της Δ. νεκρόπολης, μαζί με άλλα κτερίσματα που καθιστούν σαφές ότι πρόκειται για μία ανδρική ταφή. Ο τάφος περιλάμβανε, μεταξύ άλλων, ένα μικρό σιδερένιο μαχαίρι και έναν μελαμβαφή λύχνο αττικής παραγωγής¹⁰⁶.

Ο δεύτερος κρατήρας (inv. 2155) αυτής της κατηγορίας αποδίδεται, επίσης, από την R. Panvini στην Ομάδα Mikra Karaburun και χρονολογείται την ίδια περίοδο με τον

¹⁰⁵ Panvini 2016, 261.

¹⁰⁶ Panvini 2005, 28.

πρώτο κρατήρα¹⁰⁷. Στην Α πλευρά απεικονίζονται τρεις συμποσιαστές με τον κορμό στραμμένο προς τα εμπρός, το κεφάλι γυρισμένο προς τα πίσω και με το κάτω μέρος του σώματος τυλιγμένο σε μανδύα (Εικόνα 46). Οι δύο πλευρικές μορφές είναι γενειοφόρες και η δεξιά μορφή, που απεικονίζεται κάτω από τη λαβή, φέρει το δεξί της χέρι στο στήθος, κρατώντας ένα αντικείμενο¹⁰⁸. Στο βάθος απεικονίζονται αμπέλια. Η Β πλευρά φέρει σκηνή με μία μαινάδα που χορεύει ανάμεσα σε σατύρους, οι οποίοι προχωρούν προς τα δεξιά και χορεύουν (Εικόνα 47). Ο κρατήρας χρονολογείται στο τέλος του 6^{ου} αιώνα π.Χ. και βρέθηκε στην Δ. νεκρόπολη, όπως και το παραπάνω αγγείο. Προέρχεται από τον T.193, που προοριζόταν για ανδρική ταφή. Το ταφικό σύνολο αποτελούταν από μία μελαμβαφή κύλικα με πόδι αττικής παραγωγής, μία οινόχνη με γραμμική διακόσμηση γηγενούς παραγωγής, έναν λύχνο διακοσμημένο με ταινίες και μία μικρή χάλκινη λεκάνη.

Ο τρίτος κρατήρας (inv. 2373) αποτελεί, όπως και τα παραπάνω, ένα πολύτιμο κτέρισμα που χρονολογείται στα τέλη του 6^{ου} αιώνα π.Χ. Το σώμα του αγγείου είναι διακοσμημένο με μία διπλή σειρά από φύλλα κισσού, τα οποία είναι τοποθετημένα συμμετρικά και είναι συνδεδεμένα με βλαστούς που ξεκινούν από μία κεντρική γραμμή (Εικόνα 48). Επιπλέον, στο εξωτερικό χείλος έχουμε διπλή σειρά φύλλων κισσού, ενώ στη βάση του λαιμού γλώσσες. Κάτω από την εικονιζόμενη σκηνή υπάρχει μία μαύρη ζωγραφισμένη ταινία, καθώς και ακτίνες στο τμήμα της βάσης. Βρέθηκε στον T. 312 της Δ. νεκρόπολης μαζί με μία μελαμβαφή φιάλη αττικής παραγωγής και μία φιάλη καστανόχρωμη¹⁰⁹.

Επιπλέον, στον θαλαμοειδή T. 45 της Δ. νεκρόπολης ανήκει ένας ακόμη μελανόμορφος κρατήρας αττικής παραγωγής (inv. 1894), ενώ ένα παρόμοιο δείγμα μαρτυρείται και στη Γέλα. Αποδίδεται από τη S. Chimirri στον Z. του Λούβρου C 11266 και χρονολογείται γύρω στο 530-520 π.Χ. Το αγγείο φέρει διακόσμηση με ιππέα και οπλίτες στην κύρια όψη, καθώς και σκηνή αποχαιρετισμού στην δευτερεύουσα όψη. Συγκεκριμένα, στην Α πλευρά απεικονίζονται δύο οπλίτες όρθιοι, οι οποίοι φέρουν κράνος και έχουν προφίλ προς τα αριστερά (Εικόνα 49). Η ασπίδα του πρώτου πολεμιστή είναι διακοσμημένη με τρεις διπλές τελείες και φέρει ένα πόδι με το περίγραμμα επιζωγραφισμένο με ερυθρό χρώμα. Η ασπίδα του δεύτερου πολεμιστή έχει ένα έμβλημα αποτυπωμένο με ερυθρό χρώμα, το οποίο όμως δεν είναι

¹⁰⁷ Panvini 2016, 259.

¹⁰⁸ Panvini 2005, 28.

¹⁰⁹ Panvini 2005, 30.

ευανάγνωστο¹¹⁰. Στο κέντρο της σκηνής απεικονίζεται ένας αναβάτης, με το κεφάλι στραμμένο μακριά από αυτό του αλόγου. Ακολουθούν δύο όρθιοι οπλίτες, σε προφίλ προς τα αριστερά: έχουν κράνος, διπλό δόρυ και στρογγυλή ασπίδα με επίσημο λευκού χρώματος. Η σκηνή κλείνει με μία ανδρική μορφή που στέκεται σε προφίλ στα αριστερά: τα μαλλιά του είναι δεμένα με μία ταινία με ερυθρό χρώμα, ενώ το σώμα του είναι τυλιγμένο με μανδύα και φέρει ένα δόρυ. Στη Β πλευρά μπορεί κανείς να διακρίνει στα αριστερά μία όρθια ανδρική μορφή σε προφίλ προς τα δεξιά, με τα μαλλιά του τυλιγμένα σε ταινία, η οποία είναι βαμμένη με ερυθρό χρώμα (Εικόνα 50). Το σώμα του είναι τυλιγμένο με μακρύ μανδύα και φέρει ένα δόρυ στο δεξί του χέρι¹¹¹. Μπροστά του ένας όρθιος οπλίτης, σε προφίλ προς τα αριστερά, που φοράει κράνος με οικόσημο βαμμένο σε ερυθρό χρώμα, ενώ παράλληλα φέρει δόρυ και στρογγυλή ασπίδα που είναι διακοσμημένη με τρεις τελείες σε λευκό χρώμα. Πίσω του και δεξιά έχουμε δύο όρθιες ανδρικές μορφές, σε προφίλ προς τα αριστερά, οι οποίες είναι ντυμένες και οπλισμένες με τον ίδιο τρόπο, όπως και η προηγούμενη ανδρική μορφή. Εκτός από τον κρατήρα, το ταφικό σύνολο αποτελείται από δύο κύλικες και δύο μελαμβαφείς φιάλες αττικής παραγωγής, μία κύλικα, έναν άβαφο λύχνο, έναν αμφορέα, μία οينوχόη εγχώριας παραγωγής, ένα κορινθιακό εξάλειπτρο, δύο σιδερένια θραύσματα, εκ των οποίων το ένα μπορεί να είναι αιχμή βέλους, μία αποσπασματικής μορφής ασημένια περόνη και ένα θραύσμα χάλκινης οينوχόης¹¹².

Ένας κρατήρας (inv. 813) που μπορεί να προστεθεί στην ίδια κατηγορία με τους προαναφερθέντες, αποδίδεται από τον N. Rizzo σε ένα καλλιτέχνη κοντά στην Ομάδα του Λεάγρου. Το εικονογραφικό πρόγραμμα του αγγείου περιλαμβάνει στην κύρια πλευρά διονυσιακή σκηνή και στην δευτερεύουσα πλευρά σκηνή κώμου¹¹³ (Εικόνες 51-52). Συγκεκριμένα, στην Α πλευρά απεικονίζεται ο Διόνυσος γενειοφόρος, ο οποίος φέρει στέμμα κισσού και κρατά με το υψωμένο αριστερό του χέρι ένα κέρα. Στα πλάγια της κεντρικής μορφής απεικονίζονται δύο μαινάδες που χορεύουν, φορώντας κοντομάνικο χιτώνα. Τα γυμνά γυναικεία μέρη είναι αποδοσμένα με λευκό χρώμα. Επιπλέον, εκατέρωθεν της σκηνής βρίσκονται δύο σάτυροι, εκ των οποίων ο ένας στα αριστερά χορεύει. Στο βάθος έχουμε βλαστούς αμπέλου. Στη Β πλευρά απεικονίζεται ένας σάτυρος που χορεύει μπροστά από μία ομάδα τριών νέων ανδρών, από τους

¹¹⁰ Panvini 2005, 25.

¹¹¹ Panvini 2005, 26.

¹¹² Panvini 2005, 26.

¹¹³ Panvini 2016, 258.

οποίους ο ένας κρατά με το αριστερό του χέρι ένα κέρας. Χρονολογείται στο 525-500 π.Χ. και ανήκει στον θαλαμοειδή T.1 της Ν. νεκρόπολης. Αποτελεί κτερίσμα μαζί με μία μελανόμορφη κύλικα και ένα ακόμη κρατήρα, από τον οποίο είναι παλαιότερος.

Ο τελευταίος μελανόμορφος κρατήρας (inv. 2384) αποδίδεται από τη R. Panvini στον Ζ. της Βοστώνης 01.8035 και αποτελεί ένα σπάνιο δείγμα του εργαστηρίου¹¹⁴. Φέρει σκηνή με οπλίτες στη μία πλευρά, καθώς και μία σκηνή διονυσιακού χαρακτήρα στην άλλη πλευρά (Εικόνες 53-54). Συγκεκριμένα, στην Α πλευρά έχουμε τέθριππο με επικεφαλείς δύο οπλίτες που φέρουν κράνος και είναι μερικώς καλυμμένοι με ασπίδες. Επιπλέον, απεικονίζεται ένας Σκύθης γυμνός τοξότης που ακουμπά τα χέρια του στη φαρέτρα του. Στα δεξιά ένας άλλος Σκύθης τοξότης που φοράει κοντό χιτώνα, απομακρύνεται από την ομάδα, κρατώντας στα χέρια του τόξο και βέλη¹¹⁵. Στη Β πλευρά απεικονίζεται ο Διόνυσος με κέρας στο αριστερό του χέρι. Απεικονίζεται στο κέντρο μεταξύ μαινάδων και σατύρων. Στο βάθος της σκηνής υπάρχουν αμπέλια. Χρονολογείται περίπου στο 520-500 π.Χ. και βρέθηκε στην Δ. νεκρόπολη στον Τ. 326, που εμπεριείχε δύο επάλληλους νεκρούς αντίθετου φύλου, οι οποίοι είναι μέλη μίας υψηλής κοινωνικής τάξης. Ήταν σε χρήση από τον 6^ο έως τον 5^ο αιώνα π.Χ. και περιείχε 13 κτερίσματα, με τον κρατήρα να προορίζεται για τον άνδρα. Τα ταφικά κτερίσματα περιλάμβαναν, μεταξύ άλλων, ένα σκύφο, ένα κύπελλο, έναν ασκό, μία χόη (όλα αττικής παραγωγής), έναν λύχνο εγχώριας ελληνικής παραγωγής, ένα θραύσμα σιδήρου και τα ακόλουθα χάλκινα τεχνουργήματα: μία πελίκη, μία λεκάνη, μία οينوχόη και δύο ηθμούς¹¹⁶.

Περνώντας στους ερυθρόμορφους κιονωτούς κρατήρες, ο πρώτος (inv. 810) αποδίδεται από τον Beazley στο Ζ. του Harrow και τοποθετείται στην υστεροαρχαϊκή περίοδο (500-475 π.Χ.). Η διακόσμηση φέρει μία γνωστή σκηνή με τον Ήφαιστο στην κύρια πλευρά και συνομιλία μεταξύ μορφών στην δευτερεύουσα πλευρά (Εικόνες 55-56). Συγκεκριμένα στην Α πλευρά απεικονίζεται ο Ήφαιστος, γυμνός και καθισμένος σε ένα σκαμνί, ο οποίος σφυρηλατεί ένα αντικείμενο στη φωτιά. Το κρατάει με το αριστερό του χέρι, ενώ με το υψωμένο δεξί του χέρι κρατάει ένα σφυρί και σκύβει το καλυμμένο με κεφαλόδεσμο κεφάλι του προς το αντικείμενο. Μπροστά στο θεό στέκεται ένας σιληνός, ο οποίος κοιτάζει προς τα δεξιά και στρέφει το κεφάλι του προς τα πίσω. Κρατάει ένα τσεκούρι στο χαμηλωμένο αριστερό του χέρι και λυγίζει το δεξί

¹¹⁴ Panvini 2016, 259.

¹¹⁵ Panvini 2005, 27.

¹¹⁶ Panvini 2005, 27.

του. Πίσω από τον θεό στέκεται ένας άλλος σιληνός σε προφίλ προς τα δεξιά, ο οποίος κρατά στα χέρια του το φουσέρο¹¹⁷. Στο δεξιό άκρο υπάρχει ένας κλίβανος, πάνω στο οποίο στηρίζονται κάποια αγγεία και απεικονίζεται ένας σάτυρος. Στη Β πλευρά έχουμε τρεις ανδρικές μορφές που συνομιλούν. Ο άντρας στο κέντρο στηρίζεται σε βακτηρία με το δεξί του χέρι τεντωμένο και αντικρίζει έναν έφηβο. Πίσω υπάρχει μία ακόμη μορφή εφήβου. Βρέθηκε στη Ν. νεκρόπολη, στον Τ.1, στον οποίο ανήκει και ο παλαιότερος μελανόμορφος κιονωτός κρατήρας.

Ο δεύτερος ερυθρόμορφος κρατήρας (inv. 706) αποδίδεται από την G. Giudice στον Ζ. του Συρίσκου, ένα καλλιτέχνη που μαρτυρείται και στη Γέλα. Η διακόσμηση είναι συνηθισμένη με σκηνή συνομιλίας μεταξύ ανδρικών μορφών (Εικόνες 57-58). Συγκεκριμένα στην Α πλευρά έχουμε τρεις ανδρικές μορφές, από τις οποίες ο γενειοφόρος άνδρας σε προφίλ προς τα δεξιά στηρίζεται σε βακτηρία και τεντώνει το δεξί του χέρι. Απέναντί του, στο κέντρο, εικονίζεται ένας νεαρός άνδρας σε προφίλ με το κεφάλι του προς τα αριστερά. Κλείνοντας τη σκηνή, στα δεξιά απεικονίζεται ένας έφηβος που στηρίζεται με το δεξί του χέρι σε ένα καμπυλωτό ραβδί¹¹⁸. Στη Β πλευρά έχουμε δύο ανδρικές μορφές. Ο ένας από αυτούς είναι γενειοφόρος και εικονίζεται σε προφίλ στα δεξιά, κρατώντας στο δεξί του χέρι βακτηρία. Απέναντί του βρίσκεται ένας έφηβος σε προφίλ προς τα αριστερά. Το αγγείο χρονολογείται στο 480-470 π.Χ. και βρέθηκε στην ΒΑ. νεκρόπολη, στον θαλαμοειδή Τ.78. Βρέθηκε με άλλα κτερίσματα, όπως τρεις ληκύθους (μία λευκή και δύο μελαμβαφείς), δύο κιονωτούς κρατήρες αττικής παραγωγής, δύο φιάλες, ένα μικρό πινάκιο εγχώριας παραγωγής, έναν ηθμό, μία χάλκινη λεκάνη, καθώς και έναν αμφορίσκο.

Ο ένας από τους δύο κιονωτούς κρατήρες (inv. 707) που βρέθηκαν στον ίδιο ταφικό σύνολο με το προαναφερόμενο αγγείο (Τ.78), αποδίδεται από τη R. Panvini στο Ζ. του Βορέα και φέρει στην Α πλευρά μία σκηνή μάχης μεταξύ κρανοφόρων νεαρών πολεμιστών, παρουσία αυλητή (Εικόνα 59). Χρονολογείται στο 475-450 π.Χ. Συγκεκριμένα στην Α πλευρά έχουμε δύο νεαρούς πολεμιστές με κράνη που αντιμετωπίζουν ο ένας τον άλλον. Και οι δύο προτάσσουν τις ασπίδες τους για να αποκρούσουν το χτύπημα του αντιπάλου τους. Καθένας από τους δύο πολεμιστές κρατά στο δεξί του χέρι ένα δόρυ¹¹⁹. Ο πολεμιστής στα αριστερά απεικονίζεται σε στάση τριών τετάρτων και με το κεφάλι γυρισμένο προς τα πίσω. Τα μαλλιά του είναι

¹¹⁷ Panvini 2005, 40.

¹¹⁸ Panvini 2005, 41.

¹¹⁹ Panvini 2005, 46.

τραβηγμένα πίσω σε μακριές τούφες. Ο άλλος πολεμιστής απεικονίζεται από πίσω, στρέφοντας το κεφάλι του προς τον αντίπαλό του. Τα μαλλιά, που αποδίδονται σε μακριές τούφες με αραιωμένο μαύρο γάνωμα, αναδύονται από το κράνος. Στο κεντρικό επεισόδιο της ασπίδας απεικονίζεται ένας κύνθαρς, σε αντίθεση με την ασπίδα του αντιπάλου που κοσμείται με κλαδιά κισσού. Στη Β πλευρά έχουμε ένα κωμαστή και έναν αυλητή (Εικόνα 60). Ο γυμνός άνδρας, με προφίλ στα δεξιά, κρατάει με το τεντωμένο αριστερό του χέρι ένα μανδύα. Το δεξί του χέρι είναι λυγισμένο και κρατάει ένα καμπυλωτό ραβδί. Απέναντί του βρίσκεται ένας νεαρός αυλητής σε προφίλ προς τα αριστερά, που φοράει χιτώνα και ιμάτιο. Στο βάθος διακρίνονται βλαστοί αμπέλου, ενώ κρέμεται και ένα κομμάτι δέρματος. Μαζί με τον κρατήρα βρέθηκαν, μεταξύ άλλων, τρεις λευκές λήκυθοι, μία μελανόμορφη λήκυθος, μία ερυθρόμορφη λήκυθος, τρεις ερυθρόμορφοι κιονωτοί κρατήρες, δύο φιάλες (όλα αττικής παραγωγής), ένα μικρό πινάκιο τοπικής παραγωγής, ένα μαχαίρι κ.ά. Από αυτούς τους τρεις ερυθρόμορφους κιονωτούς κρατήρες παραδίδονται στοιχεία για τους δύο, ανά χρονολογική σειρά.

Ο άλλος κρατήρας (inv. 733) από τον Τ. 78 αποδίδεται από τη R. Panvini στο Ζ. του Deerpdeene και χρονολογείται στο 475-450 π.Χ. Φέρει μία σπάνια σκηνή με τον Ορφέα που τραυματίζεται από το δόρυ μίας Θρακιώτισσας στην Α πλευρά και δύο ένοπλες γυναικείες μορφές που αναγνωρίζονται ως η Κλυταιμνήστρα που σκοτώνει την Κασσάνδρα στη Β πλευρά (Εικόνες 61-62). Συγκεκριμένα, στα δεξιά της Α πλευράς απεικονίζεται ο Ορφέας μετωπικά, έτοιμος να υποκύψει, καθώς έχει τραυματιστεί από το δόρυ μίας Θρακιώτισσας¹²⁰. Τα μαλλιά του, τυλιγμένα σε ταινία, πέφτουν σε πλεξούδες στους ώμους του. Το κάτω μέρος του σώματός του είναι τυλιγμένο με μανδύα. Με το αριστερό του χέρι ακουμπά σε μία πέτρα και με το δεξί του χέρι υψωμένο κρατά μία επτάχορδη λύρα¹²¹. Με ερυθρό χρώμα αποδίδεται το αίμα που ρέει από τις πληγές. Η γυναίκα σε προφίλ προς τα δεξιά, επιτίθεται στο νεαρό άνδρα. Φοράει χιτώνα και ιμάτιο. Στη Β πλευρά έχουμε μία γυναικεία μορφή σε όψη κατά τομήν, ντυμένη με χιτώνα και ιμάτιο και με τα μαλλιά της μαζεμένα σε κεκρύφαλο. Αυτή η μορφή χτυπά με το δεξί της χέρι μία άλλη γυναικεία μορφή που κρατά ξίφος. Η τελευταία φεύγει προς τα αριστερά, γυρίζοντας το κεφάλι της προς τα πίσω. Φοράει

¹²⁰ Panvini 2005, 44.

¹²¹ Panvini 2005, 44.

χιτώνα με φαρδύ κόλπο και με το δεξί της χέρι κρατάει ένα μη αναγνωρίσιμο αντικείμενο.

Στον T. 180 της Δ. νεκρόπολης βρέθηκε μία ιδιαίτερη περίπτωση κρατήρα (inv. 2134) που αποδίδεται από την G. Giudice στον Z. του Deepdene και χρονολογείται στο 475-450 π.Χ. Στην Α πλευρά απεικονίζεται ο Διόνυσος να προχωρεί στα δεξιά, κρατώντας στο χέρι του ένα κάνθαρο (Εικόνα 63). Ο θεός έχει μακριά κόμη που περιβάλλεται από ένα στεφάνι με φύλλα αμπέλου¹²². Φοράει μακρύ χιτώνα με πολλές κάθετες πτυχώσεις, καθώς και ιμάτιο. Στη Β πλευρά απεικονίζεται μία μαινάδα σε προφίλ προς τα δεξιά, η οποία έχει τεντωμένα χέρια και κρατάει με το αριστερό ένα κλαδί αμπέλου (Εικόνα 64). Έχει τα μαλλιά της πιασμένα σε κότσο και φοράει χιτώνα και ιμάτιο. Ο κρατήρας περιείχε τα αποτεφρωμένα οστά ενός νεκρού και βρέθηκε μαζί με ένα καπάκι που χρησιμοποιήθηκε για να κλείσει το τεφροδόχο αγγείο.

Στον T.75 της Ν. νεκρόπολης ανήκει ο κρατήρας (inv. 109) που αποδίδεται από την G. Giudice στο Z. του Βορέα¹²³. Στα αριστερά της Α πλευράς εικονίζεται ένας γενειοφόρος κωμαστής, ο οποίος είναι σε προφίλ στα δεξιά και πιάνει με τα χέρια του μία αυλήτρια (Εικόνα 65). Είναι γυμνός και οι ώμοι του καλύπτονται με μανδύα διπλωμένο στα χέρια του. Η αυλήτρια σε προφίλ στα δεξιά, φοράει χιτώνα και ιμάτιο, ενώ παράλληλα παίζει διπλό αυλό. Στο κέντρο ένας γενειοφόρος άνδρας, που απεικονίζεται με το σώμα του σε προοπτική, στρέφει το κεφάλι του προς τα πίσω. Είναι γυμνός και οι ώμοι του καλύπτονται με μανδύα. Κρατάει στα χέρια του έναν αμφορέα και βαδίζει προς τα δεξιά, προς την κατεύθυνση ενός άλλου άνδρα¹²⁴. Ο τελευταίος, γενειοφόρος σε προφίλ προς τα αριστερά, φοράει μανδύα που αφήνει ακάλυπτο τον κορμό του και έχει το δεξί του χέρι λυγισμένο. Κρατάει στο χέρι του βακτηρία. Στο κέντρο της Β πλευράς απεικονίζεται ένας γενειοφόρος άνδρας σε προφίλ προς τα δεξιά, φορώντας ένα μεγάλο μανδύα που αφήνει ακάλυπτο τον κορμό του και με το δεξί του χέρι τεντωμένο (Εικόνα 66). Πλησιάζει έναν άνδρα, κρατώντας στο δεξί του χέρι βακτηρία και στο άλλο ένα σκύφο¹²⁵. Ο τελευταίος σε προφίλ προς τα αριστερά, έχει το σώμα του καλυμμένο με εξαίρεση τον κορμό και κρατάει στο τεντωμένο δεξί του χέρι ένα καμπυλωτό ραβδί. Τη σκηνή κλείνει αριστερά ένας άνδρας με μανδύα που κρατάει με το τεντωμένο αριστερό του χέρι έναν σκύφο. Το αγγείο χρονολογείται γύρω

¹²² Panvini 2005, 43.

¹²³ Panvini 2016, 263.

¹²⁴ Panvini 2005, 45.

¹²⁵ Panvini 2005, 46.

στο 475-450 π.Χ. και βρέθηκε μαζί με έναν αττικό μελαμβαφή σκύφο, τρεις μελαμβαφείς ληκύθους αποικιακής παραγωγής, ένα κόσμημα από γυάλινη πάστα και ένα πήλινο καπάκι.

Στον Τ. 49 της Ν. νεκρόπολης ανήκει ένας κρατήρας (inv. 69) που αποδίδεται από τον Beazley στον Ζ. της Φλωρεντίας και χρονολογείται στο 475-450 π.Χ. Το εικονογραφικό του πρόγραμμα περιλαμβάνει τον Διόνυσο μεταξύ σατύρων και μαινάδων στην κύρια πλευρά, καθώς και έφηβους που είναι ενδεδυμένοι με μανδύα και κρατούν ραβδί στην δευτερεύουσα πλευρά (Εικόνες 67-68). Συγκεκριμένα στην Α πλευρά απεικονίζεται ένας σιληνός σε προφίλ προς τα δεξιά, ο οποίος προσπαθεί να πιάσει μία μαινάδα που προηγείται. Αυτή με χιτώνα και ιμάτιο προσπαθεί να διαφύγει, γυρίζοντας ταυτόχρονα το κεφάλι της προς τα πίσω και κρατώντας στο δεξί της χέρι ένα πυρσό¹²⁶. Μπροστά από τη μαινάδα υπάρχει ακόμη ένας σιληνός σε προφίλ προς τα δεξιά. Έχει πυρσό στο αριστερό του χέρι και απλώνει το δεξί προς τον Διόνυσο. Ο θεός, με μακριά μαλλιά που πέφτουν στο στήθος, φοράει χιτώνα και ιμάτιο και προχωρεί προς τα δεξιά, γυρίζοντας το κεφάλι του προς τα πίσω¹²⁷. Με προτεταμένο το αριστερό χέρι στηρίζεται σε ένα θύρσο και με χαμηλωμένο το δεξί κρατάει ένα κάνθαρο. Της πομπής αυτής προηγείται ένας σιληνός σε προφίλ προς τα δεξιά, που παίζει αυλό. Στη Β πλευρά έχουμε σκηνή συνομιλίας μεταξύ δύο εφήβων που αντικρίζουν ο ένας τον άλλον, κρατώντας και οι δύο ένα ραβδί με το δεξί τους χέρι. Το αγγείο βρέθηκε μαζί με ένα κιονωτό κρατήρα τοπικής παραγωγής, μία λήκυθο και δύο λύχνους τοπικής παραγωγής, καθώς και δύο αρυβαλλοειδείς ληκύθους αττικής παραγωγής¹²⁸.

Στην ομάδα των αττικών ερυθρόμορφων κιονωτών κρατήρων μπορεί να προστεθεί ένας κρατήρας (inv. 91) που αποδίδεται από την R. Panvini στον Ζ. της Φλωρεντίας και χρονολογείται περίπου στο 475-450 π.Χ. Το εικονογραφικό πρόγραμμα περιλαμβάνει σκηνή συνομιλίας μεταξύ εφήβων (Εικόνες 69-70). Ειδικότερα, στην Α πλευρά απεικονίζονται τέσσερις ανδρικές μορφές. Ο άνδρας που βρίσκεται αριστερά, είναι γενειοφόρος και στηρίζεται σε βακτηρία με το αριστερό του χέρι, ενώ έχει το δεξί λυγισμένο και προτεταμένο¹²⁹. Δεξιά απεικονίζεται μία γενειοφόρα ανδρική μορφή που κρατά μία στλεγγίδα. Και οι δύο γενειοφόρες μορφές συνομιλούν με δύο εφήβους.

¹²⁶ Panvini 2005, 53.

¹²⁷ Panvini 2005, 53.

¹²⁸ Panvini 2016, 263.

¹²⁹ Panvini 2005, 54.

Στη Β πλευρά έχουμε τρεις εφήβους που συνομιλούν, με τον έφηβο στα αριστερά να προτάσσει το δεξί του χέρι. Η μορφή που βρίσκεται στην δεξιά άκρη, κρατάει μία στλεγγίδα. Βρέθηκε στον T.69 της ΒΑ νεκρόπολης και ανήκει σε ανδρική ταφή¹³⁰. Μαζί με τον κρατήρα βρέθηκαν, μεταξύ άλλων, μία αττική μελαμβαφής αλατιέρα, μία λεκάνη, μία μελαμβαφής λήκυθος, ένας λύχνος κ.ά.

Όσον αφορά τον κρατήρα (inv. 1835) που βρέθηκε στον T. 39 της Δ. νεκρόπολης, αυτός αποδίδεται από την G. Giudice στον Ζ. της Φλωρεντίας και χρονολογείται περίπου στο 475-450 π.Χ. Το εικονογραφικό του πρόγραμμα περιλαμβάνει τρεις ανδρικές μορφές, η μία από τις οποίες κρατά μουσικό όργανο (Εικόνα 71). Συγκεκριμένα, στο κέντρο της Α πλευράς απεικονίζεται γενειοφόρος μουσικός με βάρβιτο, ο οποίος είναι σε προφίλ προς τα δεξιά. Είναι γυμνός, εκτός από τους ώμους του, οι οποίοι είναι τυλιγμένοι με έναν μανδύα. Απέναντί του, απεικονίζεται ένας γενειοφόρος άνδρας με μανδύα, ο οποίος απεικονίζεται σε προφίλ στα αριστερά και κρατά με τεντωμένο χέρι ένα καμπυλωτό ραβδί¹³¹. Τη σκηνή κλείνει ένας έφηβος με το σώμα του τυλιγμένο σε ένα ιμάτιο, που αφήνει ακάλυπτο το χέρι του. Με το τεντωμένο δεξί χέρι κρατάει ένα σκύφο. Στη Β πλευρά έχουμε σκηνή συνομιλίας μεταξύ τριών εφήβων (Εικόνα 72). Ο ένας έφηβος έχει το χέρι του υψωμένο και προτεταμένο, ενώ ο έφηβος στα αριστερά στηρίζεται με το χέρι του σε ένα ραβδί. Βρέθηκε με άλλα κτερίσματα, όπως μία αρυβαλλοειδής λήκυθος και δύο μελαμβαφείς αμφορείς¹³².

Στον Ζ. Της Φλωρεντίας αποδίδονται και άλλοι κρατήρες, όπως αυτός του T. 203 της Δ. νεκρόπολης, ο οποίος χρονολογείται περίπου στο 475-450 π.Χ. Στο κέντρο της Α πλευράς απεικονίζεται ένας γυμνός νεαρός άνδρας με ένα μανδύα τυλιγμένο μόνο στο αριστερό του χέρι. Βαδίζει προς τα δεξιά, κρατώντας με το ένα χέρι ένα ραβδί και με το άλλο ένα σκύφο. Γυρίζει το κεφάλι του προς την κατεύθυνση ενός νεαρού με μανδύα που κρατάει με το δεξί του χέρι μία οινόχοη¹³³. Η σκηνή κλείνει με έναν έφηβο σε προφίλ προς τα αριστερά, που κρατάει ραβδί στο δεξί του χέρι, ενώ στο βάθος βρίσκεται ένας κίονας με δωρικό κιονόκρανο (Εικόνα 73). Στη Β πλευρά έχουμε μία σκηνή συνομιλίας μεταξύ εφήβων (Εικόνα 74). Ο αριστερός έφηβος στηρίζεται σε ένα ραβδί. Όπως φαίνεται και από τα προηγούμενα παραδείγματα, ο κρατήρας (inv. 2176)

¹³⁰ Panvini 2016, 264.

¹³¹ Panvini 2005, 51.

¹³² Panvini 2005, 51.

¹³³ Panvini 2005, 52.

αποτελούσε μέρος του ταφικού συνόλου, ο οποίος στον T. 203 αποτελούνταν και από μία λήκυθο αττικής παραγωγής.

Ένας ακόμη κρατήρας (inv. 2009) που αποδίδεται από την R. Panvini στον Ζ. της Φλωρεντίας, χρονολογείται στο 475-450 π.Χ. Το εικονογραφικό του πρόγραμμα συσχετίζεται με δραστηριότητες που προορίζονται για άνδρες της τοπικής ελίτ, όπως η σκηνή μάχης με τρεις ανδρικές μορφές που διακοσμεί τη μία πλευρά. Ειδικότερα, στο κέντρο της Α πλευράς απεικονίζεται ένας νεαρός άνδρας ντυμένος με χλαμύδα και πέτασο στους ώμους του, ο οποίος βρίσκεται σε προφίλ προς τα αριστερά και προχωρεί, κρατώντας ένα σπαθί με το δεξί του χέρι¹³⁴. Μπροστά του, ένας πολεμιστής με περικεφαλαία, χιτωνίσκο, θώρακα και ασπίδα, κρατά με το δεξί του χέρι ένα δόρυ. Στην απέναντι πλευρά, ένας άλλος πολεμιστής με περικεφαλαία και κοντό χιτώνα, προσπαθεί να προστατευτεί με την ασπίδα του και να προχωρήσει μπροστά, κρατώντας ένα δόρυ με το υψωμένο δεξί του χέρι (Εικόνα 75). Στη Β πλευρά έχουμε σκηνή συνομιλίας μεταξύ μίας γυναίκας και ενός εφήβου, ο οποίος στηρίζεται σε ένα ραβδί με το δεξί του χέρι (Εικόνα 76). Βρέθηκε στον T.100 της Δ. νεκρόπολης και αποτελείται από πέντε ευρήματα: δύο μελαμβαφείς ληκύθους αττικής παραγωγής, μία αρυβαλλοειδή λήκυθο και δύο τμήματα από ένα σιδερένιο μαχαίρι¹³⁵.

Σύμφωνα με την G. Giudice, σε μία απροσδιόριστη μανιεριστική ομάδα ανήκει ο κρατήρας (inv. 1878) του T. 44 στη Δ. νεκρόπολη, ο οποίος χρονολογείται περίπου στο 475-450 π.Χ. Το εικονογραφικό του πρόγραμμα αποτελείται από σκηνές του διονυσιακού κόσμου (Εικόνες 77-78). Στο κέντρο της Α πλευράς απεικονίζεται ο Διόνυσος να προχωρά προς τα δεξιά, κρατώντας με το δεξί του χέρι ένα θύρσο και με το άλλο έναν κάνθαρο και ένα κλαδί αμπέλου¹³⁶. Φοράει χιτώνα με παρυφή στις χειρίδες και ιμάτιο. Στη Β πλευρά απεικονίζεται ένας σιληνός να τρέχει προς τα δεξιά με τα χέρια προτεταμένα. Ο T.44 περιλαμβάνει 25 κτερίσματα και έχει τουλάχιστον δύο διαδοχικές εναποθέσεις νεκρών. Εκτός από τον κρατήρα, τα κτερίσματα αποτελούνται από μία αττική μελανόμορφη λήκυθο, έναν λύχνο, τέσσερις φιάλες, ένα τμήμα μικρού σιδερένιου μαχαριού, μία αποσπασματικά σωζόμενη χάλκινη οινόχνη, μία χάλκινη πελίκη, μία στλεγγίδα, έναν σκύφο, έναν ερυθρόμορφο αμφορέα polana, μία αττική ερυθρόμορφη όλπη, μία οινόχνη κ.ά.

¹³⁴ Panvini 2005, 54.

¹³⁵ Panvini 2005, 54.

¹³⁶ Panvini 2005, 60-61.

Στη Δ. Νεκρόπολη της Sabucina μπορεί να προστεθεί και ο κρατήρας (inv. 1956) από τον T. 72, ο οποίος αποδίδεται από τη R. Panvini στο Ζ. του Χοίρου και χρονολογείται στο 475-450 π.Χ. Στην Α πλευρά απεικονίζεται ένας νεαρός γυμνός άνδρας σε προφίλ προς τα δεξιά, ο οποίος φέρει και μανδύα μαζεμένο στο αριστερό του χέρι (Εικόνα 79). Στο δεξί του χέρι κρατάει μία οινόχοη. Απέναντι, ένας νεαρός άνδρας με το σώμα του τυλιγμένο με ιμάτιο, αφήνοντας ακάλυπτο τον κορμό και το δεξί του χέρι, απεικονίζεται σε προφίλ τριών τετάρτων. Κρατά με το αριστερό χέρι ένα ραβδί και με το άλλο ένα σκύφο. Στα αριστερά της Β πλευράς απεικονίζεται μία αυλήτρια σε προφίλ προς τα δεξιά, η οποία φορά χιτώνα και ιμάτιο (Εικόνα 80). Απέναντι από τη γυναίκα βρίσκεται μία ανδρική μορφή με μανδύα, που στηρίζεται σε ραβδί με το αριστερό χέρι, κρατώντας με το άλλο μία κύλικα. Ο κρατήρας, που συνοδεύθηκε από πέντε ληκύθους, μία κύλικα, δύο μελαμβαφείς φιάλες αττικής παραγωγής, θραύσματα μίας μελαμβαφούς οινόχοης και μία χάλκινη λεκάνη, συνδέθηκε με τον ανδρικό κόσμο¹³⁷. Ένας ακόμη καλλιτέχνης, του οποίου το έργο συνδέθηκε με τη Δ. νεκρόπολη, είναι ο Ζ. του Χοίρου. Στον T. 237 βρέθηκε κρατήρας (inv. 2259) που χρονολογείται στο 475-450 π.Χ. έχουν βρεθεί δύο ταφές του αντίθετου φύλου¹³⁸. Στην Α πλευρά απεικονίζεται ένας σιληνός σε προφίλ στα δεξιά, ο οποίος προσπαθεί να πιάσει μία μαινάδα (Εικόνα 81). Η μαινάδα κρατά στο αριστερό της χέρι ένα θύρσο και στο άλλο ένα κλαδί αμπέλου, στρέφοντας το βλέμμα της προς τον επιτιθέμενο. Φοράει χιτώνα, ενώ ο κορμός της καλύπτεται από νεβρίδα και η κόμη της περικλείεται από μία ταινία. Στη Β πλευρά εικονίζεται μία ανδρική μορφή που περπατά προς τα δεξιά, γυρίζοντας το κεφάλι προς τα πίσω (Εικόνα 82). Φοράει μεγάλο μανδύα που αφήνει ακάλυπτο τον δεξιό ώμο και τα χέρια. Το αγγείο αποτελεί κτέρισμα και βρέθηκε μαζί με έναν αμφορίσκο, δύο μελαμβαφείς ληκύθους αττικής παραγωγής, μία χάλκινη βελόνα, ένα χάλκινο δαχτυλίδι και δεκατέσσερις χάντρες από κεχριμπάρι¹³⁹. Επιπρόσθετα, στη Δ. νεκρόπολη και συγκεκριμένα στον T. 152 βρέθηκε κρατήρας (inv. 2096), που αποδίδεται από την R. Panvini στον Ζ. της Φλωρεντίας. Χρονολογείται στο 475-450 π.Χ. και φέρει μία συνηθισμένη διονυσιακή σκηνή. Στην Α πλευρά απεικονίζεται ο Διόνυσος σε προφίλ προς τα δεξιά, ο οποίος φοράει διπλωμένο χιτώνα και τα μαλλιά του περιβάλλονται από στεφάνι κισσού. Στο δεξί του χέρι κρατάει ένα θύρσο και στο αριστερό του ένα κάνθαρο. Απεικονίζεται ανάμεσα σε δύο σιληνούς, ο

¹³⁷ Panvini 2005, 48.

¹³⁸ Panvini 2016, 269.

¹³⁹ Panvini 2005, 48.

έναν από τους οποίους προηγείται του θεού και προχωρεί προς τα δεξιά, παίζοντας διπλό αυλό¹⁴⁰. Ο άλλος σιληνός κλείνει την ομάδα στα αριστερά, προχωρώντας προς την κατεύθυνση του Διονύσου. Κρατάει έναν αμφορέα με το αριστερό του χέρι και με το δεξί του μία μελαμβαφής οينوχόη (Εικόνα 83). Στη Β πλευρά του αγγείου απεικονίζεται μία μαινάδα σε προφίλ προς τα δεξιά, η οποία συμμετέχει σε μία σκηνή χορού μεταξύ σιληνών. Η γυναίκα φοράει χιτώνα και ιμάτιο (Εικόνα 84). Ο Τ. 152 περιείχε δέκα κτερίσματα, στα οποία περιλαμβάνονται μία ερυθρόμορφη οينوχόη, μία μικρή μελαμβαφής λήκυθος εγχώριας τοπικής παραγωγής, μία μελαμβαφής φιάλη και μία αρυβαλλοειδής λήκυθος αττικής παραγωγής, ένα τμήμα σιδερένιου μαχαιριού, καθώς και τμήμα χάλκινου δαχτυλιδιού.

Στη συνέχεια, στη ΒΑ. νεκρόπολη βρέθηκε κρατήρας (inv. 86) που συνδέεται, σύμφωνα με την R. Panvini, με τον Ζ. του Λένινγκραντ και χρονολογείται στο 475-450 π.Χ. Ανήκει στον Τ.65 και ανήκει στην ανδρική σφαίρα, καθώς φέρει σκηνή με νεαρούς ιππείς. Συγκεκριμένα, στην Α πλευρά απεικονίζονται έφιπποι πολεμιστές που καλπάζουν, προελαύνοντας προς τα δεξιά (Εικόνα 85). Τα κεφάλια τους είναι καλυμμένα με κράνη, φορούν μανδύες που κρατιούνται από μία περόνη στον δεξιό τους ώμο και κρατούν στο δεξί τους χέρι δόρυ¹⁴¹. Στα αριστερά εικονίζεται ένας νεαρός πολεμιστής με περικεφαλαία σε προφίλ προς τα δεξιά. Κρατάει δόρυ στο δεξί του χέρι, φοράει χιτωνίσκο και βαδίζει προς τα δεξιά. Στο κέντρο της Β πλευράς απεικονίζεται ένας νεαρός σε προφίλ προς τα αριστερά, φορώντας ένα μανδύα που κρατιέται από μία περόνη πάνω από τον αριστερό του ώμο. Περπατά προς τα αριστερά, κρατώντας ένα ακόντιο στο ανασηκωμένο αριστερό του χέρι. Στα πλάγια, δύο κρανοφόροι οπλίτες προχωρούν προς τα αριστερά. Ο αριστερός οπλίτης φοράει χιτωνίσκο, παίρνει την ασπίδα και πιάνει το δόρυ με το δεξί του χέρι υψωμένο. Ο πολεμιστής στο δεξί άκρο, ντυμένος με κοντό χιτώνα, κρατά την ασπίδα αλλά και το δόρυ στο δεξί του χέρι¹⁴² (Εικόνα 86). Μαζί με τον κρατήρα βρέθηκαν και άλλα αγγεία, όπως μία όληπη και μία κύλικα εγχώριας τοπικής παραγωγής.

Επιπλέον, στον Ζ. του Λένινγκραντ αποδίδεται από την R. Panvini και άλλος κρατήρας (inv. 2018), ο οποίος χρονολογείται στο 475-450 π.Χ. Στην Α πλευρά απεικονίζεται μία μαινάδα σε προφίλ προς τα δεξιά, η οποία κοιτάζει πίσω και χορεύει, κρατώντας

¹⁴⁰ Panvini 2005, 55.

¹⁴¹ Panvini 2005, 49.

¹⁴² Panvini 2005, 50.

κλήμα στο αριστερό της χέρι¹⁴³ (Εικόνα 87). Φοράει κοντομάνικο χιτώνα και ιμάτιο. Στη Β πλευρά έχουμε μία γυναικεία μορφή που απεικονίζεται σε προφίλ στα αριστερά και με το δεξί χέρι προτεταμένο. Φοράει χιτώνα και ιμάτιο (Εικόνα 88). Το αγγείο ανήκει στον Τ. 105 της Δ. νεκρόπολης και βρέθηκε μαζί με μία μικρή λήκυθο.

Γύρω στο 460-450 π.Χ. χρονολογείται ο κρατήρας (inv. 734) του Τ. 78 της ΒΑ. νεκρόπολης, ο οποίος αποδίδεται από τον Α. Tullio στο εργαστήριο του Ζ. της Φλωρεντίας. Φέρει μία ιδιαίτερη μυθολογική σκηνή στη μία όψη, με την Ηώ και τον Κέφαλο (Εικόνα 89). Ειδικότερα, στο κέντρο της Α πλευράς απεικονίζεται η Ηώς σε προφίλ προς τα δεξιά να καταδιώκει τον Κέφαλο¹⁴⁴. Φοράει πέπλο και απλώνει τα χέρια της προς τον νεαρό κυνηγό. Ο τελευταίος προχωρεί προς τα δεξιά, γυρίζει το κεφάλι του προς τα πίσω και αγγίζει τα μαλλιά του με το δεξί του χέρι. Φοράει μανδύα που αφήνει ακάλυπτο το δεξί του χέρι, καθώς και σανδάλια. Κρατάει δόρυ στο αριστερό του χέρι. Πίσω από την Ηώ απεικονίζεται μία γενειοφόρα μορφή σε προφίλ προς τα δεξιά, η οποία στηρίζεται σε βακτηρία και φέρει στο κεφάλι δάφνινο στεφάνι¹⁴⁵. Στη Β πλευρά έχουμε τρεις νέους στην παλαίστρα (Εικόνα 90). Ο πρώτος στα αριστερά φοράει μανδύα που καλύπτει το κεφάλι του και αντικρίζει μία άλλη νεανική μορφή. Ο τρίτος γενειοφόρος άνδρας απεικονίζεται σε προφίλ προς τα αριστερά και προτάσσει το δεξί του χέρι. Στο βάθος υπάρχουν αλτήρες και στλεγγίδα. Στα κτερίσματα του Τ. 204 της Δ. νεκρόπολης ανήκει ένας κρατήρας (inv.2175), που αποδίδεται από την R. Panvini στο εργαστήριο του Ζ. της Φλωρεντίας και χρονολογείται περίπου στο 460-450 π.Χ.¹⁴⁶. Στο κέντρο της Α πλευράς του αγγείου απεικονίζεται μία μαινάδα σε προφίλ προς τα δεξιά, η οποία προσπαθεί να ξεφύγει από την αγκαλιά ενός σιληνού (Εικόνα 91). Η μαινάδα φοράει χιτώνα και ιμάτιο. Ένας άλλος σιληνός παρακολουθεί τη σκηνή, κρατώντας πυρσό στο δεξί του χέρι. Στη Β πλευρά έχουμε σκηνή συνομιλίας μεταξύ δύο εφήβων, η οποία λαμβάνει χώρα μπροστά από μία είσοδο που φέρει επιστύλιο διακοσμημένο με φυτικά μοτίβα (Εικόνα 92). Ο ένας από τους δύο νέους στηρίζεται με το δεξί του χέρι σε ένα ραβδί. Μαζί με τον κρατήρα βρέθηκαν και άλλα αντικείμενα, όπως μία μελανόμορφη λήκυθος, μία μικρή λήκυθος λευκού βάθους, μία μελαμβαφής λήκυθος, μία ερυθρόμορφη λήκυθος

¹⁴³ Panvini 2005, 50.

¹⁴⁴ Panvini 2005, 57.

¹⁴⁵ Panvini 2005, 57-58.

¹⁴⁶ Panvini 2016, 264.

(όλες αττικής παραγωγής), μερικές βελόνες από οστό, μία χάλκινη βελόνα, ένα μικρό σιδερένιο όργανο και τριάντα δύο χάντρες από κεχριμπάρι.

Στο ίδιο εργαστήριο ανήκει και ο κρατήρας (inv. 2178) του T.211 της Δ. νεκρόπολης, ο οποίος χρονολογείται περίπου στο 460-450 π.Χ. Το εικονογραφικό πρόγραμμα περιλαμβάνει μαινάδες και σκηνή συνομιλίας. Συγκεκριμένα, στην Α πλευρά απεικονίζονται τρεις μαινάδες, δύο από τις οποίες κρατούν δάδες (Εικόνα 93). Η μαινάδα που απεικονίζεται στο κέντρο φέρει στο κεφάλι της διάδημα και κρατάει με το δεξί της χέρι ένα θύρσο. Η μαινάδα στα αριστερά έχει τα μαλλιά της μαζεμένα σε σάκκο, ενώ η άλλη έχει τα μαλλιά της μαζεμένα σε κότσο¹⁴⁷. Στη Β πλευρά έχουμε τρεις εφήβους που συνομιλούν μεταξύ τους (Εικόνα 94). Ο δεξιός έφηβος στηρίζεται σε ένα κυρτό ραβδί. Ο κρατήρας σχετίζεται με μία οينوχόη γηγενούς παραγωγής, δύο σιδερένια μαχαίρια και ένα σουβλί¹⁴⁸. Επιπλέον, στο ταφικό σύνολο συγκαταλέγεται μία αρυβαλλοειδής λήκυθος αττικής παραγωγής και μία χάλκινη βελόνα που σχετίζεται με μία νεκρή γυναίκα.

Ο τρίτος κρατήρας (inv. 2299) που ανήκει στο εργαστήριο με τον Ζ. της Φλωρεντίας, χρονολογείται στο 460-450 π.Χ. Το εικονογραφικό πρόγραμμα αναφέρεται πάλι σε δραστηριότητες που προορίζονται για άνδρες της τοπικής ελίτ. Ειδικότερα, στην Α πλευρά απεικονίζονται δύο γυμνοί ιππείς (Εικόνα 95). Ο δεξιός ιππέυει και καθοδηγεί το άλογο με ένα μαστίγιο, ενώ στηρίζει το αριστερό του χέρι στο λαιμό του ζώου. Ο άλλος ιππέας κρατάει το μαστίγιο με το δεξί του χέρι και στηρίζεται ομοίως στο λαιμό του ζώου¹⁴⁹. Στη Β πλευρά έχουμε σκηνή συνομιλίας μεταξύ δύο γυναικών και ενός εφήβου (Εικόνα 96). Ο τελευταίος στα αριστερά, φέρει δάφνινο στεφάνι στο κεφάλι και φοράει ένα μεγάλο μανδύα, ο οποίος αφήνει ακάλυπτο τον ώμο και το ένα χέρι. Οι δύο γυναίκες φορούν χιτώνα και ιμάτιο. Βρέθηκε στον T.259 της Δ. νεκρόπολης, μαζί με άλλα κτερίσματα, όπως μία μελανόμορφη και μία μελαμβαφής λήκυθος αττικής παραγωγής, κύλικα αποικιακής παραγωγής, καθώς και ένα τμήμα μικρού χάλκινου μαχαιριού.

Ένα ακόμη αξιόλογο δείγμα αττικού ερυθρόμορφου κιονωτού κρατήρα (inv. 1822) αποδίδεται από την G. Giudice στο Ζ. της Κενταυρομαχίας του Λούβρου και χρονολογείται στο 450-425 π.Χ. Η διακόσμησή του περιλαμβάνει έναν άνδρα

¹⁴⁷ Panvini 2005, 56.

¹⁴⁸ Panvini 2016, 266.

¹⁴⁹ Panvini 2005, 56.

οπλισμένο με δόρυ να κυνηγά μία κοπέλα στην Α πλευρά και συνομιλία μεταξύ νεαρών στη Β πλευρά (Εικόνες 97-98). Στο κέντρο της Α πλευράς απεικονίζεται ένας νεαρός άνδρας σε προφίλ προς τα δεξιά (ίσως πρόκειται για τον Θησέα), ο οποίος προσπαθεί να πιάσει μία νεαρή γυναίκα¹⁵⁰. Φοράει χλαμύδα, κρατάει στους ώμους του έναν πέτασο, ενώ με το αριστερό του χέρι κρατάει ένα δόρυ. Η γυναίκα φεύγει προς τα δεξιά, γυρίζοντας το κεφάλι της προς τα πίσω. Φοράει χιτώνα και έχει τα μαλλιά της μαζεμένα σε ένα σάκκο. Πίσω από τον νεαρό άνδρα, έχουμε μία γυναικεία μορφή που τρέχει προς την αντίθετη κατεύθυνση. Απεικονίζεται σε προφίλ προς τα αριστερά, ντυμένη με χιτώνα και ιμάτιο και με τα μαλλιά της μαζεμένα σε σάκκο¹⁵¹. Η Β πλευρά διακοσμείται με μία σκηνή συνομιλίας μεταξύ τριών εφήβων, οι δύο εκ των οποίων απεικονίζονται να στηρίζονται σε βακτηρία. Ο κρατήρας βρέθηκε στον Τ. 33 της Δ. νεκρόπολης, ο οποίος αποτελείται από πέντε ακόμη κτερίσματα, μεταξύ άλλων, ένα σιδερένιο μαχαίρι, μία αρυβαλλοειδής λήκυθος και ένας λύχνος αποικιακής παραγωγής.

Ο τελευταίος κρατήρας αυτής της κατηγορίας (inv. 2190) αποδίδεται από την R. Panvini στον Ζ. της Κενταυρομαχίας του Λούβρου και χρονολογείται στο 450-425 π.Χ. Η διακόσμησή του περιλαμβάνει ένα διονυσιακό θέμα, καθώς και μία σκηνή συνομιλίας μεταξύ εφήβων στην άλλη πλευρά (Εικόνες 99-100). Ειδικότερα, στο κέντρο της Α πλευράς απεικονίζεται μία μαινάδα, ντυμένη με χιτώνα και ιμάτιο, η οποία κρατά με το αριστερό της χέρι ένα θύρσο. Αποδίδεται σε προφίλ προς τα δεξιά, ανάμεσα σε δύο σιληνούς. Στη Β πλευρά απεικονίζονται τρεις έφηβοι, οι οποίοι συνομιλούν μεταξύ τους. Ο έφηβος στα δεξιά στηρίζεται σε ένα ραβδί, ενώ ο έφηβος στα αριστερά έχει το ένα χέρι προτεταμένο¹⁵². Το αγγείο, όπως και το παραπάνω, συνδέθηκε με ένα μικρό σιδερένιο μαχαίρι και βρέθηκε στον Τ. 223 της Δ. νεκρόπολης.

Σε αυτό το σημείο πρέπει να αναφερθεί ότι, στις νεκροπόλεις της Sabucina, καταγράφηκαν και άλλοι τύποι αττικών κρατήρων, αν και όχι με την ίδια συχνότητα. Για παράδειγμα, δύο τέτοιοι κρατήρες που βρέθηκαν σε ταφικά πλαίσια και αποτελούσαν κτερίσματα, χρονολογούνται στο 450-425 π.Χ. Συγκεκριμένα, στον Τ. 185 της Δ. νεκρόπολης βρέθηκε ένας ερυθρόμορφος κωδωνόσχημος κρατήρας, που αποδίδεται στον Ζ. του Christie και διακοσμείται με μία συνήθης σκηνή για την εποχή,

¹⁵⁰ Panvini 2016, 266.

¹⁵¹ Panvini 2005, 62.

¹⁵² Panvini 2005, 61.

αυτή της συνομιλίας μεταξύ ανδρικών μορφών¹⁵³ (Εικόνα 101). Ο δεύτερος ερυθρόμορφος κρατήρας είναι καλυκοειδής και ανήκει στον Τ. 28 της ΒΑ. νεκρόπολης. Αποδίδεται στον Ζ. του Κάδμου και το εικονογραφικό του πρόγραμμα περιλαμβάνει σκηνή με τον Έρωτα στην Α πλευρά, καθώς και διονυσιακή σκηνή με την παρουσία του Ερμή στη Β πλευρά¹⁵⁴ (Εικόνα 102).

- **Vassallaggi**

Το Vassallaggi βρίσκεται κοντά στη σημερινή πόλη San Cataldo της επαρχίας Caltanissetta και αποτελείται από ένα σύστημα πέντε λόφων μεταξύ του ποταμού Salso και του ποταμού Platani. Έχει ταυτιστεί με την αρχαία πόλη Μότυον, που μνημονεύεται από τους αρχαίους ιστορικούς ως ένα ισχυρό στρατιωτικό οχυρό στη Σικελία. Λόγω της ευνοϊκής θέσης του, η περιοχή ήταν γνωστή από την Πρώιμη Εποχή του Χαλκού. Κατά τη διάρκεια του 6^{ου} αιώνα π.Χ. το κέντρο προσελκύνθηκε στην πολιτική και στρατιωτική σφαίρα του Ακράγαντα, καθώς ο τύραννος Φάλαρις πραγματοποίησε μία στρατηγική επέκταση προς το βορρά. Έτσι άρχισε ο εξελληνισμός του Vassallaggi, το οποίο μετατράπηκε σε στρατιωτικό φυλάκιο. Η νεκρόπολη των θαλαμοειδών τάφων, που ανασκάφηκε στις πλαγιές του πέμπτου λόφου, ανήκει στην ίδια φάση. Οι τάφοι αποτελούνταν από πλούσια κτερίσματα, τα οποία απαρτίζονταν από τοπική και εισαγόμενη κεραμική, καθώς και από μία σημαντική ποσότητα μεταλλικών αντικειμένων π.χ. χάλκινα κοσμήματα, μαχαίρια και σιδερένια γεωργικά εργαλεία. Στο δεύτερο μισό του 5^{ου} αιώνα π.Χ., το κέντρο έφτασε στη μέγιστη επέκτασή του. Η Ν. νεκρόπολη στους πρόποδες του δεύτερου λόφου χρονολογείται σε αυτή την περίοδο και αποτελείται κυρίως από ταφές σε σαρκοφάγους ή σε τάφους “alla carruccina”, ενώ παράλληλα παρατηρούνται πρακτικές, όπως αποτεφρώσεις και εναποθέσεις παιδιών σε κεραμικά δοχεία, δηλαδή εγχυτρισμοί. Τα σχετικά κτερίσματα είναι εντυπωσιακά πλούσια, με πολύ υψηλό ποσοστό αττικών μελαμβαφών και ερυθρόμορφων εισαγωγών. Το κυρίως αγγείο είναι ο κρατήρας αττικής παραγωγής, αν και σε ορισμένες περιπτώσεις επικρατούν οι κρατήρες εγχώριας παραγωγής. Πρόκειται για αγγείο που στο Vassallaggi βρίσκεται αποκλειστικά σε ανδρικές ταφές. Εξάλλου, η εξέταση των ανδρικών ταφικών πλαισίων υπογραμμίζει τη μεγάλη ζήτηση των κρατήρων από μία εκλεκτή πελατεία γηγενών, καθώς τα αγγεία αυτά συνδέονταν με

¹⁵³ Panvini 2005, 62.

¹⁵⁴ Panvini 2005, 63-64.

τη πρακτική του συμποσίου¹⁵⁵. Οι περισσότεροι κρατήρες χαρακτηρίζονταν από περιορισμένες διαστάσεις, που κατά μέσο όρο δεν υπερέβαιναν τα 30 εκ. σε ύψος¹⁵⁶. Μεταξύ των αττικών αγγείων που σώζονται, περιλαμβάνονται και επτά κρατήρες, ένας από τους οποίους είναι κιονωτός και σχετίζεται με ανδρική ταφή.

Πρόκειται για έναν ερυθρόμορφο κιονωτό κρατήρα (inv. 13075) που αποδίδεται από τον Beazley στον Ζ. του Duomo και χρονολογείται στο 450-425 π.Χ. Στο αριστερό τμήμα της Α πλευράς απεικονίζεται μία καθιστή γυναικεία μορφή σε προφίλ προς τα δεξιά, η οποία παίζει αυλό¹⁵⁷. Έχει τα μαλλιά της μαζεμένα και φέρει διπλή ταινία στο μέτωπο. Φορά ένα πλούσιο χιτώνα με πυκνές κατακόρυφες πτυχώσεις, καθώς και μανδύα με οριζόντιες πτυχώσεις. Στα δεξιά απεικονίζεται μία Νίκη σε κίνηση, σε προφίλ προς τα αριστερά. Φορά ένα κοντό ένδυμα, διακοσμημένο με μία σειρά από τελείες και ένα ιδιαίτερο μοτίβο στο άνω μέρος. Ένα δεύτερο μοτίβο μπορεί να διακρίνει κανείς και στην παρυφή του ενδύματος. Τα φτερά της μορφής είναι ανοιχτά και πλευρικά, ενώ διακοσμούνται με σειρές κουκκίδων και παύλες. Τα χέρια της είναι απλωμένα και λυγισμένα ελαφρά προς το σώμα¹⁵⁸ (Εικόνα 103). Στη Β πλευρά έχουμε σκηνή συνομιλίας μεταξύ δύο ενδεδυμένων νεαρών, όπου και οι δύο έχουν το ένα χέρι τους ακάλυπτο. Ο νεαρός στα δεξιά ακουμπά με το δεξί του χέρι σε βακτηρία (Εικόνα 104). Ο κρατήρας ανήκει στο Τ. 40Α, μαζί με μία οينوχόη καστανόχρωμη και μία σιδερένια λεπίδα μαχαιριού¹⁵⁹.

Στο Vassallaggi διακρίνονται και οι υπόλοιποι τύποι κρατήρων αττικής παραγωγής, οι οποίοι υπερέχουν αριθμητικά σε σύγκριση με τους κιονωτούς. Μεταξύ άλλων, μπορούν να αναφερθούν σε αυτό το σημείο ορισμένα παραδείγματα, όπως δύο ερυθρόμορφοι καλυκωτοί κρατήρες που ανήκουν στο Τ. 37Α και στο Τ. 51Α, καθώς και ένας ερυθρόμορφος κωδωνόσχημος κρατήρας που ανήκει στο Τ. 67Α. Ο πρώτος κρατήρας του Τ. 37Α αποδίδεται στη σχολή του Πολύγνωτου και χρονολογείται στο 450-425 π.Χ. Είναι διακοσμημένος με σκηνή συνομιλίας μεταξύ ανδρικών μορφών και αποτελεί μέρος ενός ταφικού συνόλου (χάλκινη στλεγγίδα, σιδερένια λεπίδα μαχαιριού κ.ά.) που συνδέεται με την ανδρική σφαίρα¹⁶⁰ (Εικόνα 105). Ο δεύτερος καλυκωτός

¹⁵⁵ Cavallaro 2022, 78.

¹⁵⁶ Cavallaro 2022, 78.

¹⁵⁷ Panvini 2005, 83.

¹⁵⁸ Panvini 2005, 83.

¹⁵⁹ Panvini 2005, 83.

¹⁶⁰ Panvini 2005, 83-84.

κρατήρας αποδίδεται από τον Beazley στον Ζ. του Κλεοφώντος και χρονολογείται στο 450-425 π.Χ. Φέρει διακόσμηση με τον σιληνό Μαρσύα και τον Απόλλωνα στη μία πλευρά, καθώς και μία σκηνή συνομιλίας μεταξύ ανδρικών μορφών στην άλλη (Εικόνα 106). Βρέθηκε μαζί με άλλα κτερίσματα, όπως μία χάλκινη στλεγγίδα και συνεπώς ανήκει σε ένα νεκρό ανδρικού φύλου. Οι στλεγγίδες συνήθως τοποθετούνταν στα ταφικά πλαίσια για να υπογραμμίσουν το νεαρό της ηλικίας των νεκρών, κατά την οποία εξυψώνονταν οι αξίες της εφηβείας και του αθλητισμού¹⁶¹. Τέλος, ο κωδωνόσχημος κρατήρας αποδίδεται σε μία απροσδιόριστη Ομάδα του Πολύγνωτου και χρονολογείται στο 450-425 π.Χ. Το εικονογραφικό του πρόγραμμα αποτελείται από μία μυθολογική σκηνή (ίσως Αχιλλέας και Πολυξένη) στην Α πλευρά και μία συνήθης σκηνή συνομιλίας μεταξύ ανδρικών μορφών στη Β πλευρά¹⁶² (Εικόνα 107). Όπως και οι καλυκωτοί κρατήρες, το αγγείο βρέθηκε με κτερίσματα που υποδηλώνουν την εναπόθεση νεκρού άνδρα.

• Morgantina

Η Morgantina βρίσκεται στο Α. τμήμα της κεντρικής Σικελίας και ανήκει στην επαρχία Έννα. Η πιο κοντινή σύγχρονη πόλη είναι το Aidone, δύο χιλιόμετρα ΝΔ της τοποθεσίας. Σχεδόν όλη η πρώιμη αρχαϊκή ελληνική κεραμική βρέθηκε στην μικρή ακρόπολη της Morgantina, γνωστή και ως Cittadella, στο ανατολικότερο άκρο της κορυφογραμμής Serra Orlando¹⁶³ (Εικόνες 108-109). Η αστική ζωή της περιοχής ξεκίνησε στο δεύτερο τέταρτο του 6^{ου} αιώνα π.Χ., όταν μία ομάδα Ελλήνων, πιθανώς Χαλκιδαιών, μετανάστευσε για να εξασφαλίσει τον έλεγχο των εδαφών της πεδιάδας της Κατάνια. Η περιοχή είχε προηγουμένως καταληφθεί από Σίκουλους αγρότες, οι οποίοι αναμφίβολα ευδοκίμησαν στα πλούσια γεωργικά εδάφη της κοιλάδας Gornalunga¹⁶⁴. Οι Έλληνες και οι Σίκουλοι φαίνεται ότι συνυπήρχαν ειρηνικά. Οι θαλαμοειδείς τάφοι, λαξευμένοι στην πλαγιά του λόφου της Cittadella, περιείχαν τόσο τοπική κεραμική όσο και εισαγόμενη από την ηπειρωτική Ελλάδα και το Αιγαίο. Τα ευρήματα από την Cittadella μπορούν όλα να χρονολογηθούν πριν από το 459 π.Χ., το έτος κατά το οποίο ο Δουκέτιος, ηγέτης των Σικελών, λεηλάτησε την πόλη στην προσπάθειά του να αποκτήσει τον έλεγχο της κεντρικής Σικελίας. Στα μέσα του 6^{ου}

¹⁶¹ Cavallaro 2022, 80.

¹⁶² Panvini 2005, 85-86.

¹⁶³ Neils 1990, 173.

¹⁶⁴ Neils 1990, 173.

αιώνα π.Χ. εμφανίζονται σποραδικά θραύσματα μελανόμορφων κρατήρων, αλλά η πλειονότητα των αττικών εισαγωγών μπορεί να χρονολογηθεί στα τελευταία χρόνια του 6^{ου} αιώνα π.Χ. Η αττική ερυθρόμορφη κεραμική είναι σχετικά σπάνια στην αρχαϊκή Morgantina. Η Cittadella έχει δώσει θραύσματα από μόλις μία δωδεκάδα αγγείων, από τα οποία ο ελικοειδής κρατήρας του Ευθυμίδα είναι μακράν ο μεγαλύτερος και πληρέστερος. Από τους θαλαμοειδείς τάφους υπάρχει μόνο ένα τεκμηριωμένο ερυθρόμορφο αγγείο, μία πρώιμη λήκυθος κλασικής περιόδου¹⁶⁵. Οι κιονωτοί κρατήρες εμφανίζονται σε σημαντικό βαθμό στη Morgantina, τόσο στους τάφους όσο και στις κατοικίες, αλλά οι περισσότεροι είναι λακωνικοί ή σικελικοί. Μόνο ένα δείγμα αττικού μελανόμορφου κιονωτού κρατήρα έχει καταγραφεί, το οποίο στεγάζεται στο Αρχαιολογικό Μουσείο του Aidone.

Ο κρατήρας (inv. 69-616) αποδίδεται στο εργαστήριο του Λυδού και χρονολογείται στο 550-530 π.Χ. Στην Α πλευρά απεικονίζονται δύο εραλδικοί κύκνοι, οι οποίοι χωρίζονται από ένα λωτό-παλμέττα (Εικόνα 110). Τη Β πλευρά διακοσμεί ένας αίγαγρος που βόσκει, ενώ κάτω από τις λαβές υπάρχουν κύκνοι¹⁶⁶ (Εικόνα 111). Κάτω από τις μορφές υπάρχει μία παχιά ταινία, καθώς και αραιά τοποθετημένες ακτίνες γύρω από το πόδι του αγγείου. Ο κρατήρας ανήκει στον Τ. 17 της νεκρόπολης II ή αλλιώς της Cittadella, που βρίσκεται στην Α. πλαγιά της λεγόμενης περιοχής III. Παρόλο που το ταφικό πλαίσιο ερευνήθηκε από την Αρχαιολογική Εποπτεία του Ακράγαντα, κατά τη διάρκεια σωστικών ανασκαφών την άνοιξη του 1969, δεν υπάρχουν διαθέσιμες πληροφορίες για τη δομή του τάφου¹⁶⁷.

• Συρακούσες

Τα αρχαιολογικά ευρήματα δείχνουν ότι η περιοχή των Συρακουσών ήταν κατοικημένη από την Ύστερη Εποχή του Χαλκού, εποχή που χαρακτηρίζεται από την πλήρη άνθηση του μυκηναϊκού εμπορίου στη Δ. Μεσόγειο¹⁶⁸. Οι αρχαίες λογοτεχνικές πηγές τοποθετούν τις Συρακούσες στο πρώτο κύμα του ελληνικού αποικισμού στη Σικελία και αναφέρουν ως πιθανή χρονολογία ίδρυσης, το έτος 733 π.Χ. Από την αρχή, οι Συρακούσες ήταν προορισμένες να ασκήσουν επιρροή, καθώς η θέση τους στην Α. ακτή της Σικελίας σε συνδυασμό με τα εμπορικά της λιμάνια και την εύφορη γη,

¹⁶⁵ Neils 1990, 175.

¹⁶⁶ Lyons 1996, 185.

¹⁶⁷ Lyons 1996, 184.

¹⁶⁸ Voza 1990, 11.

υπόσχονταν άφθονο πλούτο (Εικόνα 112). Αυτοί οι παράγοντες κατέστησαν τις Συρακούσες την κορυφαία πόλη της Σικελίας, μία θέση που διατήρησε μέχρι την αραβική κατάκτηση του νησιού, το 739 μ.Χ.¹⁶⁹.

Η ελληνική αποικία των Συρακουσών έχει δώσει αξιόλογα ευρήματα όχι μόνο από τα δημόσια κτίρια και τις οικίες, αλλά και από τις τεράστιες νεκροπόλεις της. Οι νεκροπόλεις, αρχικά τοποθετημένες ως ξεχωριστά σύνολα σε σχέση με τις οικιστικές ομάδες και τους κύριους δρόμους, αναπτύχθηκαν σταδιακά και κάλυψαν εκτεταμένες περιοχές που τελικά ενώθηκαν μεταξύ τους, σχηματίζοντας ένα μεγάλο τόξο γύρω από την ίδια την αρχαϊκή πόλη¹⁷⁰. Ορισμένες από τις περιοχές, ιδίως το Fusco και το Giardino Spagna, ήταν διάσημες για την πλούσια ποικιλία και την πρόιμη χρονολόγηση των ταφικών συνόλων που ανασύρθηκαν από τις ταφές. Κεραμικά, καθώς και έργα από χρυσό, ασήμι, ελεφαντόδοντο και χαλκό μαρτυρούν τις εκτεταμένες εμπορικές σχέσεις και τον αυξανόμενο πλούτο των κατοίκων¹⁷¹. Επιπλέον, ο P. Orsi κατάφερε να προσδιορίσει τις ταφικές πρακτικές που επικρατούσαν στις Συρακούσες. Αυτές οι πρακτικές συμπεριλάμβαναν τον ενταφιασμό ενηλίκων και παιδιών είτε σε λίθινες σαρκοφάγους είτε σε τάφρους σκαμμένους στον ασβεστολιθικό βράχο, τον ενταφιασμό παιδιών σε μεγάλα πήλινα αγγεία, καθώς και την δευτερογενή καύση ενηλίκων, των οποίων οι στάχτες τοποθετούνταν σε χάλκινες ή πήλινες τεφροδόχους, όπως συμβαίνει με την περίπτωση του κιονωτού κρατήρα στον T. 590¹⁷². Τον 6ο και τον 5ο αιώνα π.Χ. η χρήση μεγάλων αγγείων που εισήχθησαν από την Αττική ως τεφροδόχοι, αποτέλεσε αφορμή όχι μόνο για την έκφραση του κοινωνικοοικονομικού “status” αλλά και για την υπόδειξη μίας σύνδεσης με έναν ιδανικό κόσμο. Άλλες περιοχές, όπως αυτές κάτω από την σύγχρονη Viale Paolo Orsi, το Ospedale Civile, τη Piazza della Vittoria, τη Borgata Santa Lucia και τη Via Ierone I, έχουν εξερευνηθεί πιο σποραδικά.

Ένα ιδιαίτερο αγγείο που ανήκει σε ταφικό πλαίσιο που έχει πραγματοποιηθεί η αποτέφρωση ενός άνδρα, είναι ο ερυθρόμορφος κιονωτός κρατήρας (inv. 35185) που αποδίδεται στον Ζ. του Λένινγκραντ. Το αγγείο χρονολογείται περίπου στο 470-460 π.Χ. Στην Α πλευρά έχουμε μία σκηνή κόμου με τρεις νεαρές ανδρικές μορφές (Εικόνα 113). Οι μορφές αποδίδονται σε χορευτικές στάσεις και φορούν ιμάτια περασμένα

¹⁶⁹ Wescoat 1990, 14.

¹⁷⁰ Lanza 1990, 111.

¹⁷¹ Lanza 1990, 111.

¹⁷² Lanza 1990, 111.

γύρω από τον ώμο για να τονίσουν με αυτό τον τρόπο το γυμνό και νεανικό τους σώμα¹⁷³. Ένας νεαρός τρέχει προς τα αριστερά, ενώ κοιτάζει πίσω και σηκώνει έναν κιονωτό κρατήρα με τα χέρια του. Στο κέντρο ένας άλλος νεαρός φαίνεται να δυσκολεύεται να σηκωθεί, καθώς παίζει μία επτάχορδη λύρα. Η τρίτη μορφή απομακρύνεται προς τα δεξιά, κρατώντας μία οινόχρηστο στο ένα χέρι και ένα κοντό ραβδί στο άλλο. Στη Β πλευρά έχουμε πάλι σκηνή κώμου, αλλά λιγότερο λεπτομερή. Στα αριστερά απεικονίζεται ένας νεαρός ντυμένος με ιμάτιο, που κινείται προς τα δεξιά, απλώνοντας το χέρι του σε μία χειρονομία χαιρετισμού ή ζωντανής συνομιλίας¹⁷⁴. Η κεντρική μορφή ακουμπάει σε βακτηρία, ενώ η μορφή που κρατά ένα σκύφο κινείται αριστερά (Εικόνα 114). Το αγγείο βρέθηκε από τον P. Orsi το 1914 στον Τ. 590, που βρίσκεται στη ΝΑ. άκρη της νεκρόπολης του Fusco. Ο κρατήρας χρησίμευσε ως τεφροδόχος και τοποθετήθηκε σε ορθογώνιο λάκκο, όπου καλύφθηκε με ένα κεραμίδι και μία λίθινη πλάκα.

• Ιμέρα

Η Ιμέρα τοποθετείται στη Β. ακτή της Σικελίας, κοντά στις όχθες του ομώνυμου ποταμού. Ιδρύθηκε περίπου το 648 π.Χ. από εξόριστους Συρακούσιους και Χαλκιδαίους αποίκους από τη Ζάγκλη. Ήταν μία από τις σημαντικότερες ελληνικές πόλεις της Σικελίας, η οποία βίωσε δύο μεγάλες μάχες, μία το 480 και μία το 409 π.Χ., εναντίον της Καρχηδόνας. Επικράτησε στην πρώτη μάχη αλλά έχασε τη δεύτερη και η πόλη καταστράφηκε. Εδώ θάφτηκαν μερικά από τα ωραιότερα ευρήματα της ιστορίας, αυτά των πολεμιστών.

Ο μεγάλος αριθμός ταφών που έρχεται στο φως σε διαφορετικά τοπογραφικά πλαίσια, η ποικιλία της τυπολογίας και των τελετουργιών, καθώς και η κατανομή των ταφικών συνόλων καθ' όλη τη διάρκεια ζωής της αποικίας, είναι στοιχεία που συμβάλλουν στην αποσαφήνιση της σύνδεσης της σφαίρας του θανάτου και ορισμένων πολιτιστικών, κοινωνικών και οικονομικών πτυχών της αποικίας. Επιπλέον, τα στοιχεία αυτά υπογραμμίζουν την υπεροχή της ταφής “alla carruccina” έναντι των αποτεφρώσεων, καθώς και το μεγάλο αριθμό παιδικών ταφών που αποτελούν το 50% των συνολικών αποθέσεων¹⁷⁵. Τα κτερίσματα των ταφών που υπέστησαν καύση, είναι γενικά πλουσιότερα από εκείνα των απλών ενταφιασμών. Μέσω των διαφορών

¹⁷³ Lanza 1990, 112.

¹⁷⁴ Lanza 1990, 112.

¹⁷⁵ Τα βρέφη ενταφιάζονταν με την τελετουργία του εγχυτρισμού, μέσα σε αμφορείς ή πιθάρια.

αρχαιολογικών ερευνών που πραγματοποιήθηκαν στην Ιμέρα από το 1926 και εξής, συμπεραίνεται ότι οι χώροι που προορίζονταν για ταφές, αποτελούσαν ένα μεγάλο σύστημα νεκροπόλεων κατανεμημένων γύρω από την πόλη (Εικόνα 115). Σε αυτό το σύστημα διακρίνονται τρεις βασικές περιοχές, οι οποίες μπορούν να χαρακτηριστούν με τον «παραδοσιακό» όρο νεκρόπολη. Πρόκειται για τις νεκροπόλεις της περιοχής Pestavecchia, του Buonfornello, αλλά και του Scacciapidocchi. Μία άλλη νεκρόπολη βρισκόταν πιθανώς στις πλαγιές του Piano del Tamburino¹⁷⁶. Η νεκρόπολη της Pestavecchia είναι η μόνη περιοχή ταφών, της οποίας τα όρια και η επέκταση είναι γνωστά. Καταλαμβάνει μία λωρίδα που εκτείνεται παράλληλα της ακτογραμμής για περίπου ένα χλμ. με κατεύθυνση Α-Δ.

Οι αττικές εισαγωγές αγγείων έχουν έντονη παρουσία και στην Ιμέρα. Ο λακκοειδής T. RO1611 της Α. νεκρόπολης Pestavecchia περιλαμβάνει έναν αττικό μελανόμορφο κιονωτό κρατήρα που αποδίδεται στην ομάδα του Λυδού. Είναι ένα από τα σημαντικότερα μελανόμορφα αττικά αγγεία που έχουν βρεθεί στην Ιμέρα, όπου αγγεία της ομάδας του Λυδού έχουν βρεθεί και στο ιερό. Χρονολογείται στο 550 π.Χ. και φέρει μία πολύ διαδεδομένη σκηνή, που πιθανώς αναπαριστά τον γάμο του Πηλέα και της Θέτιδος, το κατεξοχήν παράδειγμα της συζυγικής ένωσης¹⁷⁷. Συγκεκριμένα, στην Α πλευρά απεικονίζεται ένα τέθριππο που οδηγείται από ένα παντρεμένο ζευγάρι, εν παρουσία θεοτήτων (Εικόνα 116). Ο άνδρας είναι γενειοφόρος και κρατά τα ηνία του άρματος. Η νύφη απλώνει το ένα χέρι, το οποίο καλύπτεται με μανδύα. Πίσω από το τέθριππο, εικονίζεται ένας αγένειος ιππέας που φορά χιτωνίσκο και τον ακολουθεί ένα πτηνό. Στο βάθος της σκηνής στέκεται μία δεύτερη γυναικεία μορφή, ενώ την παράσταση ανοίγει ο Ερμής και μία ακόμη γυναίκα που τα πόδια της, καθώς και ένα τμήμα του ενδύματός της φέρει λευκή βαφή¹⁷⁸. Η Β πλευρά διακοσμείται με ένα άλογο και έναν ιππέα, του οποίου διακρίνεται μόνο το αριστερό μέρος του ποδιού του. Οι μορφές απεικονίζονται με κατεύθυνση αντίθετη σε σχέση με την προηγούμενη πομπή και προχωρούν προς ένα τρίποδο. Όσον αφορά τη δευτερεύουσα διακόσμηση, στην πλάκα της λαβής υπάρχει κεφαλή άνδρα και κάτω από αυτή εικονίζεται ένας κύκνος σε προφίλ¹⁷⁹ (Εικόνα 117). Το αγγείο αποτελεί κτέρισμα που προορίζεται για ανδρική ταφή, ίσως πολεμιστή.

¹⁷⁶ Από τις νεκροπόλεις της Ιμέρας, η λιγότερη γνωστή είναι η Δ. στις πλαγιές του Tamburino.

¹⁷⁷ Chiovaro 2010, 79.

¹⁷⁸ Chiovaro 2010, 79.

¹⁷⁹ Chiovaro 2010, 79.

Ένας άλλος τάφος που παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον τόσο για το τελετουργικό του όσο και για τον πλούτο των κτερισμάτων είναι ο T. 27 της Δ. νεκρόπολης του Tamburino. Πρόκειται για τάφο που υπέστη πρωτογενή καύση, κατά την οποία τα οστά του νεκρού συλλέχθηκαν και τοποθετήθηκαν μέσα σε έναν ερυθρόμορφο κωδωνόσχημο κρατήρα αττικής παραγωγής, που λειτούργησε ως τεφροδόχος. Αποδίδεται στον Ζ. της Villa Giulia και χρονολογείται στα μέσα του 5^{ου} αιώνα π.Χ. Στην κύρια πλευρά του αγγείου απεικονίζεται μία διονυσιακή πομπή με μαινάδες και σατύρους (Εικόνα 118). Στη Β πλευρά εικονίζεται ένας αθλητής που φέρει αλτήρες και ασκείται, υπό την παρουσία δύο ενδεδυμένων μορφών¹⁸⁰. Τα κτερίσματα ήταν διασκορπισμένα μαζί με στάχτες, ενώ στον πυθμένα του λάκκου βρέθηκαν δύο μεταφορικοί αμφορείς, ένας σκύφος, δύο μεγάλα χάλκινα δαχτυλίδια, τρία οστέινα κουμπιά, καθώς και άλλα θραύσματα επεξεργασμένου οστού που πιθανώς να διακοσμούσαν κάποιο ξύλινο αντικείμενο¹⁸¹.

¹⁸⁰ Allegro κ.ά. 1993-1994, 1132.

¹⁸¹ Allegro κ.ά. 1993-1994, 1132.

Κεφάλαιο 4

4.1 Η γεωγραφική θέση της Ν. Ιταλίας και οι πληθυσμοί της

Στην αρχαιότητα η Ν. Ιταλία αποτελούσε ένα πρόσφορο έδαφος για την ανάδειξη πολιτισμικών μορφωμάτων με κυρίαρχο, τις περισσότερες φορές, τον ελληνικό παράγοντα. Από τον 8^ο αιώνα π.Χ. δέχτηκε ομάδες αποίκων από διάφορα σημεία της νησιωτικής και ηπειρωτικής Ελλάδας, συμπεριλαμβανομένης της Μικράς Ασίας. Σύμφωνα με τις αρχαίες πηγές, η αρχαία Ιταλία εκτεινόταν μεταξύ του Σκυλλήτιου άκρου στην Καλαβρία έως και τη Καμπανία (Εικόνα 119). Το ερώτημα για το πού ήταν η πρώτη ελληνική εγκατάσταση αποίκων στη Δύση παραμένει μάλλον αναπάντητο. Οι αρχαίες παραδόσεις εστιάζουν την προσοχή στις Πιθηκούσες, τα νησάκια στη Δ. πλευρά της Νεάπολης, και στην Κύμη¹⁸². Ανεξάρτητα από το ποια υπήρξε η πραγματικότητα, παραμένει γεγονός ότι η γεωγραφική ενότητα Πιθηκουσών-Κύμης αποτέλεσε για καιρό την εσχατιά των ελληνικών εμπορικών δικτύων στην ιταλική χερσόνησο¹⁸³. Σε αντίθεση με τις αποικίες της Σικελίας, πολλές από αυτές στην Ιταλία διεκδικούσαν ηρωική καταγωγή από την εποχή του Τρωικού Πολέμου¹⁸⁴. Φαίνεται ότι στη Ν. Ιταλία υπήρξαν πολλά αποικιακά εγχειρήματα που απλώς ευδοκίμησαν και δεν ακολούθησαν την ίδια τακτική αποικισμού και σχεδιασμού που παρατηρείται να εφαρμόζεται στη Σικελία από ορισμένες ελληνικές πόλεις¹⁸⁵. Επιπλέον, ορισμένες από αυτές είχαν μεικτούς πληθυσμούς και αποτελούνταν από αποίκους που κατάγονταν από διαφορετικές ελληνικές μητροπόλεις. Οι σχέσεις μεταξύ των Ελλήνων αποίκων και των γηγενών λαών υπήρξαν αρχικά εχθρικές, αλλά σταδιακά η ελληνική επιρροή διαμόρφωσε σε μεγάλο βαθμό τον πολιτισμό και τον τρόπο ζωής τους.

Η ισχυρή παρουσία των εντόπιων φύλων στο εσωτερικό της αρχαίας Ιταλίας, από τα Απέννινα όρη μέχρι τα στενά του Ρήγιου της Καλαβρίας και της Μεσσήνης ανιχνεύεται στις ανασκαφές και προσδιορίζεται άλλοτε με σαφήνεια και άλλοτε με δυσκολία. Συγκεκριμένα, οι πρώτοι Έλληνες άποικοι βρήκαν την Ιταλία να κατοικείται από τρεις μεγάλους πληθυσμούς τους Αύσονες, τους Οινώτρους και τους Ιάπυγες. Οι Αύσονες κατοικούσαν σε μία περιοχή που ονομαζόταν Αυσονία και καταλάμβανε τις σημερινές επαρχίες Lazio, Καμπανία, Ρήγιο της Καλαβρίας και Σέλε. Όπως και οι Μεσσάπιοι,

¹⁸² Greco 2001, 17-18.

¹⁸³ Greco 2001, 18.

¹⁸⁴ Dunbabin 1948, 23.

¹⁸⁵ Dunbabin 1948, 23.

είχαν τη δική τους γλώσσα με ινδοευρωπαϊκή προέλευση. Από την άλλη, οι Οινώτροι κατοικούσαν στην ευρύτερη περιοχή της σημερινής Καλαβρίας, μέχρι που τους εξεδίωξαν οι Σαυνίτες. Οι Ιάπυγες, με τη σειρά τους, ήταν εγκατεστημένοι στο Ν. τμήμα της ιταλικής χερσονήσου, δηλαδή στην περιοχή της Απουλίας και υποδιαιρούντο σε τρεις φυλές: τους Δαύνιους, τους Πευκέτιους και τους Μεσσάπιους. Σε αυτό το σημείο, πρέπει να αναφερθεί το ακανθώδες πρόβλημα των ονομάτων που χρησιμοποιούσαν οι αρχαίοι συγγραφείς για να υποδείξουν ένα πληθυσμό που αντιστοιχεί στους Μεσσάπιους. Για παράδειγμα όροι, όπως Ιάπυγες, Μεσσάπιοι, Σαλεντίνοι και Καλαβροί μπορούν να υποδηλώνουν τις ίδιες εθνοτικές ομάδες στο Salento. Οι αυτόχθονες ονόμαζαν αυτούς που κατοικούσαν προς τον κόλπο του Τάραντα Καλαβρούς, ενώ αυτούς που κατοικούσαν προς τη μεριά της Αδριατικής Σαλεντίνους. Οι όροι αυτοί είναι δύσκολο να ερμηνευθούν, διότι αναφέρονται σε αυτόχθονες κοινωνίες, αρχικά καθαρά φυλετικού χαρακτήρα, οι οποίες αργότερα εξελίχθηκαν σε πολύ διαφορετικές κοινωνικοπολιτικές οντότητες¹⁸⁶. Στην πραγματικότητα, ο μεσσαπικός πολιτισμός δεν ήταν ένα απομονωμένο και εντελώς αυτόνομο φαινόμενο, καθώς επηρεάστηκε από εξωτερικές επιδράσεις που τον οδήγησαν σε σημαντικό βαθμό εξέλιξης τόσο στον υλικό πολιτισμό όσο και στον πολιτισμό με την ευρύτερη έννοια του όρου¹⁸⁷.

Ωστόσο, κύριοι γνώμονες των πολιτισμικών ταυτοτήτων των πληθυσμών της Ν. Ιταλίας αποτελούν τα υλικά κατάλοιπα που έχουν διασωθεί με το πέρασμα των αιώνων. Τα ιερά των προστατών θεών στις ακροπόλεις, η μνημειακή αρχιτεκτονική, η γλυπτική, η αγγειογραφία, καθώς και τα νεκροταφεία με τα κτερίσματα που παραπέμπουν στη συνδιαίτηση του κρέατος και το συμπόσιο του οίνου, σηματοδοτούν ταυτότητες με ποιοτική διαφοροποίηση που δεν ήταν αμιγώς ελληνικές.

4.2 Οι αττικοί κιονωτοί κρατήρες στις νεκροπόλεις της Ν. Ιταλίας

• Montesarchio

Το Montesarchio ή Caudium-*Καύδιον*, σύμφωνα με την αρχαία ονομασία του, ανήκει στην επαρχία Benevento της Καμπανίας και βρίσκεται στις πλαγιές του όρους Taburno. Φαίνεται ότι ήταν η πρωτεύουσα μίας φυλής των Σαμνιτών, των Καυδίνων. Η

¹⁸⁶ Yntema 1990, 140.

¹⁸⁷ Yntema 1990, 140.

νεκρόπολη του Montesarchio με τα πλούσια κτερίσματά της που ήρθαν στο φως το 1965-1990, απέδωσαν ένα μεγάλο αριθμό αγγείων του 5^{ου} αιώνα π.Χ., κυρίως αττικών κρατήρων εξαιρετικής ποιότητας. Τα αγγεία αυτά βρέθηκαν συγκεντρωμένα σε μία πολύ μικρή περιοχή της νεκρόπολης, όπου οι ταφές επικαλύπτονταν μεταξύ τους, ακόμη και σε χρονικό διάστημα μίας γενιάς¹⁸⁸. Τα λίγα χάλκινα αγγεία που βρέθηκαν σε αυτή ακριβώς την περιοχή, συμβάλλουν στην υπόθεση ότι ο τομέας αυτός της νεκρόπολης προοριζόταν για αναδυόμενες οικογένειες που κατείχαν τα πολύτιμα αυτά αντικείμενα, συμπεριλαμβανομένων των αττικών κρατήρων¹⁸⁹. Η εξέταση των κτερισμάτων επέτρεψε στην επιστημονική κοινότητα να διακρίνει μία βαθιά αλλαγή στη νεκρόπολη κατά τις πρώτες δεκαετίες του 5^{ου} αιώνα π.Χ., καθώς η σύνθεση του ταφικού συνόλου τροποποιήθηκε. Τα πολυάριθμα κτερίσματα που απαρτίζονταν σε ορισμένες περιπτώσεις με όπλα, έδωσαν τη θέση τους στον κρατήρα. Το αγγείο τοποθετούνταν στα πόδια του νεκρού και ήταν συχνά προϊόν αττικής παραγωγής που έφερε πλούσια εικονιστική διακόσμηση.

Μία ιδιαίτερη περίπτωση αποτελεί ο ερυθρόμορφος κιονωτός κρατήρας (inv. 28442) που βρέθηκε στον T. 82 της νεκρόπολης και θεωρήθηκε σήμα τάφου. Το αγγείο εντοπίστηκε αρχικά σε αποσπασματική μορφή το 1968 και αποδόθηκε ορθά στην Ομάδα του Πολύγνωτου. Χρονολογείται γύρω στο 440 π.Χ. και φέρει μία πλούσια διακόσμηση. Συγκεκριμένα, στην Α πλευρά του αγγείου απεικονίζεται μία γυμνή ανδρική μορφή μεγάλων διαστάσεων, η οποία απλώνει τα χέρια της και στηρίζεται σε δύο νεαρούς ([Εικόνα 120](#)). Η μορφή αποδίδεται σε ημικαθιστή στάση, υψώνοντας το δεξί πόδι, δίπλα στο οποίο βρίσκεται ένας γονατιστός γυμνός νέος, ο οποίος κρατά στα δύο του χέρια ένα όργανο που μοιάζει με μοχλό και αποσκοπεί στην αφαίρεση ενός καρφιού από τον αστράγαλο της γιγαντιαίας μορφής¹⁹⁰. Λίγο πιο κάτω μία φτερωτή μορφή φαίνεται να βοηθά τον νεαρό, όπως και μία γυναικεία μορφή που φέρει επίδεσμο στα μαλλιά και κρατάει στο αριστερό της χέρι ένα μη αναγνωρίσιμο αντικείμενο ([Εικόνα 121](#)). Στην αριστερή πλευρά του κρατήρα τρεις ακόμη ενδεδυμένοι νεαροί συμπληρώνουν τη σκηνή. Η σκηνή της κύριας όψης ερμηνεύτηκε αρχικά από την G. d' Henry, ως η θεραπεία του Φιλοκτήτη στη Λήμνο, όπου ο ήρωας νοσηλεύεται για το τραύμα στο πόδι του. Η εικονογραφία του Φιλοκτήτη δεν είναι γνωστή στην αττική παραγωγή και βρίσκει παράλληλα μόνο σε δύο τεφροδόχους της Volterra. Επιπλέον,

¹⁸⁸ Mugione 2014, 213.

¹⁸⁹ Mugione 2014, 213.

¹⁹⁰ Mugione 2014, 213.

το εικονογραφικό θέμα του Φιλοκτήτη παρουσιάζει εντελώς διαφορετικά μοτίβα από αυτά που διακοσμούν τον κρατήρα. Έτσι, προτάθηκε η ερμηνεία από πολλούς μελετητές, όπως ο M. Robertson, ότι η σκηνή αναπαριστά το μύθο του Τάλω. Ο γίγαντας παρουσιάζεται ως η κεντρική μορφή της σκηνής, υποβασταζόμενη από τους Διόσκουρους, ενώ η Μήδεια παρεμβαίνει με το κουτί των ξορκιών της. Η φτερωτή μορφή που προτίθεται να αφαιρέσει το καρφί από τον αστράγαλο του Τάλω, συμφωνεί με την εκδοχή του Απολλόδωρου¹⁹¹. Πρόκειται για ένα χάλκινο γίγαντα με μία φλέβα που εκτεινόταν από το λαιμό μέχρι τον αστράγαλό του, στον οποίο είχε καρφωθεί ένα χάλκινο καρφί. Η Μήδεια με τα ξόρκια της προκάλεσε τρέλα στον Τάλω, με αποτέλεσμα να αφαιρέσει το καρφί και να πεθάνει. Η φτερωτή μορφή ταυτίζεται με τον Θάνατο ή τον Ύπνο, μορφές που ασφαλώς συνδέονται με τη μετάβαση από τη ζωή στο θάνατο. Το αγγείο αυτό φαίνεται ότι συγκαταλέγεται μεταξύ εκείνων των αττικών αγγείων που δημιουργήθηκαν για μία ειδική παραγγελία, που υποδηλώνει άμεσους δεσμούς μεταξύ της Αθήνας και των ντόπιων αριστοκρατιών του Montesarchio¹⁹².

- **Πιθηκούσες**

Οι Πιθηκούσες ή Ischia, βρίσκεται στο Β. άκρο του κόλπου της Νάπολης και είναι το όγδοο μεγαλύτερο ιταλικό νησί. Πρόκειται για την πρώτη αποικία που ίδρυσαν οι Ευβοείς στη Δύση, στις αρχές του 8^{ου} αιώνα π.Χ. Κατά τα φαινόμενα, η ευβοϊκή κοινότητα είχε ως κύρια ενασχόληση την ανταλλαγή και την επεξεργασία βιοτεχνικών προϊόντων. Σύμφωνα με τον Στράβωνα, ο πλούτος του νησιού χαρακτηρίζεται αφενός από *εὐκαρπία*, έκφραση που προδίδει τον γεωργικό πλούτο, αφετέρου από *χρυσεία* που θεωρήθηκαν αρχικά ως χρυσορυχεία, τα οποία όμως έλειπαν από την Ίσκια¹⁹³. Έτσι, προτάθηκε μία τροποποίηση του κειμένου του Στράβωνα σε *χυτρεῖα*, δηλαδή λατομεία πηλού ή σε *χαλκεῖα* (χυτήρια χαλκού). Τον 8^ο αιώνα π.Χ. οι Πιθηκούσες κατείχαν μάλλον ένα πιο περιθωριακό ρόλο στο εμπορικό δίκτυο της Μεσογείου. Αυτή η υπόθεση ενισχύεται από τα στοιχεία της δημογραφικής συρρίκνωσης και της υποταγής της, με το πέρασμα των αιώνων, στη Κύμη, στη συνέχεια στις Συρακούσες και τελικά στη Νεάπολη¹⁹⁴. Παρά τον μικρό αριθμό μελετών που ασχολούνται με την κλασική και μεταγενέστερη φάση της, η ικανοποιητική ποσότητα εισαγόμενων αγγείων και η

¹⁹¹ Βλ. Απολλόδωρου *Βιβλιοθήκη* 1.9.26.

¹⁹² Mugione 2014, 217.

¹⁹³ Βλ. Στράβωνος *Γεωγραφικά* 5.4.9.

¹⁹⁴ Durando 1996, 261.

παραγωγή κεραμικής από τοπικό πηλό στην Ίσκια που εξάγεται στις αγορές της Μεσογείου, προσφέρουν μία καλή εικόνα της ζωής, της οικονομίας και του πολιτισμού των Πιθηκουσών. Σε αυτόν τον κατάλογο αρχαιολογικών στοιχείων, μπορούν να προστεθούν 15 αττικά αγγεία του 6^{ου} και 5^{ου} αιώνα π.Χ. Αν και αυτός ο αριθμός μπορεί να φαίνεται μικρός για να καθορίσουμε τις σχέσεις του αττικού εμπορίου με την Ίσκια, τα ίδια τα αγγεία μπορούν να συμβάλλουν στην ακριβέστερη χρονολόγηση των τάφων και των σχετικών αντικειμένων.

Τη θέση του σημαντικότερου αττικού αγγείου που βρέθηκε στην νεκρόπολη, καταλαμβάνει ένας ερυθρόμορφος κιονωτός κρατήρας που αποδίδεται στον Ζ. του Βορέα, έναν καλλιτέχνη της πρώιμης κλασικής εποχής. Το αγγείο βρέθηκε στον Τ. 94, μαζί με μία μικρή πελίκη και χρησιμοποιήθηκε ως τεφροδόχος. Χρονολογείται γύρω στο 450 π.Χ. και το εικονογραφικό του πρόγραμμα αποτελείται από μία μυθολογική σκηνή στην κύρια πλευρά. Απεικονίζεται ένας νεαρός πολεμιστής με ασπίδα να καταδιώκει μία γυναίκα, ενώ την σκηνή συμπληρώνουν ένας γενειοφόρος άνδρας και μία φοβισμένη γυναικεία μορφή που τρέχει μακριά (Εικόνα 122). Το θέμα της Α πλευράς μπορεί να αναγνωριστεί ως ο Πηλέας που απαγάγει τη Θέτιδα ή ο Θησέας που καταδιώκει μία Νηρηίδα, παρουσία του πατέρα της και μίας από τις αδελφές της¹⁹⁵. Παρόλο που η Β πλευρά του αγγείου έχει υποστεί αρκετές φθορές, διακρίνονται τρεις ενδεδυμένοι νεαροί που συνομιλούν.

Ένας δεύτερος ερυθρόμορφος κιονωτός κρατήρας βρέθηκε στον Τ. 93 της νεκρόπολης των Πιθηκουσών. Το αγγείο μπορεί να χρονολογηθεί γύρω στο 449 π.Χ. και θεωρείται έργο ενός καλλιτέχνη, του οποίου το ύφος χαρακτηρίζεται από μία ανάμειξη τυπικών πρώιμων κλασικών στοιχείων και γραφικών καινοτομιών που εισήγαγαν μεταγενέστεροι καλλιτέχνες¹⁹⁶. Όσον αφορά το εικονογραφικό πρόγραμμα, η πλευρά Α παρουσιάζει μία ασυνήθιστη σκηνή. Συγκεκριμένα, απεικονίζεται ένας οπλιτόδρομος με τρεις νεαρούς, οι οποίοι φέρουν κράνη αττικού τύπου, στρογγυλές ασπίδες και περικνημίδες. Μία τέταρτη ανδρική μορφή παρακολουθεί τα δρώμενα και μπορεί να της αποδοθεί ο ρόλος του διαιτητή (Εικόνα 123). Η άλλη πλευρά διακοσμείται με μία σκηνή συνομιλίας που λαμβάνει χώρα στη παλαίστρα, όπως υποδηλώνουν οι λαβές για το άλμα σε μήκος, η στλεγγίδα και ένας δερμάτινος

¹⁹⁵ Durando 1996, 268.

¹⁹⁶ Durando 1996, 270.

αρύβαλλος, τα οποία περιβάλουν τις μορφές¹⁹⁷. Αξίζει να τονιστεί σε αυτό το σημείο, ο υπαινικτικός συμβολισμός των αθλητικών σκηνών και η αναγωγή τους στη σφαίρα του θανάτου, καθώς και η άμεση σύνδεσή τους με τα υπόλοιπα αντικείμενα του ταφικού συνόλου. Ο κρατήρας, ο οποίος βρέθηκε μαζί με μία χάλκινη στλεγγίδα και ένα δερμάτινο αρύβαλλο με χάλκινο στόμιο, χρησίμευσε σε αυτή την περίπτωση ως μία ταφική λάρνακα. Πιθανώς, ο T. 93 να ανήκε σε έναν νεαρό άνδρα μίας τοπικής εύπορης οικογένειας, η οποία είχε τη δυνατότητα να αποκτήσει πολύτιμα αγγεία και αντικείμενα¹⁹⁸.

• Νάπολη

Η Νάπολη ή Νεάπολις είναι πόλη και σημαντικό λιμάνι της Ν. Ιταλίας, πρωτεύουσα της περιφέρειας της Καμπανίας και της ομώνυμης επαρχίας. Ο κόλπος της Νάπολης ονομαζόταν στην αρχαιότητα κόλπος Cumano. Σύμφωνα με τις αρχαίες πηγές ο κόλπος, πριν την ίδρυση της Νάπολης, είχε δύο ονόματα: *Κυμαίος Κόλπος* και *Κρατήρ*. Είναι πιθανό η πόλη αυτή, που ιδρύθηκε γύρω στο 725 π.Χ. να κατέλαβε γρήγορα μία μεγάλη έκταση, συμπεριλαμβανομένης της περιοχής της Dicearchia. Σύμφωνα με τον Στράβωνα η Νάπολη ιδρύθηκε από τους Cumani, όπου αργότερα συνέρρευσαν εκεί ως έποικοι οι Χαλκιδάιοι, οι Αθηναίοι και οι Πιθηκούσιοι¹⁹⁹. Για αυτό το λόγο ονομάστηκε Νεάπολις. Όσον αφορά τις νεκροπόλεις της, οι αρχαιότεροι τάφοι της ευρύτερης περιοχής είναι αναμφίβολα αυτοί που βρέθηκαν στο Castel Capuano, οι οποίοι χρονολογούνται από το δεύτερο τέταρτο του 5^{ου} αιώνα π.Χ. και επομένως αναφέρονται στη πρώτη γενιά εποίκων που ίδρυσαν τη νέα πόλη²⁰⁰ (Εικόνα 124). Από το τρίτο τέταρτο του 5^{ου} αιώνα π.Χ. αρχίζει να εμφανίζεται σε πολλά ταφικά σύνολα ο κρατήρας, ο οποίος σε αρκετές περιπτώσεις συνδυάζεται με μία κύλικα και αμφορίσκους. Η εμφάνιση του ερυθρόμορφου κρατήρα σηματοδοτεί ένα άλμα στη ταφική τελετουργία, η οποία δεν ακολουθεί πάντα τα πρότυπα του ελληνικού περιβάλλοντος, αλλά εκείνα του ετρουσκικού-καμπανικού περιβάλλοντος.

Ένα τέτοιο παράδειγμα αποτελεί ο κιονωτός κρατήρας, που αποδίδεται στον Ζ. του Agrigento και χρονολογείται στα μέσα του 5^{ου} αιώνα π.Χ.²⁰¹ Στο κέντρο της κύριας όψης του αγγείου απεικονίζεται μία ενδεδυμένη καθιστή ανδρική μορφή με πέτασο, η

¹⁹⁷ Durando 1996, 270.

¹⁹⁸ Durando 1996, 271.

¹⁹⁹ Βλ. Στράβωνος *Γεωγραφικά* 5.4.7.

²⁰⁰ Pontrandolfo 1985, 258.

²⁰¹ Greco 2001, 264.

οποία παίζει μουσικό όργανο (Εικόνα 125). Μπροστά της στέκεται μία γυμνή γενειοφόρα μορφή, η οποία στηρίζεται σε ένα ραβδί, ενώ πίσω της στέκεται ένας ακόμη άνδρας ενδεδυμένος, που φέρει δόρυ και ασπίδα. Το αγγείο βρέθηκε στη νεκρόπολη του Castel Capuano και ανήκει σε έναν αυτόχθονα νεκρό. Όπως είναι φυσικό, σχετίζεται με την αντίληψη του συμποσίου στη μεταθανάτια ζωή και παράλληλα σηματοδοτεί μία κοινωνική διάκριση.

Επιπλέον, στο νεκροταφείο του Castel Capuano βρέθηκε και ένα καλοδιατηρημένο δείγμα κωδωνόσχημου κρατήρα, το οποίο προήλθε από ένα καμπανικό εργαστήριο του τέλους του 5^{ου} αιώνα π.Χ., καθώς και ένας ερυθρόμορφος κωδωνόσχημος κρατήρας αττικής παραγωγής που αποδίδεται στον Ζ. του Κάδμου ή στον Ζ. του Πόθου. Χρονολογείται στο 425-400 π.Χ. και ανήκει στον τάφο XXVII του Castel Capuano. Φέρει στην κύρια πλευρά του μία σκηνή θυσίας, η οποία θεωρείται ένα συνηθισμένο εικονογραφικό θέμα για την εποχή και απαντάται κυρίως στη Ν. Ιταλία²⁰².

• Cavallino

Το Cavallino βρίσκεται στην επαρχία Lecce και ανήκει στην περιφέρεια της Απουλίας. Το αρχαίο κέντρο του Cavallino αποτέλεσε αντικείμενο συστηματικών ανασκαφών, μεταξύ του 1964 και 1982. Τα γνωστά αρχαιολογικά στοιχεία δείχνουν ότι αποτελούσε έναν από τους πιο ακμάζοντες οικισμούς αυτοχθόνων της αρχαϊκής περιόδου που έχουν καταγραφεί ως σήμερα στη Μεσσαπία²⁰³ (Εικόνα 126). Εισαγωγές αττικών αγγείων και άλλων τεχνουργημάτων άρχισαν να εμφανίζονται στο Cavallino στις τελευταίες δεκαετίες του 5^{ου} αιώνα π.Χ. Όσον αφορά την εικονιστική κεραμική, επισημαίνεται ότι πρόκειται αποκλειστικά για κρατήρες. Οι παλαιότεροι αττικοί κρατήρες που σχετίζονται με ταφικά σύνολα, χρονολογούνται γύρω στο 490 π.Χ. και προέρχονται από τη νεκρόπολη που εντοπίστηκε το 1972 στη Via Regina Margherita²⁰⁴. Οι τάφοι, από τους οποίους προέρχονταν αυτοί οι κρατήρες, βρέθηκαν το 1994 κατά τη διάρκεια οικοδομικών εργασιών, με αποτέλεσμα τα κτερίσματα να ανασυρθούν εσπευσμένα.

Παρά ταύτα, υπάρχει ένας ερυθρόμορφος κιονωτός κρατήρας (I.G. 54385) που σώζεται σε καλή κατάσταση και αποδίδεται από τον Beazley στον Ζ. του Χοίρου. Το αγγείο χρονολογείται στο 480-470 π.Χ. Φέρει μουσική σκηνή στην μία πλευρά με δύο άνδρες, από τους οποίους ο ένας κρατάει θήκη για αυλό, ενώ η δεύτερη γενειοφόρα

²⁰² Pontrandolfo 1985, 264.

²⁰³ Mannino 2006, 47.

²⁰⁴ Mannino 2005, 77.

μορφή στηρίζεται σε μία ράβδο και κρατάει ένα σάκο (Εικόνα 127). Ακούνε προσηλωμένοι μία γυναίκα που παίζει αυλό και απεικονίζεται καθισμένη σε κλισμό²⁰⁵. Στη Β πλευρά απεικονίζονται τρεις νεαρές ανδρικές μορφές τυλιγμένες με μανδύα, οι οποίες συνομιλούν μεταξύ τους (Εικόνα 128). Βρέθηκε το 1935 στο Scuole elementari (δημοτικό σχολείο) της νεκρόπολης του Cavallino και ανήκει σε ένα κιβωτιόσχημο τάφο με πλάκα κάλυψης (T.19). Το αγγείο προορίζεται για ένα νεκρό άνδρα, καθώς η μουσική διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στις απεικονίσεις αυτής της περιοχής και σχετίζεται ιδιαιτέρως με τους άνδρες²⁰⁶. Στα κτερίσματα του τάφου, τα οποία ανακαλύφθηκαν από τους μαθητές του νυχτερινού σχολείου κατά τη δημιουργία λάκκων δενδροφύτευσης στο περίβολο του κτιρίου, περιλαμβάνεται κεραμική, όπως ένας μελαμβαφής σκύφος, μία μελαμβαφής κύλικα αττικής παραγωγής, καθώς και μεταλλικά αντικείμενα π.χ. σιδερένια στλεγγίδα.

Αξίζει να αναφερθεί ότι στο Β. τομέα του οικισμού και πιο συγκεκριμένα στο Giancastello, ανακαλύφθηκε ένα ενδιαφέρον απουλικό-ετρουσκικό αγγείο που χρονολογείται στο 480-470 π.Χ.²⁰⁷ Πρόκειται για ένα μελανόμορφο κιονωτό κρατήρα που φέρει και στις δύο πλευρές μυθολογικές σκηνές που ενισχύουν πτυχές και αξίες του ηρωικού κόσμου. Συγκεκριμένα, στην Α πλευρά το αγγείο απεικονίζει το θέμα της αποστολής πρεσβείας με επικεφαλής τον Οδυσσέα στον Αχιλλέα, ενώ η Β όψη διακοσμείται με τη μονομαχία του Ηρακλή και του Κύκνου. Το εικονογραφικό πρόγραμμα ενισχύει την υπόθεση ότι ανήκε σε ένα καλλιεργημένο πελάτη της ανώτερης τάξης.

• Ruvo

Το Ruvo ή Rubi στα λατινικά, βρίσκεται στις Α. πλαγιές του οροπεδίου Murge, σε κοντινή απόσταση από την πόλη Bari και ανήκει στην περιφέρεια της Απουλίας. Το αρχαίο Rubi ήταν το κέντρο των Πευκέτιων, μίας αρχαίας φυλής της Απουλίας. Με την πάροδο του χρόνου μετατράπηκε σε μία ακμάζουσα ελληνική πόλη, που ήταν διάσημη για την κεραμική της. Η αρχαιολογική έρευνα στο Ruvo είναι σχεδόν ανύπαρκτη, καθώς προηγήθηκε μία συστηματική λεηλασία των πλούσιων νεκροπόλεων από τις πρώτες δεκαετίες του 19^{ου} αιώνα²⁰⁸. Η ανακάλυψη χειρόγραφων από ντόπιους

²⁰⁵ Mannino 2005, 78.

²⁰⁶ Mannino 2005, 78.

²⁰⁷ Mannino 2006, 49.

²⁰⁸ Montanaro 2008, 99.

μελετητές της εποχής, αλλά και ένας σημαντικός αριθμός αρχειακών τεκμηρίων από τη Νάπολη κάλυψαν αυτή την έλλειψη δεδομένων. Τα πολύτιμα έγγραφα κατέστησαν δυνατή την απόκτηση σημαντικών πληροφοριών για την οικονομία της περιοχής, αλλά και την ανάκτηση μέρους ενός συγκροτήματος ταφών και των κτερισμάτων τους. Το εμπόριο έπαιξε καταλυτικό ρόλο, καθώς μέσω αυτού έφτασαν στην Απουλία πολυτελή προϊόντα ελληνικής παραγωγής, που στόχευαν σχεδόν αποκλειστικά στην ικανοποίηση των αναγκών μίας μεγάλης τάξης αριστοκρατών και γαιοκτημόνων. Η μαζική εισαγωγή αγγείων προκάλεσε τη δημιουργία κεραμικών εργαστηρίων, στα οποία κατασκευάζονταν απομιμήσεις των εισαγόμενων εικονιστικών ρεπερτορίων για τις μεσαίες και κατώτερες τάξεις.²⁰⁹ Τον 6^ο και τον 5^ο αιώνα π.Χ. παρατηρήθηκε μία απότομη αύξηση των αττικών εισαγωγών, λόγω της ευρύτερης ευημερίας που επικρατούσε στην περιοχή. Οι τάφοι στο Ruvo που χρονολογούνται σε αυτές τις περιόδους, εκτός από το ότι αποκαλύπτουν μία σημαντική δημογραφική παρουσία, αναδεικνύουν μία κοινωνία με υψηλό βιοτικό επίπεδο. Ορισμένα κτερίσματα υποδεικνύουν ένα σχετικά μεγάλο αριθμό εύπορων ατόμων, ορισμένα από τα οποία κατείχαν πολιτική, οικονομική και στρατιωτική εξουσία. Μία καλά εκπροσωπημένη τάξη ήταν η στρατιωτική, η οποία στον κοινωνικό ιστό της εποχής έπαιξε πιθανώς ρόλο πρωταρχικής σημασίας²¹⁰. Ανάμεσα σε αυτά τα κτερίσματα σημαντική θέση κατέχει ο αττικός κιονωτός κρατήρας. Δύο τέτοια παραδείγματα διασώζονται πλέον στη συλλογή Intesa Sanpaolo.

Ο πρώτος κρατήρας (I.S 14), που θα μας απασχολήσει, αποδίδεται από τον Beazley στον Ζ. του Λένινγκραντ και χρονολογείται γύρω στο 480-470 π.Χ. Είναι διακοσμημένος με την ερυθρόμορφη τεχνική και φέρει σκηνή με δύο νεαρές γυναίκες στο έρμα του Διονύσου ([Εικόνα 129](#)). Η μορφή στα αριστερά παίζει διπλό αυλό, ενώ αυτή στα δεξιά με το κεφάλι γυρισμένο προς το έρμα κρατάει ένα μεγάλο και ασυνήθιστο κρατήρα²¹¹. Στην πίσω όψη απεικονίζονται τρεις νεαρές γυναίκες που χορεύουν. Βρέθηκε στην περιοχή Arena μαζί με μία αττική ερυθρόμορφη υδρία και ανήκει σε έναν ελληνικό τάφο, ίσως στον τύπο της σαρκοφάγου. Υπάρχουν πολλές αναφορές για τάφους με σαρκοφάγο, οι οποίοι πρέπει να ήταν πολυάριθμοι τον 5^ο αιώνα π.Χ. Πρόκειται για μονολιθικές σαρκοφάγους λαξευμένες από ορθογώνιους όγκους τοπικής μαλακής πέτρας και τοποθετημένες σε μεγάλους λάκκους σκαμμένους

²⁰⁹ Di Palo 2006, 26.

²¹⁰ Di Palo 2006, 26.

²¹¹ Montanaro 2008, 100.

στο έδαφος ή στο βράχο²¹². Η οροφή ήταν επίσης σε αυτόν τον τύπο κατασκευασμένη από μία ή περισσότερες λίθινες πλάκες. Σύμφωνα με τον G. Jatta ο τάφος περιείχε γυναικεία κατάθεση, η οποία απέδωσε μεταξύ άλλων, πολυάριθμα κοσμήματα από κεχριμπάρι, ασημένιες βελόνες και βελόνες από οστό. Το γεγονός ότι στην περιοχή Arena υπήρχαν εκτεταμένα νεκροταφεία, επιβεβαιώνεται το 1883 από την ανακάλυψη 12 τάφων που έδωσαν αγγεία και άλλα χάλκινα υλικά²¹³.

Ο δεύτερος ερυθρόμορφος κρατήρας αποδίδεται στον Μύσωνα, ενώ πρόσφατες έρευνες συσχετίζουν το αγγείο με έναν αγγειογράφο από τον κύκλο των Ύστερων Μανιεριστών²¹⁴. Στο κέντρο της κύριας όψης υπάρχει ένας μεγάλος λουτήρας, πάνω στον οποίο είναι ζωγραφισμένη μία ελληνική επιγραφή με τη λέξη «ΚΑΛΟΣ». Δίπλα στον λουτήρα απεικονίζεται μία νεαρή γυμνή γυναίκα με μακριά μαλλιά, η οποία απλώνει μία χτένα στο νερό. Πίσω της βρίσκεται μία πλούσια ενδεδυμένη γυναίκα, που παρακολουθεί τη σκηνή, ενώ στα δεξιά απεικονίζεται μία άλλη γυμνή γυναίκα. Η Β όψη διακοσμείται και πάλι από ένα λουτήριο με την ίδια επιγραφή, όπου το πλησιάζουν ένας νεαρός άνδρας μαζί με μία νεαρή κοπέλα²¹⁵. Βρέθηκε στο Ruvo σε παρακείμενο τάφο από τον προηγούμενο και ανήκει στον τύπο της σαρκοφάγου. Το αγγείο αποτελούσε πιθανώς μέρος του συνόλου των κτερισμάτων, τα οποία προορίζονταν για γυναικεία κατάθεση.

- **Vaste**

Το Vaste υπάγεται στο δήμο Poggiardo της επαρχίας Lecce και ανήκει στην περιφέρεια της Απουλίας. Αυτή η περιοχή που ήταν ήδη γνωστή από τον 16^ο αιώνα για τη νεκρόπολή της, μπορεί να ταυτιστεί με το κέντρο που αναφέρει ο Πλίνιος ως Basta ή *Baῦστα* σύμφωνα με τον Κλαύδιο Πτολεμαίο²¹⁶. Οι συστηματικές ανασκαφές που πραγματοποιήθηκαν το 1985-1986 στην νεκρόπολη Melliche κατέστησαν δυνατό να προσδιοριστούν οι διάφορες φάσεις του αυτόχθονος κέντρου. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η περιοχή Melliche στο Β. τμήμα του αρχαίου κέντρου, όπου έχει εντοπιστεί ένας λατρευτικός χώρος της αρχαϊκής περιόδου, καθώς και ένας αριθμός σαρκοφάγων που χρονολογούνται από τα μέσα του 5^{ου} έως τον 4^ο αιώνα π.Χ. (Εικόνα 130). Οι τάφοι, που σημειώνονται με επιτύμβιες στήλες, ανήκαν σε μέλη της ίδιας

²¹² Di Palo 2006, 70.

²¹³ Di Palo 2006, 69.

²¹⁴ Montanaro 2008, 101.

²¹⁵ Montanaro 2008, 100.

²¹⁶ Βλ. Πλίνιου *Φυσική Ιστορία* 3.11.100 και Κλαύδιου Πτολεμαίου 3.1.76.

οικογενειακής μονάδας και ήταν εξοπλισμένοι με κτερίσματα που αποτελούνταν από χαλκό, τερακότα, καθώς και αττικά εισαγόμενα αγγεία²¹⁷. Ένα ταφικό ανάχωμα, αποτελούμενο από χώμα αναμεμειγμένο με λίθους, κεραμικά θραύσματα και κεραμίδια, κάλυπτε το ταφικό συγκρότημα²¹⁸.

Το έτος 1985-1986, βρέθηκε στο χώρο της νεκρόπολης ένας μεγάλος αριθμός θραυσμάτων αττικής ερυθρόμορφης κεραμικής, που επέτρεψε την ανασύνθεση ενός κιονωτού κρατήρα, που φυλάσσεται πλέον στο Τμήμα Αρχαιοτήτων (cat. n. 274). Το αγγείο αποδίδεται από τον Beazley στον Ζ. του Αλκίμαχου και χρονολογείται στο 460-450 π.Χ. Παρόλο που ο κρατήρας έχει δεχθεί εκτεταμένες προσθήκες, λείπει εντελώς το πόδι του και υπάρχουν κενά στο χείλος, στη μία λαβή, στο λαιμό και σε ορισμένα σημεία του σώματος²¹⁹. Η διακόσμηση περιορίζεται στην περιοχή του λαιμού της κύριας πλευράς και αποτελείται από μία ζωφόρο, που οριοθετείται από μία συνεχή λωρίδα με φύλλα. Το υπόλοιπο αγγείο καλύπτεται με γυαλιστερό μαύρο γάνωμα. Το εικονογραφικό του πρόγραμμα περιλαμβάνει τη συνάντηση της Ηούς και του Τιθωνός στην Α πλευρά (Εικόνα 131). Συγκεκριμένα, μία φτερωτή γυναικεία μορφή σε στάση τριών τετάρτων και με το κεφάλι στραμμένο προς τα αριστερά, σηκώνει το χέρι της σε στάση χαιρετισμού και απευθύνεται σε έναν έφηβο²²⁰. Το πρόσωπο της φτερωτής μορφής έχει χαθεί και διακρίνεται μόνο το πηγούνι της. Τα μαλλιά της απεικονίζονται μέσα σε σάκκο, από τον οποίο ξεπροβάλλουν λίγες μπούκλες στο ύψος των αυτιών και φοράει χιτώνα με ιμάτιο. Η νεαρή ανδρική μορφή τυλιγμένη στο ιμάτιό της και με κοντά σγουρά μαλλιά, απεικονίζεται αιφνιδιασμένη από την ξαφνική εμφάνιση της γυναικείας μορφής και σηκώνει το δεξί της χέρι στο ύψος του κεφαλιού. Παράλληλα, κρατάει στο αριστερό χέρι μία επτάχορδη λύρα. Η γυναικεία μορφή κυριαρχεί εσκεμμένα με το επιβλητικό της μέγεθος έναντι του νεαρού άνδρα, καθώς αναδεικνύεται με αυτό τον τρόπο ο θεϊκός χαρακτήρας της. Στη Β πλευρά του αγγείου στέκεται ένας αγένειος άνδρας που κινείται προς τα αριστερά (Εικόνα 132). Φοράει ιμάτιο με πλατιές πτυχές που αφήνει ακάλυπτο το τεντωμένο δεξί χέρι και τους αστραγάλους του²²¹. Επιπλέον, με το δεξί του χέρι κρατά ένα μεγάλο αγκαθωτό ραβδί. Ο κρατήρας που έχει ύψος γύρω στα 35 εκ., βρέθηκε στην περιοχή Melliche και ανήκει

²¹⁷ Mannino και Rubis 1990, 129.

²¹⁸ Mannino και Rubis 1990, 129.

²¹⁹ Mannino και Rubis 1990, 130.

²²⁰ Mannino και Rubis 1990, 130.

²²¹ Mannino και Rubis 1990, 131.

σε οικογενειακό ταφικό πλαίσιο. Το εικονιστικό θέμα που επιλέχθηκε σε αυτόν τον κρατήρα δεν ήταν άγνωστο στους αυτόχθονες και είχε μεγάλη ταφική αξία. Το μουσικό όργανο της Α πλευράς χαρακτηρίζει μία από τις πιο θεμελιώδεις φάσεις της εκπαίδευσης των νέων, την μουσική εκμάθηση. Το συγκεκριμένο αγγείο βρέθηκε μαζί με ορισμένα θραύσματα ερυθρόμορφων κιονωτών κρατήρων και κωδωνόσχημων κρατήρων αττικής παραγωγής, θραύσματα ενός κάνθαρου “Saint-Valentin”, καθώς και ληκύθων.

Ένας δεύτερος ερυθρόμορφος κιονωτός κρατήρας (I.G. 28572) αποδίδεται από τη Semeraro στον Ζ. του Χοίρου και χρονολογείται στο 480-470 π.Χ. Στην Α πλευρά απεικονίζεται ο Διόνυσος, κρατώντας ένα κάνθαρο, ανάμεσα σε δύο σατύρους που χορεύουν²²² (Εικόνα 133). Ο σάτυρος στα αριστερά κρατάει μία κύλικα και μία βάρβιτο, από την οποία κρέμεται μία θήκη για αυλό. Ο σάτυρος στα δεξιά κρατά έναν αμφορέα. Στη Β πλευρά έχουμε τρεις σατύρους που χορεύουν (Εικόνα 134). Η μορφή στο κέντρο κρατά ένα ρυτό και ένα κρασοπότηρο, ενώ ο σάτυρος στα δεξιά μία οινόχνη²²³. Το αγγείο βρέθηκε στο Melliche και ανήκει σε ένα ταφικό σύνολο, μαζί με μία αττική μελαμβαφή κύλικα. Συγκεκριμένα, πρόκειται για το ripostiglio 567, που αποτελείται από τρεις μονολιθικές πλάκες κάλυψης.

Εκτός από τα πολυάριθμα θραύσματα κιονωτών και κωδωνόσχημων κρατήρων που ανήκουν στην νεκρόπολη του Vaste, έχει βρεθεί και ένας ερυθρόμορφος κωδωνόσχημος κρατήρας αττικής παραγωγής, ο οποίος διατηρείται σε πολύ καλή κατάσταση και αξίζει να γίνει μία σύντομη αναφορά. Αποδίδεται στον Ζ. της Κενταυρομαχίας του Λούβρου και χρονολογείται στο 440-430 π.Χ. Το εικονογραφικό του πρόγραμμα αποτελείται από μία διονυσιακή πομπή με επικεφαλής ένα σάτυρο που παίζει διπλό αυλό στην κύρια όψη και από τρεις νεαρές ανδρικές μορφές στη δευτερεύουσα πλευρά²²⁴ (Εικόνες 135-136). Το αγγείο βρέθηκε στον Τ. 569 (σαρκοφάγος) της νεκρόπολης Melliche μαζί με άλλα κτερίσματα π.χ. σπιρούνι, τα οποία ανήκουν σε ένα νεκρό που πιθανώς ήταν ιππέας²²⁵.

²²² Mannino 2006, 196.

²²³ Mannino 2006, 196.

²²⁴ Mannino και Rubis 1990, 139.

²²⁵ Mannino 2005, 30.

- **Brindisi**

Το Brindisi ή Brundisium ανήκει στην περιφέρεια της Απουλίας και βρίσκεται ΝΑ. του Bari. Ο θρύλος αποδίδει την ίδρυση της πόλης στον Διομήδη, τον σύντροφο του Οδυσσέα και το αρχικό ελληνικό της όνομα *Βρεντέσιον* φαίνεται να είχε ιλλυρική καταγωγή και σήμαινε κεφάλι ελαφιού. Τα αρχαιολογικά ευρήματα στο Brindisi δεν επιτρέπουν να διαμορφωθεί μία σαφής εικόνα της προ-ρωμαϊκής κατοίκησης του χώρου. Τα στοιχεία που χρονολογούνται στον 5^ο και στο πρώτο μισό του 4^{ου} αιώνα π.Χ. είναι ιδιαίτερα σπάνια. Συνεπώς, η υπόθεση της έκτασης του οικισμού κατά την περίοδο αυτή φαίνεται να είναι σήμερα δύσκολο έργο. Ορισμένες ταφές που ανασκάφηκαν στο Ν. τομέα της σύγχρονης πόλης, όπου έχουν βρεθεί πυρήνες νεκροπόλεων μεταξύ της αρχαϊκής και της ελληνιστικής περιόδου, ανήκουν στην κλασική φάση (Εικόνα 137). Σημαντικό ενδιαφέρον παρουσιάζει ο τάφος στη via Bari, ο οποίος απέδωσε ένα σύνολο κεραμικών και μεταλλικών αντικειμένων, που πιθανώς ανήκουν σε δύο αποθέσεις και χαρακτηρίζονται από αττικά αγγεία που κατασκευάστηκαν μεταξύ του 450 και των αρχών του 4^{ου} αιώνα π.Χ. Εισαγωγές από το δεύτερο μισό του 5^{ου} αιώνα π.Χ. προέρχονται επίσης από ταφές που αποκαλύφθηκαν στις αρχές του 20^{ου} αιώνα στην περιοχή Porta Lecce και κοντά στο Bastione S. Giacomo²²⁶.

Ένα από τα πολυάριθμα αγγεία που προήλθαν από τη via Bari στο σημείο που διασταυρώνεται με την via Gallipoli, είναι ένας ερυθρόμορφος κιονωτός κρατήρας αττικής παραγωγής (inv. 605). Αποδίδεται από τον Beazley στον Ζ. του Ηφαίστου και χρονολογείται στο 440-430 π.Χ. Στην Α πλευρά του αγγείου απεικονίζεται πομπή με επικεφαλής ένα σάτυρο που παίζει μουσικό όργανο και συγκεκριμένα τη βάρβιτο (Εικόνα 138). Στο κέντρο στέκεται ο Διόνυσος, κρατώντας στο ένα χέρι κάνθαρο και στο άλλο ένα θύρσο²²⁷. Τον ακολουθεί μία μαινάδα που με τη σειρά της κρατάει πυρσούς. Στη Β πλευρά έχουμε δύο γυμνούς από τη μέση και πάνω σατύρους, οι οποίοι στηρίζονται σε βακτηρίες και συνομιλούν με ένα νεαρό ιματιοφόρο²²⁸ (Εικόνα 139). Το αγγείο βρέθηκε το 1955 και αποτελεί μέρος του ταφικού συνόλου που προοριζόταν για ένα κιβωτιόσχημο τάφο με δύο αποθέσεις. Εκτός από τον κρατήρα, ο τάφος περιέχει ένα σύμπλεγμα αττικών κεραμικών και μεταλλικών αντικειμένων, όπως ένας

²²⁶ Mannino 2006, 35.

²²⁷ Mannino 2006, 36.

²²⁸ Mannino 2006, 36.

ερυθρόμορφος σκύφος, μία λήκυθος, μία μελαμβαφής κύλικα, μία μελαμβαφής οينوχόη, ένας μελαμβαφής σκύφος, μία trozzella με φυτική διακόσμηση, μία χάλκινη οينوχόη κτλ..

Ένας ακόμη ερυθρόμορφος κιονωτός κρατήρας (inv. 616) αποδίδεται από την Mannino στον Ζ. του Duomo και χρονολογείται στο 440-430 π.Χ. Στην Α πλευρά του αγγείου απεικονίζεται ο Τριπτόλεμος, καθισμένος σε φτερωτό άρμα. Απλώνει μία φιάλη προς την κατεύθυνση της Δήμητρας, η οποία με τη σειρά της υψώνει μία οينوχόη και ετοιμάζεται να κάνει σπονδή²²⁹ (Εικόνα 140). Η σκηνή παρακολουθείται από την Κόρη που κρατάει πυρσούς. Στη Β πλευρά απεικονίζεται μία Νίκη να παραδίδει ταινία σε έναν έφηβο, παρουσία μίας γυναικείας μορφής που αποδίδεται καθισμένη σε ένα βράχο²³⁰ (Εικόνα 141). Ο νεαρός άνδρας, που είναι εν κινήσει, κρατάει δύο δόρατα και φοράει χλαμύδα με πέτασο. Το αγγείο αποτελεί κτέρισμα και προέρχεται από τις συλλογές Civica και De Leo, οι οποίες αποτελούνται από τεχνουργήματα που ανακαλύφθηκαν σε τυχαία σημεία στο Brindisi. Στο ίδιο ταφικό πλαίσιο πιθανολογείται ότι ανήκουν, μεταξύ άλλων, ένας ερυθρόμορφος κωδωνόσχημος κρατήρας, ένας ερυθρόμορφος σκύφος, ένας κάνθαρος ‘Saint-Valentin’, ένας αμφορίσκος και μία λευκή λήκυθος, όλα αττικής παραγωγής. Οι δύο κρατήρες που αναλύονται εδώ, σχετίζονται με τον ανδρικό κόσμο.

- **Egnazia**

Η Gnatia ή Egnazia είναι μία αρχαία πόλη που βρίσκεται στην περιοχή Savallettri (Fasano) και ιδρύθηκε από Έλληνες αποίκους και Μεσσάπιους. Χάρη στο μεγάλο λιμάνι της, η Egnazia ήταν σταυροδρόμι για το θαλάσσιο εμπόριο της Απουλίας. Το 1912-1913, ξεκίνησαν επίσημες ανασκαφικές εκστρατείες στον οικισμό της Egnazia, ο οποίος αποτέλεσε πεδίο επιστημονικού ενδιαφέροντος, αλλά δυστυχώς και σκόπιμης λεηλασίας ταφών²³¹ (Εικόνα 142). Οι έρευνες που πραγματοποιήθηκαν στο χώρο αποκάλυψαν φάσεις κατοίκησης από την Εποχή του Χαλκού έως τον πρώιμο Μεσαίωνα. Επιπλέον, εντοπίστηκε χώρος λατρείας στην περιοχή της λεγόμενης Ακρόπολης, όπου βρέθηκαν διάφορα θραύσματα αττικών κρατήρων που χρονολογούνται στο δεύτερο με τρίτο τέταρτο του 5^{ου} αιώνα π.Χ. Όσον αφορά την

²²⁹ Mannino 2006, 42.

²³⁰ Mannino 2006, 42.

²³¹ Mannino 2006, 54.

αττική παρουσία στα ταφικά συμφραζόμενα, ανακαλύψεις έγιναν στην περιοχή Ν. της Ακρόπολης και στο Δ. τμήμα του οικισμού.

Ανάμεσα στις αττικές εισαγωγές συγκαταλέγεται και ένας ερυθρόμορφος κιονωτός κρατήρας (inv. 416), ο οποίος αποδίδεται από τον Beazley στον Ζ. της Arianna και χρονολογείται στο 450-440 π.Χ. Στην Α πλευρά του αγγείου απεικονίζεται ο Δίας να αρπάζει τον Γανυμήδη, για να παίξει με ένα στεφάνι²³² (Εικόνα 143). Παράλληλα, ο νεαρός Γανυμήδης στεφανώνεται από μία γυναικεία μορφή που παρακολουθεί τις δύο κεντρικές μορφές. Στη σκηνή συμμετέχουν ο Ερμής και ο Έρωτας, ο οποίος είναι σε πτήση. Επιπλέον, κρατάει στα χέρια του μία φιάλη και μία οινόχνη. Στη Β πλευρά έχουμε μία σκηνή συνομιλίας με τρεις ανδρικές μορφές (Εικόνα 144). Ο νεαρός στο κέντρο κρατάει μία λύρα, ενώ οι μορφές εκατέρωθεν είναι ραβδοφόροι²³³. Ο κρατήρας ανήκει σε ένα ταφικό πλαίσιο της Egnazia, απροσδιόριστης όμως περιοχής. Στο ίδιο ταφικό πλαίσιο βρέθηκαν και άλλα αττικά αγγεία, όπως τρεις κωδωνόσχημοι κρατήρες, δύο λεκανίδες, μία πελίκη, μία οινόχνη και τέσσερις λήκυθοι. Οι τρεις ερυθρόμορφοι κωδωνόσχημοι κρατήρες χρονολογούνται γύρω στο 440-430 π.Χ. και διακοσμούνται με θέματα που σχετίζονται με την ανδρική σφαίρα, όπως σκηνές συνομιλίας μεταξύ ανδρικών μορφών, αλλά και θέματα μυθολογικού περιεχομένου, όπως σκηνές αρπαγής που απεικονίζουν τον Μενέλαο να καταδιώκει την Ελένη και την Αμυμώνη να απειλεί δύο σατύρους που προσπαθούν να την αρπάξουν.

- **Mesagne**

Η πόλη Mesagne βρίσκεται ΝΔ. του Brindisi και ανήκει στην περιφέρεια της Απουλίας. Ήταν σημαντικός οικισμός των Μεσσάπιων, πριν από την κυριαρχία των Ρωμαίων. Πληροφορίες για τον αρχαίο οικισμό παρέχουν τα κτερίσματα που βρέθηκαν σε τέσσερις ταφικές περιοχές τοποθετημένες γύρω από το σύγχρονο κέντρο της πόλης. Οι ταφικοί χώροι πιθανώς συνδέονταν με οδικούς άξονες με τον οικισμό. Όσον αφορά τις φάσεις της κλασικής περιόδου, αυτές είναι γνωστές χάρη σε ένα σύνολο δεδομένων που αποκτήθηκαν σε διαφορετικούς χρόνους και με ποικίλους τρόπους. Τα κλασικά ευρήματα προέρχονται κυρίως από τον Β. τομέα της πόλης και πιο συγκεκριμένα από την Contrada Amendoleto, όπου περιστασιακά ανασκάφηκαν μεσσαπικές ταφές, ιδίως μεταξύ των δεκαετιών 1960 και 1970. Βέβαια, κτερίσματα της κλασικής περιόδου

²³² Mannino 2006, 63.

²³³ Mannino 2006, 63.

έχουν εντοπιστεί και στην Α. νεκρόπολη της via Oliviero Maja, το 1907 (Εικόνα 145). Παρακάτω θα αναφερθούν ορισμένα παραδείγματα αττικών κρατήρων που πιθανώς αποδίδονται σε ανδρικές ταφές, λόγω της εικονογραφίας τους και των υπόλοιπων κτερισμάτων.

Το πρώτο αγγείο που θα μας απασχολήσει είναι ένας ερυθρόμορφος κιονωτός κρατήρας (I.G. 6853), ο οποίος αποδίδεται από τον Beazley στον Ζ. των Συρακουσών και χρονολογείται στο 475-450 π.Χ. Στην Α πλευρά υπάρχει σκηνή συνομιλίας μεταξύ δύο μαινάδων, οι οποίες κρατούν θύρσο (Εικόνα 146). Η μαινάδα στα αριστερά κρατάει έναν αναμμένο πυρσό²³⁴. Στη Β πλευρά απεικονίζεται μία γενειοφόρα ανδρική θεότητα, η οποία κινείται προς τα δεξιά και απλώνει το χέρι της για να πιάσει ένα δελφίни που κρατάει μία γυναικεία μορφή (Εικόνα 147). Ο θεός φοράει κοντό χιτώνα και έχει τον μανδύα του μαζεμένο στον ώμο, ενώ στο αριστερό του χέρι κρατά ραβδί²³⁵. Η γυναικεία μορφή με τη σειρά της φοράει χιτώνα και ιμάτιο. Τα μαλλιά της είναι μαζεμένα μέσα στο σάκκο. Σύμφωνα με τον Beazley, οι δύο μορφές της Β όψης μπορούν να ταυτιστούν με τον Δία και τη Θέτιδα. Ωστόσο, δεν αποκλείεται οι πρωταγωνιστές να είναι ο Ποσειδώνας με την Αμφιτρίτη. Το αγγείο βρέθηκε στη via Oliviero Maja, στο Τ. 17 της Α. νεκρόπολης.

Στην ομάδα των ερυθρόμορφων κιονωτών κρατήρων μπορεί να προστεθεί και αυτός που αποδίδεται στον Ζ. του Frutteto και χρονολογείται στο 470-450 π.Χ. Στην Α πλευρά απεικονίζεται μία μαινάδα με χιτώνα που κινείται προς τα δεξιά (Εικόνα 148). Κρατάει στο δεξί της χέρι ένα θύρσο και ένα πυρσό, ενώ με το αριστερό της κρατά ένα κλαδί κισσού. Στη Β πλευρά έχουμε ένα νεαρό άντρα με μανδύα, οποίος φέρνει το χέρι του στο πλάι και περπατά προς τα αριστερά²³⁶ (Εικόνα 149). Βρέθηκε στη Contrada Amendoleto της Β. νεκρόπολης. Τα περισσότερα αγγεία από τη Mesagne ανήκουν στη συλλογή της οικογένειας Nimis, η οποία περιλαμβάνει κεραμική κορινθιακής, αττικής και γηγενούς παραγωγής²³⁷. Ο κρατήρας (αρ. κατ. 69) συμπεριλαμβάνεται σε αυτή τη συλλογή. Το ταφικό σύνολο απαρτίζεται από έναν ακόμη ερυθρόμορφο κιονωτό κρατήρα, καθώς και έναν μελαμβαφή κωδωνόσχημο κρατήρα αττικής παραγωγής.

²³⁴ Mannino 2006, 89.

²³⁵ Mannino 2006, 90.

²³⁶ Mannino 2006, 84.

²³⁷ Mannino 2006, 84.

Ο δεύτερος κιονωτός κρατήρας (αρ. κατ. 70) που ανήκει στο ίδιο ταφικό σύνολο με τον προηγούμενο, χρονολογείται περίπου στο 470 π.Χ. Την Α πλευρά του αγγείου διακοσμεί ο Ποσειδώνας, ντυμένος με χιτώνα και ιμάτιο, ο οποίος ανεβαίνει σε άρμα που το σέρνουν φτερωτά άλογα με κατεύθυνση προς τα αριστερά²³⁸ (Εικόνα 150). Ο θεός κρατά τα χαλινάρια και το μαστίγιο στο δεξί του χέρι. Η τρίαινα είναι καρφωμένη στο έδαφος. Στη Β πλευρά απεικονίζονται δύο γυναικείες μορφές με χιτώνα και ιμάτιο, οι οποίες στρέφονται προς τα δεξιά και υψώνουν το δεξί τους χέρι, απευθυνόμενες σε ένα νεαρό πλήρως τυλιγμένο σε μανδύα (Εικόνα 151). Ο τελευταίος απεικονίζεται με το ένα χέρι τεντωμένο και στηρίζεται σε ένα ραβδί²³⁹. Όπως παρατηρείται και με τον μελαμβαφή κωδωνόσχημο κρατήρα, το αγγείο έχει υποστεί συγκόλληση.

- **Otranto**

Το Otranto ή Υδροῦς στα αρχαία ελληνικά, αποτελεί κωμόπολη της επαρχίας Lecce και ανήκει στην περιφέρεια της Απουλίας. Βρίσκεται ακριβώς πάνω στην Αδριατική θάλασσα, ατενίζοντας τον ομώνυμο πορθμό του προς τα Βαλκάνια και την Ελλάδα. Η αρχαιολογική έρευνα που ξεκίνησε στο Otranto το 1977, οδήγησε στην ανάκτηση μίας σειράς δεδομένων που αφορούν πέντε μικρές περιοχές της κωμόπολης (Εικόνα 152). Οι φάσεις που τεκμηριώνονται σε αυτές τις περιοχές, καλύπτουν ένα χρονολογικό διάστημα από τα τέλη της Εποχής του Χαλκού μέχρι τον 15^ο αιώνα μ.Χ. Σχετικά με τις αττικές εισαγωγές, παρατηρείται μία συχνότητα αγγείων της κλασικής περιόδου τόσο στις νεκροπόλεις όσο και στον οικισμό.

Σε αυτά τα αγγεία συμπεριλαμβάνεται μία αξιοσημείωτη περίπτωση ενός ερυθρόμορφου κιονωτού κρατήρα (inv. Sc. 0775), που αποδίδεται από τον D' Andria στον Ζ. του Πανός και χρονολογείται στο 480-470 π.Χ. Στην Α πλευρά απεικονίζεται ένας γενειοφόρος άνδρας με το κάτω μέρος του σώματός του τυλιγμένο με μανδύα, ο οποίος κάνει μία χειρονομία με τα δάχτυλα του δεξιού χεριού και παρατηρεί τρεις εφήβους που ακουμπούν σε ένα λουτήριο²⁴⁰ (Εικόνα 153). Είναι πιθανό, η σκηνή να διαδραματίζεται σε μία παλαίστρα και οι τρεις νεαροί να είναι αθλητές. Η μορφή που κάνει την αποτροπαϊκή χειρονομία, μπορεί να ταυτιστεί με τον παιδαγωγό. Στη Β πλευρά έχουμε σκηνή συνομιλίας τριών ανδρών, από τους οποίους η μορφή στα αριστερά είναι ραβδοφόρα (Εικόνα 154). Το αγγείο που βρέθηκε μεταξύ της via

²³⁸ Mannino 2006, 85.

²³⁹ Mannino 2006, 85.

²⁴⁰ Mannino 2006, 130.

Vittorio Emanuele και της via delle Torri, ανήκει στον Τ. 1 που είναι λαξευμένος στο βράχο. Ο τάφος έχει δώσει ανθρωπολογικό υλικό που ανήκει σε διάφορα άτομα, καθώς και πολλά αντικείμενα που μπορούν να χρονολογηθούν μεταξύ των αρχών του 5^{ου} και του 4^{ου} αιώνα π.Χ. Ο τάφος είχε ήδη αλλοιωθεί στην αρχαιότητα, όπως αποδεικνύεται από την κατάσταση διατήρησης των οστών και των λοιπών αντικειμένων²⁴¹. Η δημοσίευση των υλικών και των στοιχείων του ταφικού πλαισίου οφείλεται στην G. Semeraro, όπου ανασύστησε την πολύπλοκη κατάσταση ως εξής: τα οστά που περιέχονται στον κρατήρα, ανήκουν σε μία αρχική απόθεση για την οποία προετοιμάστηκε ο λάκκος²⁴². Στη συνέχεια επαναχρησιμοποιήθηκε για μία απόθεση του δεύτερου τετάρτου του 5^{ου} αιώνα π.Χ. με διάφορα αντικείμενα. Το ταφικό πλαίσιο περιλαμβάνει, μεταξύ άλλων, θραύσματα αττικών κυλίκων και πινακίων, σκύφους, καθώς και χάλκινο νόμισμα του Τάραντα που χρονολογείται στις τελευταίες δεκαετίες του 4^{ου} αιώνα π.Χ. Ο κρατήρας χρησίμευσε ως τεφροδόχος ενός νεαρού άνδρα στην πρώτη απόθεση. Λόγω των φθορών που υπέστη το συγκεκριμένο αγγείο κυρίως στη Β πλευρά, ένα μεγάλο μέρος των μορφών του λείπει²⁴³.

• Rudiae

Η περιοχή Rudiae ή *Ῥοδία* στα αρχαία ελληνικά, βρίσκεται στους πρόποδες της Valle della Cupa και εκτείνεται ΝΔ. της επαρχίας Lecce. Ο οικισμός, που κατοικήθηκε για πρώτη φορά στα τέλη του 9^{ου} με αρχές του 8^{ου} αιώνα π.Χ., αποτελεί έναν από τους σημαντικότερους αρχαιολογικούς χώρους σε ολόκληρη την χερσόνησο του Salento. Στα τέλη του 6^{ου} αιώνα π.Χ. εξελίχθηκε σε ένα σημαντικό κέντρο, το οποίο διατήρησε ορισμένες παραδόσεις αυτοχθόνων, παρά την μερική κατοίκηση των Ελλήνων στην περιοχή. Ο αρχαιολογικός χώρος καλύπτει 100 εκτάρια και οριοθετείται από ένα ελληνιστικό οχυρωματικό σύστημα²⁴⁴. Η αρχαιολογική έρευνα στη Rudiae που ξεκίνησε το 1868 με πρωτοβουλία του S. Castromediano, στόχευε στην ανάκτηση ταφικών συνόλων. Τα λίγα γνωστά σύνολα της κλασικής περιόδου βρίσκονται στο Β. και Ν. τμήμα του χώρου, καθώς και σε μία περιοχή έξω από το Δ. τομέα του τείχους, η οποία ονομάζεται Babbuine και περιλαμβάνει 78 αδημοσίευτους λακκοειδείς τάφους, μεταξύ του 6^{ου} και του τέλους του 4^{ου} αιώνα π.Χ. (Εικόνα 155). Πάντως, η ανάλυση

²⁴¹ Semeraro 1985, 132.

²⁴² Mannino 2006, 130.

²⁴³ Semeraro 1983, 134.

²⁴⁴ Mannino 2006, 139.

του αρχαιολογικού υλικού καταλήγει στο συμπέρασμα της παρουσίας ταφών που προορίζονταν σε ομάδες διαφορετικών κοινωνικών τάξεων²⁴⁵. Η απουσία, σχεδόν σε όλες τις περιπτώσεις, πληροφοριών σχετικά με τις συνθήκες της ανακάλυψης καθιστά αδύνατο να σχολιαστούν οι συσχετίσεις των αντικειμένων σε μεμονωμένα περιβάλλοντα. Ωστόσο, με βάση τα τεκμήρια, μπορούμε να πούμε ότι ξεχωρίζουν τα πρωτοϊταλιώτικα δείγματα κεραμικής, αλλά και μία ιδιαίτερα σημαντική ομάδα αττικών αντικειμένων της κλασικής περιόδου.

Ανάμεσα σε αυτά τα αττικά αντικείμενα συγκαταλέγεται ένας ερυθρόμορφος κιονωτός κρατήρας (inv. 600), που αποδίδεται από τον Beazley στον Ζ. του Ηφαίστου και χρονολογείται στο τρίτο τέταρτο του 5^{ου} αιώνα π.Χ. Στην Α πλευρά απεικονίζεται μία Νίκη που στεφανώνει έναν ηνίοχο, ο οποίος κρατά τα ηνία ενός άρματος εν κινήσει. Ίσως πρόκειται για έναν αθλητή που νίκησε σε αγώνα αρματοδρομίας (Εικόνα 156). Στη Β πλευρά έχουμε σκηνή συνομιλίας με τρεις νεαρούς ιματιοφόρους άντρες. Η μορφή στα δεξιά είναι ραβδοφόρα (Εικόνα 157). Το αγγείο βρέθηκε στη chiusa Annunziata, στο αγρόκτημα Palombaro και αποτελεί κτέρισμα στη μία από τις οκτώ ταφές που αναφέρθηκαν το 1875 από τον De Simone²⁴⁶.

Ένας ακόμη κρατήρας (inv. 572) που ανήκει στην ίδια κατηγορία με τον προηγούμενο, αποδίδεται από τον Beazley στον Ζ. του Χοίρου και χρονολογείται στο 480-470 π.Χ. Στην Α πλευρά ένα κοριτσάκι χορεύει παρουσία μίας γυναικείας μορφής, που κάθεται σε κλισμό και παίζει διπλό αυλό²⁴⁷ (Εικόνα 158). Στο τοίχο είναι κρεμασμένη μία κιθάρα επτάχορδη με αποτροπαϊκά μάτια. Στη Β πλευρά απεικονίζεται ένας νεαρός ιματιοφόρος άνδρας που είναι ραβδοφόρος και κινείται προς τα αριστερά (Εικόνα 159). Ο κρατήρας βρέθηκε στο fondo Panareo, πίσω από το Ν. τμήμα των τειχών και αποτελεί το μοναδικό αγγείο που βρέθηκε σε αυτό το ταφικό πλαίσιο.

Ο τρίτος κρατήρας αυτής της κατηγορίας (inv. 602) αποδίδεται από τον Beazley στον Ζ. του Λένινγκραντ και χρονολογείται στο 480-460 π.Χ. Στην Α πλευρά έχουμε σκηνή συγκομιδής με τρεις σατύρους (Εικόνα 160). Ο πρώτος κρατά ένα μεγάλο δοχείο και οι άλλοι δύο συνθλίβουν σταφύλια, τα οποία είναι τοποθετημένα σε ένα πιεστήριο²⁴⁸. Στους τοίχους πίσω απεικονίζονται κρεμασμένοι γάντζοι, ενώ κάτω από το πιεστήριο

²⁴⁵ Mannino 2006, 140.

²⁴⁶ Mannino 2006, 142.

²⁴⁷ Mannino 2006, 144.

²⁴⁸ Mannino 2006, 147.

υπάρχει δεξαμενή και αμφορέας. Στη Β πλευρά απεικονίζεται ένας ραβδοφόρος άνδρας ανάμεσα σε δύο αθλητές (Εικόνα 161). Το αγγείο αποκτήθηκε μαζί με άλλα από το Μουσείο στο Lecce τον 19^ο αιώνα και μπορεί να υποτεθεί ότι ανήκει σε ένα ταφικό σύνολο²⁴⁹. Στο ίδιο ταφικό σύνολο ανήκουν τέσσερις ακόμη ερυθρόμορφοι κιονωτοί κρατήρες, δύο ερυθρόμορφοι κωδωνόσχημοι κρατήρες, δύο ερυθρόμορφες πελίκες, μία ερυθρόμορφη οينوχόη και πολλές λήκυθοι αττικής παραγωγής.

Σχετικά με τους υπόλοιπους κιονωτούς κρατήρες που ανήκουν στο ίδιο ταφικό σύνολο με τον προαναφερθέντα κρατήρα, ο πρώτος (inv. 601) αποδίδεται από τον Beazley στον Ζ. του Frutteto και χρονολογείται στο 470-450 π.Χ. Στην Α πλευρά απεικονίζεται ένας γενειοφόρος άντρας με μανδύα, ο οποίος είναι ραβδοφόρος και απλώνει τη λύρα του προς την κατεύθυνση ενός εφήβου με μανδύα (Εικόνα 162). Στα αριστερά, ακόμη ένας νεαρός με μανδύα κάνει μία χειρονομία με τον αντίχειρα και τον δείκτη. Η χειρονομία που κάνει ο νεαρός έχει αποτροπαϊκή σημασία. Η κύρια σκηνή ερμηνεύτηκε ποικιλοτρόπως από τους ερευνητές και προτάθηκαν τα εξής: 1) κωμαστές σε συμπόσιο, 2) βράβευση ενός νεαρού μουσικού για τη νίκη του και 3) ερωτική πρόταση που γίνεται σαφής με την παράδοση της λύρας ως δώρο ερωτοτροπίας²⁵⁰. Στη Β πλευρά έχουμε σκηνή συνομιλίας ανάμεσα σε τρεις ιματιοφόρες μορφές (Εικόνα 163). Η γενειοφόρα μορφή στο κέντρο στηρίζεται σε ένα ραβδί. Ο δεύτερος κιονωτός κρατήρας (inv. 599) του ίδιου ταφικού πλαισίου αποδίδεται από τον Beazley στην τεχνοτροπία του Ζ. του Frutteto και χρονολογείται στο 470-450 π.Χ. Η Α πλευρά διακοσμείται με σκηνή συνομιλίας μεταξύ δύο γυναικών και ενός ζευγαριού γενειοφόρων ραβδοφόρων²⁵¹ (Εικόνα 164). Στη Β πλευρά απεικονίζεται ένας γενειοφόρος άντρας και δύο γυναικείες μορφές που κινούνται προς τα δεξιά (Εικόνα 165). Ο τρίτος κρατήρας (inv. 603) αποδίδεται από τον Beazley στον Ζ. του Ορφέα και χρονολογείται στο 440-430 π.Χ. Στην Α πλευρά μία μαινάδα, κρατώντας πυρσούς, προηγείται του Ηφαίστου, ο οποίος ιππεύει ένα μουλάρι που τρέχει²⁵² (Εικόνα 166). Στη Β πλευρά απεικονίζεται μία ιματιοφόρος γυναικεία μορφή που στέκεται ανάμεσα σε δύο νεαρούς, από τους οποίους ο ένας στα δεξιά είναι ραβδοφόρος (Εικόνα 167). Ο τελευταίος κιονωτός κρατήρας (inv. 55) αποδίδεται από τον Beazley στον Ζ. του Μονάχου 2335 και χρονολογείται περίπου στο 440 π.Χ. Στην Α πλευρά απεικονίζονται σάτυροι και μαινάδες. Από το

²⁴⁹ Mannino 2006, 146-147.

²⁵⁰ Mannino 2006, 149.

²⁵¹ Mannino 2006, 149.

²⁵² Mannino 2006, 149.

χαμένο πλέον αγγείο είναι γνωστή μόνο η περιγραφή στο ARV. Δεδομένου ότι ο Beazley δεν αναφέρει την Β πλευρά, είναι πιθανό ότι το αγγείο ήταν αποσπασματικό²⁵³.

Επιπρόσθετα, όσον αφορά τους δύο κωδωνόσχημους κρατήρες που ανήκουν στο ίδιο ταφικό σύνολο με τους κιονωτούς, μπορεί να αναφερθεί ότι ο πρώτος από τους δύο, είναι πρωιμότερος και χρονολογείται στο 440-430 π.Χ. Διακοσμείται και στις δύο πλευρές με το γνωστό θέμα των κωμαστών, το οποίο ενισχύει την άποψη ότι ανήκει σε ανδρική ταφή (Εικόνα 168). Ο δεύτερος κρατήρας χρονολογείται στο 400-390 π.Χ. και αποδίδεται από τον Beazley στον Ζ. Νικία. Φέρει σκηνή με μουσική και φαγοπότι στην Α πλευρά και τρεις ανδρικές μορφές στην Β όψη (Εικόνα 169).

- **Ugento**

Το Ugento βρίσκεται στην επαρχία Lecce της Απουλίας και διαθέτει ένα μικρό λιμάνι στον κόλπο του Τάραντα. Η ιστορία της περιοχής σχετίζεται με τα γηγενή φύλα και συγκεκριμένα με τους Μεσσάπιους. Η επίσημη ονομασία της περιοχής προήλθε αργότερα από τους Ρωμαίους, οι οποίοι την αποκαλούσαν Uxentum. Στοιχεία σχετικά με τον οικισμό αποκτήθηκαν κατά τη διάρκεια επεμβάσεων που πραγματοποιήθηκαν από την Soprintendenza per i Beni Archaeologici. Εντούτοις, το πλαίσιο τεκμηρίωσης είναι εξαιρετικά αποσπασματικό με αποτέλεσμα μέχρι σήμερα να είναι αδύνατο να σκιαγραφηθεί η ιστορία του Ugento, ενός κέντρου 145 εκταρίων που διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο στο μεσσαπικό οικιστικό σύστημα. Όσον αφορά τα ταφικά σύνολα του Ugento, αποτελούν μαζί με το Cavallino τις παλαιότερες και πλουσιότερες μαρτυρίες ταφών. Η ανακάλυψη στη via del Balzo ενός αξιοσημείωτου επιπέδου τεχνουργημάτων, στα οποία διακρίνεται ένας κρατήρας, τεκμηριώνει ότι ο τομέας αυτός του οικισμού ήταν σε χρήση τον 5^ο αιώνα π.Χ. από τα μέλη μίας ανερχόμενης τάξης²⁵⁴ (Εικόνα 170).

Πρόκειται για έναν ερυθρόμορφο κιονωτό κρατήρα αττικής παραγωγής (I.G. 136654), που χρονολογείται στο 460-450 π.Χ. Στην Α πλευρά απεικονίζεται μία Νίκη, η οποία φέρει ταινία και με το τεντωμένο δεξί της χέρι πιάνει τα ηνία ενός αλόγου (Εικόνα 171). Πάνω στο άλογο απεικονίζεται ένας γυμνός έφηβος που κρατά μαστίγιο. Στη Β πλευρά έχουμε σκηνή συνομιλίας μεταξύ τριών νεαρών που φοράνε μανδύα (Εικόνα 172). Ο έφηβος στα αριστερά κρατά ένα ραβδί. Το αγγείο βρέθηκε το 1969 στη

²⁵³ Mannino 2006, 150.

²⁵⁴ Mannino 2006, 167.

Contrada Pero, της via del Balzo και ανήκει σε ένα ταφικό πλαίσιο. Μαζί με τον κρατήρα βρέθηκαν και άλλα κτερίσματα, όπως μία χάλκινη οινοχόη και ένας χάλκινος ηθμός. Τα κτερίσματα προέρχονται από μία περιοχή λακκοειδών ταφών και σαρκοφάγων που χρονολογούνται από τον 5^ο έως τον 3^ο αιώνα π.Χ.²⁵⁵ Δυστυχώς, δεν υπάρχουν περισσότερα στοιχεία για τα χαρακτηριστικά του τάφου και της απόθεσης. Το αγγείο πιθανώς προοριζόταν για την τέφρα ενός νεαρού άνδρα.

- **Valesio**

Το Valesio είναι ένας αρχαιολογικός χώρος που ανήκει στην επαρχία του Brindisi και αποτελούσε έναν σημαντικό μεσσαπικό οικισμό κατά την αρχαιότητα. Σύμφωνα με τον Πλίνιο εντοπίζεται μεταξύ των περιοχών Lecce και Ceglie Messapica και η αρχική ονομασία του ήταν Balentium ή Valetium²⁵⁶. Αξίζει να αναφερθεί ότι, στο Valesio αποδίδονται ασημένια νομίσματα που χρονολογούνται το 350 π.Χ. και φέρουν πάνω τους την ονομασία Valethas/Balethas. Τις τελευταίες δεκαετίες η περιοχή αποτέλεσε αντικείμενο ενός συστηματικού ερευνητικού προγράμματος, που προωθήθηκε από το Ελεύθερο Πανεπιστήμιο του Άμστερνταμ σε συνεργασία με το Πανεπιστήμιο στο Lecce, τη Soprintendenza per i Beni Archaeologici και το Μουσείο του Brindisi. Μέσω των ερευνών, διαπιστώθηκε ότι η κατοίκηση του χώρου άρχισε κατά τον 8^ο αιώνα π.Χ. και έφθασε στην κορύφωσή του κατά την ελληνιστική περίοδο²⁵⁷. Όσον αφορά τη κλασική φάση, η ποσότητα και η διασπορά των καταλοίπων δείχνουν ότι ο οικισμός αρθρώθηκε σε λίγους διάσπαρτους πυρήνες, σε μία έκταση περίπου έξι εκταρίων²⁵⁸ (Εικόνα 173). Επιπλέον, κατέστη δυνατό η ανάλυση ορισμένων αττικών επιγραφών που διασώθηκαν από τον 5^ο και 4^ο αιώνα π.Χ., όπου μας πληροφορούν για χώρους ταφικής χρήσης.

Η ανακάλυψη ενός αττικού ερυθρόμορφου κιονωτού κρατήρα (inv. 14539) που αποδίδεται από τον Lo Porto στον Ζ. του Frutteto και χρονολογείται στο 470-450 π.Χ., ενισχύει την άποψη για την ύπαρξη χώρων με ταφική χρήση. Το εικονογραφικό πρόγραμμα του αγγείου περιλαμβάνει στην Α πλευρά μία σκηνή συνομιλίας μεταξύ ενός νεαρού άνδρα και μίας γενειοφόρας ραβδοφόρας μορφής, ενώ στη Β πλευρά απεικονίζεται ένας γενειοφόρος ραβδοφόρος που κινείται προς τα δεξιά (Εικόνα 174).

²⁵⁵ Mannino 2006, 167.

²⁵⁶ Βλ. Πλίνιου *Φυσική Ιστορία* 3.101.

²⁵⁷ Mannino 2006, 172.

²⁵⁸ Mannino 2006, 172-173.

Ο συγκεκριμένος κρατήρας αποτελεί μέρος ενός ταφικού συνόλου, που απαρτίζεται και από άλλα ερυθρόμορφα αττικά αγγεία, όπως ένας κωδωνόσχημος κρατήρας, ένας καλυκωτός κρατήρας και μία κύλικα. Δεν διατίθενται περαιτέρω στοιχεία για την ανακάλυψη αυτών των αγγείων, αλλά η κατάσταση διατήρησής τους υποδηλώνει προέλευση από τάφους²⁵⁹. Οι άλλοι δύο κρατήρες χρονολογούνται στις αρχές του 4^{ου} αιώνα π.Χ. και φέρουν διακόσμηση με διονυσιακά θέματα, καθώς και σκηνές συνομιλίας μεταξύ ανδρικών μορφών.

²⁵⁹ Mannino 2006, 175.

Κεφάλαιο 5

5.1 Το εργαστήριο της Απουλίας και η ιταλιώτικη κεραμική

Η Απουλία εκτείνεται από την ΝΑ. ακτή της Ιταλίας μέχρι την ακτή της Αδριατικής στο Gargano και από την ενδοχώρα μέχρι τον ποταμό Brandano (Εικόνα 175). Ο Τάραντας ήταν η μόνη ελληνική πόλη της Απουλίας και είχε υπό τον έλεγχο της μία έκταση περίπου 15 χλμ., εκτός της οποίας δεν έχουν βρεθεί αμιγώς ελληνικοί οικισμοί, καθώς η υπόλοιπη περιοχή της Απουλίας κατοικούνταν από αυτόχθονες πληθυσμούς²⁶⁰ (Εικόνα 176). Πάντως, η ύπαρξη μίας αποικιακής κοινότητας στον Τάραντα που θα μπορούσε να χαρακτηριστεί «ελιτιστική», μπορεί να αποδειχτεί από τους λεγόμενους τάφους των αθλητών που βρέθηκαν στον αστικό ιστό της περιοχής. Ιδιαίτερα στους τάφους που χρονολογούνται μεταξύ του τέλους του 6^{ου} και των αρχών του 5^{ου} αιώνα π.Χ., είναι εμφανής ο χαρακτήρας αυτής της ανερχόμενης κοινωνικής τάξης, η οποία ήταν υπερήφανη για τις αγωνιστικές δραστηριότητες που ασκούσε ευρέως και με επιτυχία²⁶¹.

Στην περιοχή της Απουλίας εμφανίζεται στα τέλη του 6^{ου} αιώνα ένα εργαστήριο μελανόμορφων αγγείων που παράγει κυρίως κιονωτούς κρατήρες που προορίζονται για χρήση από τους αυτόχθονες. Στο συγκεκριμένο εργαστήριο αποδόθηκαν εννέα μελανόμορφοι κιονωτοί κρατήρες, στους οποίους μπορεί να προστεθεί μία αδημοσίευτη υδρία. Η Α. Ciancio υποστήριξε ότι αυτή η παραγωγή κρατήρων συνδέεται αναμφίβολα με τη δραστηριότητα ορισμένων τοπικών εργαστηρίων, τα οποία ανταποκρίθηκαν στις απαιτήσεις μίας πλούσιας ομάδας γηγενών πελατών²⁶². Εξάλλου, είναι γνωστό ότι τα αττικά μελανόμορφα αγγεία ήταν ευρέως διαδεδομένα στα ταφικά σύνολα της κεντρικής Απουλίας και συνοδεύονταν από πλούσια κτερίσματα (Ruvo, Monte Sannace, Noicattaro, Rutigliano). Υπό το πρίσμα αυτών των δεδομένων, μπορεί να υποτεθεί ότι οι αυτόχθονες τεχνίτες των μελανόμορφων κιονωτών κρατήρων χρησιμοποίησαν την καλλιτεχνική εμπειρία που απέκτησαν μέσω της επαφής τους με τον ελληνικό πολιτισμό. Επιπλέον, η υπόθεση αυτή φαίνεται να βρίσκει περαιτέρω υποστήριξη στην ανάλυση ορισμένων θεμάτων που απεικονίζονται στους γηγενείς κρατήρες και βρίσκουν παράλληλα στην αττική αγγειογραφία, όπως

²⁶⁰ Σκόπη 2021, 72.

²⁶¹ Moretti 1970, 39.

²⁶² Montanaro 2010, 219.

διάφορα μυθολογικά επεισόδια (άθλοι του Ηρακλή, Αχιλλέας κ.ά.) με ιδιαίτερη συμβολική αξία.

Επιπρόσθετα, προς το τέλος του 5^{ου} αιώνα π.Χ. υπήρχαν δύο εργαστήρια κεραμικής στην παράκτια περιοχή του κόλπου του Τάραντα που παρήγαγαν ερυθρόμορφα αγγεία. Το πρώτο ήταν αυτό του Ζ. του Pisticci, που ιδρύθηκε γύρω στο 440 π.Χ. και πιθανώς το κέντρο παραγωγής του ήταν η Ηράκλεια. Το εργαστήριο αγκέστηκε στην παραγωγή κυρίως μικρών αγγείων με απλές παραστάσεις μαινάδων και σατύρων, αθλητικών δραστηριοτήτων, καταδιώξεις γυναικών και άλλες σκηνές παρμένες από την καθημερινή ζωή. Το δεύτερο εργαστήριο μπορεί να τοποθετηθεί με βεβαιότητα στον Τάραντα, το οποίο μετά το 370 π.Χ. θα αποκτήσει το μονοπώλιο του εμπορίου ερυθρόμορφων αγγείων στην Απουλία. Από την αρχή, τα προϊόντα του δεύτερου εργαστηρίου, το οποίο εμφανίστηκε γύρω στο 425 π.Χ. με τους Ζ. της Χορεύουσας Κόρης του Βερολίνου και του Σίσυφου, ήταν πιο φιλόδοξα και μεγαλύτερα σε μέγεθος από τα υπόλοιπα²⁶³. Παρήγαν περίτεχνα αγγεία με μυθολογικές σκηνές, στις οποίες οι μορφές ήταν ομαδοποιημένες σε δύο ή τρία διαφορετικά επίπεδα. Οι αγγειογράφοι και των δύο εργαστηρίων βρήκαν τα πρότυπά τους στα αττικά αγγεία της Ομάδας του Πολύγνωτου ή σε εκείνα των ακολούθων του Ζ. του Αχιλλέα. Κατά τον 4^ο αιώνα εμφανίζονται νέα διακοσμητικά θέματα στα απουλικά εργαστήρια, όπως θεατρικές παραστάσεις και σκηνές σχετικές με την λατρεία των νεκρών, στις οποίες ο νεκρός απεικονίζεται σε ναῖσκο ή σε επιτύμβια στήλη, περιτριγυρισμένος από συγγενείς που φέρνουν διάφορες προσφορές²⁶⁴.

Είναι προφανές, ότι η ιταλική παραγωγή και ιδιαίτερα η παραγωγή της Απουλίας, η οποία αποτελούσε τον κυρίαρχο τομέα από άποψη ποσότητας κεραμικής στην ευρύτερη περιοχή, επηρεάστηκε από εξωτερικούς παράγοντες κατά τρόπο αισθητό και διαρκή²⁶⁵. Εξάλλου, η απήχηση της απουλικής ερυθρόμορφης κεραμικής συχνά αναφέρεται σαν μία ένδειξη της ελληνοποίησης των γηγενών, με την συνακόλουθη πεποίθηση ότι τα αγγεία παράγονταν στον Τάραντα²⁶⁶. Πράγματι, η πρώιμη απουλική κεραμική είχε πολλά κοινά στοιχεία με τις σύγχρονες τάσεις της αττικής ερυθρόμορφης κεραμικής, καθώς η επιλογή των σχημάτων, η τεχνοτροπία και η εικονογραφία είχαν έντονα αττικίζοντα στοιχεία. Σε αντίθεση με το λευκανικό εργαστήριο, όπου μετά την

²⁶³ Trendall 1970, 250.

²⁶⁴ Trendall 1970, 253.

²⁶⁵ Lippolis και Mazzei 2005, 11.

²⁶⁶ Σκόπη 2021, 73.

πρώτη γενιά αγγειογράφων διαπιστώνεται εκβαρβαρισμός της τεχνοτροπίας, η απουλική κεραμική παρέμεινε σε συνεχή επαφή με την αττική.

Όσον αφορά τη χρήση τους, τα απουλικά ερυθρόμορφα αγγεία προορίζονταν κυρίως για πλούσιες ταφές, αποτελούμενες από κτερίσματα που προσέδιδαν κύρος στους νεκρούς, αλλά μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν σε ορισμένες περιπτώσεις και ως σήματα. Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι τα αγγεία που περιλάμβαναν στο εικονογραφικό τους πρόγραμμα τύπους ταφικών μνημείων, όπως συμβαίνει με τις απεικονίσεις των ναϊσκων, είχαν ταφική χρήση²⁶⁷. Μνημειακοί κρατήρες, λουτροφόροι και υδρίες, μεταξύ άλλων σχημάτων, έγιναν τα πρωταρχικά μέσα των αγγειογράφων για να διακοσμήσουν τον τάφο με περίτεχνα εικονογραφικά θέματα. Ανάμεσα σε αυτά, ξεχωρίζει η μυθολογική εικονογραφία που εμφανίζεται σε αρκετά απουλικά αγγεία, ιδίως του 4^{ου} αιώνα π.Χ., η οποία παρέχει σημαντικά στοιχεία για την δημιουργία εικονογραφικών παραλληλισμών με τα αντίστοιχα αττικά αγγεία που έχουν βρεθεί στους ταφικούς χώρους της περιοχής, αλλά και για τη μελέτη της πολιτιστικής-συμβολικής σημασίας που κατείχαν οι μύθοι για τους γηγενείς πληθυσμούς. Για παράδειγμα, οι διονυσιακές σκηνές, όπως και τα θέματα που αντανakλούν ορφικές πεποιθήσεις για τη μετά θάνατον ζωή, αποτελούσαν συχνή προτίμηση στα απουλικά αγγεία και είχαν σωτηριολογικό χαρακτήρα. Δεδομένου ότι τέτοια ορφικά θέματα δεν απεικονίζονταν στην ελληνική αττική κεραμική, στην περίπτωση αυτών των αγγείων αντιμετωπίζονται ως ένα στοιχείο της Ν. Ιταλίας. Να σημειωθεί ότι, απουλικά ερυθρόμορφα αγγεία βρέθηκαν και σε τοπικά ιερά, ενώ παράλληλα συνδέθηκαν με την οικιακή σφαίρα εύπορων περιοχών, όπως ήταν οι οικίες του Lavello, της Contrada Casino και του Ascoli Satriano.

Πάρα ταύτα, δεν υπάρχει ακόμη μία πλήρης εικόνα για την ταφική ιδεολογία στην Απουλία, ειδικά για την περίοδο μεταξύ του τέλους του 6^{ου} αιώνα π.Χ. και της ρωμαϊκής κατάκτησης της περιοχής²⁶⁸. Φαίνεται ότι οι κάτοικοι της Απουλίας υιοθέτησαν έθιμα από διαφορετικές πολιτιστικές παραδόσεις και τα προσαρμοσαν στις δικές τους ανάγκες και αξίες²⁶⁹. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η συνέχιση της παραγωγής κιονωτών κρατήρων μετά το 500 π.Χ., ενός καθαρά ελληνικού σχήματος. Ειδικότερα, από τα τέλη του 5^{ου} αιώνα π.Χ. η αττική εκδοχή του σχήματος παρουσίασε

²⁶⁷ Trendall 1970, 254.

²⁶⁸ Peruzzi 2021, 225.

²⁶⁹ Peruzzi 2021, 225.

παρακμή, ενώ μέχρι τις αρχές του 4^{ου} αιώνα π.Χ. εξαφανίστηκε τελείως από την ιταλική χερσόνησο. Αυτή η παρακμή οδήγησε τα απουλικά εργαστήρια να καλύψουν το κενό με μία υβριδική παραγωγή κρατήρων. Πιθανώς, ένας από τους κύριους λόγους της δημοτικότητας του συγκεκριμένου σχήματος ήταν η ομοιότητά του με ένα τοπικό αγγείο μείξης, το οποίο σχετίστηκε με ταφικά σύνολα της Εποχής του Σιδήρου. Η παρουσία των υβριδικών κρατήρων στα απουλικά ταφικά συγκροτήματα ενίσχυσε την άποψη ότι οι αυτόχθονες όχι μόνο είχαν υιοθετήσει την ελληνική πρακτική του συμποσίου, αλλά αποτελούσε για αυτούς ένα αναπόσπαστο κομμάτι της καθημερινής τους ζωής. Επιπλέον, κατά τη διάρκεια του 4^{ου} αιώνα π.Χ. τα απουλικά εργαστήρια επηρέασαν σε μεγάλο βαθμό την αγγειογραφία της Ν. Ιταλίας, επιρροή που ήταν ιδιαίτερα εμφανής στους υβριδικούς κιονωτούς κρατήρες με παραστάσεις πολεμιστών και στους μνημειακούς ελικοειδείς κρατήρες, οι οποίοι αποτελούσαν πρωτοπορία της πρώιμης φάσης του εργαστηρίου²⁷⁰ (Εικόνα 177). Το μεγαλύτερο ποσοστό των κιονωτών κρατήρων έφερε απεικονίσεις γηγενών πολεμιστών, οι οποίοι εμφανίζονται σπάνια σε άλλα σχήματα της Απουλίας. Μάλιστα, η Castoldi είχε διατυπώσει την άποψη ότι οι σκηνές πολεμιστών στους κιονωτούς κρατήρες φαίνεται να απεικονίζουν επεισόδια ενός μύθου που είχε ως αντικείμενο τα επιτεύγματα ενός πολεμιστή ή μίας φυλής²⁷¹. Η ποικιλία των κτερισμάτων και συγκεκριμένα του οπλισμού που απαρτίζουν αρκετές ταφές της Απουλίας, όπως σε αυτές της Πευκετίας και της Δαυνίας, αντικατοπτρίζεται στις ταφικές σκηνές με πολεμιστές. Όπως αναφέρθηκε και στην υποενότητα 1.1 σε πολλές περιοχές π.χ. το Capodarsò, το Ruvo και η Sabucina έχει βρεθεί μία σημαντική ποσότητα κιονωτών κρατήρων, οι οποίοι απευθύνονταν σε μία κοινωνική τάξη που θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως «πολεμική ελίτ».

²⁷⁰ Σκόπη 2021, 75.

²⁷¹ Σκόπη 2021, 104 και Herring 2014, 85.

Κεφάλαιο 6

6.1 Ο κιονωτός κρατήρας στη Μακεδονία

Όπως έχει ήδη αναφερθεί, στον μακεδονικό χώρο έχει εντοπιστεί ένας αξιόλογος αριθμός κιονωτών κρατήρων αττικής παραγωγής, οι οποίοι είναι διακοσμημένοι επί το πλείστον με την μελανόμορφη τεχνική. Πράγματι, ο πλούτος των φυσικών πόρων της Μακεδονίας κέντρισε από πολύ νωρίς το ενδιαφέρον πολλών πληθυσμών. Η μακεδονική γη ήταν αυτάρκης από πολλές απόψεις, καθώς διέθετε πυκνές δασικές εκτάσεις, μεγάλο ορυκτό πλούτο και καλλιεργήσιμα εδάφη κατάλληλα για την ανάπτυξη της γεωργίας και της κτηνοτροφίας²⁷². Η Μακεδονία πρέπει να έχει δώσει τα περισσότερα αττικά αγγεία του κυρίως ελληνικού χώρου, εκτός βέβαια από την ίδια την Αττική²⁷³. Κατά τη διάρκεια των αρχαϊκών και κλασικών χρόνων, βρέθηκαν αττικά αγγεία πολυτελείας σε πολλές περιοχές της, τα οποία πρέπει να προωθήθηκαν μέσω του εμπορίου (Εικόνα 178). Λιγосτές ήταν οι περιπτώσεις όπου αττικά αγγεία κατέληξαν στα μέρη αυτά μέσω άλλων διαδικασιών, όπως περιορισμένες πρέπει να ήταν και οι περιπτώσεις κατά τις οποίες κεραμείς από την Αττική εγκαταστάθηκαν στη Μακεδονία²⁷⁴. Οι βασικοί χώροι ανεύρεσης των αττικών αγγείων είναι τα νεκροταφεία, αν και μία αξιόλογη ποσότητα θραυσμάτων έχει βρεθεί σε ιερά και οικιστικούς χώρους. Επιπλέον, τα σχήματα που απαντώνται συχνότερα σχετίζονται με το συμπόσιο, π.χ. σκύφοι, κύλικες, οينوχόες και κρατήρες διαφόρων τύπων. Αξιοσημείωτη είναι η παρουσία προϊόντων του εργαστηρίου του Λυδού με τους μεγάλους κιονωτούς κρατήρες που συναντάμε στη Δ. Μακεδονία και το Θερμαϊκό κόλπο, αλλά και μία σειρά προϊόντων μικρότερου μεγέθους. Πολύ γρήγορα το εργαστήριο του Λυδού, ανταποκρινόμενο στις απαιτήσεις της μακεδονικής αγοράς, άρχισε να παράγει μικρότερους κρατήρες με τυποποιημένη διακόσμηση ζώων και πτηνών. Το ύψος τους υπολογίζεται στα 20 εκ., με εξαίρεση έναν κρατήρα που φθάνει τα 30 εκ. Παρά το μικρό μέγεθός τους θεωρούνταν ως ένα βαθμό προϊόντα πολυτελείας, χωρίς να είναι πολύ ακριβά και συνεπώς μπορούσαν να πουληθούν πιο εύκολα στους ενδιαφερόμενους. Μάλιστα, τα συγκεκριμένα αγγεία έφεραν κάποιες ιδιαιτερότητες

²⁷² Παπαδοπούλου 2020, 11.

²⁷³ Τιβέριος 2012, 39.

²⁷⁴ Τιβέριος 2012, 43-44.

στο σχήμα, στη διακόσμηση και στον πηλό τους, ο οποίος ήταν πιο διαυγής και κιτρινωπός από τον χαρακτηριστικό αττικό πηλό.

Η παράδοση των μικρών κιονωτών κρατήρων συνεχίζει ως τα τέλη του 6^{ου} αιώνα π.Χ. με το αττικό εργαστήριο της Ομάδας Mikra-Karaburun, που παρουσιάζει σημαντική διάδοση στον μακεδονικό χώρο²⁷⁵. Φαίνεται λοιπόν ότι τα αγγεία αυτής της Ομάδας επηρεάστηκαν από το εργαστήριο του Λυδού και προορίζονταν για τις ίδιες αγορές. Ωστόσο, το σχήμα του κιονωτού κρατήρα ήταν γνωστό σε ορισμένες τοποθεσίες της Μακεδονίας αρκετές δεκαετίες πριν την εισαγωγή των κρατήρων του Λυδού. Πρόκειται για εισαγόμενους κορινθιακούς κρατήρες που χρονολογούνται κυρίως στο πρώτο μισό του 6^{ου} αιώνα π.Χ. Οι περισσότεροι βρέθηκαν σε αποσπασματική μορφή και συσχετίστηκαν με το οικιακό πλαίσιο. Οι περιπτώσεις κορινθιακών κιονωτών κρατήρων σε τάφους ως κτερίσματα είναι ελάχιστες. Μέχρι στιγμής έχουν εντοπιστεί δύο τέτοια ακέραια παραδείγματα, από τα οποία ο ένας προέρχεται από το Αρχοντικό και ο άλλος από την Βεργίνα. Ο πρώτος φέρει παραστάσεις ζώων που αποτελούνται από Σειρήνες και ένα πτηνό, ενώ ο δεύτερος διακοσμείται με παράσταση κωμαστών²⁷⁶. Ξεχωριστό ενδιαφέρον παρουσιάζουν ορισμένοι κρατήρες της Ύστερης Ι Κορινθιακής φάσης, οι οποίοι ανήκουν στο λεγόμενο χαλκιδικό ή λακωνικό τύπο, καθώς η διαμόρφωση των λαβών τους διαφέρει από τους τυπικούς κιονωτούς κρατήρες²⁷⁷. Εκτός από την αττική και κορινθιακή παραγωγή, άρχισαν να εμφανίζονται στο δεύτερο μισό του 6^{ου} αιώνα π.Χ. κιονωτοί κρατήρες τοπικής παραγωγής, οι λεγόμενοι αττικίζοντες, που ήταν διακοσμημένοι με μαύρο γάνωμα και με γραμμικά μοτίβα (Εικόνα 179). Ενδιαφέρον έχει η πρόσφυση των λαβών στο χείλος, άλλοτε σε μικρές ή μεγάλες πλάκες και άλλοτε χωρίς πλάκες²⁷⁸. Είναι βέβαιο ότι το σχήμα ήταν ιδιαίτερα δημοφιλές στη Μακεδονία με τους ντόπιους αγγειοπλάστες να συνεχίζουν να τους παράγουν μέχρι τις αρχές του 4^{ου} αιώνα π.Χ.

Σε κάθε περίπτωση είναι σαφές ότι από τα μέσα του 6^{ου} αιώνα έως τα μέσα του 5^{ου} αιώνα π.Χ., ο αριθμός των μικρών κιονωτών κρατήρων αυξήθηκε κατά πολύ.

²⁷⁵ Παλαιοθόδωρος 2022, 357.

²⁷⁶ Μανακίδου 2021, 459.

²⁷⁷ Μανακίδου 2021, 460. Οι λαβές απαρτίζονται από ένα κάθετο ταινιωτό και καμπύλο στέλεχος, τον περνιστήρα.

²⁷⁸ Οι πλάκες πιθανώς ενίσχυαν το σημείο προσάρτησης των λαβών και συνέβαλλαν στο να μεταφέρεται με ευκολία ο κρατήρας, όταν ήταν γεμάτος. Από την άλλη, ο τύπος του κρατήρα χωρίς πλάκες αποτελούσε μία απλούστερη κατασκευαστική λύση και παράλληλα αντικατόπτριζε τις προτιμήσεις του εκάστοτε αγγειοπλάστη.

Αρχαιολογικά στοιχεία που προέρχονται από τις νεκροπόλεις της ύστερης αρχαϊκής εποχής, δείχνουν ότι οι κιονωτοί κρατήρες της Ομάδας Mikra-Karaburun που ανακαλύφθηκαν στο Καραμπουρνάκι, ανήκουν σε ανδρικές ταφές. Ακόμη, από τους 435 τάφους της Αγίας Παρασκευής βρέθηκαν 85 κρατήρες, από τους οποίους οι περισσότεροι είναι μελανόμορφοι κιονωτοί κρατήρες και προέρχονται από ανδρικές εναποθέσεις. Επιπλέον, σε περιοχές όπως η Πέλλα, η Άκανθος και η Άργιλος βρέθηκαν αποσπασματικά σωζόμενοι κιονωτοί κρατήρες. Για παράδειγμα, στην Άκανθο που βρίσκεται στο Α. τμήμα της Χαλκιδικής, εντοπίστηκε το μοναδικό μέχρι στιγμής δίγλωσσο αττικό αγγείο στη Μακεδονία που αποτελεί κτέρισμα ταφής (Εικόνα 180). Δεν σώζεται ολόκληρο, παρά μόνο ένα θραύσμα που αποδόθηκε με βάση τα τεχνολογικά του χαρακτηριστικά στην Ομάδα του Τορόντο 305 και χρονολογείται γύρω στο 520-500 π.Χ.²⁷⁹. Ακόμη, στην Πέλλα βρέθηκαν θραύσματα αττικών ερυθρόμορφων κιονωτών κρατήρων στην Αγορά, τα οποία πιθανολογούνται ότι σχετίζονταν με το Β. νεκροταφείο της κλασικής περιόδου και ότι είχαν χρησιμοποιηθεί ως τεφροδόχα σκεύη κυρίως σε ανδρικές ταφές. Αντίθετα, η ανακάλυψη τέτοιων σχημάτων σε γυναικείους και παιδικούς τάφους υπαινίσσονταν μία ειδική μεταχείριση και γινόταν υπό συγκεκριμένες προϋποθέσεις. Για παράδειγμα, στην περίπτωση των αγοριών ο κρατήρας συμβόλιζε ότι οι εκλιπόντες δεν πρόλαβαν να συμμετάσχουν στο τελετουργικό του συμποσίου, το οποίο μαρτυρείται στον μακεδονικό χώρο από την μυκηναϊκή περίοδο.

6.2 Οι αττικοί κιονωτοί κρατήρες στα νεκροταφεία της Μακεδονίας

- Σίνδος

Η Σίνδος ή Σίνθος ανήκει στη περιφερειακή ενότητα της Θεσσαλονίκης και απέχει 14 χλμ. από τη Θεσσαλονίκη. Για την ύπαρξη της αρχαίας Σίνδου υπάρχει μόνο η γραπτή μαρτυρία του Ηροδότου, όπου μας πληροφορεί ότι επρόκειτο για μία παραλιακή πόλη που βρισκόταν μεταξύ της Θέρμης και της Χαλάστρας²⁸⁰. Η περιοχή που κατοικείται από τη νεολιθική εποχή, άρχισε να παρουσιάζει ανάπτυξη κατά την γεωμετρική περίοδο και μετατράπηκε σε πόλο έλξης για τους εμπόρους του Ν. ελλαδικού χώρου, οι οποίοι αναζητούσαν νέες αγορές. Η συστηματική ανασκαφή του νεκροταφείου της

²⁷⁹ Παπαδοπούλου 2020, 49.

²⁸⁰ Βλ. Ηροδότου *Ίστοριαι* 7.123.3.

Σίνδου, που διενεργήθηκε το 1980-1982 από την Α. Δεσποίνη, έδωσε νέα στοιχεία για την κεραμική των αρχαϊκών και κλασικών χρόνων στο χώρο της Μακεδονίας και ειδικότερα στην περιοχή της Σίνδου²⁸¹. Η οικονομική ευρωστία των κατοίκων της Σίνδου βεβαιώνεται από τα πολυάριθμα κτερίσματα που βρέθηκαν στον ταφικό χώρο, από τα οποία τα 275 ήταν αγγεία και τα 122 είχαν αττική προέλευση. Η πολυπληθέστερη κεραμική ομάδα του νεκροταφείου μετά τα αττικά, ήταν η κορινθιακή και στη συνέχεια η εγχώρια. Η ακμή του νεκροταφείου ανάγεται στους αρχαϊκούς χρόνους, ενώ κατά τη διάρκεια της κλασικής εποχής το νεκροταφείο δεν φαίνεται να διαθέτε τον ίδιο πλούτο. Έτσι, ίσως εξηγείται το γεγονός ότι τα ποιοτικά αττικά αγγεία είναι λιγότερα μετά το 480 π.Χ. Η κεραμική που εντοπίστηκε στους τάφους μπορεί να διακριθεί σε σχήματα αγγείων που σχετίζονταν με το συμπόσιο και τη πόση, καθώς και σε μυροδοχεία που δέχονταν αρωματικά έλαια. Οι κάτοικοι του αρχαίου οικισμού στον οποίο ανήκε το νεκροταφείο της Σίνδου, έδειχναν προτίμηση στα μυροδοχεία και φαίνεται να ήταν ιδιαίτεροι προσηλωμένοι στο νεκρικό εθιμοτυπικό²⁸². Με βάση τα ως σήμερα γνωστά δεδομένα στη Σίνδο παρατηρείται ένας μεγάλος αριθμός ληκύθων, σε αντίθεση με τους κιονωτούς κρατήρες που είναι πολυάριθμοι στο γειτονικό νεκροταφείο της Αγίας Παρασκευής. Όσον αφορά τους άλλους τύπους κρατήρων στη Σίνδο παρατηρείται μόνο ένας ερυθρόμορφος κωδωνόσχημος κρατήρας που αποδίδεται από τον Τιβέριο στον Ζ. της Κενταυρομαχίας του Λούβρου και χρονολογείται γύρω στο 440 π.Χ. Βρέθηκε στον Τ. 14 και φέρει σκηνή καταδίωξης στην κύρια όψη, καθώς και τρεις ιματιοφόρους στην άλλη όψη²⁸³ (Εικόνα 181). Παρά ταύτα, υπάρχουν δύο δείγματα αττικών κιονωτών κρατήρων που έχουν διασωθεί.

Ο πρώτος κρατήρας (inv. 8327) είναι μελανόμορφος και αποδίδεται από τον Τιβέριο σε έναν αγγειογράφο από τον κύκλο του Λυδού, τον Ζ. του Λούβρου F6. Το αγγείο αυτό δεν αποτελεί το μοναδικό έργο του αγγειογράφου που έχει βρεθεί στον βορειοελλαδικό χώρο και χρονολογείται στο 540-535 π.Χ. Το εικονογραφικό του πρόγραμμα αποτελείται από μία σκηνή αναχώρησης στην κύρια όψη και μία ομάδα ζώων στη δευτερεύουσα (Εικόνα 182). Ειδικότερα, στην Α πλευρά απεικονίζεται πολεμιστής που πλαισιώνεται από πέντε αγένειους ιματιοφόρους. Συγκεκριμένα, ο πολεμιστής που στρέφεται προς τα αριστερά, φέρει κορινθιακού τύπου κράνος, κνημίδες, ασπίδα και ιματίδιο, ενώ οι υπόλοιποι ιματιοφόροι, τρεις μπροστά και δύο

²⁸¹ Τιβέριος 2016, 15.

²⁸² Τιβέριος 2016, 30.

²⁸³ Σαριπανίδη 2016, 143-144.

πίσω, είναι στραμμένοι προς αυτόν²⁸⁴. Στη Β πλευρά εικονίζεται ένας κύκνος ανάμεσα σε δύο αντωπούς πάνθηρες με μετωπικά αποδοσμένο κεφάλι. Κάτω από κάθε λαβή υπάρχει κύκνος, ενώ στην άνω όψη κάθε πλακιδίου απεικονίζεται μία ανθρώπινη κεφαλή με μακριά κόμη²⁸⁵. Το αγγείο αποτελεί κτέρισμα του Τ. 66 του νεκροταφείου της Σίνδου και θεωρείται ότι ανήκει σε ανδρική ταφή, θεωρία που ενισχύεται από το εικονογραφικό θέμα στην κύρια πλευρά.

Ο δεύτερος κρατήρας (ινν. 7786) είναι ερυθρόμορφος και αποτελεί το επώνυμο αγγείο ενός αγγειογράφου που αναγνωρίστηκε από τον Τιβέριο ως Ζ. της Σίνδου. Το αγγείο χρονολογείται στο 460-450 π.Χ. και είναι συγκολλημένο από πολλά θραύσματα. Στην Α πλευρά απεικονίζεται ένας αγένειος νέος που προσεγγίζει ένα μικρότερης ηλικίας αγόρι, τυλιγμένο με ιμάτιο, το οποίο αποδίδεται σε διασκελισμό προς τα δεξιά ([Εικόνα 183](#)). Η ερμηνεία που έδωσε ο Τιβέριος στις μορφές ως εραστής και ερωμένος αμφισβητήθηκε από τον J. Oakley, ο οποίος θεώρησε ότι η σχεδόν πλήρης κάλυψη της νεότερης μορφής υποδεικνύει ότι πρόκειται για μία χορεύτρια, προφανώς σε μία σκηνή τελετουργικού χαρακτήρα ή σε μία σκηνή συμποσίου²⁸⁶. Ωστόσο, το γεγονός ότι η μορφή αυτή δεν φέρει χιτώνα κάτω από το ιμάτιο της δυσχεραίνει την ερμηνεία της ως γυναίκα, ενώ ο νέος που στηρίζεται σε βακτηρία δύσκολα θα μπορούσε να νοηθεί στο πλαίσιο μίας τελετουργίας ή ενός συμποσίου²⁸⁷. Σε ανάλογες βέβαια σκηνές μεταξύ εραστή και ερωμένου, οι νέοι δεν καλύπτονται συνήθως από το ένδυμά τους σε τέτοιο βαθμό, που να διακρίνονται μόνο τα μάτια και το μέτωπό τους. Στη Β πλευρά έχουμε μία ιματιοφόρα ανδρική μορφή σε προφίλ προς τα αριστερά, η οποία στηρίζεται με το δεξί της χέρι σε βακτηρία ([Εικόνα 184](#)). Το αγγείο αυτό αποτελεί κτέρισμα και ανήκει στον Τ. 55 του νεκροταφείου. Βρέθηκε μαζί με μία ερυθρόμορφη οينوχόη, μία ερυθρόμορφη μικρή κύλικα, ένα εξάλειπτρο και μία μελανόμορφη λήκυθος.

• Αγία Παρασκευή

Η Αγία Παρασκευή ανήκει στο δήμο Θέρμης της περιφερειακής ενότητας της Θεσσαλονίκης και βρίσκεται στους πρόποδες του βουνού Κάλανρος. Στην ευρύτερη περιοχή της Αγίας Παρασκευής έχουν εντοπιστεί αρχαιολογικά ευρήματα που μαρτυρούν κατοίκηση από την Εποχή του Χαλκού. Το αρχαϊκό νεκροταφείο της

²⁸⁴ Σαριπανίδη 2016, 89.

²⁸⁵ Σαριπανίδη 2016, 89.

²⁸⁶ Σαριπανίδη 2016, 141.

²⁸⁷ Σαριπανίδη 2016, 141.

ανακαλύφθηκε τυχαία στις αρχές της δεκαετίας του 1980, αποκαλύπτοντας συνολικά 435 ταφές σε πέντε ανασκαφικές περιόδους²⁸⁸. Οι τάφοι του νεκροταφείου είναι κυρίως κιβωτιόσχημοι, ενώ παράλληλα υπάρχουν λίγες μονολιθικές σαρκοφάγοι και απλοί ορθογώνιοι λάκκοι²⁸⁹. Η περίοδος χρήσης του νεκροταφείου συμπίπτει εν μέρει με εκείνη του νεκροταφείου της Σίνδου. Στους τάφους της Αγίας Παρασκευής έχει βρεθεί μία αξιόλογη ποσότητα αγγείων τοπικής παραγωγής, όπως ένας μελαμβαφής κιονωτός κρατήρας, που χρονολογείται προς το τέλος του 6^{ου} αιώνα π.Χ. και αποτελεί κτέρισμα στο κιβωτιόσχημο T. 364. Επιπλέον, το σχηματολόγιο είναι συγκεκριμένο και μπορεί κανείς να παρατηρήσει σταθερές τάσεις στην επιλογή των αγγείων, όπως παρατηρείται στην περίπτωση του κιονωτού κρατήρα. Φαίνεται ότι με την επιλογή του συγκεκριμένου σχήματος οι κάτοικοι και ιδίως ο ανδρικός πληθυσμός, όχι μόνο έδειχναν την προσήλωσή τους στη νεκρική πρακτική, αλλά παράλληλα έδιναν έμφαση στην προσδοκώμενη μεταθανάτια ζωή των νεκρών τους²⁹⁰. Παρακάτω θα αναλυθούν ανά χρονολογική σειρά οι αττικοί κιονωτοί κρατήρες, που βρέθηκαν στο νεκροταφείο της Αγίας Παρασκευής.

Ξεκινώντας από τους μελανόμορφους κρατήρες, ο πρώτος που θα μας απασχολήσει, σχετίζεται με το εργαστήριο του Λυδού και χρονολογείται στα μέσα του 6^{ου} αιώνα π.Χ.. Στην Α πλευρά του αγγείου απεικονίζονται δύο μεγάλοι πανομοιότυποι πάνθηρες σε εραλδική στάση και με τα κεφάλια τους μετωπικά. Οι σηκωμένες ουρές τους κάνουν μία καμπύλη S πάνω από την πλάτη τους, ενώ ανάμεσά τους υπάρχει ένα μοτίβο που αποτελείται από μία ανεστραμμένη παλμέττα, η οποία στηρίζει ένα ανοιχτό άνθος λωτού²⁹¹ (Εικόνα 185). Η Β πλευρά διακοσμείται από έναν αίγαγρο που βόσκει στα αριστερά και βρίσκεται αντιμέτωπος με έναν κύκνο, παρόμοιο με τον αντίστοιχο κύκνο που απεικονίζεται στο χώρο κάτω από τη λαβή (Εικόνα 186). Δύο υδρόβια πουλιά καταλαμβάνουν την περιοχή κάτω από τις λαβές. Πρόκειται για έναν κύκνο με τοξωτό λαιμό στη μία λαβή και μία μεγάλη πάπια με το κεφάλι γυρισμένο προς τα πίσω στην άλλη λαβή²⁹² (Εικόνα 187). Και τα δύο πτηνά κινούνται προς τα δεξιά, όπως και τα υπόλοιπα υδρόβια πτηνά που απεικονίζονται στις πλάκες των λαβών με τα κεφάλια γυρισμένα προς τα πίσω. Ένας σχηματοποιημένος ρόδακας έχει χαραχτεί μπροστά από

²⁸⁸ Παπακώστας 2013, 167.

²⁸⁹ Παπακώστας 2013, 167.

²⁹⁰ Τιβέριος 2016, 30.

²⁹¹ Σισμανίδης 1998, 20.

²⁹² Σισμανίδης 1998, 20.

το υδρόβιο πουλί της μίας λαβής. Ο κρατήρας (ινν. 9374) αποτελεί το μοναδικό κτέρισμα του Τ. 127 της Αγίας Παρασκευής.

Ο δεύτερος κρατήρας (ινν. 14901) αποτελεί προϊόν εργαστηρίου που συνδέεται με τον Ζ. του Λούβρου F6 και χρονολογείται περίπου στο 540-530 π.Χ. Σώζεται σε καλή κατάσταση και η δευτερεύουσα όψη του έχει κοινά στοιχεία με το εικονογραφικό πρόγραμμα του προηγούμενου κρατήρα. Στην Α πλευρά του αγγείου απεικονίζονται τρεις γυμνοί κωμαστές που χορεύουν ζωηρά. Τη σκηνή συμπληρώνουν δύο μεγάλες σφίγγες που έρχονται αντιμέτωπες, κάτω από τις οποίες υπάρχει μία σχηματοποιημένη ροζέτα (Εικόνα 188). Τη Β πλευρά διακοσμούν πάνθηρες που σχηματίζουν με τις ουρές τους μία καμπύλη σε σχήμα S και πλαισιώνουν ένα μεγάλο πουλί που απεικονίζεται με τα φτερά ανοιχτά²⁹³ (Εικόνα 189). Σε κάθε πλάκα λαβής υπάρχει ένα κεφάλι (ίσως ανδρικό) στραμμένο προς τα αριστερά. Επιπλέον, κάτω από κάθε λαβή απεικονίζεται ένας κύκνος, στραμμένος προς τα δεξιά με ένα σχετικά μικρό και λεπτό λαιμό (Εικόνα 190). Το αγγείο που βρέθηκε το 1986, αποτελεί κτέρισμα και ανήκει στον Τ. 330.

Ένας ακόμη κρατήρας (ινν. 13433) που σχετίζεται με το εργαστήριο του Λυδού και χρονολογείται στο 540-530 π.Χ., βρέθηκε μαζί με μία κύλικα στον Τ. 24, ο οποίος περιείχε πιθανώς μία ανδρική εναπόθεση. Όσον αφορά το εικονογραφικό του πρόγραμμα, στην Α πλευρά απεικονίζεται ένας διονυσιακός θίασος με τον Διόνυσο στο κέντρο, ο οποίος φοράει χιτώνα, ιμάτιο και στεφανώνεται με κισσό (Εικόνα 191). Ακόμη, κρατάει στο δεξί του χέρι ένα ρυτό και ένα κλαδί κισσού. Αριστερά και δεξιά του θεού απεικονίζονται σάτυροι και μαινάδες, οι οποίοι χορεύουν σε δύο ομάδες των τριών. Η αριστερή ομάδα αποτελείται από μία μαινάδα που χορεύει ανάμεσα σε δύο γυμνούς σάτυρους, οι οποίοι κινούνται δεξιά προς τον θεό. Επιπλέον, η δεξιά ομάδα απαρτίζεται από έναν σάτυρο που χορεύει ανάμεσα σε δύο μαινάδες, οι οποίες κινούνται αριστερά²⁹⁴. Οι μαινάδες φορούν χιτώνες ζωσμένους στη μέση και δέρματα, τα οποία πλέον είναι δυσδιάκριτα. Στη Β πλευρά έχουμε μία ομάδα τριών ανδρικών μορφών που πλαισιώνονται από δύο πάνθηρες σε εραλδική θέση, με τα κεφάλια τους γυρισμένα προς τα πίσω²⁹⁵ (Εικόνα 192). Οι μορφές δεν διακρίνονται με ευκολία και είναι απροσδιόριστες. Η κεντρική μορφή είναι γυμνή και βαδίζει δεξιά, κάνοντας χειρονομίες συνομιλίας με τη μορφή στα δεξιά που φορά χιτώνα και ιμάτιο. Πιθανώς,

²⁹³ Σισμανίδης 1998, 24.

²⁹⁴ Σισμανίδης 1998, 25.

²⁹⁵ Σισμανίδης 1998, 25.

να πρόκειται για μία απλή σκηνή παρμένη από την καθημερινή ζωή. Κάτω από κάθε λαβή υπάρχει ένας κύκνος, ο οποίος κινείται δεξιά (Εικόνα 193).

Στον Τ. 10 της Αγίας Παρασκευής εντοπίστηκε ένας κρατήρας (inv. 9290), ο οποίος φέρει ομοιότητες με τα αγγεία του Ζ. του Λούβρου F6 και χρονολογείται στο 535-530 π.Χ. Η Α πλευρά διακοσμείται με το γνωστό μυθολογικό θέμα της μάχης μεταξύ του Ηρακλή και του Νέσσου (Εικόνα 194). Ειδικότερα, ο γενειοφόρος κένταυρος απεικονίζεται να κατευθύνεται προς τα δεξιά, κρατώντας δύο πέτρες, σε μία προσπάθεια να προστατευτεί από τον Ηρακλή. Από την άλλη, ο Ηρακλής κρατά ένα ρόπαλο στο δεξί του χέρι και φορά κοντό χιτώνα με ιμάντες που διασχίζουν το στήθος του²⁹⁶. Την κεντρική σκηνή πλαισιώνουν τέσσερις όρθιες και αγένειες ανδρικές μορφές, δύο σε κάθε πλευρά. Όλοι φορούν μακρύ χιτώνα και ιμάτιο. Η πρώτη ανδρική μορφή στα δεξιά γυρίζει το κεφάλι της και προσπαθεί να συνομιλήσει με την πίσω μορφή. Στη Β πλευρά εικονίζονται δύο αντικριστοί πάνθηρες που πλαισιώνουν ένα μεγάλο κύκνο με τοξωτό λαιμό, στραμμένο προς τα δεξιά²⁹⁷ (Εικόνα 195). Ακόμη, στις πλάκες των λαβών μπορεί κανείς να διακρίνει ένα ανθρώπινο κεφάλι σε προφίλ, που αποδίδεται στραμμένο προς τα δεξιά. Κάτω από κάθε λαβή υπάρχει ένας μεγάλος κύκνος, ενώ τη διακόσμηση του αγγείου συμπληρώνουν δύο σχηματοποιημένες ροζέτες (Εικόνα 196). Το αγγείο, όπως και τα προαναφερθέντα, ανήκει στο ταφικό σύνολο μίας ανδρικής ταφής..

Ο πέμπτος κρατήρας (inv. 14287) που θα αναφερθεί, σχετίζεται με το εργαστήριο του Λυδού και χρονολογείται περίπου στο 530 π.Χ. Η διακόσμησή του είναι πρακτικά πανομοιότυπη με τα περισσότερα από τα προηγούμενα αγγεία. Πρώτα απ' όλα, η Α πλευρά φέρει ένα πολύ σχηματοποιημένο μοτίβο γλώσσας στον ώμο στην κορυφή της ζώνης. Η σκηνή περιλαμβάνει δύο πανομοιότυπους αντικριστούς πάνθηρες με τα κεφάλια τους μπροστά και με τις μακριές ουρές τους σε σχήμα S. Πλαισιώνουν ένα μεγάλο κύκνο με τοξωτό λαιμό, στραμμένο προς τα δεξιά²⁹⁸ (Εικόνα 197). Κάτω από τον δεξί πάνθηρα υπάρχει ένας σχηματοποιημένος ρόδακας. Ένα παρόμοιο μοτίβο υπάρχει μεταξύ του αριστερού πάνθηρα και του κύκνου. Στη Β πλευρά απεικονίζεται ένας μεγάλος αίγαγρος που βόσκει στα αριστερά (Εικόνα 198). Ένας παρόμοιος μεγάλος κύκνος με έντονο τοξωτό λαιμό, στραμμένος προς τα δεξιά, διακοσμεί τις δύο

²⁹⁶ Σισμανίδης 1998, 23.

²⁹⁷ Σισμανίδης 1998, 23.

²⁹⁸ Σισμανίδης 1998, 21.

περιοχές των λαβών²⁹⁹ (Εικόνα 199). Στραμμένοι προς την αντίθετη κατεύθυνση υπάρχουν μικρότεροι κύκνοι, οι οποίοι είναι τοποθετημένοι στις πλάκες των λαβών. Το αγγείο ανήκει στον T. 234 μαζί με μία κύλικα.

Στην κατηγορία των μελανόμορφων πρέπει να προστεθεί και ένας κρατήρας (inv. 9302), που πιθανώς ανήκει στην Ομάδα Mikra Karaburun και χρονολογείται στο 530-520 π.Χ. Η κύρια ζώνη και στις δύο πλευρές του κρατήρα καταλαμβάνεται από έναν γενειοφόρο συμποσιαστή, μερικώς ξαπλωμένο και στραμμένο προς τα δεξιά³⁰⁰ (Εικόνα 200). Οι μορφές διαφέρουν μόνο σε λίγες λεπτομέρειες. Αναλυτικότερα, οι δύο μορφές ξαπλώνουν σε ένα στρώμα με μαξιλάρι και φέρουν στο κεφάλι τους ένα στεφάνι κισσού. Ο ένας κρατάει στο δεξί το χέρι ένα ρυτό, ενώ ο άλλος το κρατά στο αριστερό του χέρι. Επιπλέον, η μία μορφή φοράει χιτώνα και ιμάτιο, ενώ η άλλη είναι ντυμένη μόνο με χιτώνα, καθώς το ιμάτιό της κρέμεται μπροστά από το τεντωμένο δεξί της πόδι³⁰¹. Σχηματοποιημένα αμπέλια με μεγάλα τσαμπιά σταφυλιών γεμίζουν το έδαφος γύρω από τις μορφές, ενώ κάτω από κάθε λαβή υπάρχει ένα μεγάλο μάτι και ένα φρύδι (Εικόνα 201). Το αγγείο ανήκει στον T. 33 και βρέθηκε μαζί με μία κορινθιακή κοτύλη. Τα κτερίσματα αυτά σε συνδυασμό με τα εικονογραφικά τους προγράμματα ενισχύουν την υπόθεση ότι προορίζονταν για μία ανδρική ταφή.

Γύρω στο 530-520 π.Χ. χρονολογείται ο κρατήρας του T. 298 (inv. 14898), όπου τα διακοσμητικά του στοιχεία καθιστούν σαφές ότι πρόκειται για έργο του ίδιου αγγειογράφου με τον προηγούμενο κρατήρα και συνεπώς ότι ανήκει στην Ομάδα Mikra Karaburun. Η σκηνή στην κύρια ζώνη είναι συνεχής και περιλαμβάνει και τη ζώνη των λαβών. Ειδικότερα, απεικονίζεται μία σειρά από πέντε γενειοφόρους μισοξαπλωμένους συμποσιαστές, που κοιτάζουν προς τα αριστερά³⁰² (Εικόνα 202). Οι μορφές είναι σχεδόν όλες ίδιες και ξαπλώνουν σε στρώματα με μαξιλάρια. Η μορφή κάτω από τη μία λαβή κρατά κάνθαρο, ενώ οι υπόλοιπες κρατούν ρυτά. Τέσσερις από αυτούς απλώνουν τα χέρια τους, κρατώντας αγγεία πόσης. Οι μορφές είναι στεφανωμένες με κισσό και φορούν χιτώνα, καθώς και ιμάτιο. Τέλος, μεγάλα σχηματοποιημένα αμπέλια γεμίζουν το κενό γύρω και ανάμεσα από τους συμποσιαστές³⁰³.

²⁹⁹ Σισμανίδης 1998, 21.

³⁰⁰ Σισμανίδης 1998, 28.

³⁰¹ Σισμανίδης 1998, 28.

³⁰² Σισμανίδης 1998, 29.

³⁰³ Σισμανίδης 1998, 29.

Στο νεκροταφείο της Αγίας Παρασκευής υπάρχει ένας ακόμη τάφος, ο λεγόμενος T. 181, ο οποίος περιέχει ένα κρατήρα πιθανώς της Ομάδα Mikra Karaburun (inv. 9652) που ανήκει στην κατηγορία των κτερισμάτων και χρονολογείται γύρω στο 520 π.Χ. Στην Α πλευρά έχουμε διονυσιακό θίασο που αποτελείται από τέσσερις μορφές, οι οποίες κινούνται προς τα δεξιά. Στο κέντρο απεικονίζεται ο Διόνυσος, ιματιοφόρος και στεφανωμένος με κισσό, να κρατά στο αριστερό του χέρι ένα κέρατο (Εικόνα 203). Αριστερά και δεξιά του είναι τα μέλη του θιάσου που αποτελούνται από μία μαινάδα και έναν σάτυρο σε κάθε πλευρά. Οι μαινάδες, φορώντας μακριούς χιτώνες και δέρματα ελαφιών, χορεύουν με τα κεφάλια τους γυρισμένα προς τα πίσω³⁰⁴. Ο σάτυρος που προηγείται του Διονύσου παίζει κιθάρα. Η Β πλευρά διακοσμείται από δύο σχεδόν πανομοιότυπα ζευγάρια, που αποτελούνται από ένα νεαρό στα αριστερά και έναν πολεμιστή στα δεξιά³⁰⁵ (Εικόνα 204). Οι νέοι φορούν χιτώνα και ιμάτιο, ενώ οι πολεμιστές φορούν κορινθιακό κράνος και στο αριστερό τους χέρι κρατούν μία στρογγυλή ασπίδα. Ένα μέρος των ιματίων κρέμεται πίσω από την ασπίδα του καθενός. Πρόκειται δηλαδή για μία σκηνή αναχώρησης πολεμιστών, που αναμφισβήτητα συνδέεται με την ανδρική σφαίρα.

Αττική μελανόμορφη κεραμική μπορεί να εντοπιστεί και στον T. 290, με την παρουσία ενός κιονωτού κρατήρα (inv. 14294) που χρονολογείται περίπου στο 520-510 π.Χ. και πιθανώς ανήκει στην Ομάδα Mikra Karaburun. Στην Α πλευρά απεικονίζεται ένας διονυσιακός θίασος. Στο κέντρο της σκηνής εικονίζεται ο Διόνυσος, ντυμένος με χιτώνα και ιμάτιο και φορώντας στεφάνι, να κινείται δεξιά με το κεφάλι γυρισμένο προς τα πίσω³⁰⁶ (Εικόνα 205). Στο δεξί του χέρι κρατά ρυτό, ενώ στο αριστερό του κρατά κλαδί αμπέλου με σταφύλια που καταλαμβάνουν τον χώρο γύρω του. Συμμετρικά σε κάθε πλευρά του Διονύσου απεικονίζεται ένας σχεδόν πανομοιότυπος σάτυρος να χορεύει. Πίσω από κάθε σάτυρο υπάρχει μία μαινάδα, ντυμένη με δέρμα ελαφιού και χιτώνα, να παίζει κρόταλα. Η Β πλευρά διακοσμείται από ένα νέο αναβάτη που φορά μόνο έναν κοντό χιτώνα και καλπάζει προς τα αριστερά³⁰⁷ (Εικόνα 206). Στα αριστερά και στα δεξιά του αναβάτη απεικονίζονται δύο γυμνοί δρομείς, οι οποίοι αγωνίζονται προς την ίδια κατεύθυνση. Το γεγονός ότι ο πρώτος δρομέας γυρίζει το κεφάλι του για να κοιτάξει πίσω, υποδηλώνει μία σκηνή διαγωνισμού ή έστω μία σκηνή

³⁰⁴ Σισμανίδης 1998, 26.

³⁰⁵ Σισμανίδης 1998, 26.

³⁰⁶ Σισμανίδης 1998, 26.

³⁰⁷ Σισμανίδης 1998, 26.

προπόνησης. Κάτω από κάθε λαβή υπάρχει ένας κύκνος που αποδίδεται προς τα δεξιά (Εικόνα 207). Το αγγείο συνδέεται με την ανδρική σφαίρα και αποτελούσε κτέρισμα, που προοριζόταν πιθανώς για έναν αθλητή.

Στην Ομάδα Mikra Karaburun πιθανολογείται ότι ανήκει και ο κρατήρας του T. 175, ο οποίος χρονολογείται στο 520-510 π.Χ. Στην Α πλευρά έχουμε σκηνή αναχώρησης δύο πολεμιστών που βαδίζουν προς τα αριστερά (Εικόνα 208). Φοράνε κορινθιακά κράνη και κρατούν ασπίδες, καθώς και δόρατα³⁰⁸. Οι γωνίες των ενδυμάτων τους, που κρέμονται πίσω από τις ασπίδες, είναι οι μόνες που φαίνονται. Στην ασπίδα μόνο του αριστερού πολεμιστή σώζεται ένα επίσημα που μοιάζει με σταυρό. Μεταξύ των δύο ανδρών, απεικονίζεται μία όρθια γυναικεία μορφή που κινείται δεξιά. Φοράει χιτώνα και ιμάτιο που φαίνεται να καλύπτει το κεφάλι της³⁰⁹. Στη Β πλευρά απεικονίζονται τρεις σχεδόν πανομοιότυποι πολεμιστές, που βαδίζουν προς τα αριστερά (Εικόνα 209). Μοιάζουν από κάθε άποψη με εκείνους στην κύρια πλευρά του αγγείου και πρέπει να συνδέονται με αυτούς. Οι πολεμιστές στα πλάγια φέρουν ασπίδες με σταυρό, ενώ η ασπίδα της κεντρικής μορφής φέρει τρεις μεγάλες λευκές κηλίδες τοποθετημένες σε τρίγωνο³¹⁰. Ο κρατήρας (inv. 9390) προοριζόταν για ένα νεκρό που ανήκε στην πολεμική τάξη της Αγίας Παρασκευής.

Στον T. 178 έχουν βρεθεί μία οινόχνη και ένας κιονωτός κρατήρας (inv. 9595), όπου η ομοιότητα κυρίως των δευτερευόντων διακοσμητικών στοιχείων του κρατήρα με εκείνα του προηγούμενου αγγείου, υποδηλώνει ότι μπορεί να αποδοθεί στο ίδιο εργαστήριο. Χρονολογείται στο 520-510 π.Χ. και λείπει η μία πλάκα λαβής, καθώς και μικρά τμήματα του χείλους. Σε κάθε πλευρά του αγγείου απεικονίζεται ένα μεγάλο λιοντάρι που βαδίζει προς τα δεξιά, με την ουρά του σηκωμένη και το στόμα του ανοιχτό με τη γλώσσα του να προεξέχει σαν να βρυχάται³¹¹ (Εικόνα 210).

Στον T. 27 ανήκει ένα εξαιρετικό δείγμα κρατήρα (inv. 13452) που προορίζεται πιθανώς για έναν πολεμιστή, η διακόσμηση του οποίου θυμίζει τον Z. του Ready και το τοποθετεί περίπου στο 520-510 π.Χ. Στην Α πλευρά μπορεί να διακρίνει κανείς μία φτερωτή γυναικεία μορφή στο κέντρο μίας πολύμορφης σκηνής, η οποία τρέχει δεξιά, κοιτάζοντας πίσω (Εικόνα 211). Φοράει χιτώνα και δέρμα ζώου, ενώ παράλληλα κρατάει διαγωνίως ένα μακρύ ραβδί. Τέσσερις αγένειες ιματιφόρες μορφές στέκονται

³⁰⁸ Σισμανίδης 1998, 27.

³⁰⁹ Σισμανίδης 1998, 27.

³¹⁰ Σισμανίδης 1998, 27.

³¹¹ Σισμανίδης 1998, 28.

απέναντί της, δύο σε κάθε της πλευρά και κουβαλούν ένα δόρυ. Η αναγνώριση της φτερωτής μορφής είναι προβληματική, αλλά θα μπορούσε κάλλιστα να ταυτιστεί με Νίκη που φέρνει καλά νέα από το πεδίο της μάχης³¹². Στη Β πλευρά έχουμε οκτώ όρθιες ανδρικές μορφές, τρεις από τις οποίες καταλαμβάνουν το χώρο κάτω από τις λαβές (Εικόνα 212). Στο κέντρο της σκηνής στέκεται ένας πολεμιστής, στραμμένος προς τα αριστερά. Όλες οι άλλες μορφές τον αντικρίζουν, τρεις στα αριστερά και τρεις στα δεξιά. Ο πολεμιστής φέρει κορινθιακό κράνος και στο αριστερό του χέρι κρατά μία στρογγυλή ασπίδα, κάτω από την οποία φαίνεται η τριγωνική γωνία του ιματίου του³¹³. Οι τρεις ανδρικές μορφές στα αριστερά του απεικονίζονται χωρίς γενειάδα και φέρουν ο καθένας από ένα δόρυ. Μόνο η μορφή στην άκρη που στέκεται κάτω από τη λαβή φέρει δύο δόρατα. Απέναντι από τον πολεμιστή, στα δεξιά, στέκεται μία μορφή ντυμένη με ιμάτιο, η οποία και αυτή κρατά δόρυ. Στο δεξιό άκρο η σκηνή τελειώνει κάτω από τη λαβή με δύο ακόμη ανδρικές μορφές, παρόμοιες με τις υπόλοιπες, οι οποίες φαίνεται να συνομιλούν³¹⁴. Η σκηνή μπορεί να ερμηνευθεί ως αναχώρηση πολεμιστών, των οποίων οι φίλοι και οι συγγενείς φέρνουν όπλα.

Στο εργαστήριο του Ζ. του Ready αποδίδεται και ο κρατήρας του Τ. 349 (inv. 14902), ο οποίος χρονολογείται στο 520-510 π.Χ. Το αγγείο έφερε αρκετές φθορές και συγκολλήθηκε από έναν μεγάλο αριθμό θραυσμάτων, με αποτέλεσμα ένα μεγάλο μέρος της Β πλευράς να λείπει. Στο κέντρο της Α πλευράς απεικονίζεται ένας αγένειος άνδρας να τρέχει προς τα δεξιά, με το κεφάλι στραμμένο προς τα πίσω (Εικόνα 213). Στο δεξί του χέρι κουβαλά ένα ρόπαλο, ενώ με το αριστερό πιάνει τις πτυχές του ιματίου του. Η μορφή αυτή πλαισιώνεται από τέσσερις νεαρούς με λόγχες, δύο στα δεξιά και δύο στα αριστερά³¹⁵. Οι τρεις φορούν ιμάτια, ενώ ο τέταρτος στο δεξί άκρο είναι γυμνός. Στη Β πλευρά έχουμε σκηνή αναχώρησης πολεμιστή, ο οποίος προχωρεί προς τα αριστερά και τοποθετείται ανάμεσα σε δύο ανδρικές μορφές (Εικόνα 214). Ο πολεμιστής φορά κράνος και κουβαλά δόρυ, καθώς και μία στρογγυλή ασπίδα που καλύπτει το μεγαλύτερο μέρος του σώματός του³¹⁶.

Προς τα τέλη του 6^{ου} αιώνα π.Χ. χρονολογείται ο κρατήρας του Τ. 168 (inv. 9398), ο οποίος σώζεται σε καλή κατάσταση. Η Α πλευρά διακοσμείται με σκηνή διονυσιακού θιάσου, όπου ο Διόνυσος απεικονίζεται στο κέντρο (Εικόνα 215). Είναι ντυμένος με

³¹² Σισμανίδης 1998, 31.

³¹³ Σισμανίδης 1998, 31.

³¹⁴ Σισμανίδης 1998, 31.

³¹⁵ Σισμανίδης 1998, 32.

³¹⁶ Σισμανίδης 1998, 32.

χιτώνα και ιμάτιο και βαδίζει προς τα δεξιά, κοιτάζοντας προς τα πίσω. Στα αριστερά του απεικονίζεται ένας γυμνός σάτυρος, που χορεύει προς τα αριστερά και γυρίζει πίσω για να κοιτάξει τον θεό. Στα δεξιά της σκηνής μία μαινάδα, φορώντας χιτώνα και ιμάτιο, χορεύει και κρατάει στο αριστερό της χέρι κρόταλα. Στη Β πλευρά υπάρχει μία φάλαγγα τριών σχεδόν πανομοιότυπων πολεμιστών, η οποία κινείται προς τα αριστερά (Εικόνα 216). Τα σώματα των πολεμιστών κρύβονται ως επί το πλείστον από τις στρογγυλές ασπίδες που φέρουν, ενώ παράλληλα κρατούν δύο δόρατα³¹⁷. Οι ασπίδες διακοσμούνται ως εξής: ένα λυγισμένο πόδι στην πρώτη, μία ροζέτα από κουκκίδες στη δεύτερη και στην τρίτη ασπίδα ένα σχέδιο με μεγάλες κουκκίδες³¹⁸.

Ένας ακόμη κρατήρας (ιν. 14900) που τοποθετείται χρονικά στα τέλη του 6^{ου} αιώνα π.Χ., βρέθηκε στον Τ. 362. Όπως παρατηρείται στις περισσότερες περιπτώσεις κρατήρων από το νεκροταφείο της Αγίας Παρασκευής, το αγγείο λειτουργεί ως κτέρισμα σε έναν ανδρικό τάφο. Η διακόσμηση του αγγείου θυμίζει τον Ζ. του Λούβρου F6 και είναι πιθανό να είναι έργο ενός από τους ακολούθους του. Στο κέντρο της Α πλευράς απεικονίζεται ένας αγώνας πάλης (Εικόνα 217). Πίσω από κάθε αθλητή τοποθετείται μία ενδεδυμένη ανδρική μορφή που παρατηρεί τον αγώνα. Αυτές οι μορφές θα πρέπει να ερμηνευθούν ως διαιτητές. Στη Β πλευρά του αγγείου έχουμε έναν διαγωνισμό, γνωστό ως δόλιχος δρόμος, με τρεις πρακτικά πανομοιότυπους γυμνούς διαγωνιζόμενους που τρέχουν προς τα δεξιά³¹⁹ (Εικόνα 218). Τέλος, ο χώρος κάτω από τις λαβές διακοσμείται με έναν τριποδικό λέβητα (Εικόνα 219).

Το τελευταίο παράδειγμα μελανόμορφου κιονωτού κρατήρα αττικής παραγωγής (ιν. 9451) χρονολογείται γύρω στο 500 π.Χ. και ανήκει στον Τ. 79. Στην Α πλευρά απεικονίζεται ένα τέθριππο προς τα δεξιά, στο οποίο τα άλογα που τοποθετούνται στο κέντρο, φέρουν τα κεφάλια τους πιο ψηλά από τα άλογα στα πλάγια³²⁰ (Εικόνα 220). Μία ενδεδυμένη και στεφανωμένη γυναικεία μορφή προσπαθεί να ανέβει στο άρμα, ενώ παράλληλα κρατά γερά τα χαλινάρια. Το δεξί της πόδι αγγίζει ακόμα το έδαφος, ενώ με το αριστερό της χέρι κρατά κλαδιά κισσού που γεμίζουν το χώρο. Η γυναικεία μορφή θα μπορούσε να ταυτιστεί με την Άρτεμη. Μπροστά από την θεά παρίσταται μία ανδρική μορφή, η οποία κινείται προς τα δεξιά και παίζει κιθάρα. Επιπρόσθετα, κοντά στα κεφάλια των αλόγων απεικονίζεται μία ακόμη γυναικεία μορφή με χιτώνα

³¹⁷ Σισμανίδης 1998, 29.

³¹⁸ Σισμανίδης 1998, 29.

³¹⁹ Σισμανίδης 1998, 32.

³²⁰ Σισμανίδης 1998, 30.

και ιμάτιο, η οποία στέκεται απέναντί τους προς τα αριστερά³²¹. Τα μαλλιά της είναι μαζεμένα και φέρει κοσμήματα. Πιθανολογείται ότι πρόκειται για τη Λητώ, ενώ η ανδρική μορφή ταυτίζεται με τον Απόλλωνα. Στη Β πλευρά εικονίζονται τρεις ανδρικές μορφές, οι οποίες τρέχουν προς τα δεξιά και μάλλον πρέπει να ερμηνευτούν ως κωμαστές (Εικόνα 221). Είναι ντυμένοι μόνο με ένα κοντό βραχιόνιο, που κρέμεται από τους ώμους τους. Η κεντρική μορφή στρέφει το κεφάλι της για να συνομιλήσει με τους νέους στα αριστερά. Ένα μεγάλο μάτι με κόρη, ίριδα και φρύδι καταλαμβάνει το πεδίο κάτω από τις λαβές (Εικόνα 222).

Εκτός από τους πολυάριθμους μελανόμορφους κιονωτούς κρατήρες που έχουν εντοπιστεί στο νεκροταφείο της Αγίας Παρασκευής, έχει διασωθεί και ένας ερυθρόμορφος κιονωτός κρατήρας (inv. 14328). Το αγγείο αποδίδεται στον Ζ. της Σίνδου, ο οποίος σύμφωνα με τον Τιβέριο συνδέεται άμεσα με τον Ζ. του Συρίσκου. Το αγγείο αποτελεί μέρος του ταφικού συνόλου του Τ. 195 και χρονολογείται γύρω στο 460 π.Χ. Η Α πλευρά διακοσμείται με μία μετωπική γυναικεία μορφή, η οποία κρατά βάρβιτο στο αριστερό της χέρι και στο δεξί πλήκτρο³²² (Εικόνα 223). Φοράει μακρύ χιτώνα με πολλαπλές πτυχώσεις και τα μαλλιά της είναι πιασμένα σε κρωβύλο. Η μορφή πρέπει να ερμηνευθεί είτε ως μούσα είτε ως μαινάδα. Στη Β πλευρά έχουμε μία απλή σκηνή με έναν νεαρό ιματιοφόρο, που κινείται προς τα αριστερά και κρατά ένα ραβδί³²³ (Εικόνα 224).

- **Θέρμη (Σέδες)**

Η Θέρμη (πρώην Σέδες) είναι κωμόπολη και έδρα του ομώνυμου δήμου, η οποία βρίσκεται ΝΑ. της Θεσσαλονίκης και απέχει 15 χλμ. από αυτή. Στην περιοχή βρέθηκαν ίχνη οικισμού της νεολιθικής εποχής, ενώ κατά την περίοδο της αρχαϊκής και κλασικής εποχής είχε αναπτυχθεί σε μία σημαντική πόλη, στην οποία οφείλει την επωνυμία ο Θερμαϊκός κόλπος. Από τα τέλη του 20^{ου} αιώνα, οι αδιάκοπες σωστικές ανασκαφές στην Θέρμη ήταν η αφορμή για την αποκάλυψη ενός πολύ εκτεταμένου νεκροταφείου (περίπου 6000 τάφοι), το οποίο πλέον έχει ερευνηθεί στο σύνολό του. Ανάμεσα στα πολυάριθμα κτερίσματα των αποκαλυφθέντων τάφων παρατηρείται μία αξιόλογη ποσότητα εισαγμένης αττικής κεραμικής, η οποία άρχισε να εμφανίζεται λίγο πριν από τα μέσα του 6^{ου} αιώνα π.Χ. Ο κύριος όγκος των γραπτών αττικών αγγείων

³²¹ Σισμανίδης 1998, 30.

³²² Σισμανίδης 1998, 50.

³²³ Σισμανίδης 1998, 50.

χρονολογείται στο τελευταίο τέταρτο του 6^{ου} αιώνα και στο πρώτο τέταρτο του 5^{ου} αιώνα π.Χ.³²⁴.

Το παλαιότερο αγγείο που έχει βρεθεί στο νεκροταφείο, είναι ένας μελανόμορφος κιονωτός κρατήρας αττικής παραγωγής (inv. 546), ο οποίος χρονολογείται περίπου στο 560 π.Χ. Ο κρατήρας ανήκει στον Ζ. του Λυδού και θεωρείται ένα από τα πρωιμότερα έργα του αγγειογράφου³²⁵. Όσον αφορά τη διακόσμηση, φέρει στην Α πλευρά μία πολυπρόσωπη παράσταση με μυθολογικό περιεχόμενο. Συγκεκριμένα, απεικονίζεται το κυνήγι του καλυδωνίου κάπρου, του θηρίου που είχε στείλει η Άρτεμις στην Καλυδώνα της Αιτωλίας ως τιμωρία³²⁶ (Εικόνα 225). Στην παράσταση το πληγωμένο ζώο καταλαμβάνει το κέντρο και δέχεται επίθεση από πέντε κυνηγούς, που φέρουν δόρατα και τόξο, καθώς και τα τρία σκυλιά τους που προσπαθούν να το κατασπαράξουν. Ένας έκτος κυνηγός κείται νεκρός κάτω από τον κάπρο. Στη Β πλευρά απεικονίζεται ένα υδρόβιο πτηνό πλαισιωμένο από δύο κάπρους, θέμα σαφώς επηρεασμένο από την κύρια παράσταση (Εικόνα 226). Ο κρατήρας χρησιμοποιήθηκε ως τεφροδόχο αγγείο, καθώς εντός του βρέθηκαν συγκεντρωμένες οι στάχτες ενός άνδρα. Ένας κορινθιακός αρύβαλλος συμπληρώνει το ταφικό σύνολο. Παρόλο που στη Θέρμη κυριαρχούν κυρίως οι μελανόμορφοι κιονωτοί κρατήρες μικρού μεγέθους, ο συγκεκριμένος κρατήρας είναι ο μόνος μεγάλου μεγέθους που βρέθηκε στην περιοχή.

• Καραμπουρνάκι

Το Καραμπουρνάκι ή Μικρό Καραμπουρνό ή Μικρό Έμβολο είναι ένα ακρωτήριο που βρίσκεται στη Θεσσαλονίκη στα όρια του δήμου Καλαμαριάς. Το όνομα Καραμπουρνάκι προήλθε από τις τουρκικές λέξεις kara burun, που σημαίνουν μαύρη μύτη. Ο αρχαίος οικισμός βρισκόταν στην κορυφή της τούμπας, στο χώρο του πρώην στρατοπέδου Κόδρα³²⁷. Εντός του οικισμού και του νεκροταφείου βρέθηκαν μεγάλες ποσότητες αγγείων από διάφορα εργαστήρια του αρχαίου ελληνικού κόσμου, όπως της Αττικής³²⁸. Τα περισσότερα από αυτά τα αγγεία χρονολογούνται στην αρχαϊκή εποχή, ενώ υπάρχουν κάποια που φθάνουν μέχρι τον 4^ο αιώνα π.Χ. Τα αττικά αγγεία διακρίνονται για την ποιότητά τους και πρέπει να κατείχαν σημαντική θέση ανάμεσα στα εισαγμένα προϊόντα. Το 1917, κατά τη διάρκεια ανασκαφών της Αρχαιολογικής

³²⁴ Σκαρλατίδου κ.ά. 2012, 461.

³²⁵ Σκαρλατίδου κ.ά. 2012, 461.

³²⁶ Σκαρλατίδου κ.ά. 2012, 461.

³²⁷ Στεφοπούλου 2011, 23.

³²⁸ Στεφοπούλου 2011, 23.

Υπηρεσίας των Ένοπλων Δυνάμεων της Ανατολής, ανακαλύφθηκε στο νεκροταφείο της περιοχής ένας μελανόμορφος κιονωτός κρατήρας αττικής προέλευσης, που απασχόλησε ιδιαίτερα τον F. Villard³²⁹. Επιπλέον, στο Καραμπουρνάκι εντοπίστηκαν, μεταξύ άλλων, δύο δείγματα ερυθρόμορφων κωδωνόσχημων κρατήρων αττικής παραγωγής, τα οποία όμως βρίσκονται σε αποσπασματική μορφή.

Ο μελανόμορφος κιονωτός κρατήρας (inv. CA 2209) αποδίδεται στην Ομάδα Mikra Karaburun και χρονολογείται περίπου στα τέλη του 6^{ου} αιώνα με αρχές του 5^{ου} αιώνα π.Χ. Πρόκειται για ένα κρατήρα μικρού μεγέθους, όπως και τα περισσότερα που ανήκουν σε αυτή την ομάδα. Στην Α πλευρά απεικονίζεται η αναχώρηση δύο πολεμιστών που τοποθετούνται εκατέρωθεν μίας ηλικιωμένης ανδρικής μορφής, ενώ στη Β πλευρά εικονίζεται μία γυναικεία μορφή, ίσως μαινάδα, που αποδίδεται καθιστή πάνω σε ένα ταύρο³³⁰ (Εικόνα 227). Το αγγείο αυτό μάλλον αποτελεί ειδική παραγγελία που προοριζόταν για μία ανδρική ταφή. Δυστυχώς, λείπουν τα ακριβή αρχαιολογικά δεδομένα, λόγω του εμπορίου αυτών των αγγείων.

• Αρχοντικό

Το Αρχοντικό ανήκει στην περιφερειακή ενότητα της Πέλλας και βρίσκεται περίπου 5 χλμ. ΒΔ. της Πέλλας. Υπήρξε ένα γνωστό αστικό κέντρο κατά την αρχαιότητα έως και το 400 π.Χ., όπου και επιλέχθηκε ως νέα πρωτεύουσα του μακεδονικού βασιλείου η Πέλλα. Γύρω από τον οικισμό, κατά το μήκος των αρχαίων δρόμων, εντοπίστηκαν τέσσερα νεκροταφεία που χρονολογούνται από την Εποχή του Σιδήρου έως τα πρώιμα ελληνιστικά χρόνια. Μάλιστα, στο Δ. νεκροταφείο της περιοχής βρέθηκαν πολλές ταφές της αρχαϊκής και κλασικής εποχής, με πλούσια κτερίσματα (ειδώλια, κοσμήματα, όπλα, εισαγμένα μεταλλικά και πήλινα αγγεία), τα οποία αποδεικνύουν τη σημασία του Αρχοντικού ως ένα κυρίαρχο κέντρο που είχε στον έλεγχό του μία μεγάλη έκταση. Εκτός από τα εισαγμένα αγγεία, στο Αρχοντικό δραστηριοποιήθηκε και ένα τοπικό εργαστήριο που παρήγαγε τα λεγόμενα χαλκιδικά αγγεία, τα οποία εμφανίστηκαν στην πλειονότητά τους στα ύστερα αρχαϊκά χρόνια. Σε αυτή την κατηγορία τοπικής εγχώριας κεραμικής ανήκει ένας κιονωτός κρατήρας, ο οποίος

³²⁹ Kefalidou 2016, 111.

³³⁰ Kefalidou 2016, 111.

φέρει διακοσμητικές ταινίες στο σώμα και χρησίμευσε ως τεφοροδόχο αγγείο στον Τ. 387Α³³¹.

Όσον αφορά την αττική κεραμική της περιοχής, ξεχωρίζει ένας μελανόμορφος κιονωτός κρατήρας, ο οποίος σώζεται ολόκληρος και ανήκει στην πρωιμότερη ομάδα αγγείων που εντοπίζεται στην ευρύτερη περιοχή του Β. Αιγαίου³³². Ο κρατήρας περιτρέχεται από ένα συνηθισμένο και ιδιαίτερα αγαπητό θέμα για την εποχή. Πρόκειται για σκηνές μεμονωμένων ή αντωπών ζώων, π.χ. βοοειδή, υδρόβια πτηνά, κάπροι, πάνθηρες κ.ά.³³³. Συγκεκριμένα, το αγγείο διακοσμείται και στις δύο πλευρές από έναν αίγαγρο, που απεικονίζεται να βόσκει (Εικόνα 228). Τα δύο ζώα τοποθετούνται πάνω σε μία μελανή ταινία. Το αγγείο ανήκει στον Τ. 651 του Δ. νεκροταφείου και αποτελεί μέρος του ταφικού συνόλου.

- **Πύδνα (Μακρυγιάλος)**

Η Πύδνα ανήκει στην τοπική κοινότητα Μακρυγιάλου του δήμου Πύδνας-Κολινδρού. Πρόκειται για την σπουδαιότερη αρχαία πόλη της Πιερίας που διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο στην ιστορία της Μακεδονίας χάρη στο λιμάνι και στην στρατηγική της θέση³³⁴ (Εικόνα 229). Ο οχυρωμένος οικισμός της εκτεινόταν στην παραλία Ν. του Μακρυγιάλου, στη θέση Παλαιόκιτρος σε μήκος περίπου 1000 μ. Γύρω από αυτόν αναπτύσσονται μικροί και μεγάλοι οικισμοί διαφόρων εποχών, καθώς και τα αντίστοιχα νεκροταφεία σε αραιή ή πυκνή διάταξη³³⁵. Τα νεκροταφεία της αρχαίας Πύδνας, όπως και ο οικισμός της, καλύπτουν μία μεγάλη χρονική περίοδο που ξεκινά από την Εποχή του Σιδήρου και φθάνει μέχρι τα μέσα του 2^{ου} αιώνα π.Χ. Σε αυτούς τους χώρους πραγματοποιήθηκε ένας μεγάλος αριθμός σωστικών ανασκαφών. Σύμφωνα με τα υπάρχοντα δεδομένα, στο Β. νεκροταφείο ερευνήθηκαν τουλάχιστον 3000 τάφοι, ενώ στο Ν. νεκροταφείο που αποτελούταν από τάφους κυρίως κλασικής, ελληνιστικής και ρωμαϊκής εποχής, η έρευνα ήταν μικρότερης έκτασης³³⁶. Οι περισσότεροι τάφοι της Πύδνας έδωσαν ιδιαίτερα πλούσια κτερίσματα, όπως όπλα, κοσμήματα, νομίσματα και αγγεία. Στα πήλινα αγγεία κυριαρχούν οι εισαγωγές από την Αττική, ενώ σχετικά λίγα είναι τα κορινθιακά αγγεία και αυτά από τα τοπικά

³³¹ Μανακίδου 2021, 465.

³³² Μανακίδου 2021, 462.

³³³ Μανακίδου 2021, 462.

³³⁴ Στεφοπούλου 2011, 50.

³³⁵ Μπέσιος 2010, 17.

³³⁶ Μπέσιος 2010, 17.

εργαστήρια. Παράλληλα, πλούσια ευρήματα και ταφικοί χώροι βρέθηκαν σε πολλές θέσεις της Β. Πιερίας, όπως στη θέση «Λουλούδια» του Κίτρους, στη θέση «Παλαιοκαταχάς» της Μεθώνης, στη θέση «Τούμπα Παππά» στα όρια Σεβαστής και Κορινού, στη θέση «Αγίασμα» ΝΔ. του Μακρυγιάλου, σε μία χωματερή της πλινθοποιίας Μιχαηλίδη που βρίσκεται Β. της Κατερίνης κτλ.³³⁷

Στα εισαγμένα αττικά αγγεία που εντοπίστηκαν στην ευρύτερη περιοχή της Πύδνας, ανήκει ένας μελανόμορφος κιονωτός κρατήρας (inv. 381) που χρονολογείται στο πρώτο τέταρτο του 5^{ου} αιώνα π.Χ. και αποτελεί ένα από τα πρωιμότερα παραδείγματα αγγείων στην περιοχή. Το αγγείο φέρει διακόσμηση που περιτρέχει και τις δύο πλευρές του. Η σκηνή αποτελείται από δύο σατύρους, τοποθετημένους ανάμεσα σε ένα ταύρο και έναν αίγαγρο (Εικόνες 230-231). Συγκεκριμένα, κάτω από τις λαβές του κρατήρα απεικονίζονται γυμνοί σάτυροι εν κινήσει, οι οποίοι απλώνουν πλαγίως τα χέρια τους. Ο ένας από τους δύο στρέφει το κεφάλι του προς τα αριστερά. Ο κρατήρας ανακαλύφθηκε στο αγροτεμάχιο 947 του Μακρυγιάλου και ανήκει στον λακκοειδή Τ. 91 του Β. νεκροταφείου³³⁸ (Εικόνα 232). Μαζί με ένα χάλκινο κράνος ιλλυρικού τύπου και μία χάλκινη οινόχοη, απαρτίζουν ένα ταφικό σύνολο κατάλληλο για ανδρική ταφή.

Μία ιδιαίτερη περίπτωση συναντάμε στον λακκοειδή Τ. 94 του Β. νεκροταφείου, καθώς στον χώρο εντοπίστηκε μία παιδική ταφή³³⁹. Τα κτερίσματα του Τ. 94 αποτελούνταν από μία μελανόμορφη οινόχοη και ένα μελανόμορφο κιονωτό κρατήρα αττικής παραγωγής, που χρονολογούνται στο πρώτο τέταρτο του 5^{ου} αιώνα π.Χ. Το αγγείο φέρει μία ενιαία παράσταση με νέους που χορεύουν (Εικόνα 233). Οι νεαρές μορφές απεικονίζονται σε ζευγάρια, σχεδόν γυμνές και σε έντονο διασκελισμό. Καλύπτονται μόνο οι ώμοι τους με ιμάτιο και κρατούν στα χέρια τους λεπτά ραβδιά. Όπως έχει ήδη αναφερθεί στην προηγούμενη υποενότητα, ο κρατήρας μπορούσε να τοποθετηθεί σε παιδικούς τάφους αγοριών, αλλά δεν αποτελούσε συχνό φαινόμενο στον μακεδονικό χώρο.

Σε αυτό το σημείο αξίζει να αναφερθεί ένας ακόμη αττικός κρατήρας, ο οποίος όμως ανήκει στον τύπο του κωδωνόσχημου και διακοσμείται με την ερυθρόμορφη τεχνική. Το αγγείο τοποθετείται στο τρίτο τέταρτο του 5^{ου} αιώνα π.Χ. και ανήκει στον

³³⁷ Μπέσιος 2010, 18.

³³⁸ Μπέσιος 2010, 142.

³³⁹ Μπέσιος 2010, 147.

λακκοειδή T. 47 που περιέχει ανδρική ταφή³⁴⁰. Βρέθηκε, όπως και οι υπόλοιποι κρατήρες, στο αγροτεμάχιο 947 και το εικονογραφικό του πρόγραμμα αποτελείται από διονυσιακές σκηνές (Εικόνες 234-235). Ο συγκεκριμένος ταφικός χώρος διακρίνεται για τα κτερίσματά του, καθώς αποτελείται από ένα εντυπωσιακό σύνολο χάλκινων αγγείων και ένα μολύβδινο ομοίωμα άμαξας.

• Κίτρος «Λουλούδια»

Το Κίτρος αποτελεί μία κωμόπολη του δήμου Πύδνας-Κολινδρού και απέχει από την Κατερίνη 16 χλμ. Οι αρχαιολογικές ανασκαφές στα Ν. του Κίτρος έφεραν στο φως στη θέση «Λουλούδια» ένα σημαντικό αριθμό ταφών που φθάνει μέχρι την ύστερη αρχαιότητα. Οι τάφοι που ανήκουν στην αρχαϊκή, κλασική και πρώιμη ελληνιστική περιοχή, προορίζονταν για μία εύπορη κοινωνική τάξη και βρέθηκαν σε μεγάλο βαθμό συλημένοι³⁴¹. Επιπρόσθετα, από τον 6^ο μέχρι και το τρίτο τέταρτο του 4^{ου} αιώνα π.Χ. επικρατεί στην περιοχή ο λακκοειδής τάφος με ξύλινη σαρκοφάγο, ενώ παράλληλα επικρατεί και η πρακτική του ενταφιασμού. Σε μικρότερο ποσοστό διαπιστώνονται καύσεις, όπου τα καμένα οστά τοποθετούνταν συνήθως σε ερυθρόμορφους κρατήρες και σπανιότερα σε χάλκινους λέβητες³⁴².

Από τα πλούσια ευρήματα που βρέθηκαν στο νεκροταφείο της περιοχής, ξεχωρίζει ένας αττικός ερυθρόμορφος κιονωτός κρατήρας, ο οποίος αποτελεί κτέρισμα σε ανδρική ταφή. Συγκεκριμένα, το αγγείο ανήκει στον λακκοειδή T. 401 και τοποθετείται χρονικά στον 5^ο αιώνα π.Χ.³⁴³ (Εικόνα 236). Στο κέντρο της κύριας πλευράς απεικονίζεται ο Διόνυσος να κρατά στα χέρια του ένα κέρασ και ένα θύρσο (Εικόνα 237). Δεξιά και αριστερά του εικονίζονται δύο σάτυροι, από τους οποίους ο ένας αποδίδεται με προτεταμένο το αριστερό του χέρι και πόδι, ενώ ο άλλος έχει προτεταμένο το δεξί χέρι. Η παράσταση συμπληρώνεται με φυτικά και γραμμικά μοτίβα.

³⁴⁰ Μπέσιος 2010, 148.

³⁴¹ Μπέσιος 2010, 260.

³⁴² Μπέσιος 2010, 260.

³⁴³ Μπέσιος 2010, 265.

Σύνοψη-Συμπεράσματα

Η παράθεση των προαναφερθέντων κρατήρων, αλλά και των ταφικών συνόλων, δείχνει ότι τα αγγεία μπορούν να συμβάλλουν ιδιαιτέρως με τα επιμέρους στοιχεία τους στην κατανόηση της δομής της κοινωνίας, των εμπορικών συναλλαγών και του βαθμού αλληλεπίδρασης μεταξύ των περιοχών της Μεσογείου. Οι προτιμήσεις των καταναλωτών και οι γενικές τάσεις που επικρατούσαν σε πολιτισμένες και οικονομικά εξελιγμένες περιοχές, όπως η Σικελία, η Ν. Ιταλία και η Μακεδονία, καθοδηγούσαν σε μεγάλο βαθμό την διακίνηση αγαθών στις μεσογειακές αγορές. Μάλιστα, οι ανταλλαγές πολυτελών ειδών που προορίζονταν για τις ανώτερες κοινωνικές τάξεις, συνυπήρχαν με το τοπικό και περιφερειακό εμπόριο ειδών διαβίωσης, καθώς και με την εγχώρια παραγωγή τεχνουργημάτων.

Όπως έχει ήδη αναφερθεί, στο ξεκίνημα του 6^{ου} αιώνα π.Χ. η αθηναϊκή κεραμική αναπτύσσει νέα σχήματα, αφομοιώνοντας τις κορινθιακές επιδράσεις. Ένα από αυτά τα σχήματα ήταν ο κιονωτός κρατήρας, ο οποίος αποτέλεσε ένα εξέχον αγγείο που προοριζόταν κυρίως για τις αγορές της Δύσης. Συγκεκριμένα, ένα μεγάλο ποσοστό ερυθρόμορφων κιονωτών κρατήρων αττικής παραγωγής εξήχθη σε ξένες αγορές, χωρίς βέβαια να λείπουν και οι αντίστοιχοι μελανόμορφοι. Παρά ταύτα, αττικοί κιονωτοί κρατήρες βρέθηκαν και στις περιοχές της Αττικής, κατά κύριο λόγο σε οικιστικούς χώρους και ιερά. Κατά τη διάρκεια του 6^{ου} αιώνα π.Χ. ορισμένοι αττικοί κιονωτοί κρατήρες βρέθηκαν και σε νεκροταφεία της Αττικής. Εξάλλου, ήδη από την ύστερη γεωμετρική περίοδο εμφανίζονται κρατήρες με υψηλή διάτρητη βάση σε νεκροταφεία του Κεραμεικού, του Θορικού, της Ελευσίνας κτλ. Για παράδειγμα, το νεκροταφείο του Αναγυρούντος στη Βάρη, που χρονολογείται περίπου στα τέλη του 6^{ου} αιώνα με αρχές του 5^{ου} αιώνα π.Χ., αποτελεί μία χαρακτηριστική περίπτωση νεκροταφείου, στο οποίο έχουν βρεθεί κιονωτοί κρατήρες αττικής παραγωγής. Από τις 50 ταφές να σημειωθεί ότι οι 42 ήταν ταφικές πυρές, ενώ ξεχώριζε ο τάφος ενός νεαρού αθλητή³⁴⁴. Η διαδικασία της αποτέφρωσης άρχισε από την πρωτογεωμετρική περίοδο και δεν προκαλεί έκπληξη, καθώς ήταν συνήθης για τις ταφές των ενηλίκων. Ακόμη, στην περιοχή της Αναβύσσου βρέθηκαν δύο τύμβοι που εμπίπτουν στα όρια του αρχαίου δήμου της Αναφλύστου, στους οποίους ανευρέθηκε σε αποσπασματική μορφή μία μικρή ποσότητα κρατήρων που χρονολογείται στα τέλη του 7^{ου} με αρχές του 6^{ου} αιώνα

³⁴⁴ Θερμού 2010, χ.σ.

π.Χ.³⁴⁵. Δυστυχώς, η διατάραξη στην στρωματογραφία των τύμβων, λόγω της διαρκούς χρήσης του χώρου για περισσότερους από δύο αιώνες και των παράνομων ενεργειών των τυμβωρύχων, δεν συμβάλλει στην εξαγωγή ακριβών πορισμάτων για τη χρήση αυτών των αγγείων. Πιθανώς να είχαν αφεθεί ως μικρές προσφορές πάνω από τα ταφικά ορύγματα. Επιπλέον, πρέπει να τονιστεί ότι στις περισσότερες περιπτώσεις των αττικών νεκροταφείων, δεν υπάρχουν σαφή χαρακτηριστικά για να αποδείξουμε αν η ταφή ανήκε σε ενήλικα ή σε παιδί, καθώς τα υπολείμματα από το σκελετικό υλικό τις περισσότερες φορές είναι δύσκολο να μελετηθούν. Ωστόσο, ο κρατήρας συνδέονταν άρρηκτα με το έθος του συμποσίου και μπορεί εύλογα να θεωρηθεί ένα ανδρικό αγγείο. Με την πάροδο του χρόνου παρατηρείται ότι ο κιονωτός κρατήρας απουσιάζει από τα ταφικά σύνολα της Αθήνας, σε αντίθεση με την έντονη παρουσία του στις νεκροπόλεις της ιταλικής χερσονήσου.

Πράγματι, κατά τους αρχαϊκούς και κλασικούς χρόνους διαπιστώθηκε μία μεγάλη ποσότητα αττικών μελανόμορφων και ερυθρόμορφων αγγείων στις νεκροπόλεις της Σικελίας και της Ιταλίας, ανάμεσα στα οποία σημαντική θέση κατείχε ο κιονωτός κρατήρας (Γράφημα 1). Όπως φαίνεται στο πρώτο γράφημα που παρατίθεται παρακάτω, η ποσότητα των ερυθρόμορφων κρατήρων υπερέχει σε μεγάλο βαθμό από αυτή των μελανόμορφων. Έχοντας αναλύσει πλήρως τις περισσότερες περιοχές και νεκροπόλεις της Σικελίας (Sabucina, Vassallaggi, Ιμέρα, Morgantina) και ένα σημαντικό μέρος των ταφικών συνόλων της Ν. Ιταλίας, με πλήρη εικόνα για τους αττικούς κιονωτούς κρατήρες που ανήκουν στη νεκρόπολη του Vaste, μπορούμε να διατυπώσουμε ότι το συγκεκριμένο αγγείο συνδέθηκε με πολυάριθμες ταφές που ανήκαν άλλοτε σε Έλληνες αποίκους και άλλοτε σε γηγενείς. Παρόλο που στην ελληνική επικράτεια ο κρατήρας δεν αποτελούσε συνήθη επιλογή αγγείου στους ταφικούς χώρους, στην ιταλική χερσόνησο συνδέθηκε με την μεταθανάτια ζωή. Στις περισσότερες ταφές χρησίμευσε ως ένα πολυτελές κτέρισμα, το οποίο μαζί με άλλα αγγεία και αντικείμενα συμπλήρωναν το ταφικό σύνολο. Εντούτοις, έχει καταγραφεί και ένα σημαντικό ποσοστό κιονωτών κρατήρων που χρησίμευσε για την εναπόθεση των καμένων οστών των νεκρών, ύστερα από την ολοκλήρωση του τελετουργικού της καύσης. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση της Ιμέρας, όπου ο αττικός κιονωτός κρατήρας χρησιμοποιήθηκε από αυτόχθονες και Έλληνες ως τεφροδόχο αγγείο. Φαίνεται ότι το τελετουργικό της καύσης κατείχε σημαντική θέση ανάμεσα στις

³⁴⁵ Κακαβογιάννη και Πετρόχειλος 2020, 18.

ταφικές πρακτικές που εφαρμόζονταν στη Σικελία και στη Ν. Ιταλία. Από τους εξεταζόμενους κρατήρες που αναλύθηκαν στα προηγούμενα κεφάλαια, όντως αρκετοί από αυτούς ήταν τεφροδόχοι, ενώ παράλληλα διακρίνεται ένα σήμα τάφου, μία ταφική λάρνακα και ένας κρατήρας που τοποθετείται ως κράνος στο κρανίο του νεκρού (Γράφημα 2). Επιπρόσθετα, μέσω της παράθεσης των ταφικών συνόλων της Ν. Ιταλίας, είναι ασφαλές να ειπωθεί ότι ο αττικός κιονωτός κρατήρας συνδέθηκε, επί το πλείστον, με την ανδρική σφαίρα, καθώς στην παρούσα έρευνα μόνο δύο ταφές από το Runo συνδέθηκαν με γυναικείες ταφές. Αρκεί κανείς να παρατηρήσει τα ταφικά σύνολα για να καταλήξει στο συμπέρασμα ότι σε αρκετές περιπτώσεις πρόκειται για αγγεία που προορίζονταν για επιφανείς άνδρες εύπορων τοπικών οικογενειών, που κύρια ασχολία τους ήταν η εκγύμναση του σώματος και οι πολεμικές επιχειρήσεις. Αυτό διακρίνεται με μεγάλη ευκολία σε ταφικά σύνολα, όπως στο τάφο του Cavallino με τον ερυθρόμορφο κιονωτό κρατήρα ή στον T. 93 της νεκρόπολης των Πιθηκουσών, στους οποίους βρέθηκαν στλεγγίδες, ενώ και τα εικονογραφικά θέματα αυτών των κρατήρων φέρουν σκηνές παλαίστρας και συνομιλιών μεταξύ ανδρών. Παρόμοια κατάσταση παρατηρείται και στο νησί της Σικελίας, όπου ο κιονωτός κρατήρας συνδέθηκε κυρίως με αυτόχθονες διακεκριμένες οικογένειες και αποτελούσε ένα σύνθητες ανδρικό αγγείο, γεγονός που ενισχύεται από τα εικονογραφικά θέματα και από τα αγγεία εγχώριας παραγωγής που απάρτιζαν τα ταφικά σύνολα. Φυσικά, αττικοί κιονωτοί κρατήρες βρέθηκαν και σε χώρους λατρείας, αν και όχι με την ίδια συχνότητα που συναντώνται στα ταφικά σύνολα. Η χρήση τους είναι αμφιλεγόμενη, καθώς η εμφάνισή τους σε ιερά, όπως αυτό της Περσεφόνης στους Λοκρούς, έρχεται σε αντίθεση με την καθαρά αναθηματική χρήση των κρατήρων στα ιερά του ελλαδικού χώρου. Όσον αφορά τους οικιακούς χώρους, αξίζει να αναφερθεί ότι στους αυτόχθονες οικισμούς της Σικελίας δεν εμφανίζονται κιονωτοί κρατήρες αττικής παραγωγής, αλλά ντόπιοι κρατήρες.

Τα εικονογραφικά προγράμματα που έφεραν αυτά τα αγγεία ήταν πλούσια και διακρίνονταν για την ποικιλία των θεμάτων τους. Οι κρατήρες διακοσμούσαν με σκηνές κωμαστών, συμποσίων, διονυσιακών πομπών και θιάσων. Φυσικά δεν έλειπαν τα εικονογραφικά θέματα που σχετίζονταν με την καθημερινή ζωή των νεκρών όσο ζούσαν, όπως σκηνές με αθλητικές δραστηριότητες, αναχωρήσεις πολεμιστών, συνομιλίες μεταξύ ανδρικών μορφών, καταδιώξεις γυναικών και ανδρών, αλλά και μυθολογικά θέματα που κύριο στόχο είχαν την ηρωοποίηση των νεκρών. Η εικονογραφία έπαιξε καθαριστικό ρόλο όχι μόνο στην διεξαγωγή πορισμάτων για το

φύλο των νεκρών και για την κοινωνική τους τάξη, αλλά και για το σύστημα αξιών τους. Για παράδειγμα, στη Sabucina που υπερτερούν οι σκηνές με κωμαστές και τα διονυσιακά θέματα, μπορεί κανείς να αντιληφθεί τον θεμελιώδη ρόλο που διαδραμάτιζε το τελετουργικό του συμποσίου στη ζωή των κατοίκων, όπως άλλωστε συμβαίνει σε όλες τις προαναφερόμενες περιοχές. Είναι εμφανές, ότι οι διονυσιακές σκηνές ανήκουν στην κατηγορία των πιο συνηθισμένων εικονογραφικών θεμάτων που διακοσμούν τους ταφικούς κιονωτούς κρατήρες. Αντίστοιχα, οι σκηνές με μουσικά δρώμενα, οι σκηνές κυνηγιού και αθλητικών αγώνων, καθώς και τα θέματα με ιππείς και ηνίοχους που συναντώνται στους κρατήρες του Rudiae, του Cavallino, της Sabucina, του Ακράγαντα, της Νάπολης κτλ., αποτελούν αναμφίβολα δραστηριότητες των αριστοκρατικών κοινωνιών. Επιπλέον, παρατηρούνται συγκεκριμένα μυθολογικά θέματα που φέρουν ομοιότητες με τα αντίστοιχα αττικά, π.χ. αναχώρηση Τριπτόλεμου (Ακράγας, Brindisi), Ηώς και Κέφαλος (Ακράγας και Sabucina), σκηνές με τον Θησέα (Sabucina και Πιθηκούσες), γάμος Πηλέα και Θέτιδος (Ιμέρα), αλλά και σκηνές με τον Δία και τον Ποσειδώνα (Egnazia και Mesagne). Όλα αυτά τα εικονιστικά προγράμματα δείχνουν τον βαθμό επίδρασης του ελληνικού πολιτισμού στην ιταλική χερσόνησο και στους πληθυσμούς της. Τέλος, οι σκηνές συνομιλιών μεταξύ ανδρών και αναχωρήσεων πολεμιστών που απεικονίζονται στους κρατήρες διαφόρων ταφικών συνόλων, όπως σε αυτούς του Valesio, της Sabucina, του Ακράγαντα και της Γέλας, εντείνουν την άποψη για ανδρικές εναποθέσεις.

Στις αρχές του 5^{ου} αιώνα π.Χ. παρατηρείται μία σημαντική καινοτομία όσον αφορά τις ταφικές τελετουργίες των γηγενών πληθυσμών της Απουλίας, η οποία εξέφραζε την ανάγκη ορισμένων μελών της γηγενούς αριστοκρατικής τάξης να επιβληθούν και να διαφοροποιηθούν, μέσω της επίδειξης πολύτιμων αντικειμένων και πλούσια διακοσμημένων αγγείων³⁴⁶. Πολύ σύντομα, αυτοί οι πληθυσμοί δημιούργησαν τα δικά τους εργαστήρια κεραμικής και κατασκεύαζαν αγγεία, κυρίως υβριδικούς κιονωτούς κρατήρες που μιμούνταν τους αντίστοιχους αττικούς, οι οποίοι διακοσμούνταν συνήθως με ανδρικές μορφές που ταυτίζονταν με αυτόχθονες πολεμιστές. Μέσω της εικονογραφίας που συνόδευε τους απουλικούς κρατήρες, φαίνεται πως η αγορά στην οποία απευθύνονταν ήταν οι κάτοικοι της Πευκετίας. Τα ιταλικά στοιχεία στις παραστάσεις διακρίνονταν στην ενδυμασία των μορφών, στα σκεύη, στον οπλισμό, αλλά και στην αναπαράσταση της ανδρικής γυμνότητας που αποτελεί μία σημαντική

³⁴⁶ Mannino 2006, 21.

παρέκκλιση από την αττική εικονογραφία. Αυτή η κατηγορία κρατήρων, όπως ήταν φυσικό, χρησιμοποιήθηκε ιδιαίτερος σε ταφές αυτοχθόνων. Ωστόσο, ο απουλικός κιονωτός κρατήρας δεν βρέθηκε στα ταφικά σύνολα των Ελλήνων της Ν. Ιταλίας, οι οποίοι προτίμησαν το σχήμα του αττικού κωδωνόσχημου κρατήρα.

Περνώντας στον ελληνικό χώρο και συγκεκριμένα στην ταφική τελετουργία της Μακεδονίας, διαπιστώθηκε η έντονη επιρροή που άσκησαν κατά τον 6^ο και 5^ο αιώνα π.Χ. τα αθηναϊκά κεραμικά εργαστήρια. Αγαπημένο σχήμα, όπως φαίνεται από τον πλούσιο αριθμό ευρημάτων, αποτελούσε ο κρατήρας, ο οποίος εντοπίστηκε σε διάφορους οικισμούς και ιερά του Β. Αιγαίου. Επιπλέον, βρέθηκε μία αξιόλογη ποσότητα ταφικών μελανόμορφων κιονωτών κρατήρων αττικής παραγωγής, η οποία υπερείχε των αντίστοιχων ερυθρόμορφων (Γράφημα 3). Αυτή η κατανομή έρχεται σε πλήρη αντίθεση με την υπεροχή των ερυθρόμορφων κρατήρων στην ιταλική χερσόνησο. Εστιάζοντας στα νεκροταφεία παρατηρούμε ότι οι κιονωτοί κρατήρες, καθώς και οι άλλοι τύποι π.χ. κωδωνόσχημοι, χρησιμοποιήθηκαν πρωτίστως ως ταφικά κτερίσματα και στη συνέχεια ως τεφροδόχα σκεύη σε ανδρικές ταφές. Σε ελάχιστες περιπτώσεις εντοπίστηκαν σε τάφους του αντίθετου φύλου ή σε παιδικές ταφές, όπως παρατηρείται στον Τ. 94 στην Πύδνα. Αναφορικά με την εικονογραφία των αττικών κρατήρων, παρατηρείται ότι στο πρώτο μισό του 6^{ου} αιώνα π.Χ. κυριαρχούσαν οι παραστάσεις με ζώα και μυθικά όντα. Για παράδειγμα στο νεκροταφείο της Αγίας Παρασκευής παρατηρείται ένας μεγάλος αριθμός αττικών κιονωτών κρατήρων που διακοσμείται με εραλδικούς κύκνους, πάνθηρες και λιοντάρια. Παρόμοιο εικονογραφικό θέμα με εραλδικούς κύκνους εντοπίζεται και στον κιονωτό κρατήρα του Τ. 17 της Morgantina. Ακόμη, σκηνές με βοοειδή και πτηνά εντοπίζονται σε μικρότερο βαθμό και στα νεκροταφεία της Πύδνας και του Αρχοντικού. Οι άνθρωποι της εποχής φαίνεται πως ήταν εξοικειωμένοι με την ιδέα ότι τα ζώα και τα μιζογενή όντα συμβόλιζαν τον ξένο και παράλληλα βάρβαρο κόσμο, ο οποίος βρισκόταν μακριά από τον σταδιακά αναπτυσσόμενο κόσμο της πόλης³⁴⁷. Επιπλέον, οι αγγειογράφοι ενσωμάτωσαν στη θεματογραφία τους ρεαλιστικές σκηνές από την καθημερινή ζωή των ανθρώπων. Σκηνές παρμένες από τον αθλητικό βίο (Αγία Παρασκευή), από το τελετουργικό του συμποσίου (Αγία Παρασκευή), καθώς και σκηνές αναχωρήσεων πολεμιστών (Αγία Παρασκευή, Σίνδος, και Καραμπουρνάκι) που θα μπορούσαν να συσχετιστούν με μία συγκεκριμένη τάξη, αποτελούν συχνό φαινόμενο στον

³⁴⁷ Παπαδοπούλου 2020, 145.

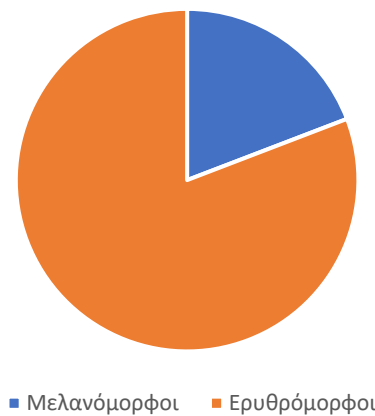
μακεδονικό χώρο και μπορούν να συγκριθούν με παρόμοιες παραστάσεις που διακοσμούν τα αγγεία της Σικελίας και της Ιταλίας. Αναμφισβήτητα, ως προς την ποιότητα και το μέγεθος των κρατήρων, τα ταφικά σύνολα της ιταλικής χερσονήσου υπερτερούν. Παρόλο που τα μακεδονικά ταφικά σύνολα που απαρτίζονταν από αττικούς κιονωτούς κρατήρες, προορίζονταν συνήθως για επιφανείς ανθρώπους, δεν διέθεταν τον πλούτο των κτερισμάτων της Σικελίας και της Ιταλίας. Ως προς τις μυθολογικές παραστάσεις, μεγαλύτερη συχνότητα παρουσιάζουν αυτές με τον Διόνυσο και το θίασό του, καθώς το συμπόσιο αποτελούσε αναπόσπαστο κομμάτι της ζωής των Ελλήνων ανδρών. Η προσθήκη του Διονύσου σημειώνεται από το 550 π.Χ. και εξής, όπου ο θεός συμμετέχει σε πομπές μαζί με μαινάδες και σατύρους, καθώς και σε σκηνές που συνδέονται με την οινοποσία (Κίτρος «Λουλούδια» και Αγία Παρασκευή).

Όσον αφορά τον χρονικό ορίζοντα του αττικού κιονωτού κρατήρα σε αυτές τις περιοχές, διαπιστώνεται ότι το σχήμα αρχίζει να εμφανίζεται στις ξένες αγορές ήδη από τα τέλη του 7^{ου} αιώνα π.Χ. με την καθιέρωση του μελανόμορφου ρυθμού στην Αττική. Από το 600 π.Χ. οι αττικοί κιονωτοί κρατήρες άρχισαν να κατατάσσονται στην κατηγορία των αγγείων πολυτελείας στη Σικελία και στη Ν. Ιταλία, ενώ μέχρι το δεύτερο μισό του 6^{ου} αιώνα π.Χ. κυριάρχησαν στα ταφικά πλαίσια της ιταλικής χερσονήσου. Παράλληλα, στο μακεδονικό χώρο καταγράφονται αρκετοί κιονωτοί κρατήρες μεγάλου μεγέθους που χρονολογούνται περίπου στο πρώτο μισό του 6^{ου} αιώνα π.Χ. Αξιοσημείωτη είναι η παρουσία κρατήρων του εργαστηρίου του Λυδού (δεύτερο μισό του 6^{ου} αιώνα π.Χ.), αλλά και οι μικρότεροι σε μέγεθος κρατήρες που προέρχονται από το αττικό εργαστήριο της Ομάδας Mikra-Karaburun (τέλη 6^{ου} με αρχές του 5^{ου} αιώνα π.Χ.). Φυσικά, δεν γίνεται να μην αναφερθούν σε αυτό το σημείο και οι κρατήρες τοπικής παραγωγής, οι λεγόμενοι αττικίζοντες, οι οποίοι παράγονταν από το δεύτερο μισό του 6^{ου} αιώνα μέχρι και τις αρχές του 4^{ου} αιώνα π.Χ. Η αττική εκδοχή του σχήματος άρχισε να παρουσιάζει παρακμή στα τέλη του 5^{ου} αιώνα π.Χ. και στις τρεις περιοχές, ενώ μέχρι τις αρχές του 4^{ου} αιώνα π.Χ. εξαφανίστηκε τελείως από την ιταλική χερσόνησο. Χάρη στην εμφάνιση δύο γηγενών εργαστηρίων κεραμικής στην παράκτια περιοχή του Τάραντα που χρονολογούνται στα τέλη του 5^{ου} αιώνα π.Χ., η παραγωγή αγγείων με έντονα αττικίζοντα στοιχεία συνεχίστηκε. Τα απουλικά εργαστήρια άρχισαν να παράγουν μία ομάδα υβριδικών κιονωτών κρατήρων, η οποία επικράτησε μέχρι τα μέσα του 4^{ου} αιώνα π.Χ.

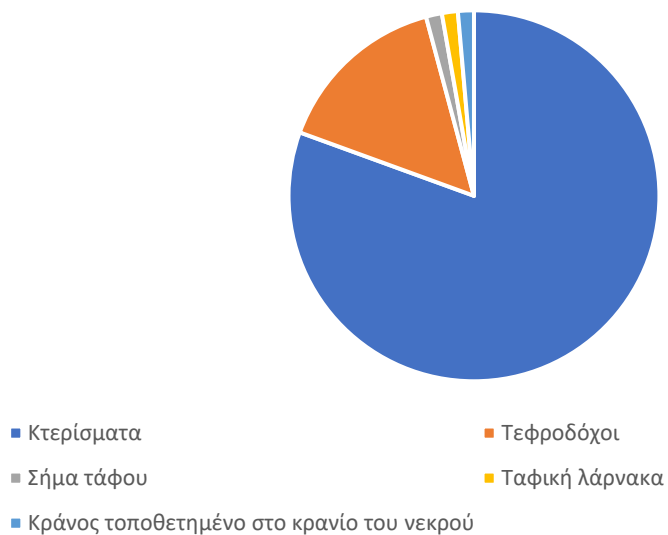
Συνοψίζοντας, θα πρέπει να τονιστεί ότι τα συμπεράσματα που προέκυψαν σχετικά με τους αττικούς κιονωτούς κρατήρες είναι ενδεικτικά των αποτελεσμάτων της μέχρι τώρα αρχαιολογικής έρευνας και ενδεχομένως να επανεξεταστούν και να τροποποιηθούν στο μέλλον, μέσω νέων αρχαιολογικών έργων και δημοσιεύσεων ανασκαμμένου υλικού. Όσον αφορά έναν από τους στόχους που θα μπορούσαν να θέσουν οι επόμενες αρχαιολογικές έρευνες για την πληρέστερη κατανόηση της χρήσης των αττικών κρατήρων στα ταφικά σύνολα, είναι η περαιτέρω έρευνα της διακίνησης της γραπτής κεραμικής ως ένα εξαγωγίμο προϊόν στην Δύση, αλλά και στις περιοχές της Μεσογείου. Τέλος, η διεξοδικότερη μελέτη των αυτοχθόνων πληθυσμών της ιταλικής χερσονήσου και των τοπικών εργαστήριων τους, θα μπορούσε να προσδώσει σημαντικές πληροφορίες όχι μόνο για το πώς αντιλαμβάνονταν τα ταφικά τελετουργικά και τη μεταθανάτια ζωή, αλλά και για την πολιτισμική τους ταυτότητα.

Γραφήματα

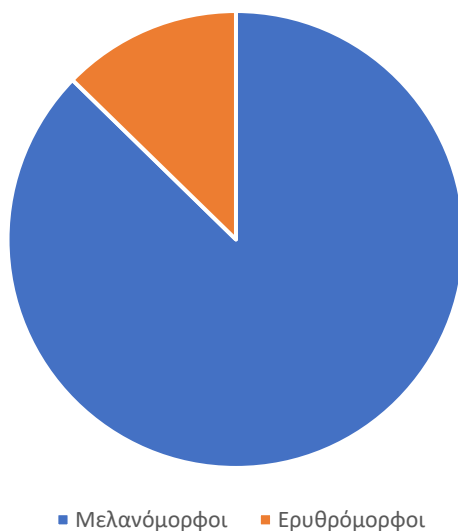
Γράφημα 1: Αττικοί κιονωτοί κρατήρες (Σικελία-Ιταλία)

Γράφημα 2: Αττικοί κιονωτοί κρατήρες (Σικελία-Ιταλία)

Γράφημα 3: Αττικοί κιονωτοί κρατήρες (Μακεδονία)

Κατάλογος αγγείων

Στον παρακάτω κατάλογο οι κιονωτοί κρατήρες θα χωριστούν σε δύο κατηγορίες, σε αυτούς που είναι διακοσμημένοι με την μελανόμορφη τεχνική και σε αυτούς που είναι διακοσμημένοι με την ερυθρόμορφη τεχνική. Επιπλέον, θα παρουσιαστούν ανά περιοχή, όπως και στο κυρίως μέρος της εργασίας.

Μελανόμορφοι κιονωτοί κρατήρες αττικής παραγωγής

Αρ. καταλόγου 1

MARM

Συγκολλημένος από θραύσματα

Διαστάσεις: Γύρω στα 20 εκ. ύψος

Τρεις οπλίτες στην Α πλευρά και διονυσιακή πομπή στη Β πλευρά

Ομάδα Mikra Karaburun, τέλη του 6^{ου} αιώνα π.Χ.

Τόπος εύρεσης: Νεκρόπολη Valle Oscura στη Marianopoli (T.21)

Χρήση: Κτέρισμα

Panvini 2016, 256.

Αρ. καταλόγου 2

MARM

Συγκολλημένος από θραύσματα

Διαστάσεις: Γύρω στα 20 εκ. ύψος

Οπλίτες στην Α πλευρά και σκηνή συμποσίου στη Β πλευρά

Ομάδα Mikra Karaburun, τέλη του 6^{ου} αιώνα π.Χ.

Τόπος εύρεσης: Νεκρόπολη Valle Oscura στη Marianopoli (T.21)

Χρήση: Κτέρισμα

Panvini 2016, 256.

Αρ. καταλόγου 3

MARM

Συγκολλημένος από θραύσματα

Διαστάσεις: Γύρω στα 20 εκ. ύψος

Σκηνή αποχαιρετισμού στη Α πλευρά και διονυσιακός θίασος στη Β πλευρά

Ομάδα Mikra Karaburun, τέλη του 6^{ου} αιώνα π.Χ.

Τόπος εύρεσης: Νεκρόπολη Valle Oscura στη Marianopoli (T. 25)

Χρήση: Κτέρισμα

Panvini 2016, 256.

Αρ. καταλόγου 4

MARC Inv. MB. 35021

Συγκολλημένος από θραύσματα

Διονυσιακός θίασος και στις δύο πλευρές

Αποδίδεται σε ένα εργαστήριο με μέτριας ποιότητας έργα, 500π.Χ.

Τόπος εύρεσης: Νεκρόπολη της Monte Bubbonia (T. 13/71)

Χρήση: Κτέρισμα

Panvini 2011, 120.

Αρ. καταλόγου 5

MAR AG. 22609

Συγκολλημένος από θραύσματα

Διαστάσεις: 23 εκ. ύψος

Αναχώρηση πολεμιστή στην Α πλευρά

540-530 π.Χ.

Τόπος εύρεσης: Νεκρόπολη Contrada Pezzino στον Ακράγαντα (T. 440)

Χρήση: Κτέρισμα

Deorsola κ.ά. 1988, 301.

Αρ. καταλόγου 6

MARC Inv. 1217

Συγκολλημένος από θραύσματα

Διαστάσεις: 18 εκ. ύψος

Διονυσιακός θίασος στην Α πλευρά και σκηνή με τρεις αθλητές στη Β πλευρά

Ομάδα της Οξφόρδης 216 (σύμφωνα με τον G. Narbone), 525-500 π.Χ.

Τόπος εύρεσης: Νεκρόπολη του Capodarso (T. 1)

Χρήση: Κτέρισμα

Panvini 2005, 73.

Αρ. καταλόγου 7

MARC Inv. 1963

Συγκολλημένος από θραύσματα

Διαστάσεις: 22.7 εκ. ύψος

Σκηνή μάχης και στις δύο πλευρές

Ομάδα Mikra Karaburun (σύμφωνα με την R. Panvini), τελευταίο τέταρτο του 6^{ου} αιώνα π.Χ.

Τόπος εύρεσης: Δ. νεκρόπολη της Sabucina (T.77)

Χρήση: Κτέρισμα

Panvini 2005, 27-28.

Αρ. καταλόγου 8

MARC Inv. 2155

Συγκολλημένος από θραύσματα

Διαστάσεις: 18.5 εκ. ύψος

Σκηνή συμποσίου στην Α πλευρά. Μαινάδα και σάτυροι στη Β πλευρά.

Ομάδα Mikra Karaburun (σύμφωνα με την R. Panvini), τελευταίο τέταρτο του 6^{ου} αιώνα π.Χ.

Τόπος εύρεσης: Δ. νεκρόπολη της Sabucina (T.193)

Χρήση: Κτέρισμα

Panvini 2005, 28.

Αρ. καταλόγου 9

MARC Inv. 2373

Συγκολλημένος από θραύσματα

Διαστάσεις: 27 εκ. ύψος

Φύλλα κισσού και στις δύο πλευρές

Τέλη του 6^{ου} αιώνα π.Χ.

Τόπος εύρεσης: Δ. νεκρόπολη της Sabucina (T. 312)

Χρήση: Κτέρισμα

Panvini 2005, 29-30.

Αρ. καταλόγου 10

MARC Inv. 1894

Συγκολλημένος από θραύσματα

Διαστάσεις: 30 εκ. ύψος

Ιππέας και οπλίτες στην Α πλευρά. Οπλίτες στη Β πλευρά.

Z. του Λούβρου C 11266 (σύμφωνα με την S. Chimirri), γύρω στο 530-520 π.Χ.

Τόπος εύρεσης: Δ. νεκρόπολη της Sabucina (T. 45)

Χρήση: Κτέρισμα

Panvini 2005, 25-26.

Αρ. καταλόγου 11

MARC Inv. 813

Συγκολλημένος από θραύσματα

Διαστάσεις: 33.5 εκ. ύψος

Διονυσιακή σκηνή στην Α πλευρά και σκηνή κόμου στη Β πλευρά.

Καλλιτέχνης κοντά στην ομάδα του Λεάγρου (σύμφωνα με τον N. Rizzo), 525-500 π.Χ.

Τόπος εύρεσης: Ν. νεκρόπολη της Sabucina (T. 1)

Χρήση: Κτέρισμα

Panvini 2005, 26.

Αρ. καταλόγου 12

MARC Inv. 2384

Συγκολλημένος από θραύσματα

Διαστάσεις: 34 εκ. ύψος

Σκηνή με οπλίτες στην Α πλευρά και διονυσιακός θίασος στη Β πλευρά.

Z. της Βοστώνης 01.8035 (σύμφωνα με την R. Panvini), 520-500 π.Χ.

Τόπος εύρεσης: Δ. νεκρόπολη της Sabucina (T. 326)

Χρήση: Κτέρισμα

Panvini 2005, 26-27.

Αρ. καταλόγου 13

Αρχ. Μουσείο Aidone Inv. 69-616

Συγκολλημένος από θραύσματα

Διαστάσεις: 0.272 μ. ύψος

Κύκνοι στην Α πλευρά και κατσίκια στη Β πλευρά

Εργαστήριο του Λυδού, 550-530 π.Χ.

Τόπος εύρεσης: Νεκρόπολη II της Morgantina (T. 17)

Χρήση: Κτέρισμα

Lyons 1996, 184-185.

Αρ. καταλόγου 14

MARAS

Συγκολλημένος από θραύσματα

Διαστάσεις: περίπου 35 εκ. ύψος

Γάμος Πηλέα και Θέτιδος στην Α πλευρά. Στη Β πλευρά ιππέας και άλογο.

Ομάδα του Λυδού, 550 π.Χ.

Τόπος εύρεσης: Α. νεκρόπολη Pestavecchia στην Ιμέρα (T. RO1611)

Χρήση: Κτέρισμα

Chiovaro 2010, 79.

Αρ. καταλόγου 15

ΑΜΘ Inv. 8327

Συγκολλημένος από θραύσματα

Διαστάσεις: 26.9 εκ. ύψος

Σκηνή αναχώρησης στην Α πλευρά και κύκνος ανάμεσα σε πάνθηρες στη Β πλευρά

Z. του Λούβρου F6 (σύμφωνα με τον Τιβέριο), 540-535 π.Χ.

Τόπος εύρεσης: Νεκροταφείο της Σίνδου (T. 66)

Χρήση: Κτέρισμα

Σαριπανίδη 2016, 88-89.

Αρ. καταλόγου 16

ΑΜΘ Inv. 9374

Σώθηκε ολόκληρος

Διαστάσεις: 0.228 μ. ύψος

Πάνθηρες στην Α πλευρά. Αίγαγρος και κύκνος στη Β πλευρά.

Εργαστήριο του Λυδού, μέσα του 6^{ου} αιώνα π.Χ.

Τόπος εύρεσης: Νεκροταφείο της Αγίας Παρασκευής (T.127)

Χρήση: Κτέρισμα

Σισμανίδης 1998, 20.

Αρ. καταλόγου 17

ΑΜΘ Inv. 14901

Σώθηκε ολόκληρος

Διαστάσεις: 0.262 μ. ύψος

Κωμαστές στην Α πλευρά. Πάνθηρες και πτηνό στη Β πλευρά.

Εργαστήριο του Ζ. του Λούβρου F6, γύρω στο 540-530 π.Χ.

Τόπος εύρεσης: Νεκροταφείο της Αγίας Παρασκευής (Τ. 330)

Χρήση: Κτέρισμα

Σισμανίδης 1998, 23-24.

Αρ. καταλόγου 18

ΑΜΘ Inv. 13433

Σώθηκε ολόκληρος

Διαστάσεις: 0.25 μ. ύψος

Διονυσιακός θίασος στην Α πλευρά και τρεις ανδρικές μορφές με πάνθηρες στη Β πλευρά

Εργαστήριο του Λυδού, 540-530 π.Χ.

Τόπος εύρεσης: Νεκροταφείο της Αγίας Παρασκευής (Τ. 24)

Χρήση: Κτέρισμα

Σισμανίδης 1998, 25.

Αρ. καταλόγου 19

ΑΜΘ Inv. 9290

Σώθηκε ολόκληρος

Διαστάσεις: 0.24 μ. ύψος

Μάχη Ηρακλή και Νέσσου στην Α πλευρά. Πάνθηρες και κύκνος στη Β πλευρά.

Κύκλος του Ζ. του Λούβρου F6, 535-530 π.Χ.

Τόπος εύρεσης: Νεκροταφείο της Αγίας Παρασκευής (Τ. 10)

Χρήση: Κτέρισμα

Σισμανίδης 1998, 22-23.

Αρ. καταλόγου 20

ΑΜΘ Inv. 14287

Σώθηκε ολόκληρος

Διαστάσεις: 0.24 μ. ύψος

Πάνθηρες στην Α πλευρά και αίγαγρος στη Β πλευρά

Εργαστήριο του Λυδού, γύρω στο 530 π.Χ.

Τόπος εύρεσης: Νεκροταφείο της Αγίας Παρασκευής (Τ. 234)

Χρήση: Κτέρισμα

Σισμανίδης 1998, 21.

Αρ. καταλόγου 21

ΑΜΘ Inv. 9302

Σώθηκε ολόκληρος

Διαστάσεις: 0.195 μ. ύψος

Σκηνή συμποσίου και στις δύο πλευρές

Ομάδα Mikra Karaburun, 530-520 π.Χ.

Τόπος εύρεσης: Νεκροταφείο της Αγίας Παρασκευής (Τ.33)

Χρήση: Κτέρισμα

Σισμανίδης 1998, 28.

Αρ. καταλόγου 22

ΑΜΘ Inv. 14898

Σώθηκε ολόκληρος

Διαστάσεις: 0.213 μ. ύψος

Σκηνή συμποσίου και στις δύο πλευρές

Ομάδα Mikra Karaburun, 530-520 π.Χ.

Τόπος εύρεσης: Νεκροταφείο της Αγίας Παρασκευής (Τ. 298)

Χρήση: Κτέρισμα

Σισμανίδης 1998, 28-29.

Αρ. καταλόγου 23

ΑΜΘ Inv. 9652

Σώθηκε ολόκληρος

Διαστάσεις: 0.20 μ. ύψος

Διονυσιακός θίασος στην Α πλευρά και πολεμιστές στη Β πλευρά.

Ομάδα Mikra Karaburun, γύρω στο 520 π.Χ.

Τόπος εύρεσης: Νεκροταφείο της Αγίας Παρασκευής (Τ. 181)

Χρήση: Κτέρισμα

Σισμανίδης 1998, 26-27.

Αρ. καταλόγου 24

ΑΜΘ Inv. 14294

Σώθηκε ολόκληρος

Διαστάσεις: 0.215 μ. ύψος

Διονυσιακός θίασος στην Α πλευρά και αθλητές στη Β πλευρά.

Ομάδα Mikra Karaburun, γύρω στο 520-510 π.Χ.

Τόπος εύρεσης: Νεκροταφείο της Αγίας Παρασκευής (Τ. 290)

Χρήση: Κτέρισμα

Σισμανίδης 1998, 25-26.

Αρ. καταλόγου 25

ΑΜΘ Inv. 9390

Σώθηκε ολόκληρος

Διαστάσεις: 0.193 μ. σε ύψος

Σκηνή αναχώρησης πολεμιστών και στις δύο πλευρές

Ομάδα Mikra Karaburun, 520-510 π.Χ.

Τόπος εύρεσης: Νεκροταφείο της Αγίας Παρασκευής (Τ. 175)

Χρήση: Κτέρισμα

Σισμανίδης 1998, 27.

Αρ. καταλόγου 26

ΑΜΘ Inv. 9595

Συγκολλημένος από θραύσματα

Διαστάσεις: 0.202 μ. ύψος

Λιοντάρι και στις δύο πλευρές

Ομάδα Mikra Karaburun, 520-510 π.Χ.

Τόπος εύρεσης: Νεκροταφείο της Αγίας Παρασκευής (Τ. 178)

Χρήση: Κτέρισμα

Σισμανίδης 1998, 27-28.

Αρ. καταλόγου 27

ΑΜΘ Inv. 13452

Συγκολλημένος από θραύσματα

Διαστάσεις: 0.212 μ. ύψος

Φτερωτή γυναικεία μορφή (ίσως Νίκη) και ιματιοφόρες ανδρικές μορφές στην Α πλευρά. Αναχώρηση πολεμιστών στη Β πλευρά.

Κύκλος του Ζ. του Ready, γύρω στο 520-510 π.Χ.

Τόπος εύρεσης: Νεκροταφείο της Αγίας Παρασκευής (Τ.27)

Χρήση: Κτέρισμα

Σισμανίδης 1998, 30-31.

Αρ. καταλόγου 28

ΑΜΘ Inv. 14902

Συγκολλημένος από θραύσματα, ένα μεγάλο τμήμα του αγγείου λείπει

Διαστάσεις: 0.212 μ. ύψος

Ανδρική μορφή που τρέχει και τέσσερις νεαροί με λόγχες στην Α πλευρά. Σκηνή αναχώρησης πολεμιστή στη Β πλευρά.

Εργαστήριο του Ζ. του Ready, γύρω στο 520-510 π.Χ.

Τόπος εύρεσης: Νεκροταφείο της Αγίας Παρασκευής (Τ. 349)

Χρήση: Κτέρισμα

Σισμανίδης 1998, 31-32.

Αρ. καταλόγου 29

ΑΜΘ Inv. 9398

Σώθηκε ολόκληρος

Διαστάσεις: 0.222 μ. ύψος

Διονυσιακός θίασος στην Α πλευρά και φάλαγγα πολεμιστών στη Β πλευρά.

Τέλη του 6^{ου} αιώνα π.Χ.

Τόπος εύρεσης: Νεκροταφείο της Αγίας Παρασκευής (Τ. 168)

Χρήση: Κτέρισμα

Σισμανίδης 1998, 29.

Αρ. καταλόγου 30

ΑΜΘ Inv. 14900

Σώθηκε ολόκληρος

Διαστάσεις: 0.195 μ. ύψος

Αγώνας πάλης στην Α πλευρά και σκηνή διαγωνισμού στη Β πλευρά

Κύκλος του Ζ. του Λούβρου F6, τέλη του 6^{ου} αιώνα π.Χ.

Τόπος εύρεσης: Νεκροταφείο της Αγίας Παρασκευής (Τ. 362)

Χρήση: Κτέρισμα

Σισμανίδης 1998, 32.

Αρ. καταλόγου 31

ΑΜΘ Inv. 9451

Βρέθηκε σε καλή κατάσταση, λείπει ένα μικρό τμήμα του χείλους

Διαστάσεις: 0.21 μ. ύψος

Στην Α πλευρά απεικονίζεται μία γυναικεία μορφή (ίσως Άρτεμις) που προσπαθεί να ανέβει σε τέθριππο, την πλαισιώνουν δύο ακόμη μορφές (ίσως Λητώ και Απόλλωνας).

Τρεις ανδρικές μορφές, ίσως κωμαστές στη Β πλευρά.

Γύρω στο 500 π.Χ.

Τόπος εύρεσης: Νεκροταφείο της Αγίας Παρασκευής (Τ. 79)

Χρήση: Κτέρισμα

Σισμανίδης 1998, 30.

Αρ. καταλόγου 32

ΑΜΘ Inv. 546

Συγκολλημένος από θραύσματα

Διαστάσεις: 0.38 μ. ύψος

Κυνήγι του καλυδωνίου κάπρου στην Α πλευρά. Υδρόβιο πτηνό και δύο κάπροι στη Β πλευρά.

Ζ. του Λυδού, γύρω στο 560 π.Χ.

Τόπος εύρεσης: Νεκροταφείο Θέρμης (Σέδες)

Χρήση: Τεφροδόχο αγγείο

Σκαρλατίδου κ.ά. 2012, 461.

Αρ. καταλόγου 33

MLP Inv. CA 2209

Σώθηκε ολόκληρος

Διαστάσεις: 24 εκ. ύψος

Αναχώρηση δύο πολεμιστών στην Α πλευρά. Καθιστή γυναικεία μορφή σε ταύρο (ίσως μαινάδα) στη Β πλευρά.

Ομάδα Mikra Karaburun, γύρω στα τέλη του 6ου αιώνα π.Χ.

Τόπος εύρεσης: Νεκροταφείο στο Καραμπουρνάκι

Χρήση: μάλλον “special commission” αγγείο, κτέρισμα

Kefalidou 2016, 111-112.

Αρ. καταλόγου 34

ΑΜΠ

Συγκολλημένος από θραύσματα

Αίγαγρος που βόσκει και στις δύο πλευρές

Από τα πρωιμότερα αγγεία στο Β. Αιγαίο

Τόπος εύρεσης: Δ. νεκροταφείο του Αρχοντικού (Τ. 651)

Χρήση: Κτέρισμα

Μανακίδου 2021, 462.

Αρ. καταλόγου 35

Αρχαιολογική συλλογή Πιερίας Inv. 381

Σώθηκε ολόκληρος

Σκηνή με σατύρους, τοποθετημένους ανάμεσα σε ένα ταύρο και ένα αίγαγρο. Περιτρέχει το αγγείο.

Πρώτο τέταρτο του 5^{ου} αιώνα π.Χ.

Τόπος εύρεσης: Β. νεκροταφείο της Πύδνας (Τ.91), αγροτεμάχιο 947 του Μακρυγιάλου

Χρήση: Κτέρισμα

Μπέσιος 2010, 142-143.

Αρ. καταλόγου 36

Σώθηκε ολόκληρος

Ενιαία σκηνή με νέους που χορεύουν

Πρώτο τέταρτο του 5^{ου} αιώνα π.Χ.

Τόπος εύρεσης: Β. νεκροταφείο της Πύδνας (Τ. 94), αγροτεμάχιο 947 του Μακρυγιάλου

Χρήση: Κτέρισμα

Μπέσιος 2010, 147.

Ερυθρόμορφοι κιονωτοί κρατήρες αττικής παραγωγής

Αρ. καταλόγου 37

MARPO Inv. 21138

Συγκολλημένος από θραύσματα

Σκηνή κόμου στην Α πλευρά και σάτυρος στη Β πλευρά

Z. Χαίριππος (σύμφωνα με τον Beazley), γύρω στο 500-475 π.Χ.

Τόπος εύρεσης: Predio Leopardi, κοντά στο Capo Soprano της Γέλας (T.13)

Χρήση: Τεφροδόχο αγγείο

Panvini και Accolla 2019, 291-292.

Αρ. καταλόγου 38

MARPO Inv. 12026

Συγκολλημένος από θραύσματα

Διαστάσεις: 36 εκ. ύψος

Κωμαστές και στις δύο πλευρές

Μύσων (σύμφωνα με τον Beazley), 480 π.Χ.

Τόπος εύρεσης: Νεκρόπολη της via Crispi, Γέλα

Χρήση: Μάλλον τεφροδόχο αγγείο

Panvini 2004, 81-82.

Αρ. καταλόγου 39

MARPO Inv.23510

Συγκολλημένος από θραύσματα

Σκηνή αναχώρησης στην Α πλευρά και σκηνή κόμου στη Β πλευρά

Z. των Συρακουσών 23510 (σύμφωνα με τον Beazley), γύρω στο 475-450 π.Χ.

Τόπος εύρεσης: Predio Jozza, κοντά στο Capo Soprano της Γέλας

Χρήση: Τεφροδόχο αγγείο

Panvini και Accolla 2019, 294

Αρ. καταλόγου 40

MARPO Inv. 23511

Συγκολλημένος από θραύσματα

Διονυσιακός θίασος στην Α πλευρά και σκηνή συνομιλίας με τρεις ανδρικές μορφές στη Β πλευρά

Ζ. του Αλκίμαχου (σύμφωνα με τον Beazley), γύρω στο 475-450 π.Χ.

Τόπος εύρεσης: Predio Jozza, κοντά στο Capo Soprano της Γέλας

Χρήση: Τεφροδόχο αγγείο

Panvini και Accolla 2019, 294.

Αρ. καταλόγου 41

MARPO Inv. 23509

Συγκολλημένος από θραύσματα

Σκηνή συμποσίου στην Α πλευρά και σκηνή κώμου στη Β πλευρά

Ζ. του Agrigento (σύμφωνα με τον Beazley), γύρω στο 470-450 π.Χ.

Τόπος εύρεσης: Predio Jozza, κοντά στο Capo Soprano της Γέλας

Χρήση: Τεφροδόχο αγγείο

Panvini και Accolla 2019, 294.

Αρ. καταλόγου 42

MARPO Inv. 21929

Συγκολλημένος από θραύσματα

Άρμα με φτερωτά άλογα στην Α πλευρά. Μία γυναικεία μορφή ανάμεσα σε δύο νεαρούς άνδρες στη Β πλευρά.

475-450 π.Χ.

Τόπος εύρεσης: Predio Romano-Lo Bartolo, κοντά στο Capo Soprano της Γέλας (T.19)

Χρήση: Ήταν τοποθετημένος σαν κράνος στο κρανίο του νεκρού

Panvini και Accolla 2019, 294.

Αρ. καταλόγου 43

MARPO Inv. 21189

Συγκολλημένος από θραύσματα

Σκηνή συνομιλίας και στις δύο πλευρές

Z. της Φλωρεντίας (σύμφωνα με τον Beazley), 475-450 π.Χ.

Τόπος εύρεσης: Περιοχή κοιμητηρίου στη Γέλα (T. 2)

Χρήση: Ακαθόριστη

Panvini και Accolla 2019, 294.

Αρ. καταλόγου 44

MARPO Inv. 20533

Σώθηκε ολόκληρος

Ο Θησέας επιτίθεται στον Μινώταυρο στην Α πλευρά

Z. της Ναυσικάς (σύμφωνα με τον Beazley), γύρω στο 450-425 π.Χ.

Τόπος εύρεσης: Predio Leopardi, κοντά στο Capo Soprano της Γέλας (T.28)

Χρήση: Τεφροδόχο αγγείο

Panvini και Accolla 2019, 296-297.

Αρ. καταλόγου 45

MAR AG. 22788

Συγκολλημένος από θραύσματα

Διαστάσεις: 37.5 εκ. ύψος

Αναχώρηση του Τριπτόλεμου στην Α πλευρά και Δήμητρα στη Β πλευρά

470 π.Χ.

Τόπος εύρεσης: Νεκρόπολη Contrada Pezzino στον Ακράγαντα (T. 842)

Χρήση: Τεφροδόχο αγγείο

Deorsola κ.ά. 1988, 360.

Αρ. καταλόγου 46

MAR AG. 22757

Συγκολλημένος από θραύσματα

Διαστάσεις: 37 εκ. ύψος

Η Ηώς κυνηγά τον Κέφαλο στην Α πλευρά και τρεις μορφές στη Β πλευρά

Πρώτο μισό του 5^{ου} αιώνα π.Χ.

Τόπος εύρεσης: Νεκρόπολη Contrada Pezzino στον Ακράγαντα (Τ. 1225)

Χρήση: Κτέρισμα

Deorsola κ.ά. 1988, 355.

Αρ. καταλόγου 47

MAR AG. 22764

Συγκολλημένος από θραύσματα

Διαστάσεις: 36 εκ. ύψος

Διονυσιακή σκηνή και στις δύο πλευρές

Πρώτο μισό του 5^{ου} αιώνα π.Χ.

Τόπος εύρεσης: Νεκρόπολη Contrada Pezzino στον Ακράγαντα (Τ. 1239)

Χρήση: Κτέρισμα

Deorsola κ.ά. 1988, 356.

Αρ. καταλόγου 48

MAR AG. 4729

Σώθηκε ολόκληρος

Διαστάσεις: 51 εκ. ύψος

Σκηνή συμποσίου στην Α πλευρά και σκηνή με σάτυρο και μαινάδες στη Β πλευρά

Z. του Δίνου, 425-420 π.Χ.

Τόπος εύρεσης: Νεκρόπολη του Poggio Giache στον Ακράγαντα

Χρήση: Κτέρισμα

Deorsola κ.ά. 1988, 224.

Αρ. καταλόγου 49

MARC Inv. 810

Συγκολλημένος από θραύσματα

Διαστάσεις: 30 εκ. ύψος

Ήφαιστος και σίληνοί στην Α πλευρά. Σκηνή συνομιλίας στη Β πλευρά.

Z. του Harrow (σύμφωνα με τον Beazley), 500-475 π.Χ.

Τόπος εύρεσης: Ν. νεκρόπολη της Sabucina (T. 1)

Χρήση: Κτέρισμα

Panvini 2005, 40-41.

Αρ. καταλόγου 50

MARC Inv. 706

Συγκολλημένος από θραύσματα

Διαστάσεις: 28.5 εκ. ύψος

Σκηνή συνομιλίας και στις δύο πλευρές

Z. του Συρίσκου (σύμφωνα με την G. Giudice), 480-470 π.Χ.

Τόπος εύρεσης: ΒΑ. νεκρόπολη της Sabucina (T. 78)

Χρήση: Κτέρισμα

Panvini 2005, 41-42.

Αρ. καταλόγου 51

MARC Inv. 707

Συγκολλημένος από θραύσματα

Διαστάσεις: 37 εκ. ύψος

Σκηνή μάχης στην Α πλευρά. Κωμαστής και αυλητής στη Β πλευρά.

Z. του Βορέα (σύμφωνα με την R. Panvini), 475-450 π.Χ.

Τόπος εύρεσης: ΒΑ. νεκρόπολη της Sabucina (T. 78)

Χρήση: Κτέρισμα

Panvini 2005, 46-47.

Αρ. καταλόγου 52

MARC Inv. 733

Συγκολλημένος από θραύσματα

Διαστάσεις: 31 εκ. ύψος

Τραυματισμός Ορφέα στην Α πλευρά. Η Κλυταιμνήστρα σκοτώνει την Κασσάνδρα στη Β πλευρά.

Z. του Deerpdeene (σύμφωνα με την R. Panvini), 475-450 π.Χ.

Τόπος εύρεσης: ΒΑ. νεκρόπολη της Sabucina (T. 78)

Χρήση: Κτέρισμα

Panvini 2005, 44.

Αρ. καταλόγου 53

MARC Inv. 2134

Συγκολλημένος από θραύσματα

Διαστάσεις: 37 εκ. ύψος

Διόνυσος στην Α πλευρά και μαινάδα στη Β πλευρά

Z. του Deerpdeene (σύμφωνα με την G. Giudice), 475-450 π.Χ.

Τόπος εύρεσης: Δ. νεκρόπολη της Sabucina (T. 180)

Χρήση: Τεφροδόχο αγγείο

Panvini 2005, 43-44.

Αρ. καταλόγου 54

MARC Inv. 109

Συγκολλημένος από θραύσματα

Διαστάσεις: 45.5 εκ. ύψος

Σκηνή κόμου και στις δύο πλευρές

Z. του Βορέα (σύμφωνα με την G. Giudice), 475-450 π.Χ.

Τόπος εύρεσης: Ν. νεκρόπολη της Sabucina (T. 75)

Χρήση: Κτέρισμα

Panvini 2005, 45-46.

Αρ. καταλόγου 55

MARC Inv. 69

Συγκολλημένος από θραύσματα

Διαστάσεις: 24.5 εκ. ύψος

Διονυσιακή πομπή στην Α πλευρά και σκηνή συνομιλίας στη Β πλευρά

Z. της Φλωρεντίας (σύμφωνα με τον Beazley), 475-450 π.Χ.

Τόπος εύρεσης: Ν. νεκρόπολη της Sabucina (T. 49)

Χρήση: Κτέρισμα

Panvini 2005, 52-53.

Αρ. καταλόγου 56

MARC Inv. 91

Συγκολλημένος από θραύσματα

Διαστάσεις: 37 εκ. ύψος

Σκηνή συνομιλίας και στις δύο πλευρές

Z. της Φλωρεντίας (σύμφωνα με την R. Panvini), 475-450 π.Χ.

Τόπος εύρεσης: ΒΑ. νεκρόπολη της Sabucina (T. 69)

Χρήση: Κτέρισμα

Panvini 2005, 54-55.

Αρ. καταλόγου 57

MARC Inv. 1835

Σώθηκε ολόκληρος

Διαστάσεις: 8.5 εκ. ύψος

Μουσικός ανάμεσα σε ανδρικές μορφές στην Α πλευρά και σκηνή συνομιλίας στη Β πλευρά

Z. της Φλωρεντίας (σύμφωνα με την G. Giudice), 475-450 π.Χ.

Τόπος εύρεσης: Δ. νεκρόπολη της Sabucina (T. 39)

Χρήση: Κτέρισμα

Panvini 2005, 51.

Αρ. καταλόγου 58

MARC Inv. 2176

Σώθηκε ολόκληρος

Διαστάσεις: 27 εκ. ύψος

Έφηβοι μπροστά σε ένα δωρικό κίονα στην Α πλευρά και σκηνή συνομιλίας στη Β πλευρά

Z. Της Φλωρεντίας (σύμφωνα με την R. Panvini), γύρω στο 475-450 π.Χ.

Τόπος εύρεσης: Δ. νεκρόπολη της Sabucina (T. 203)

Χρήση: Κτέρισμα

Panvini 2005, 51-52.

Αρ. καταλόγου 59

MARC Inv. 2009

Συγκολλημένος από θραύσματα

Διαστάσεις: 24 εκ. ύψος

Σκηνή μάχης στην Α πλευρά και σκηνή συνομιλίας στη Β πλευρά

Z. Της Φλωρεντίας (σύμφωνα με την R. Panvini), 475-450 π.Χ.

Τόπος εύρεσης: Δ. νεκρόπολη της Sabucina (T. 100)

Χρήση: Κτέρισμα

Panvini 2005, 54.

Αρ. καταλόγου 60

MARC Inv. 1878

Σώθηκε ολόκληρος

Διαστάσεις: 29.4 εκ. ύψος

Διόνυσος στην Α πλευρά και Σιληνός στη Β πλευρά

Απροσδιόριστη μανιεριστική ομάδα (σύμφωνα με τον G. Giudice), 475-450 π.Χ.

Τόπος εύρεσης: Δ. νεκρόπολη της Sabucina (T. 44)

Χρήση: Κτέρισμα

Panvini 2005, 60-61.

Αρ. καταλόγου 61

MARC Inv. 1956

Συγκολλημένος από θραύσματα

Διαστάσεις: 40.5 εκ. ύψος

Σκηνή κόμου στην Α πλευρά. Αυλήτρια και ανδρική μορφή στη Β πλευρά

Z. του Χοίρου (σύμφωνα με την R. Panvini), 475-450 π.Χ.

Τόπος εύρεσης: Δ. νεκρόπολη της Sabucina (T. 72)

Χρήση: Κτέρισμα

Panvini 2005, 48.

Αρ. καταλόγου 62

MARC Inv. 2259

Σώθηκε ολόκληρος

Διαστάσεις: 29 εκ. ύψος

Σιληνός και μαινάδα στην Α πλευρά. Νεαρή ανδρική μορφή στη Β πλευρά.

Z. του Χοίρου (σύμφωνα με την R. Panvini), 475-450 π.Χ.

Τόπος εύρεσης: Δ. νεκρόπολη της Sabucina (T. 237)

Χρήση: Κτέρισμα

Panvini 2005, 47-48.

Αρ. καταλόγου 63

MARC Inv. 2096

Συγκολλημένος από θραύσματα

Διαστάσεις: 34.5 εκ. ύψος

Διόνυσος και σιληνοί στην Α πλευρά. Μαινάδα και σάτυροι στη Β πλευρά.

Z. της Φλωρεντίας (σύμφωνα με την R. Panvini), 475-450 π.Χ.

Τόπος εύρεσης: Δ. νεκρόπολη της Sabucina (T. 152)

Χρήση: Κτέρισμα

Panvini 2005, 55-56.

Αρ. καταλόγου 64

MARC Inv. 86

Σώθηκε ολόκληρος

Διαστάσεις: 24 εκ. ύψος

Αναχώρηση ιππέων στην Α πλευρά και σκηνή μάχης στη Β πλευρά

Z. του Λένινγκραντ (σύμφωνα με την R. Panvini), 475-450 π.Χ.

Τόπος εύρεσης: ΒΑ. νεκρόπολη της Sabucina (T. 65)

Χρήση: Κτέρισμα

Panvini 2005, 49-50.

Αρ. καταλόγου 65

MARC Inv. 2018

Σώθηκε ολόκληρος

Διαστάσεις: 25 εκ. ύψος

Μαινάδα στην Α πλευρά και γυναικεία μορφή στη Β πλευρά

Z. του Λένινγκραντ (σύμφωνα με την R. Panvini), 475-450 π.Χ.

Τόπος εύρεσης: Δ. νεκρόπολη της Sabucina (T. 105)

Χρήση: Κτέρισμα

Panvini 2005, 50.

Αρ. καταλόγου 66

MARC Inv. 734

Συγκολλημένος από θραύσματα

Διαστάσεις: 25 εκ. ύψος

Η Ηώς και ο Κέφαλος στην Α πλευρά. Νέοι στην παλαίστρα στη Β πλευρά.

Z. της Φλωρεντίας (σύμφωνα με τον A. Tullio), γύρω στο 460-450 π.Χ.

Τόπος εύρεσης: ΒΑ. νεκρόπολη της Sabucina (T. 78)

Χρήση: Κτέρισμα

Panvini 2005, 57-58.

Αρ. καταλόγου 67

MARC Inv. 2175

Σώθηκε ολόκληρος

Διαστάσεις: 25 εκ. ύψος

Μαινάδα και σιληνός στην Α πλευρά. Σκηνή συνομιλίας στη Β πλευρά.

Z. της Φλωρεντίας (σύμφωνα με την R. Panvini), γύρω στο 460-450 π.Χ.

Τόπος εύρεσης: Δ. νεκρόπολη της Sabucina (T. 204)

Χρήση: Κτέρισμα

Panvini 2005, 58.

Αρ. καταλόγου 68

MARC Inv. 2178

Σώθηκε ολόκληρος

Διαστάσεις: 23.5 εκ. ύψος

Μαινάδες στην Α πλευρά και σκηνή συνομιλίας στη Β πλευρά

Εργαστήριο του Z. της Φλωρεντίας (σύμφωνα με την G. Giudice), 460-450 π.Χ.

Τόπος εύρεσης: Δ. νεκρόπολη της Sabucina (T. 211)

Χρήση: Κτέρισμα

Panvini 2005, 56-57.

Αρ. καταλόγου 69

MARC Inv. 2299

Συγκολλημένος από θραύσματα

Διαστάσεις: 24 εκ. ύψος

Ιππείς στην Α πλευρά και σκηνή συνομιλίας στη Β πλευρά

Εργαστήριο του Ζ. της Φλωρεντίας (σύμφωνα με την R. Panvini), γύρω στο 460-450 π.Χ.

Τόπος εύρεσης: Δ. νεκρόπολη της Sabucina (T. 259)

Χρήση: Κτέρισμα

Panvini 2005, 56.

Αρ. καταλόγου 70

MARC Inv. 1822

Συγκολλημένος σε ένα σημείο

Διαστάσεις: 28 εκ. ύψος

Νέος κυνηγός γυναικεία μορφή στην Α πλευρά και σκηνή συνομιλίας στη Β πλευρά

Ζ. της Κενταυρομαχίας του Λούβρου (σύμφωνα με την G. Giudice), 450-425 π.Χ.

Τόπος εύρεσης: Δ. νεκρόπολη της Sabucina (T. 33)

Χρήση: Κτέρισμα

Panvini 2005, 61-62.

Αρ. καταλόγου 71

MARC Inv. 2190

Σώθηκε ολόκληρος

Διαστάσεις: 24 εκ. ύψος

Σιληνοί και μαινάδες στην Α πλευρά. Σκηνή συνομιλίας στη Β πλευρά.

Ζ. της Κενταυρομαχίας του Λούβρου (σύμφωνα με την R. Panvini), 450-425 π.Χ.

Τόπος εύρεσης: Δ. νεκρόπολη της Sabucina (T. 223)

Χρήση: Κτέρισμα

Panvini 2005, 61.

Αρ. καταλόγου 72

MARC Inv. 13075

Σώθηκε ολόκληρος

Διαστάσεις: 25.6 εκ. ύψος

Γυναικεία μορφή και Νίκη στην Α πλευρά. Σκηνή συνομιλίας στη Β πλευρά.

Z. του Duomo (σύμφωνα με τον Beazley), 450-425 π.Χ.

Τόπος εύρεσης: Νεκρόπολη στο Vassallaggi (T. 40A)

Χρήση: Κτέρισμα

Panvini 2005, 83.

Αρ. καταλόγου 73

MARPO Inv. 35185

Συγκολλημένος σε ένα σημείο

Διαστάσεις: 46.5 εκ. ύψος

Σκηνή κόμου και στις δύο πλευρές

Z. του Λένινγκραντ, γύρω στο 470-460 π.Χ.

Τόπος εύρεσης: ΝΑ. άκρη της νεκρόπολης του Fusco στις Συρακούσες (T. 590)

Χρήση: Οστεοφυλάκιο

Lanza 1990, 112-113.

Αρ. καταλόγου 74

MANSC Inv. 28442

Συγκολλημένος από θραύσματα

Μύθος του Τάλω στην Α πλευρά

Ομάδα του Πολύγνωτου, γύρω στο 440 π.Χ.

Τόπος εύρεσης: Νεκρόπολη στο Montesarchio (T. 82)

Χρήση: Σήμα τάφου

Mugione 2014, 213-217.

Αρ. καταλόγου 75

Συγκολλημένος από θραύσματα

Σκηνή καταδίωξης (ίσως Πηλέας και Θέτιδα ή Θησέας και Νηρηίδα) στην Α πλευρά και σκηνή συνομιλίας στη Β πλευρά

Ζ. του Βορέα, γύρω στο 450 π.Χ.

Τόπος εύρεσης: Νεκρόπολη στις Πιθηκούσες (Τ. 94)

Χρήση: Τεφροδόχο αγγείο

Durando 1996, 267-268.

Αρ. καταλόγου 76

Συγκολλημένος από θραύσματα

Οπλιτόδρομος στην Α πλευρά και σκηνή συνομιλίας στη Β πλευρά

Γύρω στο 449 π.Χ.

Τόπος εύρεσης: Νεκρόπολη στις Πιθηκούσες (Τ. 93)

Χρήση: Ταφική λάρνακα

Durando 1996, 270-271.

Αρ. καταλόγου 77

Σώθηκε ολόκληρος

Μουσική σκηνή στην Α πλευρά

Ζ. του Agrigento, μέσα του 5^{ου} αιώνα π.Χ.

Τόπος εύρεσης: Νεκροταφείο του Castel Capuano στη Νάπολη

Greco 2001, 264-265.

Αρ. καταλόγου 78

MARTA I.G. 54385

Σώζεται ολόκληρος

Διαστάσεις: 41.3 εκ. ύψος

Μουσική σκηνή στην Α πλευρά και σκηνή συνομιλίας στη Β πλευρά

Z. του Χοίρου (σύμφωνα με τον Beazley), 480-470 π.Χ.

Τόπος εύρεσης: Νεκρόπολη του Cavallino, Scuole elementari (T. 19)

Χρήση: Κτέρισμα

Mannino 2005, 77-78 και Mannino 2006, 51-52.

Αρ. καταλόγου 79

Συλλογή Intesa Sanpaolo 14

Σώθηκε ολόκληρος

Δύο γυναικείες μορφές στο έρμα του Διονύσου στην Α πλευρά και τρεις γυναικείες μορφές που χορεύουν στη Β πλευρά

Z. του Λένινγκραντ (σύμφωνα με τον Beazley), γύρω στο 480-470 π.Χ.

Τόπος εύρεσης: περιοχή Arena στο Ruvo

Χρήση: Κτέρισμα

Montanaro 2008, 100-102.

Αρ. καταλόγου 80

Συλλογή Intesa Sanpaolo

Σκηνή με λουτήριο που φέρει την επιγραφή «ΚΑΛΟΣ» και στις δύο πλευρές του αγγείου

Μύσων ή αγγειογράφος από τον κύκλο των Ύστερων Μανιεριστών

Τόπος εύρεσης: περιοχή Arena στο Ruvo, παρακείμενος τάφος από τον προηγούμενο

Χρήση: Πιθανώς κτέρισμα

Montanaro 2008, 100-101.

Αρ. καταλόγου 81

Τμήμα Αρχαιοτήτων Lecce (cat. n. 274)

Συγκολλημένος από θραύσματα

Διαστάσεις: γύρω στα 35 εκ. ύψος

Συνάντηση της Ηούς και του Τιθωνός στην Α πλευρά και ανδρική μορφή στη Β πλευρά.

Z. Αλκίμαχος (σύμφωνα με τον Beazley), 460-450 π.Χ.

Τόπος εύρεσης: περιοχή Melliche στο Vaste

Χρήση: Πιθανώς κτέρισμα

Mannino και Rubis 1990, 130-134.

Αρ. καταλόγου 82

MARTA I.G. 28572

Σώθηκε ολόκληρος

Διαστάσεις: 41 εκ. ύψος

Διονυσιακές σκηνές με σατύρους που χορεύουν και στις δύο πλευρές του αγγείου

Z. του Χοίρου (σύμφωνα με τη Semeraro), 480-470 π.Χ.

Τόπος εύρεσης: περιοχή Melliche στο Vaste, ripostiglio 567

Χρήση: Κτέρισμα

Mannino 2006, 196-197.

Αρ. καταλόγου 83

MARFR Inv. 605

Σώθηκε ολόκληρος

Διαστάσεις: 39 εκ. ύψος

Διονυσιακή πομπή στην Α πλευρά και σκηνή συνομιλίας μεταξύ σατύρων και ανδρικής μορφής στη Β πλευρά

Z. του Ηφαίστου (σύμφωνα με τον Beazley), 440-430 π.Χ.

Τόπος εύρεσης: διασταύρωση via Bari με via Gallipoli στο Brindisi

Χρήση: Κτέρισμα

Mannino 2006, 36-37.

Αρ. καταλόγου 84

MARFR Inv. 616

Σώθηκε ολόκληρος

Διαστάσεις: 38 εκ. ύψος

Τριπτόλεμος και Δήμητρα στην Α πλευρά. Νίκη παραδίδει ταινία σε έναν έφηβο στη Β πλευρά.

Z. του Duomo (σύμφωνα με την Mannino), 440-430 π.Χ.

Τόπος εύρεσης: Συλλογές Civica και De Leo, Brindisi

Χρήση: Κτέρισμα

Mannino 2006, 42-43.

Αρ. καταλόγου 85

Cab. Méd. Inv. 416

Σώθηκε ολόκληρος

Διαστάσεις: 39.5 εκ. ύψος

Δίας και Γανυμήδης στην Α πλευρά και σκηνή συνομιλίας στη Β πλευρά

Z. της Arianna (σύμφωνα με τον Beazley), 450-440 π.Χ.

Τόπος εύρεσης: Απροσδιόριστη περιοχή στην Egnazia

Χρήση: Κτέρισμα

Mannino 2006, 63-64.

Αρ. καταλόγου 86

MARTA I.G. 6853

Συγκολλημένος από θραύσματα

Διαστάσεις: 40 εκ. ύψος

Σκηνή συνομιλίας μεταξύ μαινάδων στην Α πλευρά. Ανδρική μορφή (ίσως Ποσειδώνας) που προσπαθεί να πιάσει ένα δελφίνι στη Β πλευρά.

Z. των Συρακουσών (σύμφωνα με τον Beazley), 475-450 π.Χ.

Τόπος εύρεσης: Α. νεκρόπολη στη via Oliviero Maja της Mesagne (T. 17)

Χρήση: Κτέρισμα

Mannino 2006, 89-90.

Αρ. καταλόγου 87

Ιδιωτική συλλογή G. Nimis αρ. κατ. 69

Συγκολλημένος από θραύσματα

Διαστάσεις: 35 εκ. ύψος

Μαινάδα στην Α πλευρά και ανδρική μορφή στη Β πλευρά

Z. του Frutteto, 470-450 π.Χ.

Τόπος εύρεσης: Β. νεκρόπολη στη contrada Amendoleto της Mesagne

Χρήση: Κτέρισμα

Mannino 2006, 84-85.

Αρ. καταλόγου 88

Ιδιωτική συλλογή G. Nimis αρ. κατ. 70

Συγκολλημένος από θραύσματα

Διαστάσεις: 34.5 εκ. ύψος

Ποσειδώνας σε άρμα στην Α πλευρά και δύο γυναικείες μορφές με μία ανδρική μορφή στη Β πλευρά

Γύρω στο 470 π.Χ.

Τόπος εύρεσης: Β. νεκρόπολη στη contrada Amendoleto της Mesagne (στο ίδιο ταφικό πλαίσιο με το προηγούμενο)

Χρήση: Κτέρισμα

Mannino 2006, 85.

Αρ. καταλόγου 89

MUSC Inv. Sc. 0775

Σώθηκε ολόκληρος, φέρει όμως αρκετές φθορές.

Διαστάσεις: 38 εκ. ύψος

Πιθανή σκηνή παλαίστρας στην Α πλευρά και σκηνή συνομιλίας στη Β πλευρά

Z. του Πανός (σύμφωνα με τον D' Andria), 480-470 π.Χ.

Τόπος εύρεσης: διασταύρωση της via Vittorio Emanuele με via delle Torri στο Otranto (T. 1)

Χρήση: Τεφροδόχο αγγείο

Mannino 2006, 130-131.

Αρ. καταλόγου 90

MUSC Inv. 600

Σώθηκε ολόκληρο

Διαστάσεις: 36.8 εκ. ύψος

Νίκη που στεφανώνει έναν ηνίοχο στην Α πλευρά και σκηνή συνομιλίας στη Β πλευρά

Z. του Ηφαίστου (σύμφωνα με τον Beazley), τρίτο τέταρτο του 5^{ου} αιώνα π.Χ.

Τόπος εύρεσης: Chiusa Annunziata, στο αγρόκτημα Palombaro της περιοχής Rudiae

Χρήση: Κτέρισμα

Mannino 2006, 143-144.

Αρ. καταλόγου 91

MUSC Inv. 572

Συγκολλημένος από θραύσματα

Διαστάσεις: 36. 4 εκ. ύψος

Σκηνή μουσικής και χορού στην Α πλευρά. Νεαρή ανδρική μορφή στη Β πλευρά.

Z. του Χοίρου (σύμφωνα με τον Beazley), 480-470 π.Χ.

Τόπος εύρεσης: Fondo Panareo της περιοχής Rudiae

Χρήση: Κτέρισμα

Mannino 2006, 144.

Αρ. καταλόγου 92

MUSC Inv. 602

Συγκολλημένος από θραύσματα

Διαστάσεις: 43 εκ. ύψος

Σκηνή συγκομιδής στην Α πλευρά και ένας ραβδοφόρος ανάμεσα σε δύο αθλητές στη Β πλευρά

Z. του Λένινγκραντ (σύμφωνα με τον Beazley), 480-460 π.Χ.

Τόπος εύρεσης: Απροσδιόριστη περιοχή, Rudiae

Χρήση: Πιθανώς κτέρισμα

Mannino 2006, 146-148.

Αρ. καταλόγου 93

MUSC Inv. 601

Σώθηκε ολόκληρος

Διαστάσεις: 31.6 εκ. ύψος

Γενειοφόρος άντρας με λύρα και έφηβος στην Α πλευρά. Σκηνή συνομιλίας στη Β πλευρά.

Z. του Frutteto (σύμφωνα με τον Beazley), 470-450 π.Χ.

Τόπος εύρεσης: Απροσδιόριστη περιοχή, Rudiae (ανήκει στο ίδιο ταφικό πλαίσιο με τον προηγούμενο κρατήρα)

Χρήση: Πιθανώς κτέρισμα

Mannino 2006, 148-149.

Αρ. καταλόγου 94

MUSC Inv. 599

Σώθηκε ολόκληρος

Διαστάσεις: 37.2 εκ. ύψος

Z. του Frutteto (σύμφωνα με τον Beazley), 470-450 π.Χ.

Τόπος εύρεσης: Απροσδιόριστη περιοχή, Rudiae (ανήκει στο ίδιο ταφικό πλαίσιο με τον προηγούμενο κρατήρα)

Χρήση: Πιθανώς κτέρισμα

Mannino 2006, 148-149.

Αρ. καταλόγου 95

MUSC Inv. 603

Σώθηκε ολόκληρος

Διαστάσεις: 43. 6 εκ. ύψος

Ήφαιστος και μαινάδα στην Α πλευρά. Μία γυναικεία μορφή ανάμεσα σε δύο νεαρούς στη Β πλευρά.

Z. του Ορφέα (σύμφωνα με τον Beazley), 440-430 π.Χ.

Τόπος εύρεσης: Απροσδιόριστη περιοχή, Rudiae (ανήκει στο ίδιο ταφικό πλαίσιο με τον προηγούμενο κρατήρα)

Χρήση: Πιθανώς κτέρισμα

Mannino 2006, 148-150.

Αρ. καταλόγου 96

MUSC Inv. 55

Το αγγείο είναι πλέον χαμένο, πιθανώς ήταν αποσπασματικό

Σάτυροι και μαινάδες στην Α πλευρά

Z. του Μονάχου 2335 (σύμφωνα με τον Beazley), γύρω στο 440 π.Χ.

Τόπος εύρεσης: Απροσδιόριστη περιοχή, Rudiae (ανήκει στο ίδιο ταφικό πλαίσιο με τον προηγούμενο κρατήρα)

Χρήση: Πιθανώς κτέρισμα

Mannino 2006, 149-150.

Αρ. καταλόγου 97

MARTA I.G. 136654

Σώθηκε ολόκληρος

Διαστάσεις: 25.8 εκ. ύψος

Νίκη και γυμνός έφηβος πάνω σε άλογο στην Α πλευρά. Σκηνή συνομιλίας στη Β πλευρά.

460-450 π.Χ.

Τόπος εύρεσης: Via del Balzo στη contrada Pero του Ugento

Χρήση: Πιθανώς κτέρισμα

Mannino 2006, 167-170.

Αρ. καταλόγου 98

MARFR Inv. 14539

Λείπει το πόδι του αγγείου, υπέστη αποκατάσταση

Διαστάσεις: 29 εκ. ύψος

Σκηνή συνομιλίας στην Α πλευρά και μία γενειοφόρα ανδρική μορφή στη Β πλευρά

Z. του Frutteto (σύμφωνα με τον Lo Porto), 470-450 π.Χ.

Τόπος εύρεσης: Valesio

Χρήση: Κτέρισμα

Mannino 2006, 174-176.

Αρ. καταλόγου 99

ΑΜΘ Inv. 7786

Συγκολλημένος από θραύσματα

Διαστάσεις: 29.3 εκ. ύψος

Αγένειος νέος προσεγγίζει ένα μικρότερης ηλικίας αγόρι (ίσως εραστής και ερωμένος ή σκηνή συμποσίου) στην Α πλευρά και ανδρική μορφή στη Β πλευρά

Z. της Σίνδου (σύμφωνα με τον Τιβέριο), 460-450 π.Χ.

Τόπος εύρεσης: Νεκροταφείο Σίνδου (Τ. 55)

Χρήση: Κτέρισμα

Σαριπανίδη 2016, 140-142.

Αρ. καταλόγου 100

ΑΜΘ Inv. 14328

Συγκολλημένος από θραύσματα

Διαστάσεις: 0.328 μ. ύψος

Γυναικεία μορφή (ίσως μούσα ή μαινάδα) στην Α πλευρά και νεαρός ιματιοφόρος στη Β πλευρά

Z. της Σίνδου, γύρω στο 460 π.Χ.

Τόπος εύρεσης: Νεκροταφείο Αγίας Παρασκευής (Τ. 195)

Χρήση: Κτέρισμα

Σισμανίδης 1998, 50.

Αρ. καταλόγου 101

Σώθηκε ολόκληρος

Διόνυσος και σάτυροι στην Α πλευρά

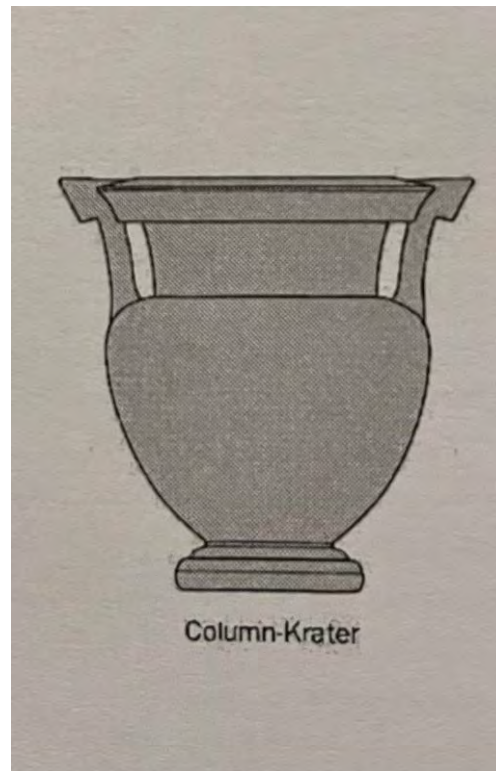
5^{ος} αιώνας π.Χ.

Τόπος εύρεσης: Κίτρος «Λουλούδια» (Τ. 401)

Χρήση: Κτέρισμα

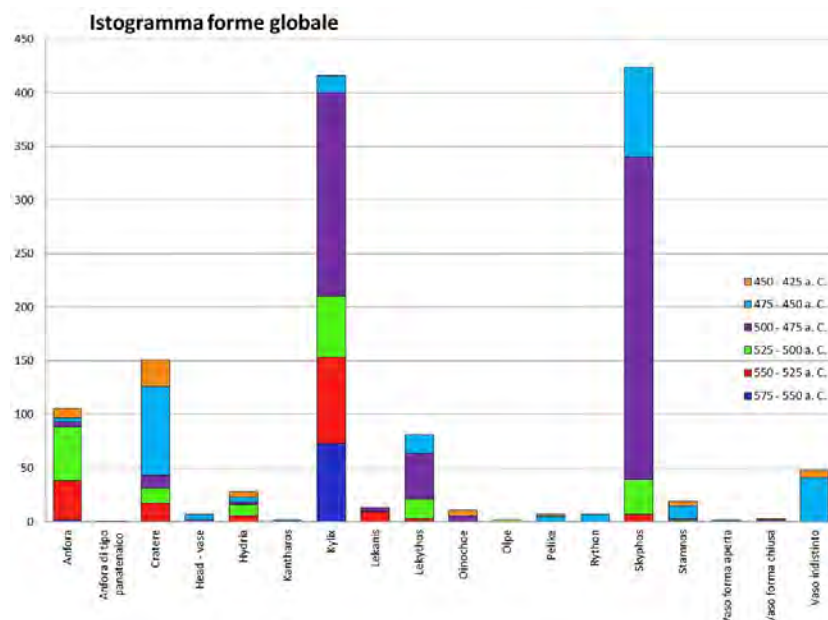
Μπέσιος 2010, 265

Κατάλογος εικόνων

Εικόνα 1: Ο κιονωτός κρατήρας.

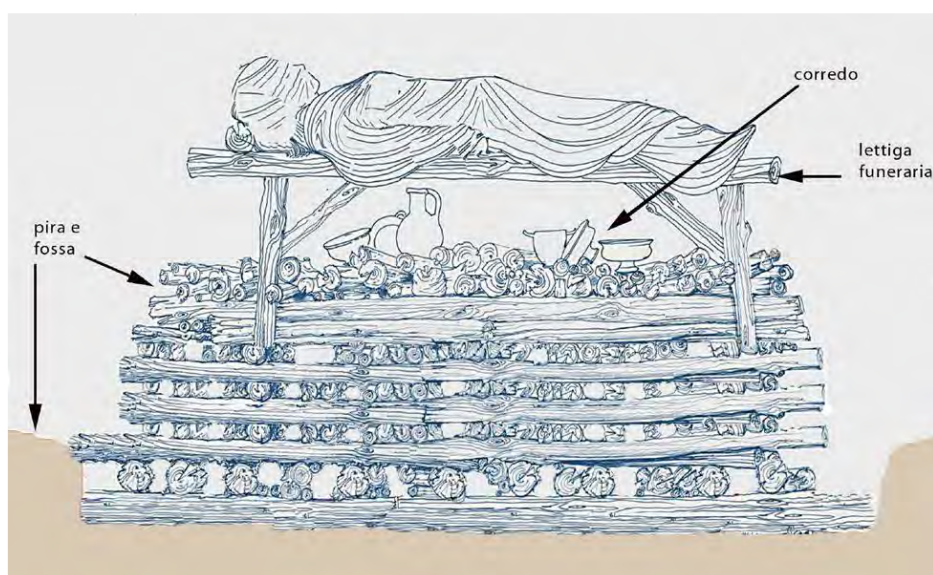
(Από Clark κ.ά. 2002, 154).

Εικόνα 2: Ιστόγραμμα σχημάτων από το ιερό της Περσεφόνης στους Επιζεφύριους

Λοκρούς, από το 575 έως 425 π.Χ.

(Από Giudice E. και Giudice G. 2019, 397).

Εικόνα 3: Υποθετική αναπαράσταση καύσης.

(Από Vassallo κ.ά. 2013, 491).

Εικόνα 4: Καμένα στρώματα από τη διαδικασία καύσης.

(Από Vassallo κ.ά. 2013, 491).

Εικόνα 5: Χάρτης της Σικελίας.

(Από Dunbabin 1948, 96).

Εικόνα 6: Κιονωτός κρατήρας (Α όψη), νεκρόπολη

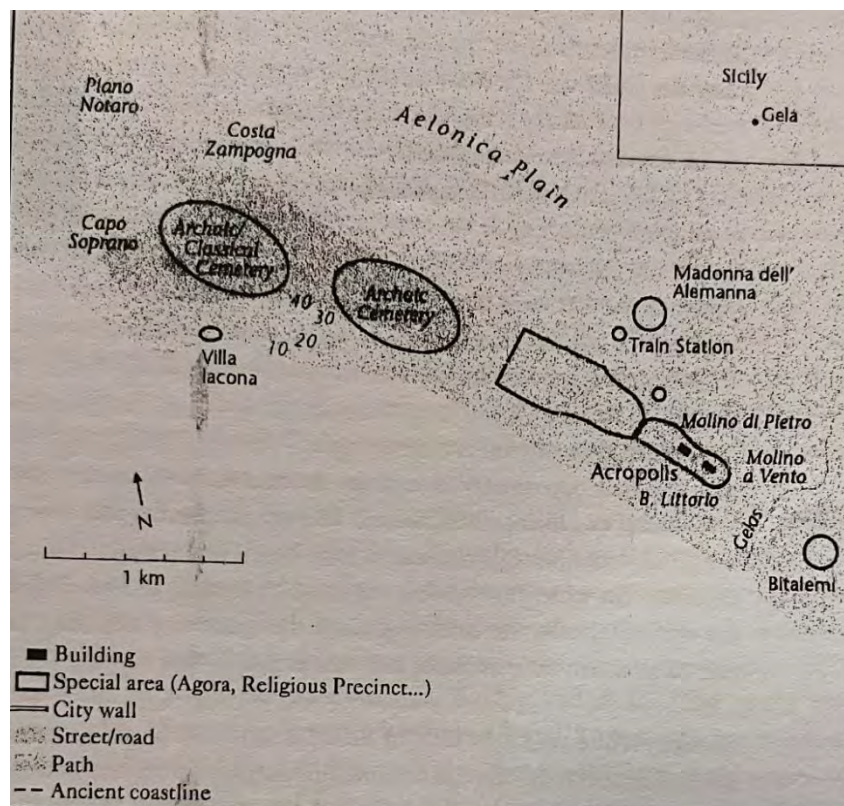
Valle Oscura (T. 21).

(Από Panvini 2016, 256).

Εικόνα 7: Κιονωτός κρατήρας (Β όψη), νεκρόπολη Valle Oscura (T. 21).

(Από Panvini 2016, 256).

Εικόνα 8: Σχέδιο της Γέλας.

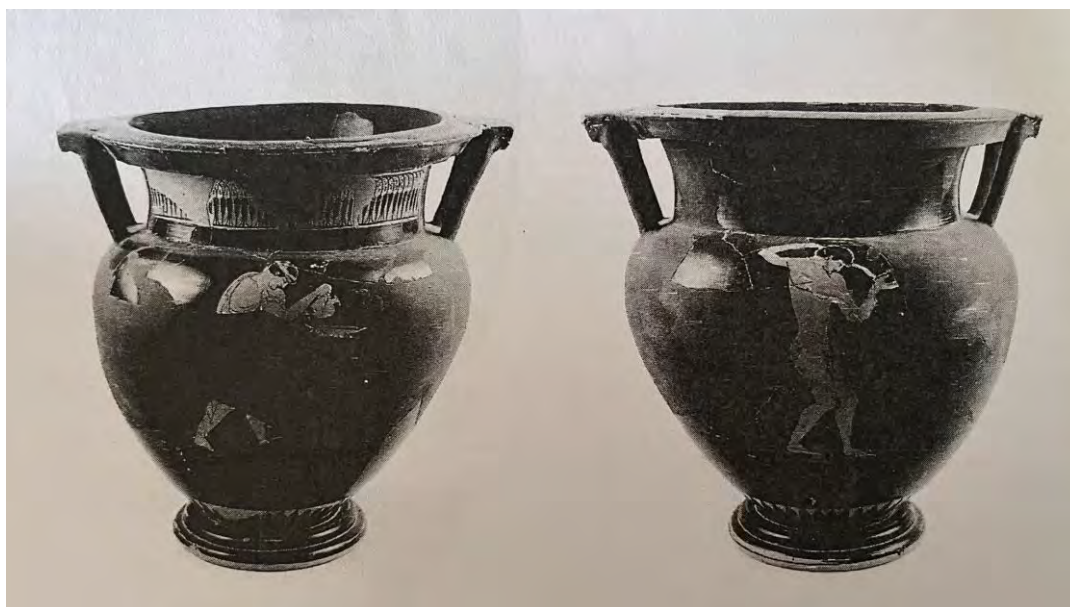
(Από De Angelis 2016, 82).

Εικόνα 9: Κιονωτός κρατήρας (Α όψη), Predio Leopardi Γέλας (Τ. 13).
(Από Panvini και Accolla 2019, 293).

Εικόνα 10: Κιονωτός κρατήρας (Β όψη), Predio Leopardi Γέλας (Τ. 13).
(Από Panvini και Accolla 2019, 293).

Εικόνα 11: Κιονωτός κρατήρας (Α και Β όψη), νεκρόπολη της via Crispi στη Γέλα.
(Από Panvini 2004, 83).

Εικόνα 12: Κιονωτός κρατήρας (Α όψη), Predio Jozza στη Γέλα.
(Από Panvini και Accolla 2019, 295).

Εικόνα 13: Κιονωτός κρατήρας (Β όψη), Predio Jozza στη Γέλα.
(Από Panvini και Accolla 2019, 295).

Εικόνα 14: Κιονωτός κρατήρας (Α όψη), Predio Jozza στη Γέλα.
(Από Panvini και Accolla 2019, 295).

Εικόνα 15: Κιονωτός κρατήρας (Β όψη), Predio Jozza στη Γέλα.
(Από Panvini και Accolla 2019, 295).

Εικόνα 16: Κιονωτός κρατήρας (Α όψη), Predio Jozza στη Γέλα.
(Από Panvini και Accolla 2019, 296).

Εικόνα 17: Κιονωτός κρατήρας (Β όψη), Predio Jozza στη Γέλα.
(Από Panvini και Accolla 2019, 296).

Εικόνα 18: Κιονωτός κρατήρας (Α όψη), Predio Romano- Lo Bartolo στη
Γέλα (Τ. 19).
(Από Panvini και Accolla 2019, 297).

Εικόνα 19: Κιονωτός κρατήρας (Β όψη), Predio Romano- Lo Bartolo στη
Γέλα (Τ. 19).

(Από Panvini και Accolla 2019, 297).

Εικόνα 20: Κιονωτός κρατήρας (Α όψη), Predio Romano- Lo Bartolo στη
Γέλα (Τ. 2).

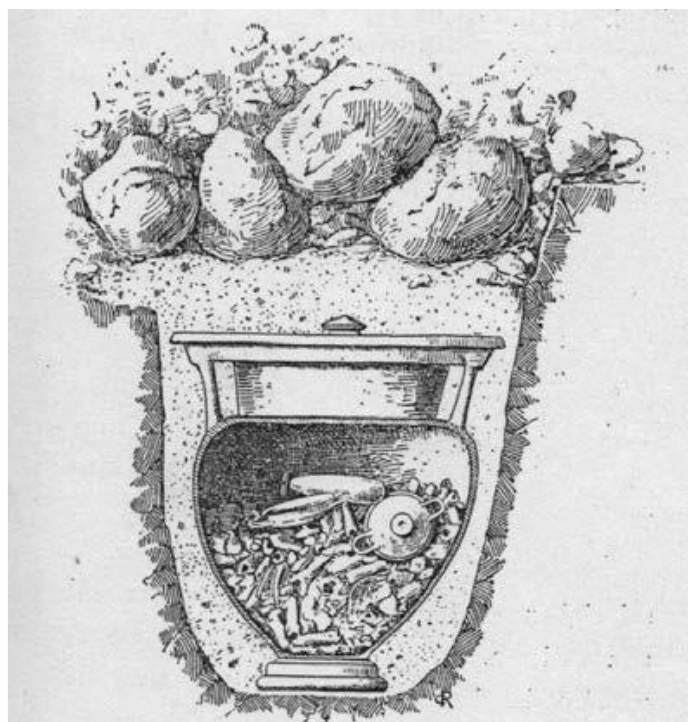
(Από Panvini και Accolla 2019, 298).

Εικόνα 21: Κιονωτός κρατήρας (Β όψη), Predio Romano- Lo Bartolo στη
Γέλα (Τ. 2).
(Από Panvini και Accolla 2019, 298).

Εικόνα 22: Κιονωτός κρατήρας (Α όψη), Predio Leopardi Γέλας (Τ. 28).
(Από Panvini και Accolla 2019, 299).

Εικόνα 23: Σχεδιαστική αναπαράσταση του T. 28 από τον
P. Orsi.
(Από Panvini και Accolla 2019, 299).

Εικόνα 24: Κωδωνόσχημος κρατήρας (Α πλευρά), Predio Jozza στη Γέλα.
(Από Panvini και Accolla 2019, 296).

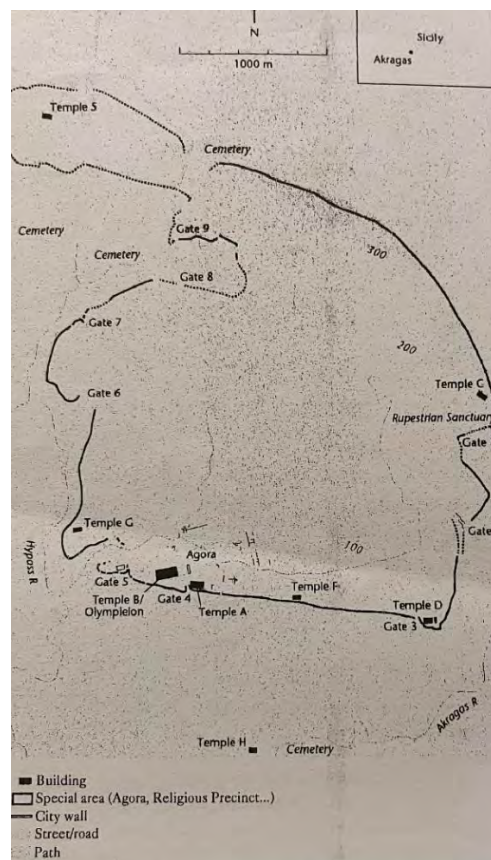
Εικόνα 25: Κωδωνόσχημος κρατήρας (Β πλευρά), Predio Jozza στη Γέλα.
(Από Panvini και Accolla 2019, 296).

Εικόνα 26: Κιονωτός κρατήρας (Α όψη), Monte Bubbonia (T. 13/71).
(Από Panvini 2011, 120).

Εικόνα 27: Κιονωτός κρατήρας (Β όψη), Monte Bubbonia (T. 13/71).
(Από Panvini 2011, 120).

Εικόνα 28: Σχέδιο του Ακράγαντα.
(De Angelis 2016, 81).

Εικόνα 29: Κιονωτός κρατήρας (Α όψη), νεκρόπολη Contrada Pezzino
στον Ακράγαντα (Τ. 440).
(Από Deorsola κ.ά. 1988, 301).

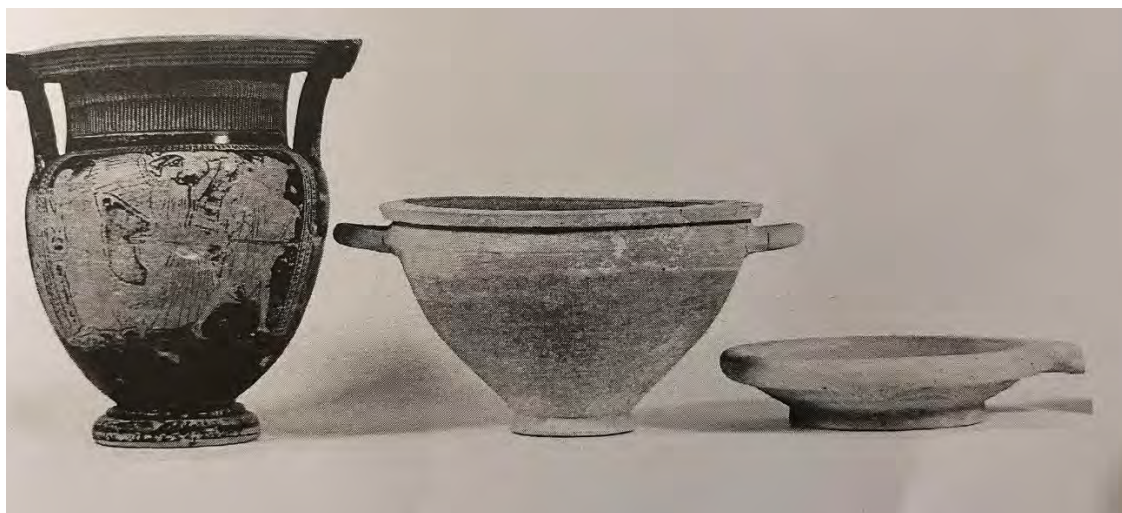
Εικόνα 30: Κιονωτός κρατήρας (Α όψη), νεκρόπολη Contrada Pezzino
στον Ακράγαντα (Τ. 842).
(Από Deorsola κ.ά. 1988, 361).

Εικόνα 31: Κιονωτός κρατήρας (Β όψη), νεκρόπολη Contrada Pezzino
στον Ακράγαντα (Τ. 842).
(Από Deorsola κ.ά. 1988, 360).

Εικόνα 32: Ο ταφικός εξοπλισμός του Τ. 842 στη νεκρόπολη Contrada Pezzino.
(Από Deorsola κ.ά. 1988, 360).

Εικόνα 33: Κιονωτός κρατήρας (Α όψη) και κτερίσματα, νεκρόπολη Contrada Pezzino στον Ακράγαντα (Τ. 1225).

(Από Deorsola κ.ά. 1988, 355).

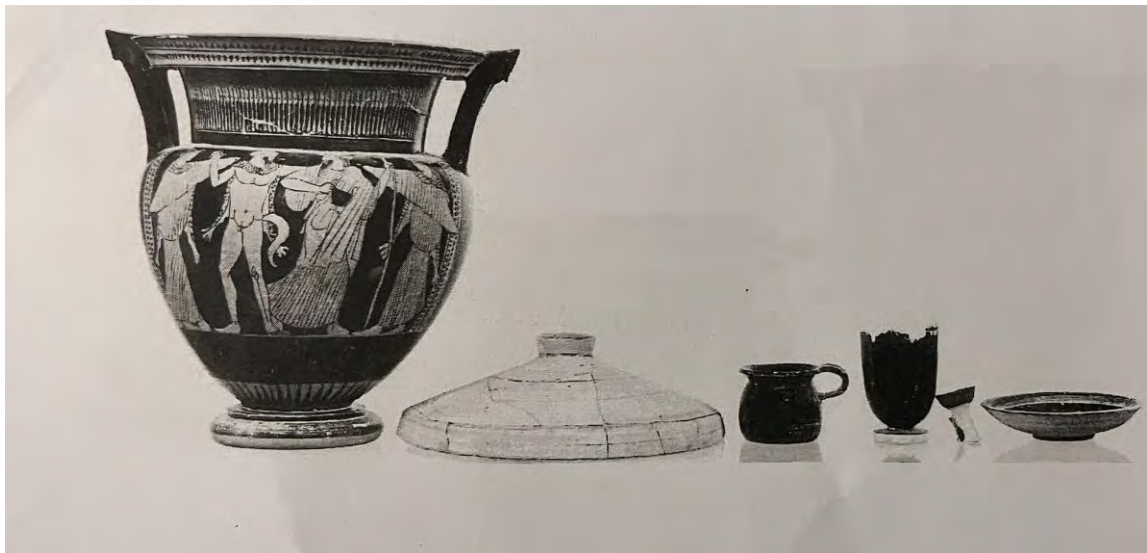
Εικόνα 34: Κιονωτός κρατήρας (Α όψη), νεκρόπολη Contrada Pezzino στον Ακράγαντα (Τ. 1239).

(Από Deorsola κ.ά. 1988, 357).

Εικόνα 35: Κιονωτός κρατήρας (Β όψη), νεκρόπολη Contrada Pezzino στον Ακράγαντα (Τ. 1239).

(Από Deorsola κ.ά. 1988, 356).

Εικόνα 36: Κιονωτός κρατήρας (Α όψη) και κτερίσματα, νεκρόπολη Contrada Pezzino στον Ακράγαντα (Τ. 1239).

(Από Deorsola κ.ά. 1988, 356).

Εικόνα 37: Κιονωτός κρατήρας (Α όψη), νεκρόπολη του
Roggio Giache στον Ακράγαντα.
(Από Deorsola κ.ά. 1988, 225).

Εικόνα 38: Κιονωτός κρατήρας (Β όψη), νεκρόπολη του
Roggio Giache στον Ακράγαντα.
(Από Deorsola κ.ά. 1988, 224).

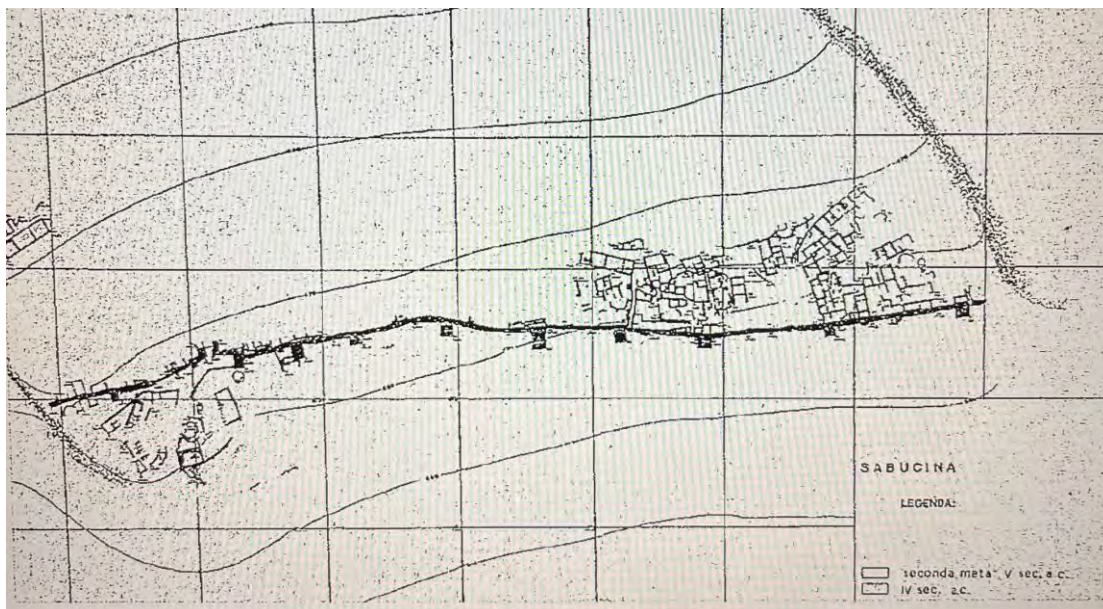
Εικόνα 39: Χάλκινος ελικωτός κρατήρας, νεκρόπολη
Contrada Mosè στον Ακράγαντα. (Τ. 3).
(Από Deorsola κ.ά. 1988, 267).

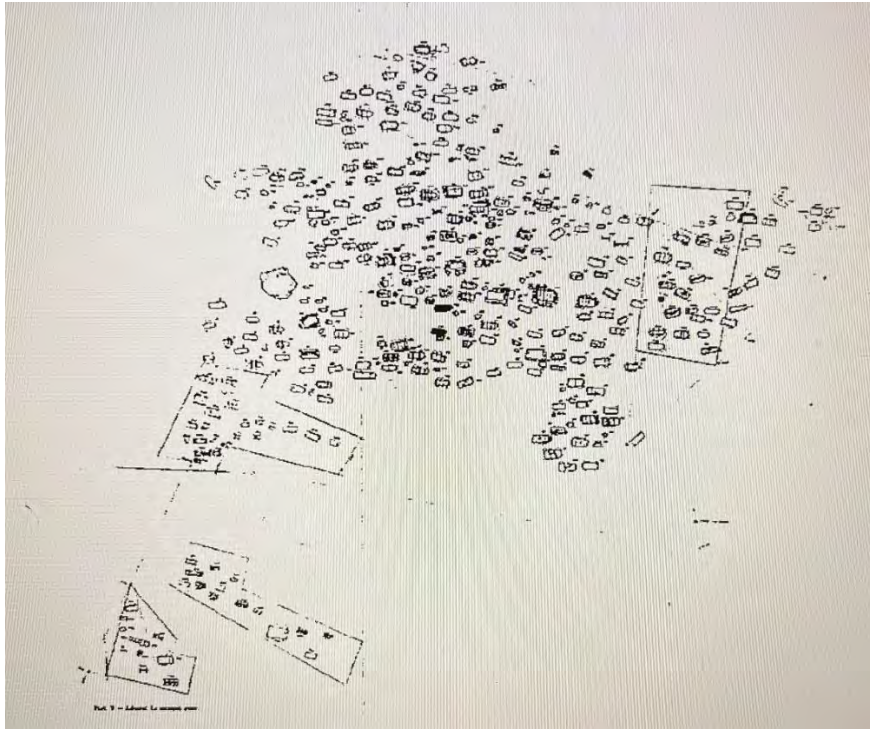
Εικόνα 40: Κιονωτός κρατήρας (Α όψη), νεκρόπολη του Capodarso (Τ. 1).
(Από Panvini 2005, 73).

Εικόνα 41: Κιονωτός κρατήρας (Β όψη), νεκρόπολη του Capodarso (Τ. 1).
(Από Panvini 2005, 73).

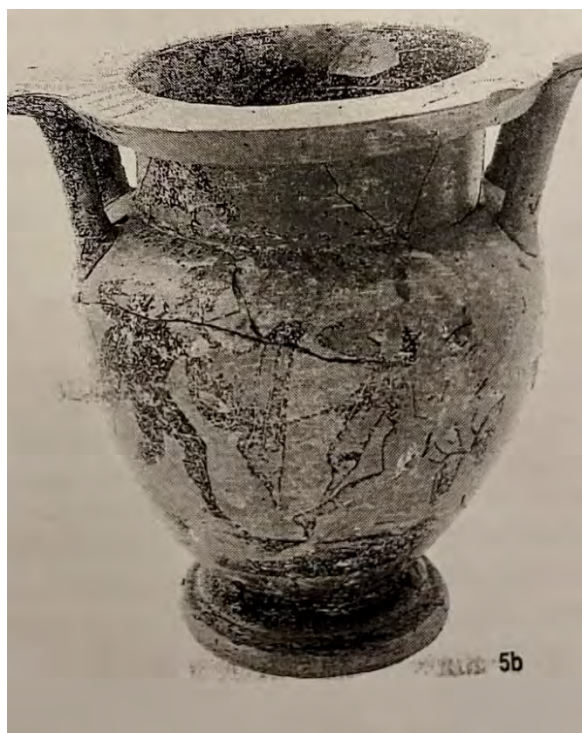
Εικόνα 42: Ο οικισμός της Sabucina.
(Από Panvini 2006, 32).

Εικόνα 43: Σχεδιαστική αποτύπωση της Δ. νεκρόπολης στη Sabucina.
(Από Panvini 2006, 33).

Εικόνα 44: Κιονωτός κρατήρας (Α όψη), Δ. νεκρόπολη της Sabucina (T. 77).
(Από Panvini 2005, 27).

Εικόνα 45: Κιονωτός κρατήρας (Β όψη), Δ. νεκρόπολη της
Sabucina (T. 77).
(Από Panvini 2005, 27).

Εικόνα 46: Κιονωτός κρατήρας (Α όψη), Δ. νεκρόπολη της
Sabucina (T. 193).
(Από Panvini 2005, 28).

Εικόνα 47: Κιονωτός κρατήρας (Β όψη), Δ. νεκρόπολη της Sabucina (T. 193).
(Από Panvini 2005, 28).

Εικόνα 48: Κιονωτός κρατήρας Δ. νεκρόπολη της Sabucina (T. 312).
(Από Panvini 2005, 30).

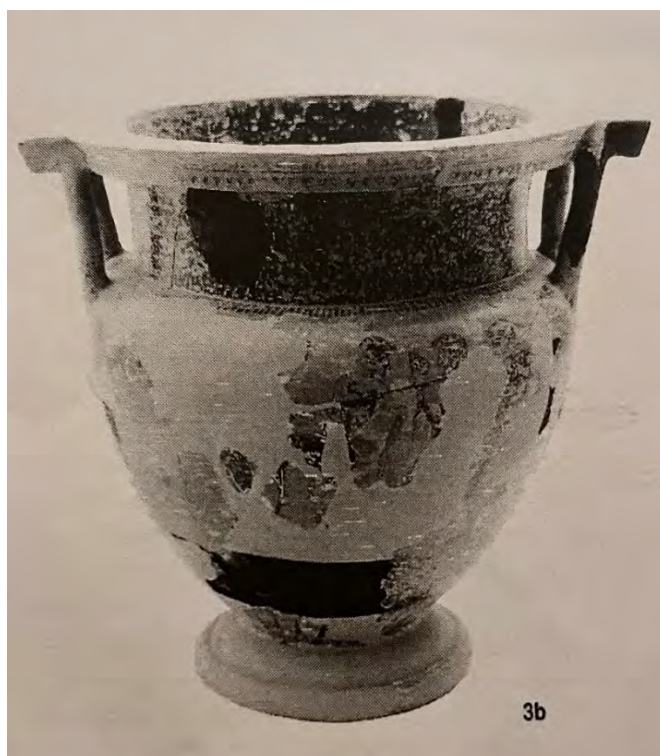
Εικόνα 49: Κιονωτός κρατήρας (Α όψη), Δ. νεκρόπολη της
Sabucina (T. 45).
(Από Panvini 2005, 25).

Εικόνα 50: Κιονωτός κρατήρας (Β όψη), Δ. νεκρόπολη της
Sabucina (T. 45).
(Από Panvini 2005, 25).

Εικόνα 51: Κιονωτός κρατήρας (Α όψη), Ν. νεκρόπολη της
Sabucina (T. 1).
(Από Panvini 2005, 26).

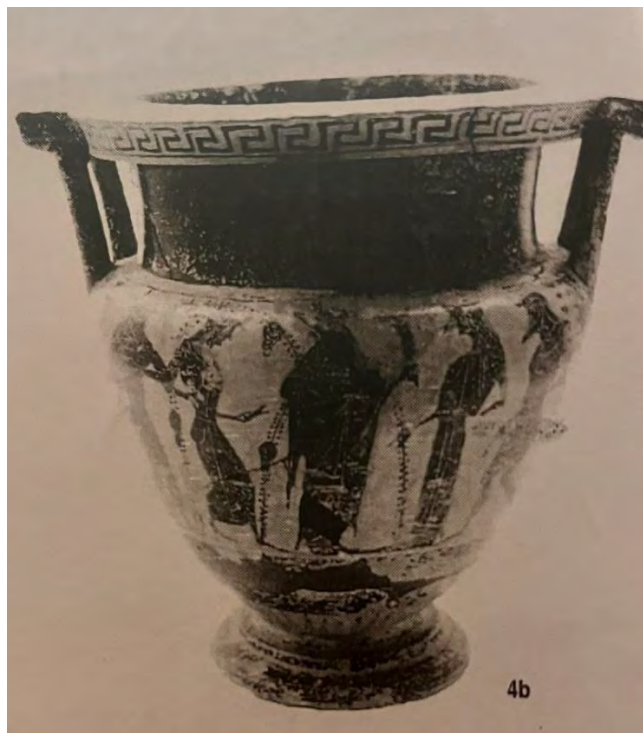

Εικόνα 52: Κιονωτός κρατήρας (Β όψη), Ν. νεκρόπολη της
Sabucina (T. 1).
(Από Panvini 2005, 26).

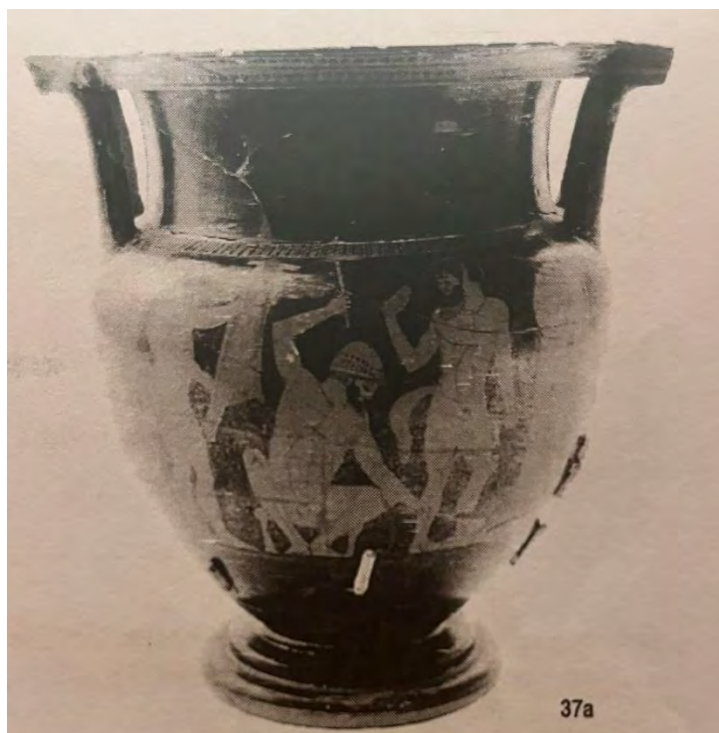
Εικόνα 53: Κιονωτός κρατήρας (Α όψη), Δ. νεκρόπολη της Sabucina (T. 326).

(Από Panvini 2005, 27).

Εικόνα 54: Κιονωτός κρατήρας (Β όψη), Δ. νεκρόπολη της Sabucina (T. 326).

(Από Panvini 2005, 27).

Εικόνα 55: Κιονωτός κρατήρας (Α όψη), Ν. νεκρόπολη της
Sabucina (Τ. 1).
(Από Panvini 2005, 41).

Εικόνα 56: Κιονωτός κρατήρας (Β όψη), Ν. νεκρόπολη της
Sabucina (Τ. 1).
(Από Panvini 2005, 41).

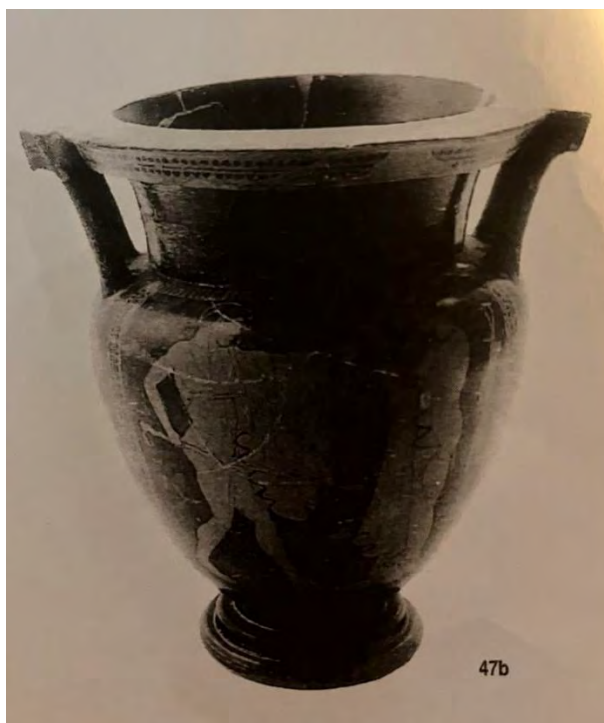
Εικόνα 57: Κιονωτός κρατήρας (Α όψη), ΒΑ νεκρόπολη της
Sabucina (T. 78).
(Από Panvini 2005, 41).

Εικόνα 58: Κιονωτός κρατήρας (Β όψη), ΒΑ νεκρόπολη της
Sabucina (T. 78).
(Από Panvini 2005, 41).

Εικόνα 59: Κιονωτός κρατήρας (Α όψη), ΒΑ νεκρόπολη της
Sabucina (T. 78).
(Από Panvini 2005, 47).

Εικόνα 60: Κιονωτός κρατήρας (Β όψη), ΒΑ νεκρόπολη της
Sabucina (T. 78).
(Από Panvini 2005, 47).

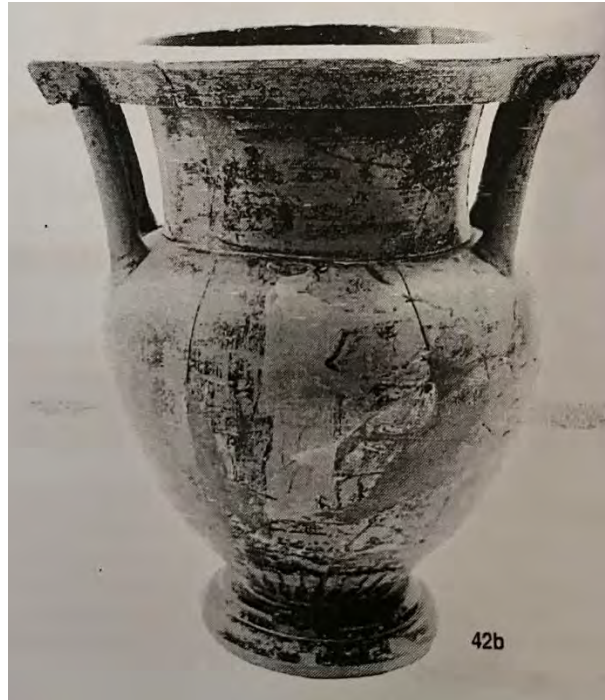
Εικόνα 61: Κιονωτός κρατήρας (Α όψη), ΒΑ νεκρόπολη της
Sabucina (T. 78).
(Από Panvini 2005, 44).

Εικόνα 62: Κιονωτός κρατήρας (Β όψη), ΒΑ νεκρόπολη της
Sabucina (T. 78).
(Από Panvini 2005, 44).

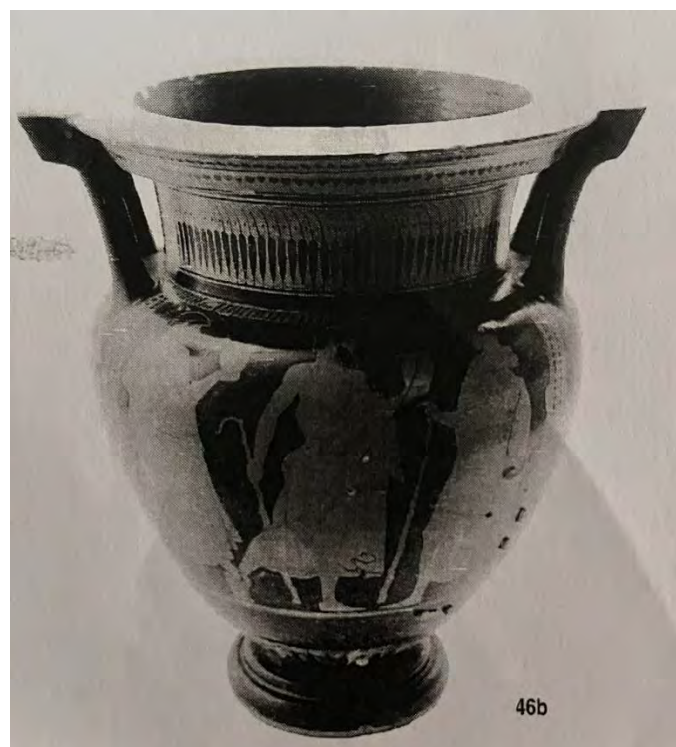
Εικόνα 63: Κιονωτός κρατήρας (Α όψη), Δ. νεκρόπολη της
Sabucina (T. 180).
(Από Panvini 2005, 43).

Εικόνα 64: Κιονωτός κρατήρας (Β όψη), Δ. νεκρόπολη της
Sabucina (T. 180).
(Από Panvini 2005, 43).

Εικόνα 65: Κιονωτός κρατήρας (Α όψη), Ν. νεκρόπολη της
Sabucina (T. 75).
(Από Panvini 2005, 46).

Εικόνα 66: Κιονωτός κρατήρας (Β όψη), Ν. νεκρόπολη της
Sabucina (T. 75).
(Από Panvini 2005, 46).

Εικόνα 67: Κιονωτός κρατήρας (Α όψη), Ν. νεκρόπολη της
Sabucina (Τ. 49).
(Από Panvini 2005, 52).

Εικόνα 68: Κιονωτός κρατήρας (Β όψη), Ν. νεκρόπολη της
Sabucina (Τ. 49).
(Από Panvini 2005, 52).

Εικόνα 69: Κιονωτός κρατήρας (Α όψη), ΒΑ νεκρόπολη της Sabucina (T. 69).

(Από Panvini 2005, 55).

Εικόνα 70: Κιονωτός κρατήρας (Β όψη), ΒΑ νεκρόπολη της Sabucina (T. 69).

(Από Panvini 2005, 55).

Εικόνα 71: Κιονωτός κρατήρας (Α όψη), Δ. νεκρόπολη της Sabucina (T. 39).
(Από Panvini 2005, 51).

Εικόνα 72: Κιονωτός κρατήρας (Β όψη), Δ. νεκρόπολη της Sabucina (T. 39).
(Από Panvini 2005, 51).

Εικόνα 73: Κιονωτός κρατήρας (Α όψη), Δ. νεκρόπολη της Sabucina (T. 203).
(Από Panvini 2005, 52).

Εικόνα 74: Κιονωτός κρατήρας (Β όψη), Δ. νεκρόπολη της Sabucina (T. 203).
(Από Panvini 2005, 52).

Εικόνα 75: Κιονωτός κρατήρας (Α όψη), Δ. νεκρόπολη της
Sabucina (T. 100).
(Από Panvini 2005, 54).

Εικόνα 76: Κιονωτός κρατήρας (Β όψη), Δ. νεκρόπολη της
Sabucina (T. 100).
(Από Panvini 2005, 54).

Εικόνα 77: Κιονωτός κρατήρας (Α όψη), Δ. νεκρόπολη της Sabucina (T. 44).
(Από Panvini 2005, 60).

Εικόνα 78: Κιονωτός κρατήρας (Β όψη), Δ. νεκρόπολη της Sabucina (T. 44).
(Από Panvini 2005, 60).

Εικόνα 79: Κιονωτός κρατήρας (Α όψη), Δ. νεκρόπολη της
Sabucina (T. 72).
(Από Panvini 2005, 48).

Εικόνα 80: Κιονωτός κρατήρας (Β όψη), Δ. νεκρόπολη της
Sabucina (T. 72).
(Από Panvini 2005, 48).

Εικόνα 81: Κιονωτός κρατήρας (Α όψη), Δ. νεκρόπολη της Sabucina (T. 237).
(Από Panvini 2005, 47).

Εικόνα 82: Κιονωτός κρατήρας (Β όψη), Δ. νεκρόπολη της Sabucina (T. 237).
(Από Panvini 2005, 47).

Εικόνα 83: Κιονωτός κρατήρας (Α όψη), Δ. νεκρόπολη της
Sabucina (T. 152).
(Από Panvini 2005, 55).

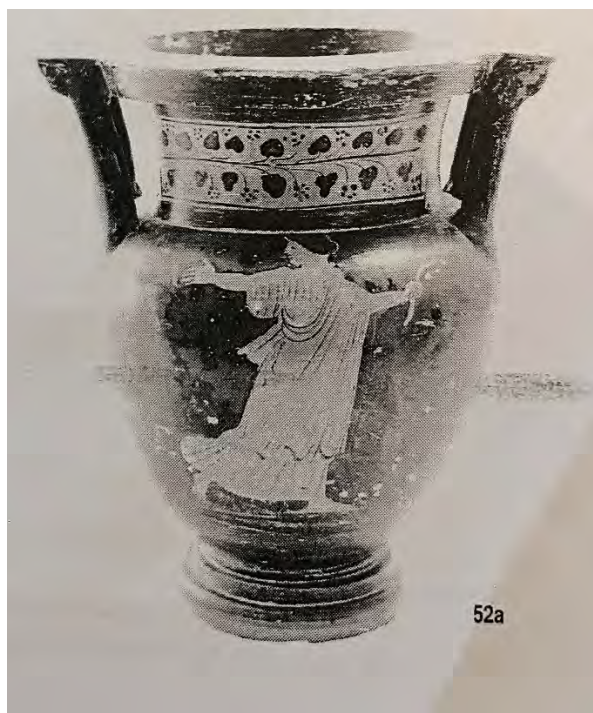
Εικόνα 84: Κιονωτός κρατήρας (Β όψη), Δ. νεκρόπολη της
Sabucina (T. 152).
(Από Panvini 2005, 55).

Εικόνα 85: Κιονωτός κρατήρας (Α όψη), ΒΑ νεκρόπολη της Sabucina (T. 65).
(Από Panvini 2005, 49).

Εικόνα 86: Κιονωτός κρατήρας (Β όψη), ΒΑ νεκρόπολη της Sabucina (T. 65).
(Από Panvini 2005, 49).

Εικόνα 87: Κιονωτός κρατήρας (Α όψη), Δ. νεκρόπολη της
Sabucina (T. 105).
(Από Panvini 2005, 50).

Εικόνα 88: Κιονωτός κρατήρας (Β όψη), Δ. νεκρόπολη της
Sabucina (T. 105).
(Από Panvini 2005, 50).

Εικόνα 89: Κιονωτός κρατήρας (Α όψη), ΒΑ νεκρόπολη της Sabucina (T. 78).
(Από Panvini 2005, 57).

Εικόνα 90: Κιονωτός κρατήρας (Β όψη), ΒΑ νεκρόπολη της Sabucina (T. 78).
(Από Panvini 2005, 57).

Εικόνα 91: Κιονωτός κρατήρας (Α όψη), Δ. νεκρόπολη της Sabucina (T. 204).
(Από Panvini 2005, 58).

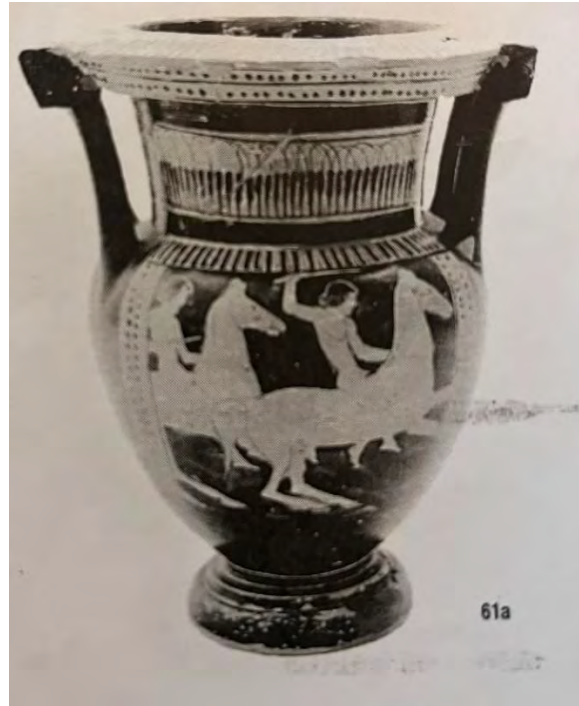
Εικόνα 92: Κιονωτός κρατήρας (Β όψη), Δ. νεκρόπολη της Sabucina (T. 204).
(Από Panvini 2005, 58).

Εικόνα 93: Κιονωτός κρατήρας (Α όψη), Δ. νεκρόπολη της Sabucina (T. 211).
(Από Panvini 2005, 57).

Εικόνα 94: Κιονωτός κρατήρας (Β όψη), Δ. νεκρόπολη της Sabucina (T. 211).
(Από Panvini 2005, 57).

Εικόνα 95: Κιονωτός κρατήρας (Α όψη), Δ. νεκρόπολη της Sabucina (T. 259).
(Από Panvini 2005, 56).

Εικόνα 96: Κιονωτός κρατήρας (Β όψη), Δ. νεκρόπολη της Sabucina (T. 259).
(Από Panvini 2005, 56).

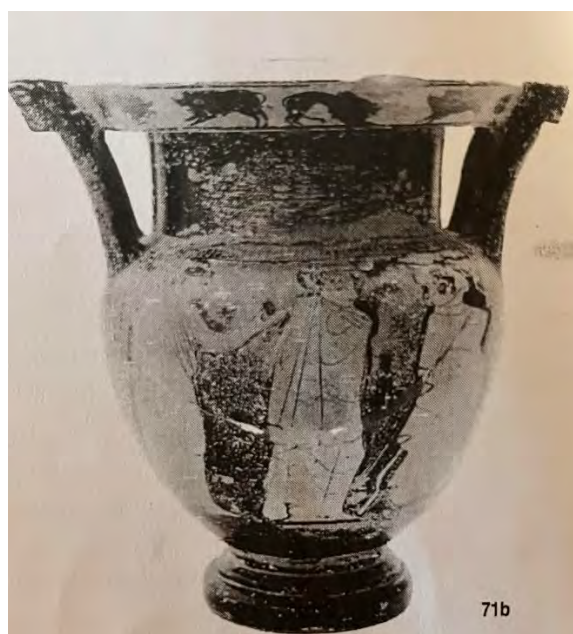
Εικόνα 97: Κιονωτός κρατήρας (Α όψη), Δ. νεκρόπολη της
Sabucina (T. 33).
(Από Panvini 2005, 61).

Εικόνα 98: Κιονωτός κρατήρας (Β όψη), Δ. νεκρόπολη της
Sabucina (T. 33).
(Από Panvini 2005, 62).

Εικόνα 99: Κιονωτός κρατήρας (Α όψη), Δ. νεκρόπολη της Sabucina (T. 223).
(Από Panvini 2005, 61).

Εικόνα 100: Κιονωτός κρατήρας (Β όψη), Δ. νεκρόπολη της Sabucina (T. 223).
(Από Panvini 2005, 61).

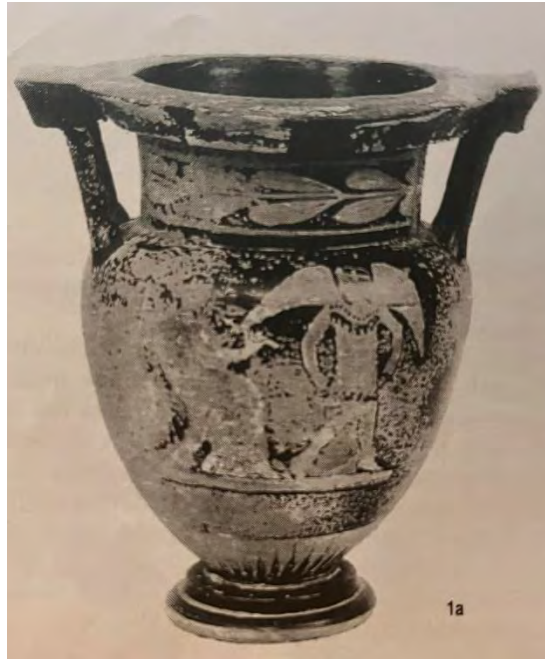
Εικόνα 101: Κωδωνόσχημος κρατήρας (Α και Β όψη), Δ. νεκρόπολη της Sabucina (T. 185).

(Από Panvini 2005, 62).

Εικόνα 102: Καλυκωτός κρατήρας (Α και Β όψη), ΒΑ νεκρόπολη της Sabucina (T. 28).

(Από Panvini 2005, 63).

Εικόνα 103: Κιονωτός κρατήρας (Α όψη), νεκρόπολη
στο Vassallaggi (T. 40A).
(Από Panvini 2005, 83).

Εικόνα 104: Κιονωτός κρατήρας (Β όψη), νεκρόπολη
στο Vassallaggi (T. 40A).
(Από Panvini 2005, 83).

Εικόνα 105: Καλυκωτός κρατήρας (Α και Β όψη), νεκρόπολη
στο Vassallaggi (T.37A).
(Από Panvini 2005, 84).

Εικόνα 106: Καλυκωτός κρατήρας (Α και Β όψη), νεκρόπολη
στο Vassallaggi (T. 51A).
(Από Panvini 2005, 87).

Εικόνα 107: Κωδωνόσχημος κρατήρας (Α και Β όψη), νεκρόπολη
στο Vassallaggi (T. 67A).
(Από Panvini 2005, 85).

Εικόνα 108: Υψομετρικός χάρτης με τις θέσεις των αρχαϊκών
νεκροπόλεων στη Morgantina (v. 1)
(Από Lyons 1996, 4).

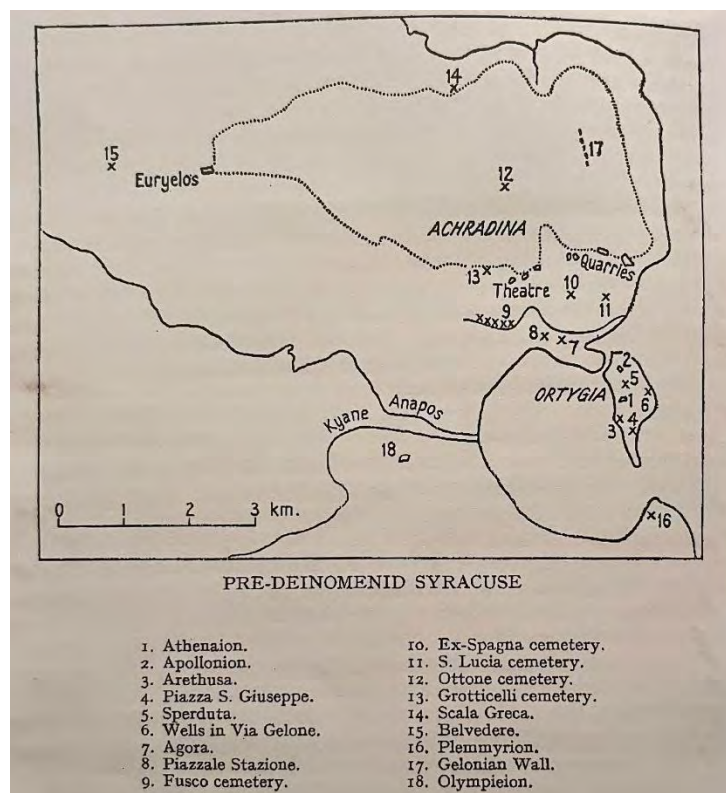
Εικόνα 109: Υψομετρικός χάρτης με τις θέσεις των αρχαϊκών νεκροπόλεων στη Morgantina (v. 2).
(Από Lyons 1996, 5).

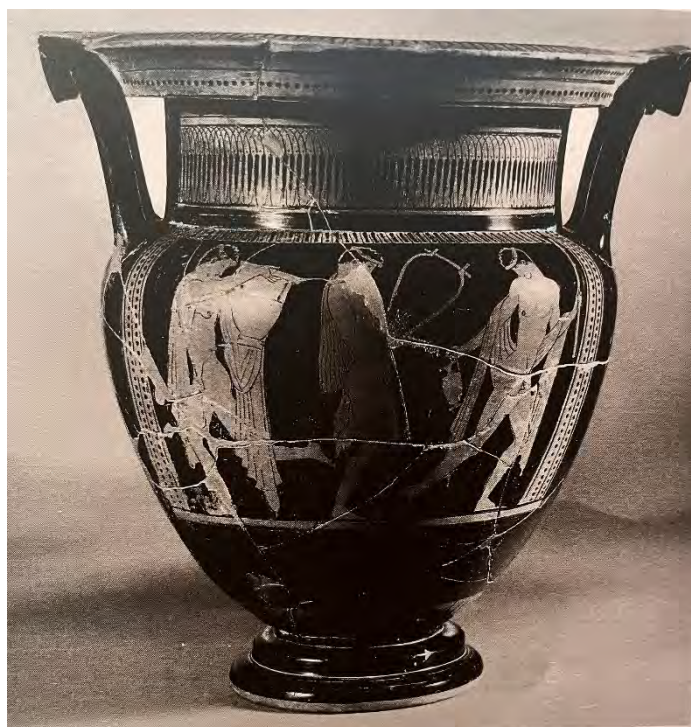
Εικόνα 110: Κιονωτός κρατήρας (Α όψη), νεκρόπολη II Morgantina (T. 17).
(Από Lyons 1996, Πιν. 45).

Εικόνα 111: Κιονωτός κρατήρας (Β όψη), νεκρόπολη II
Morgantina (T. 17).
(Από Lyons 1996, Πιν. 45).

Εικόνα 112: Χάρτης των Συρακουσών.
(Από Dunbabin 1948, 49).

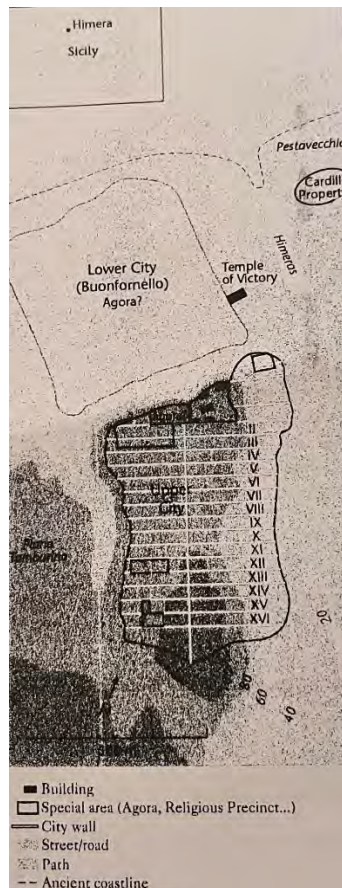
Εικόνα 113: Κιονωτός κρατήρας (Α όψη), ΝΑ άκρη της νεκρόπολης
του Fusco (T. 590).

(Από Lanza 1990, 112).

Εικόνα 114: Κιονωτός κρατήρας (Β όψη), ΝΑ άκρη της νεκρόπολης
του Fusco (T. 590).

(Από Lanza 1990, 112).

Εικόνα 115: Σχεδιαστική αποτύπωση της Ιμέρας.
(Από De Angelis 2016, 79).

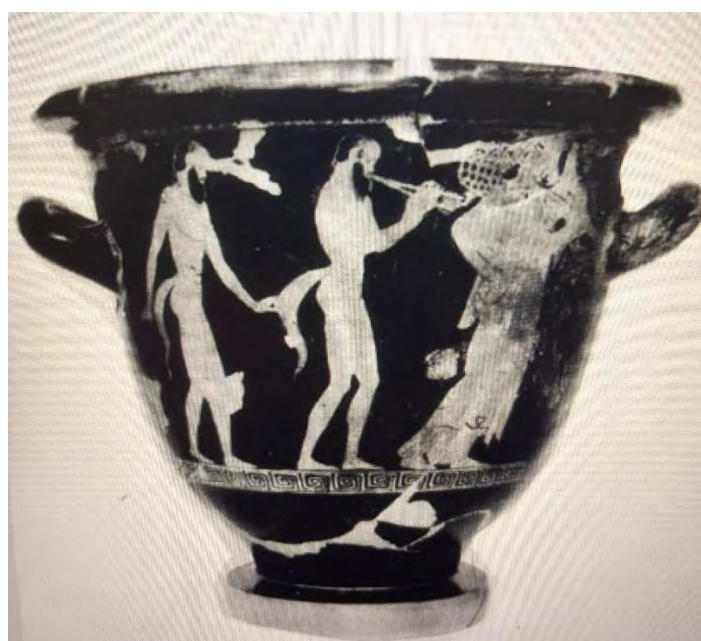

Εικόνα 116: Κιονωτός κρατήρας (Α όψη), Α. νεκρόπολη Pestavecchia
στην Ιμέρα (T. RO161).
(Από Chiovaro 2010, 79).

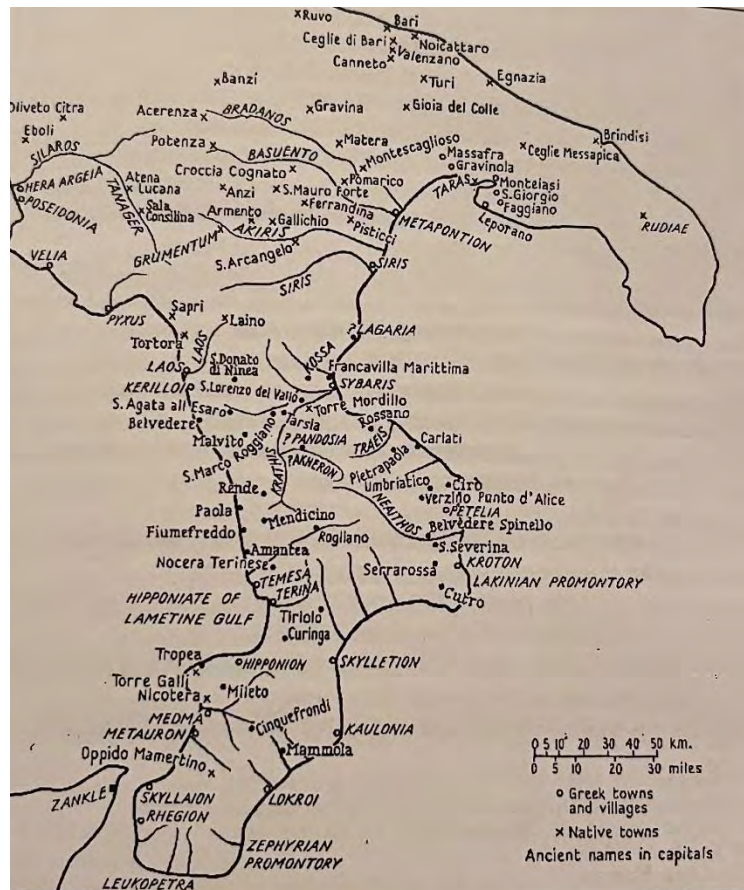
Εικόνα 117: Δευτερεύουσα διακόσμηση του κιονωτού κρατήρα
(T. RO161).

(Από Chionaro 2010, 80).

Εικόνα 118: Κωδωνόσχημος κρατήρας (Α όψη), Δ. νεκρόπολη
του Tamburino στην Ιμέρα (T. 27).

(Από Allegro κ.ά. 1993-1994, Πιν. CXXX).

Εικόνα 119: Χάρτης Ν. Ιταλίας.

(Από Dunbabin 1948, 147).

Εικόνα 120: Κιονωτός κρατήρας (Α όψη), νεκρόπολη
στο Montesarchio (T. 82).
(Από Mugione 2014, 213).

Εικόνα 121: Λεπτομέρεια του κιονωτού κρατήρα (T. 82).
(Από Mugione 2014, 216).

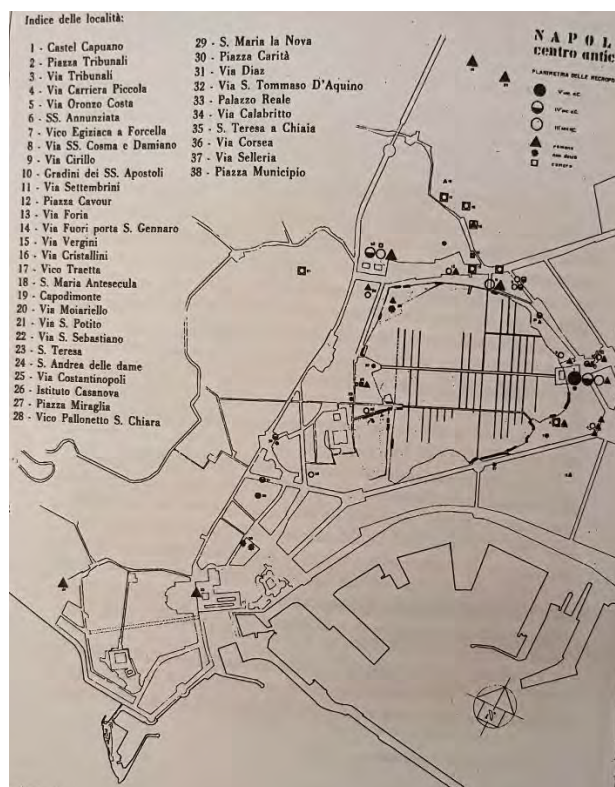
Pithekoussai. Column-krater from grave 94 (photo Durando).

Εικόνα 122: Κιονωτός κρατήρας (Α όψη), νεκρόπολη
Πιθηκούσες (Τ.94).
(Από Durando 1996, Tafel 22).

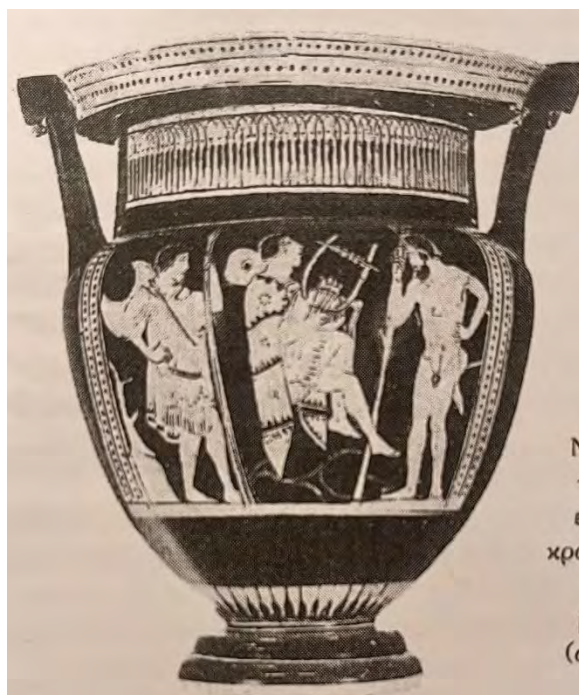

Pithekoussai. Column-krater from grave 93 (photo Durando).

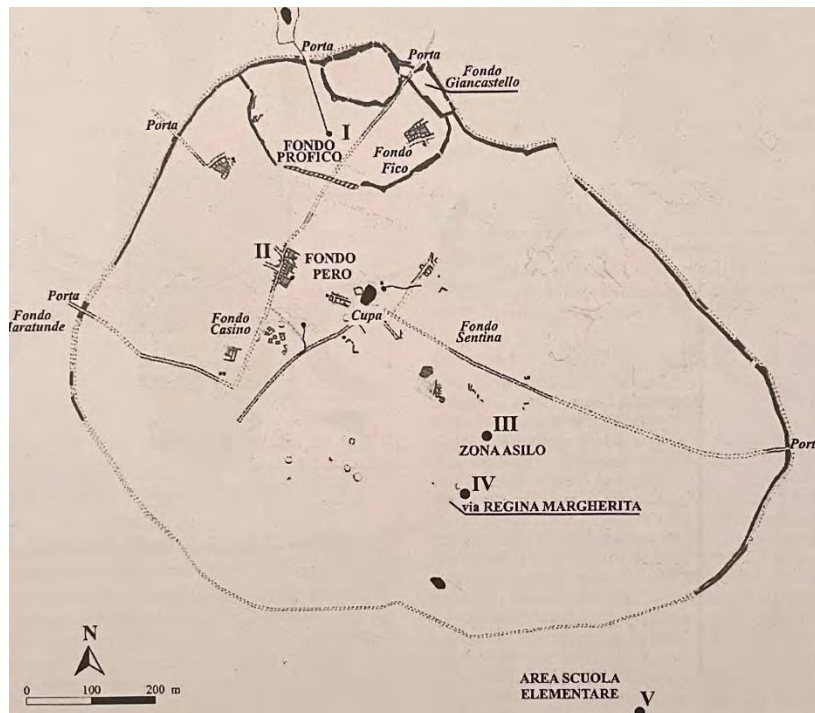
Εικόνα 123: Κιονωτός κρατήρας (Α όψη), νεκρόπολη
Πιθηκούσες (Τ. 93).
(Από Durando 1996, Tafel 24).

Εικόνα 124: Σχεδιαστική αποτύπωση των νεκροπόλεων στη Νάπολη.
(Από Pontrandolfo 1985, 256).

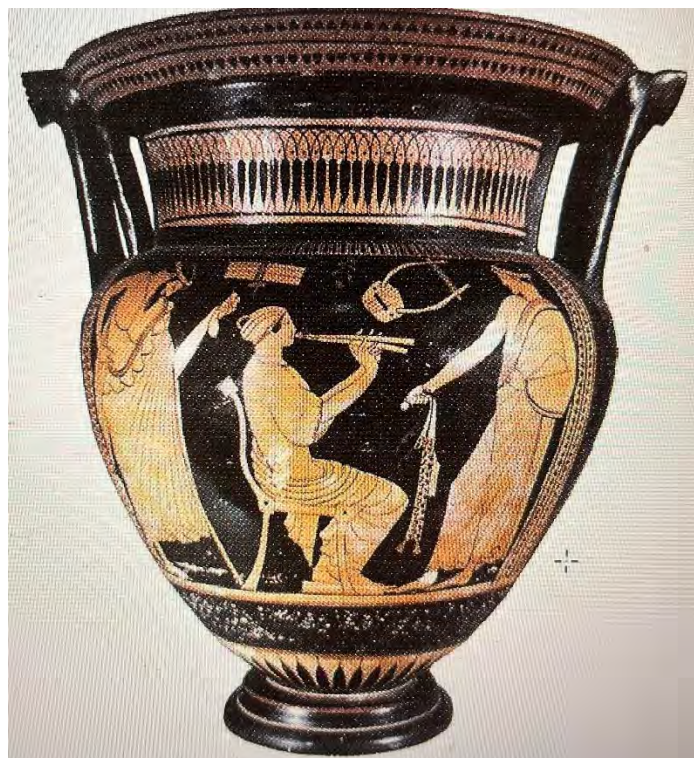

Εικόνα 125: Κιονωτός κρατήρας (Α όψη), νεκρόπολη
Castel Capuano στη Νάπολη.
(Από Greco 2001, 264).

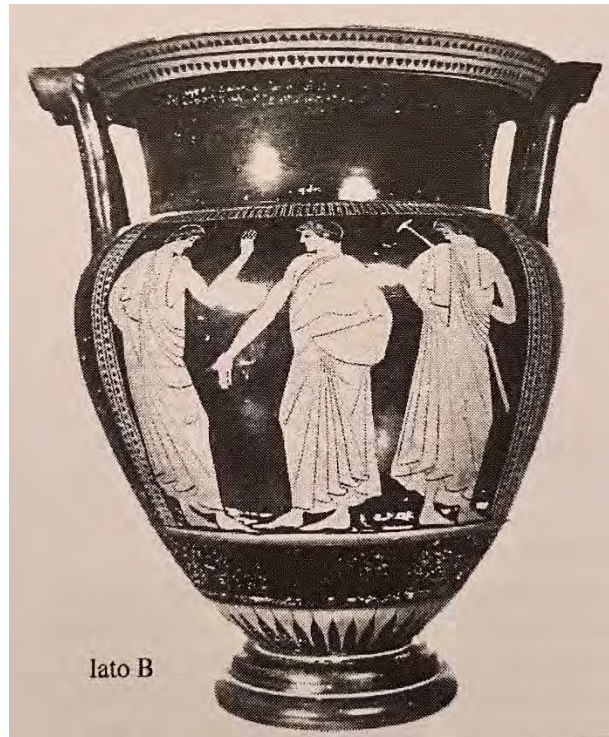
Εικόνα 126: Σχεδιαστική αποτύπωση των ταφικών χώρων στο Cavallino.

(Από Mannino 2006, 47).

Εικόνα 127: Κιονωτός κρατήρας (Α όψη), νεκρόπολη του Cavallino
στο Scuole elementari (T. 19).

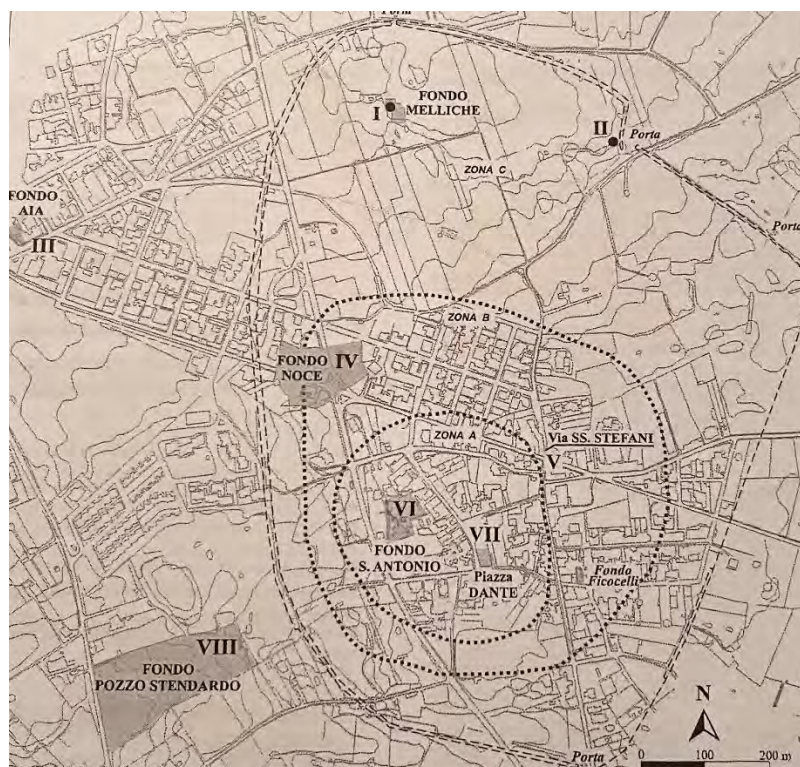
(Από Mannino 2006, 51).

Εικόνα 128: Κιονωτός κρατήρας (Β όψη), νεκρόπολη του Cavallino
στο Scuole elementari (T. 19).
(Από Mannino 2006, 51).

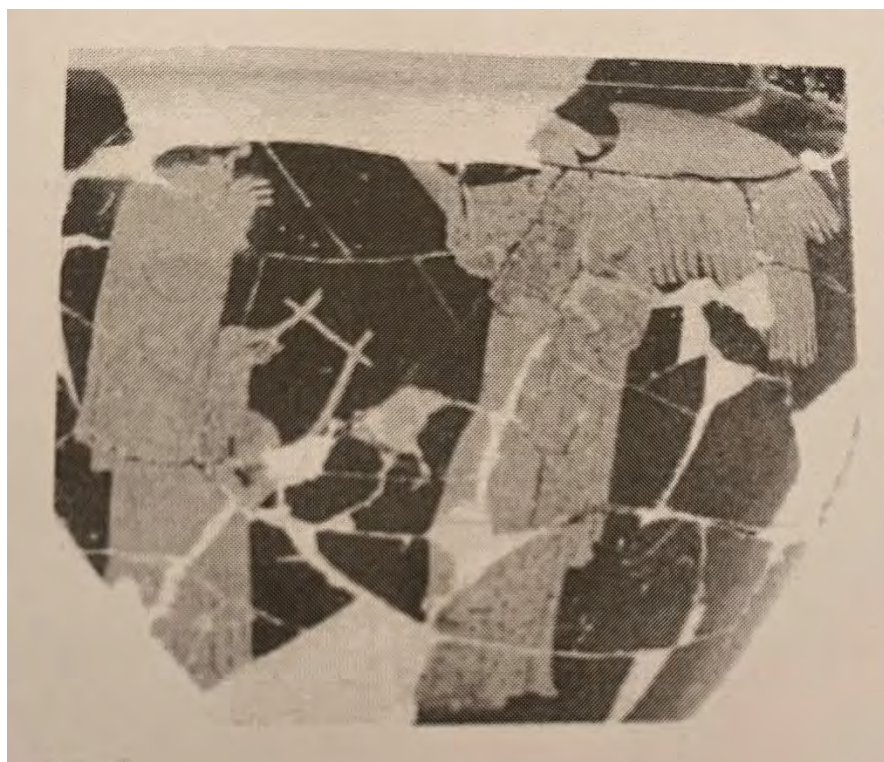

Εικόνα 129: Κιονωτός κρατήρας (Α όψη), περιοχή Arena στο Ruvo.
(Από Montanaro 2008, 102).

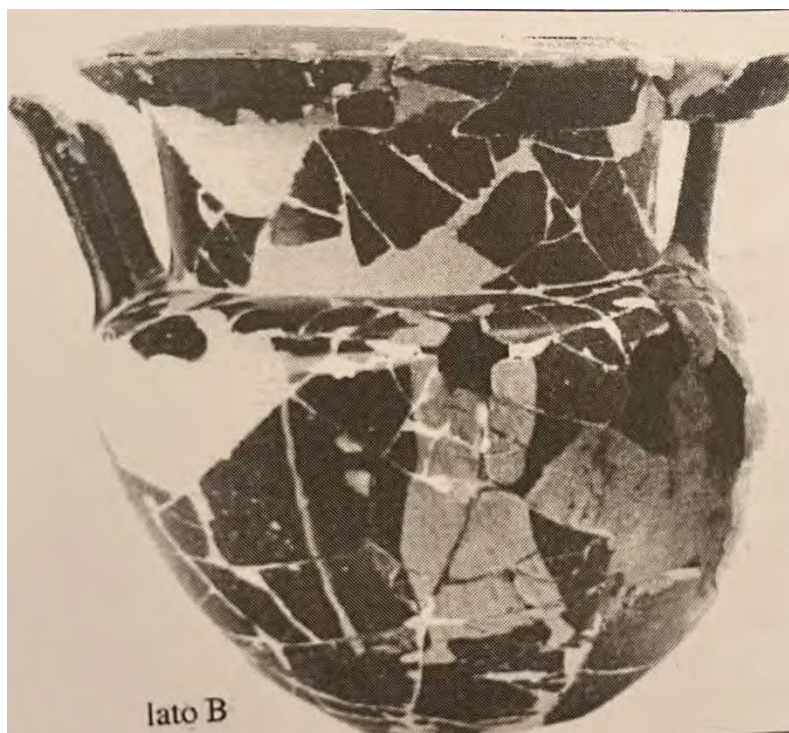
Εικόνα 130: Σχεδιαστική αποτύπωση των ταφικών χώρων στο Vaste.

(Από Mannino 2006, 178).

Εικόνα 131: Κιονωτός κρατήρας (Α όψη), περιοχή Melliche στο Vaste.

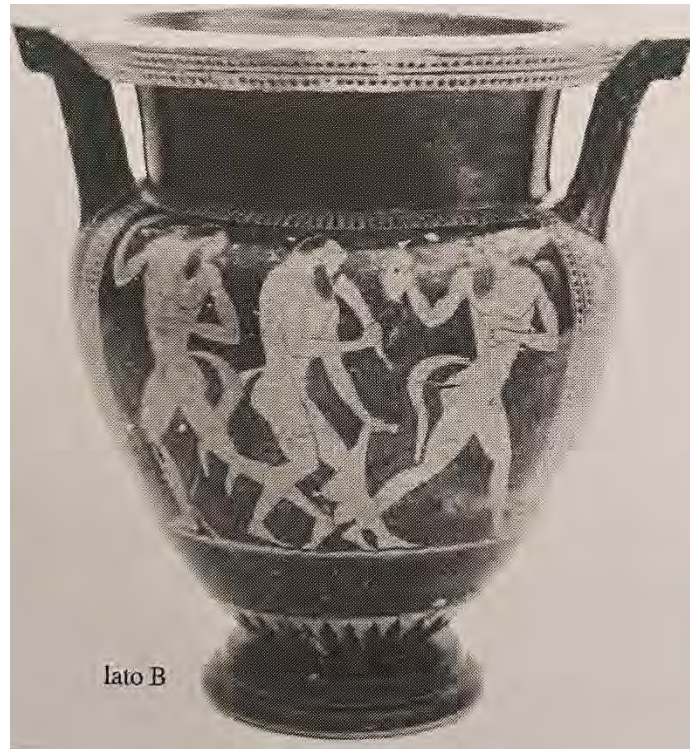
(Από Mannino 2006, 183).

Εικόνα 132: Κιονωτός κρατήρας (Β όψη), περιοχή Melliche στο Vaste.
(Από Mannino 2006, 183).

Εικόνα 133: Κιονωτός κρατήρας (Α όψη) και κτερίσματα, περιοχή Melliche στο
ripostiglio 567.
(Από Mannino 2006, 197).

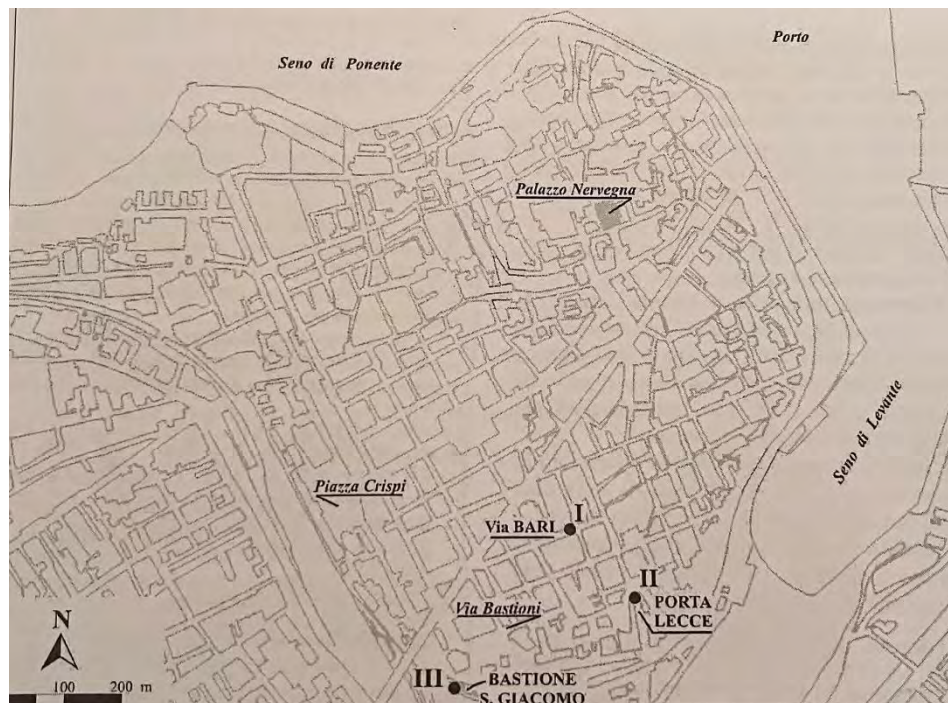
Εικόνα 134: Κιονωτός κρατήρας (B όψη), περιοχή Melliche
στο ripostiglio 567.
(Από Mannino 2006, 197).

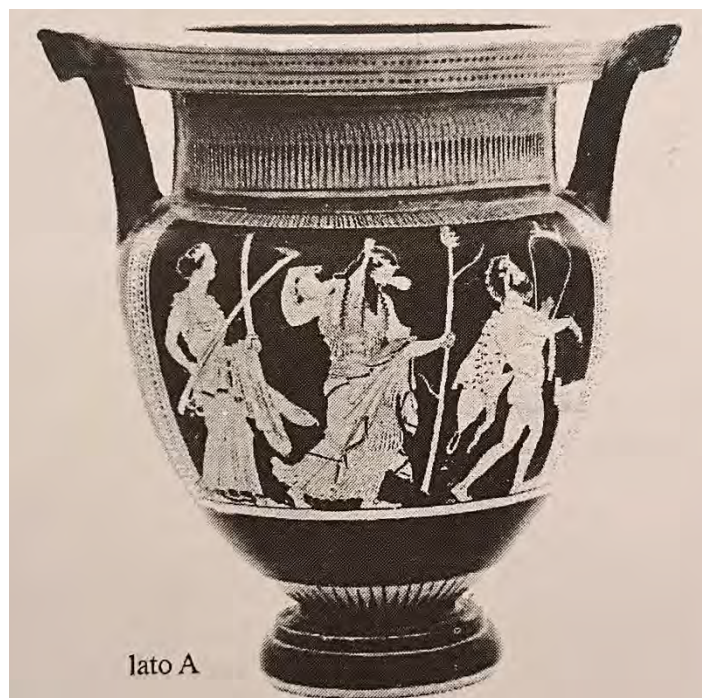
Εικόνα 135: Κωδωνόσχημος κρατήρας (Α όψη), περιοχή Melliche (T. 569).
(Από Mannino 2006, 198).

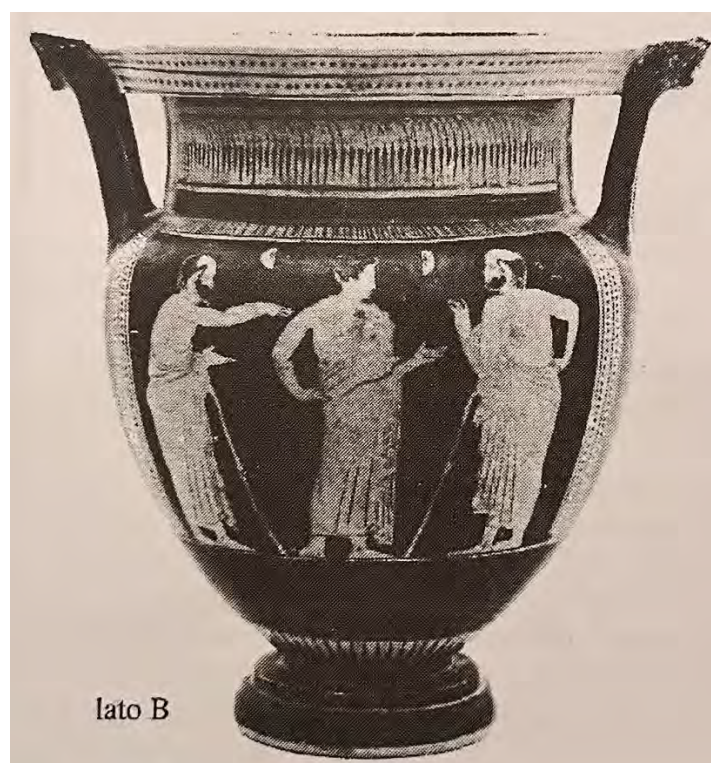
Εικόνα 136: Κωδωνόσχημος κρατήρας (Β όψη), περιοχή Melliche (Τ. 569).
(Από Mannino 2006, 199).

Εικόνα 137: Σχεδιαστική αποτύπωση των ταφικών χώρων στο Brindisi .
(Από Mannino 2006, 35).

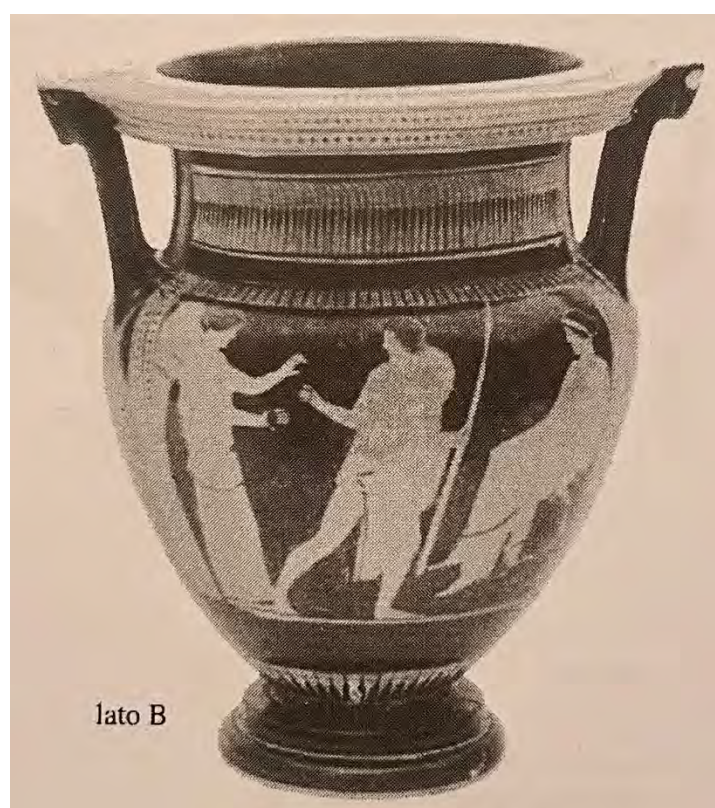
Εικόνα 138: Κιονωτός κρατήρας (Α όψη), via Bari με via Gallipoli
στο Brindisi.
(Από Mannino 2006, 37).

Εικόνα 139: Κιονωτός κρατήρας (Β όψη), via Bari με via Gallipoli
στο Brindisi.
(Από Mannino 2006, 37).

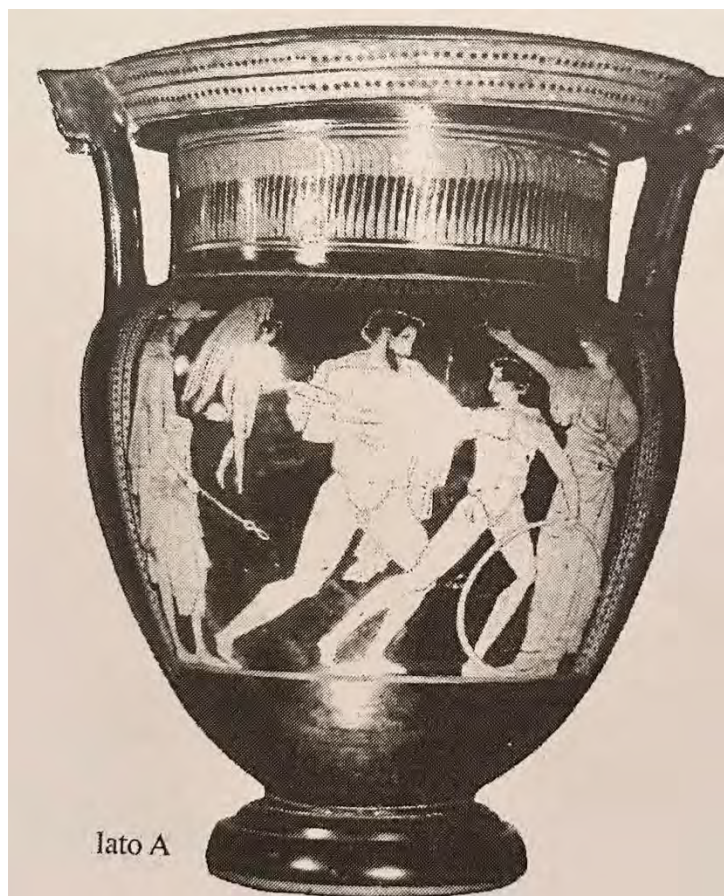
Εικόνα 140: Κιονωτός κρατήρας (Α όψη), συλλογές Cívica και De Leo.
(Από Mannino 2006, 43).

Εικόνα 141: Κιονωτός κρατήρας (Β όψη), συλλογές Cívica και De Leo.
(Από Mannino 2006, 43).

Εικόνα 142: Σχεδιαστική αποτύπωση των ταφικών χώρων στην Egnazia.
(Από Mannino 2006, 55).

Εικόνα 143: Κιονωτός κρατήρας (Α όψη), απροσδιόριστη περιοχή
στην Egnazia.
(Από Mannino 2006, 64).

Εικόνα 144: Κιονωτός κρατήρας (Β όψη), απροσδιόριστη περιοχή στην Egnazia.

(Από Mannino 2006, 64).

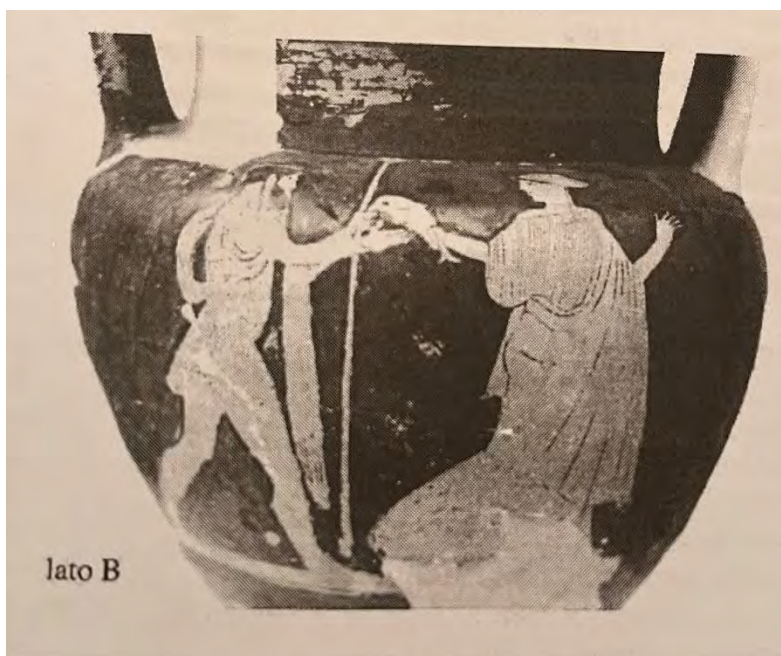

Εικόνα 145: Σχεδιαστική αποτύπωση των ταφικών χώρων, Mesagne.

(Από Mannino 2006, 83).

Εικόνα 146: Κιονωτός κρατήρας (Α όψη), Α. νεκρόπολη-
via Oliviero Maja στην περιοχή Mesagne (Τ.17).
(Από Mannino 2006, 89).

Εικόνα 147: Κιονωτός κρατήρας (Β όψη), Α. νεκρόπολη -
via Oliviero Maja στην περιοχή Mesagne (Τ. 17) .
(Από Mannino 2006, 89).

Εικόνα 148: Κιονωτός κρατήρας (Α όψη), contrada Amendoleto
της Β. νεκρόπολης στην περιοχή Mesagne.
(Από Mannino 2006, 84).

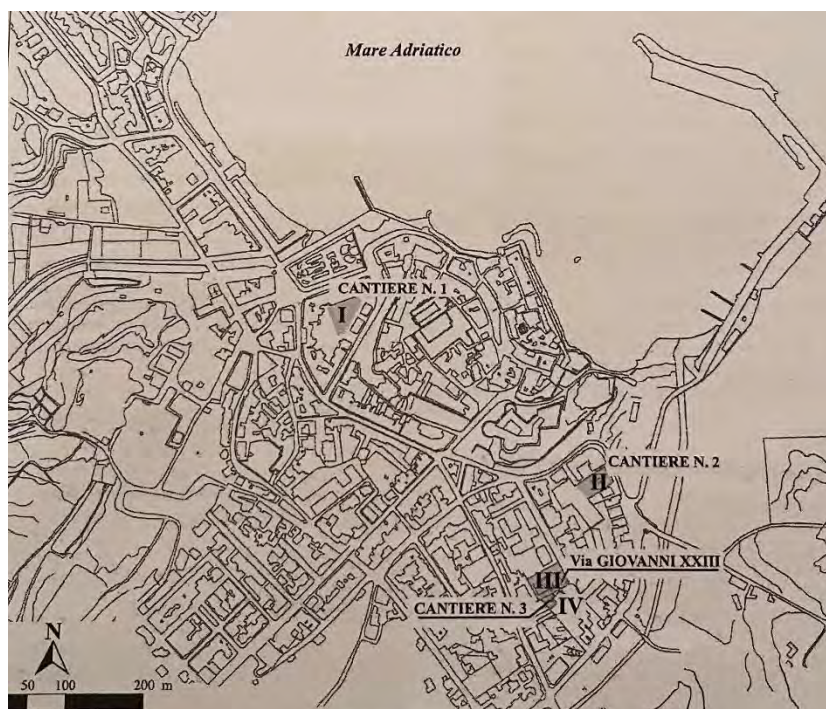
Εικόνα 149: Κιονωτός κρατήρας (Β όψη), contrada Amendoleto
της Β. νεκρόπολης στην περιοχή Mesagne.
(Από Mannino 2006, 84).

Εικόνα 150: Κιονωτός κρατήρας (Α όψη), contrada Amendoleto
της Β. νεκρόπολης στην περιοχή Mesagne.
(Από Mannino 2006, 85).

Εικόνα 151: Κιονωτός κρατήρας (Β όψη), contrada Amendoleto
της Β. νεκρόπολης στην περιοχή Mesagne.
(Από Mannino 2006, 85).

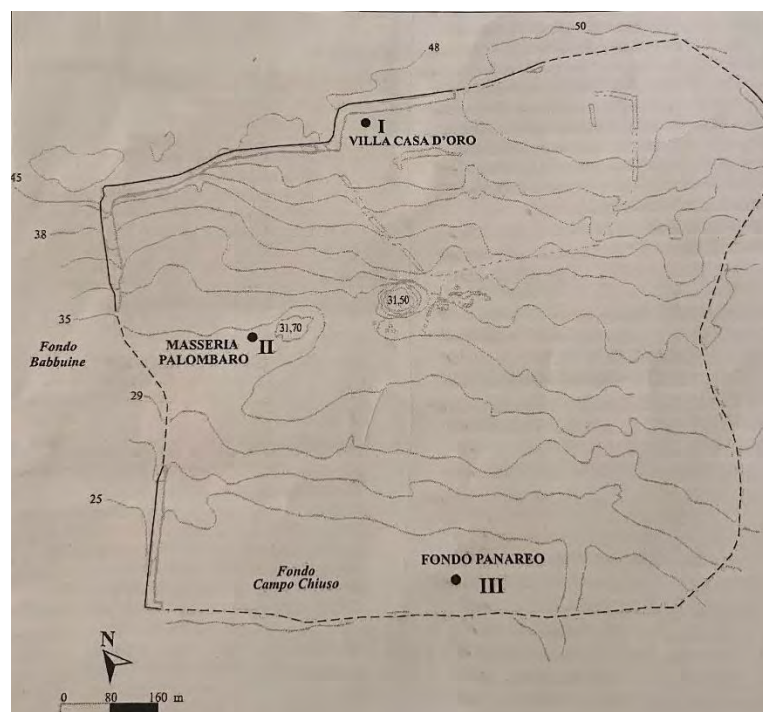
Εικόνα 152: Σχεδιαστική αποτύπωση των ταφικών χώρων στο Otranto.
(Από Mannino 2006, 129).

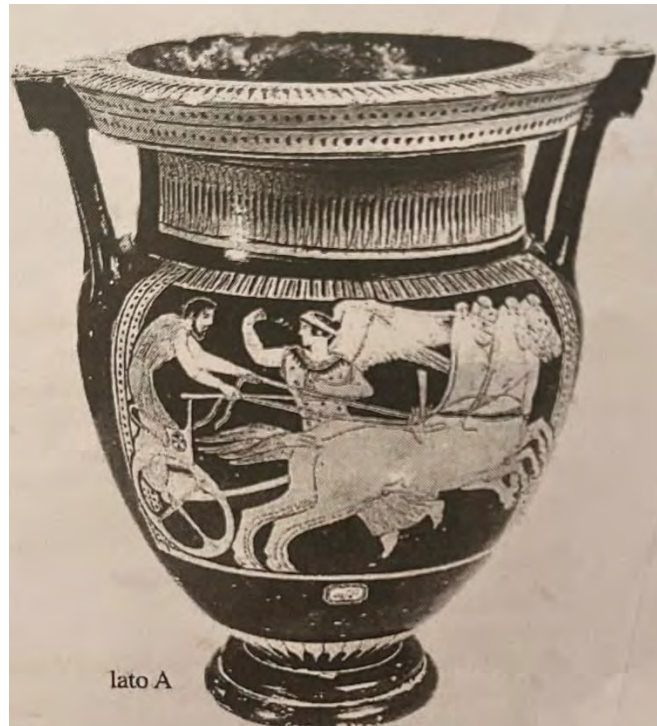
Εικόνα 153: Κιονωτός κρατήρας (Α όψη), via Vittorio Emanuele με
via delle Torri στο Otranto (T. 1).
(Από Mannino 2006, 131).

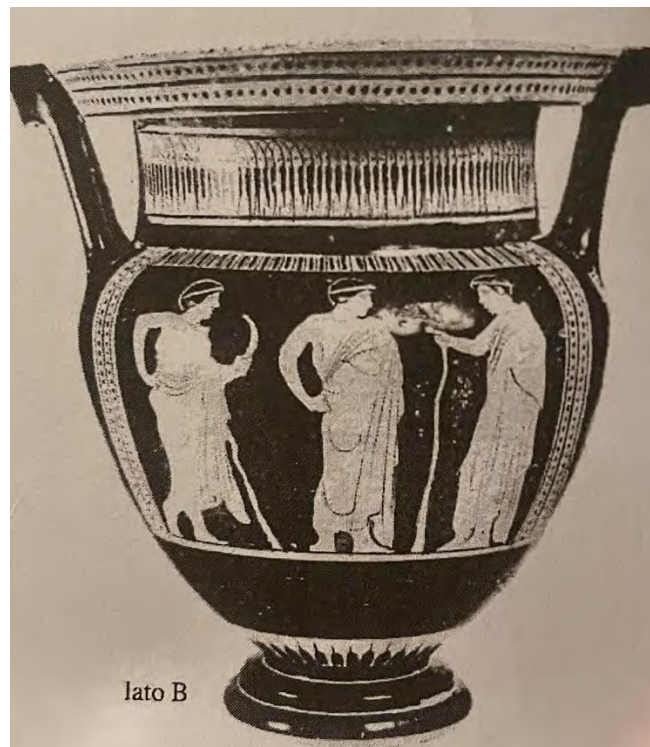
Εικόνα 154: Κιονωτός κρατήρας (Β όψη), via Vittorio Emanuele με
via delle Torri στο Otranto (T. 1).
(Από Mannino 2006, 131).

Εικόνα 155: Σχεδιαστική αποτύπωση των ταφικών χώρων στο Rudiae.
(Από Mannino 2006, 139).

Εικόνα 156: Κιονωτός κρατήρας (Α όψη), chiusa Annunziata,
στο αγρόκτημα Palombaro του Rudiae.
(Από Mannino 2006, 144).

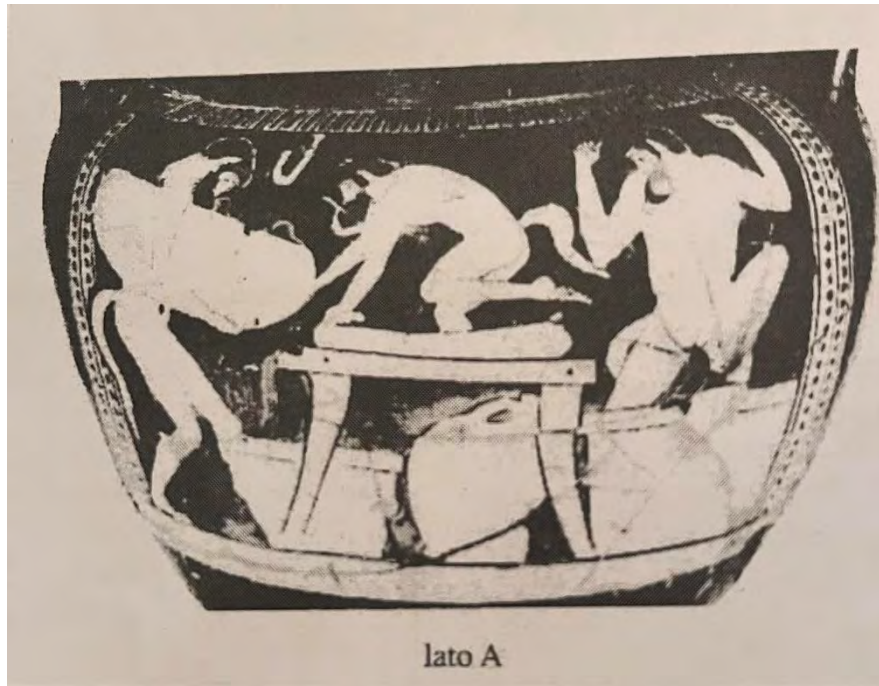
Εικόνα 157: Κιονωτός κρατήρας (Β όψη), chiusa Annunziata,
στο αγρόκτημα Palombaro του Rudiae.
(Από Mannino 2006, 144).

Εικόνα 158: Κιονωτός κρατήρας (Α όψη), fondo Panareo-πίσω από
το νότιο τμήμα των τειχών του Rudiae.
(Από Mannino 2006, 144).

Εικόνα 159: Κιονωτός κρατήρας (Β όψη), fondo Panareo-πίσω από
το νότιο τμήμα των τειχών του Rudiae.
(Από Mannino 2006, 144).

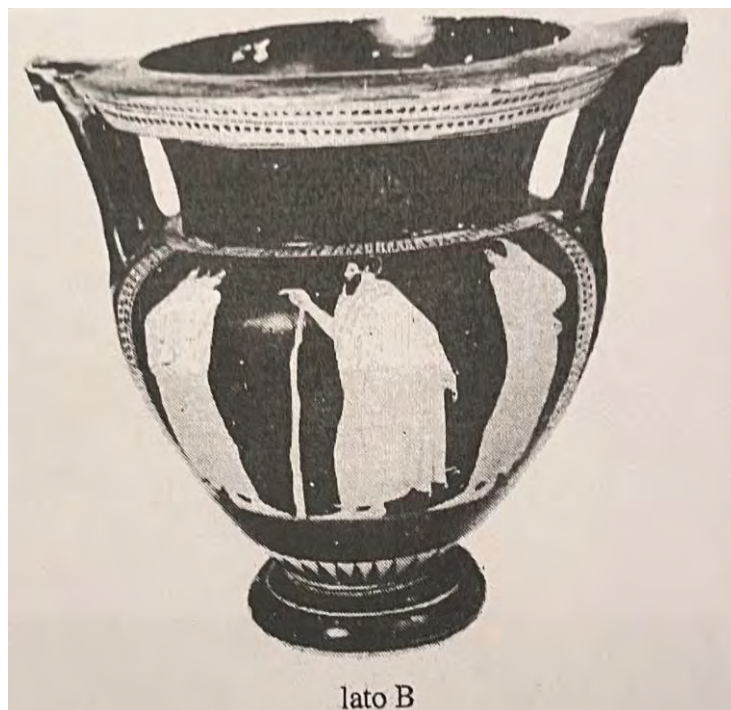
Εικόνα 160: Κιονωτός κρατήρας (Α όψη), Rudiae.
(Από Mannino 2006, 147).

Εικόνα 161: Κιονωτός κρατήρας (Β όψη), Rudiae.
(Από Mannino 2006, 147).

Εικόνα 162: Κιονωτός κρατήρας (Α όψη), Rudiae
(ίδιο ταφικό πλαίσιο με τον προηγούμενο κρατήρα).
(Από Mannino 2006, 148).

Εικόνα 163: Κιονωτός κρατήρας (Β όψη), Rudiae
(ίδιο ταφικό πλαίσιο με τον προηγούμενο κρατήρα).
(Από Mannino 2006, 148).

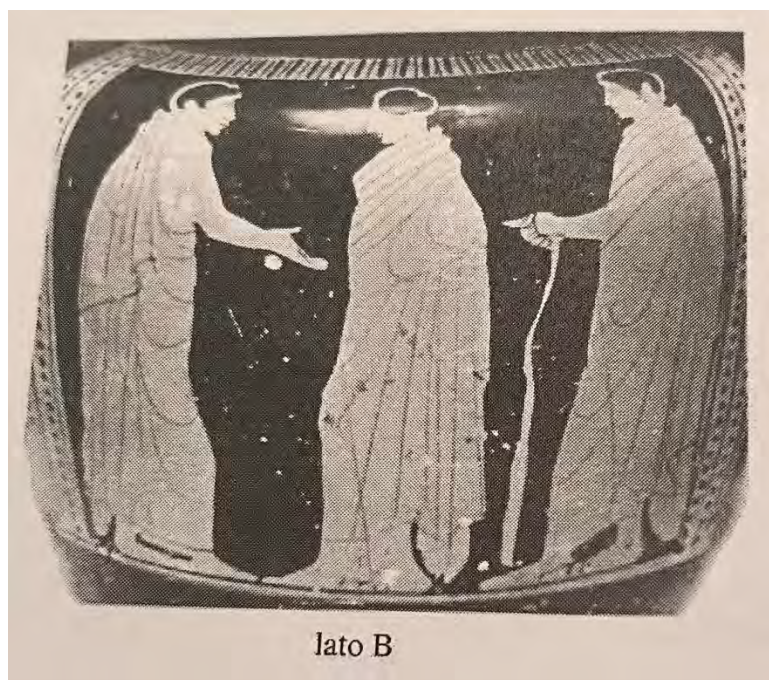
Εικόνα 164: Κιονωτός κρατήρας (Α όψη), Rudiae
(ίδιο ταφικό πλαίσιο με τον προηγούμενο κρατήρα).
(Από Mannino 2006, 149).

Εικόνα 165: Κιονωτός κρατήρας (Β όψη), Rudiae
(ίδιο ταφικό πλαίσιο με τον προηγούμενο κρατήρα).
(Από Mannino 2006, 149).

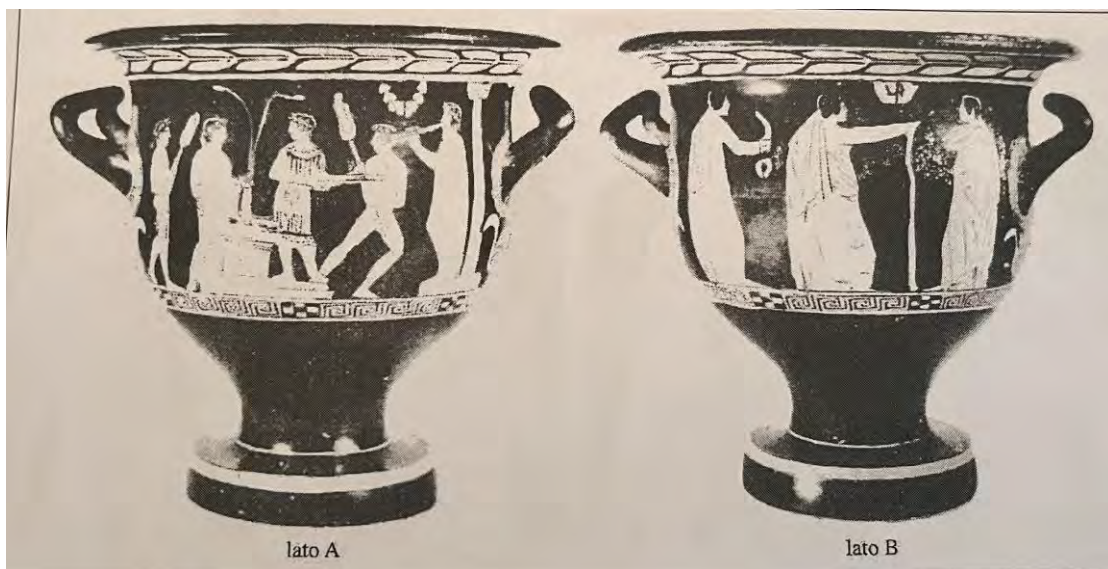
Εικόνα 166: Κιονωτός κρατήρας (Α όψη), Rudiae
(ίδιο ταφικό πλαίσιο με τον προηγούμενο κρατήρα).
(Από Mannino 2006, 150).

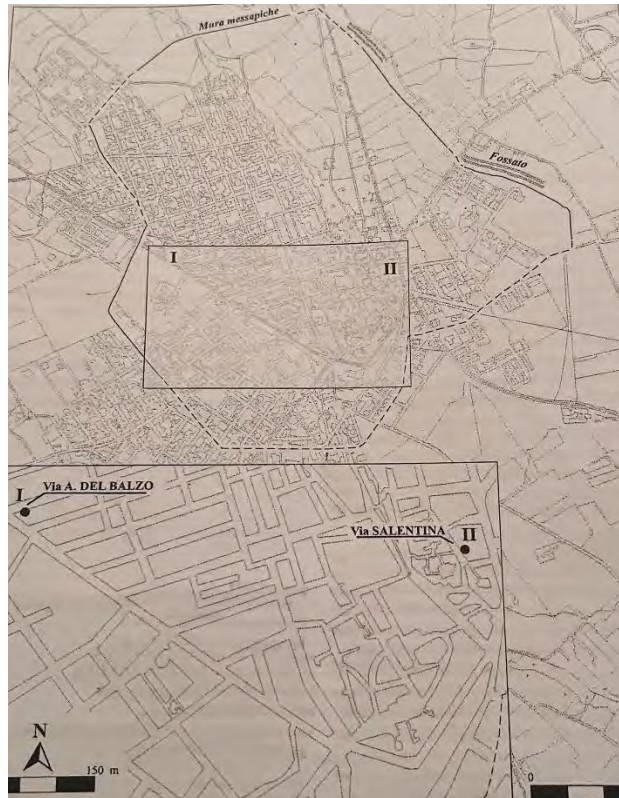
Εικόνα 167: Κιονωτός κρατήρας (Β όψη), Rudiae
(ίδιο ταφικό πλαίσιο με τον προηγούμενο κρατήρα).
(Από Mannino 2006, 150).

Εικόνα 168: Κωδωνόσχημος κρατήρας (Α και Β όψη), Rudiae
 (ίδιο ταφικό πλαίσιο με τον προηγούμενο κρατήρα).
 (Από Mannino 2006, 151).

Εικόνα 169: Κωδωνόσχημος κρατήρας (Α και Β όψη), Rudiae
 (ίδιο ταφικό πλαίσιο με τον προηγούμενο κρατήρα).
 (Από Mannino 2006, 151).

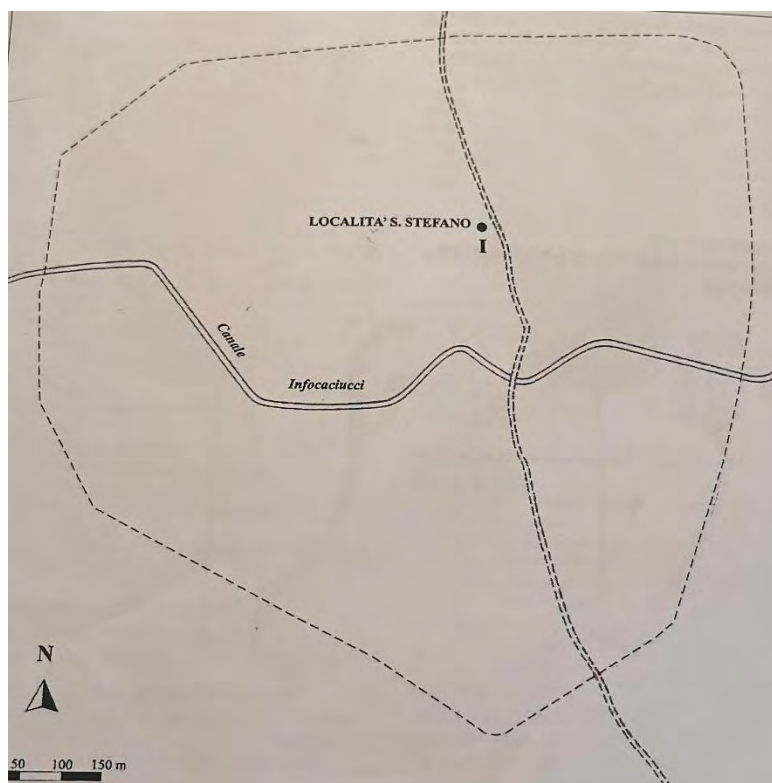
Εικόνα 170: Σχεδιαστική αποτύπωση των ταφικών χώρων στο Ugento.
(Από Mannino 2006, 168).

Εικόνα 171: Κιονωτός κρατήρας (Α όψη), contrada Pero
της via del Balzo στο Ugento.
(Από Mannino 2006, 169).

Εικόνα 172: Κιονωτός κρατήρας (Β όψη), contrada Pero της via del Balzo στο Ugento.
(Από Mannino 2006, 169).

Εικόνα 173: Σχεδιαστική αποτύπωση των ταφικών χώρων στο Valesio.
(Από Mannino 2006, 173).

Εικόνα 174: Κιονωτός κρατήρας (Α και Β όψη), Valesio.
(Από Mannino 2006, 175).

Εικόνα 175: Χάρτης Δαυνίας, Πευκετίας και Μεσσαπίας.
(Από Σκόπη 2021, 145).

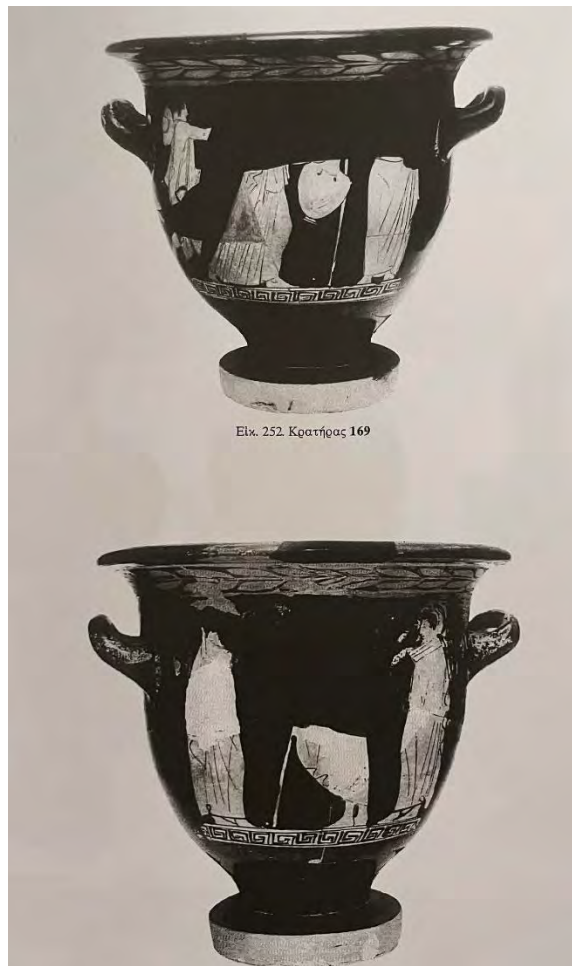
Εικόνα 176: Χάρτης του Τάραντα και της Μεσσαπίας.
(Από Greco 2001, 153).

Εικόνα 177: Παράδειγμα απουλικού ελικωτού κρατήρα
στο Minervino (T. 21).
(Από Corrente 2005, 73).

Εικόνα 180: Θραύσμα δίγλωσσου κιονωτού κρατήρα, Άκανθος.
(Από Παπαδοπούλου 2020, Πίν. 16).

Εικόνα 181: Κωδωνόσχημος κρατήρας (Α και Β όψη), νεκροταφείο
της Σίνδου (Τ. 14).
(Από Λιάμπη 2016, 511).

Εικ. 161. Κρατήρας 102

Εικ. 162. Κρατήρας 102

Εικόνα 182: Κιονωτός κρατήρας (Α και Β όψη),
νεκροταφείο της Σίνδου (Τ. 66).
(Από Λιάμπη 2016, 500).

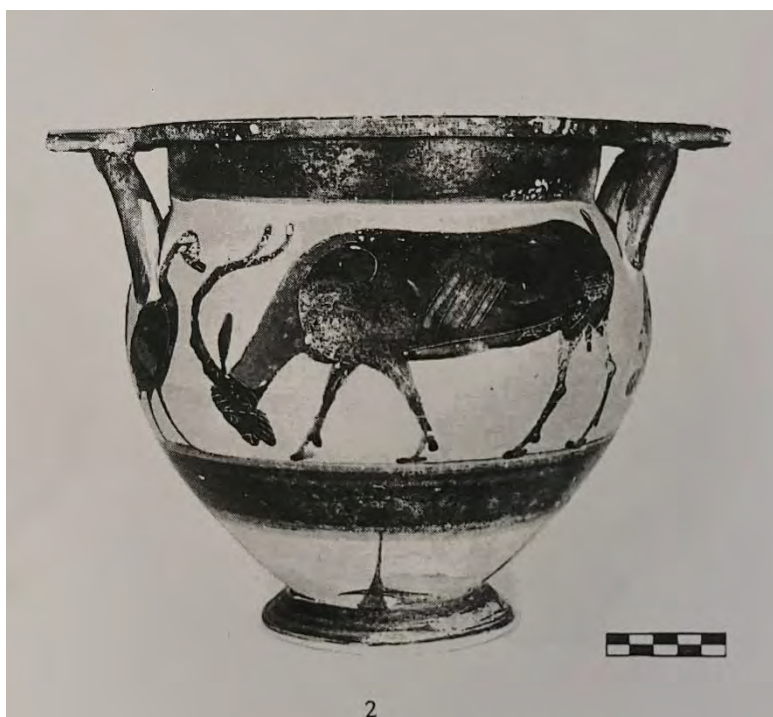
Εικόνα 183: Κιονωτός κρατήρας (Α όψη),
νεκροταφείο της Σίνδου (Τ. 55).
(Από Λιάμπη 2016, 510).

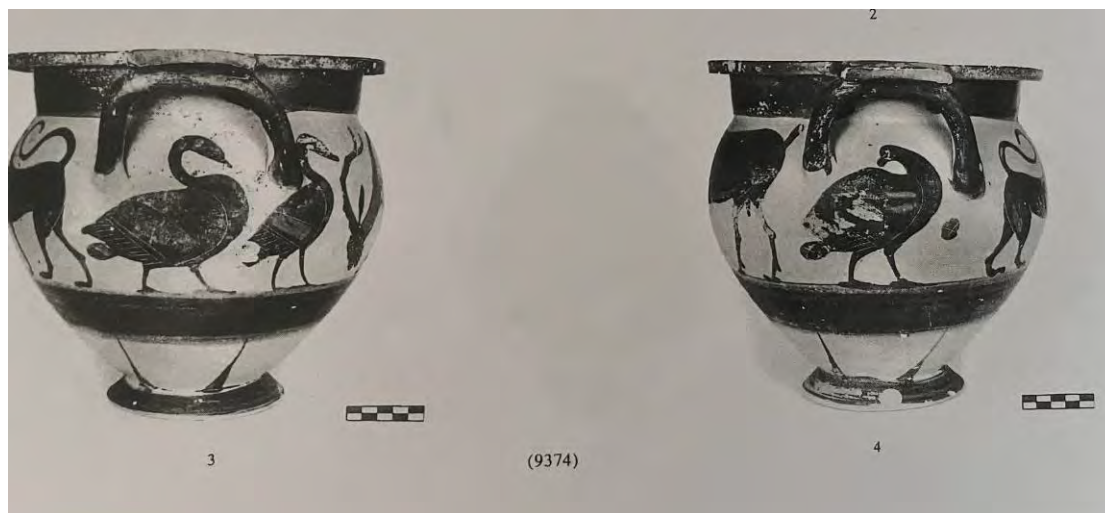
Εικόνα 184: Κιονωτός κρατήρας (Β όψη),
νεκροταφείο της Σίνδου (Τ. 55).
(Από Λιάμπη 2016, 510).

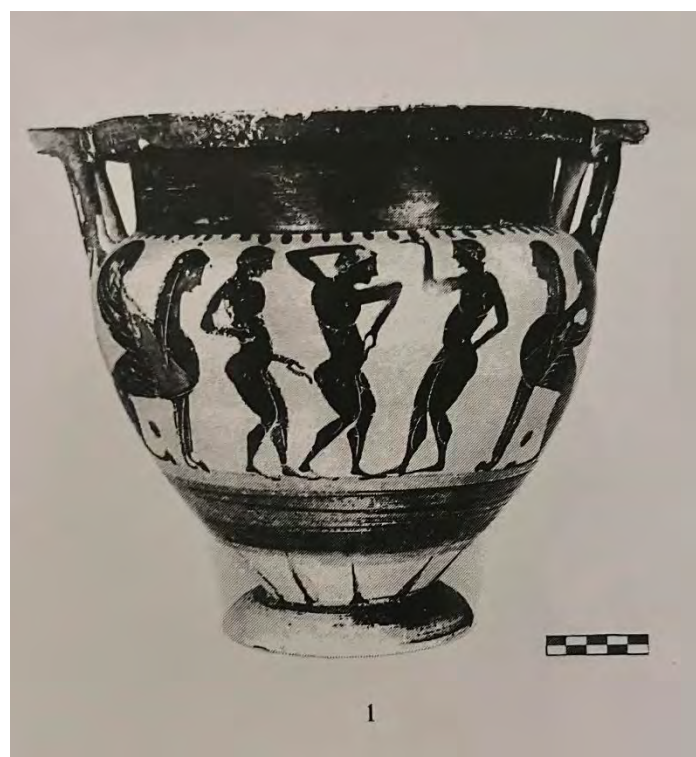
Εικόνα 185: Κιονωτός κρατήρας (Α όψη), νεκροταφείο
Αγίας Παρασκευής (Τ. 127).
(Από Σισμανίδης 1998, Πιν. 22).

Εικόνα 186: Κιονωτός κρατήρας (Β όψη), νεκροταφείο
Αγίας Παρασκευής (Τ. 127).
(Από Σισμανίδης 1998, Πιν. 22).

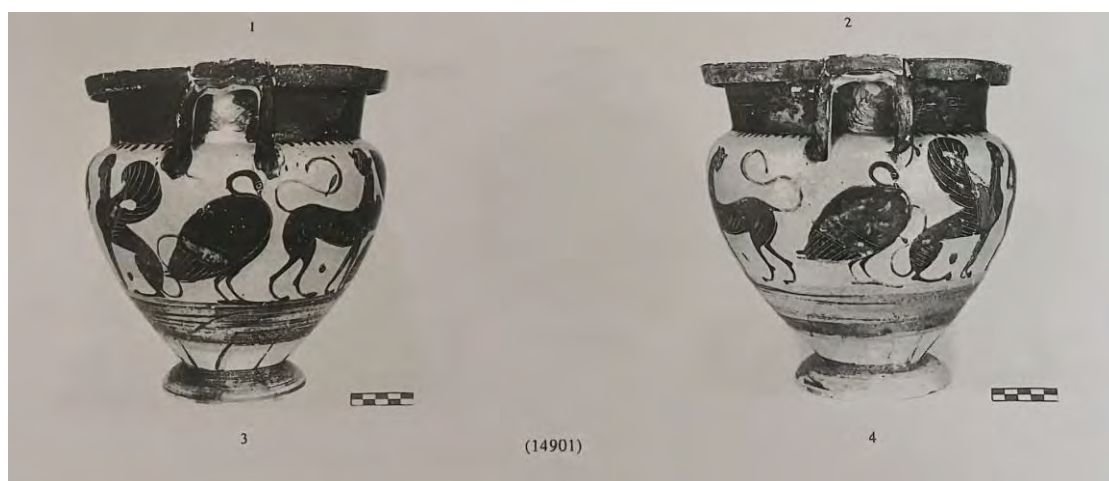
Εικόνα 187: Λεπτομέρειες κιονωτού κρατήρα, νεκροταφείο
Αγίας Παρασκευής (Τ. 127).
(Από Σισμανίδης 1998, Πιν. 22).

Εικόνα 188: Κιονωτός κρατήρας (Α όψη), νεκροταφείο
Αγίας Παρασκευής (Τ. 330).
(Από Σισμανίδης 1998, Πιν. 28).

Εικόνα 189: Κιονωτός κρατήρας (Β όψη), νεκροταφείο
Αγίας Παρασκευής (Τ. 330).
(Από Σισμανίδης 1998, Πιν. 28).

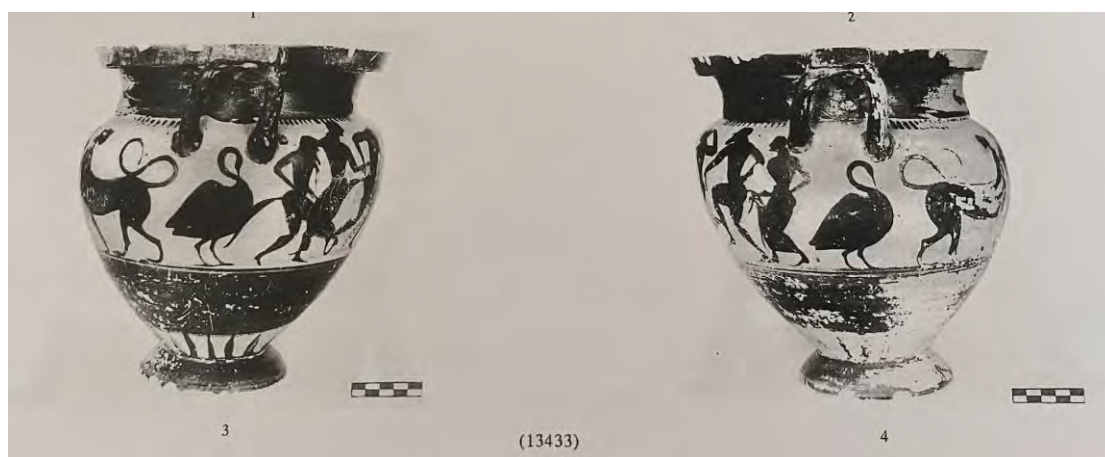
Εικόνα 190: Λεπτομέρειες κιονωτού κρατήρα, νεκροταφείο
Αγίας Παρασκευής (Τ. 330).
(Από Σισμανίδης 1998, Πιν. 28).

Εικόνα 191: Κιονωτός κρατήρας (Α όψη), νεκροταφείο
Αγίας Παρασκευής (Τ. 24).
(Από Σισμανίδης 1998, Πιν. 30).

Εικόνα 192: Κιονωτός κρατήρας (Β όψη), νεκροταφείο
Αγίας Παρασκευής (Τ. 24).
(Από Σισμανίδης 1998, Πιν. 30).

Εικόνα 193: Λεπτομέρειες κιονωτού κρατήρα, νεκροταφείο
Αγίας Παρασκευής (Τ. 24).
(Από Σισμανίδης 1998, Πιν. 30).

Εικόνα 194: Κιονωτός κρατήρας (Α όψη), νεκροταφείο
Αγίας Παρασκευής (Τ. 10).
(Από Σισμανίδης 1998, Πιν. 27).

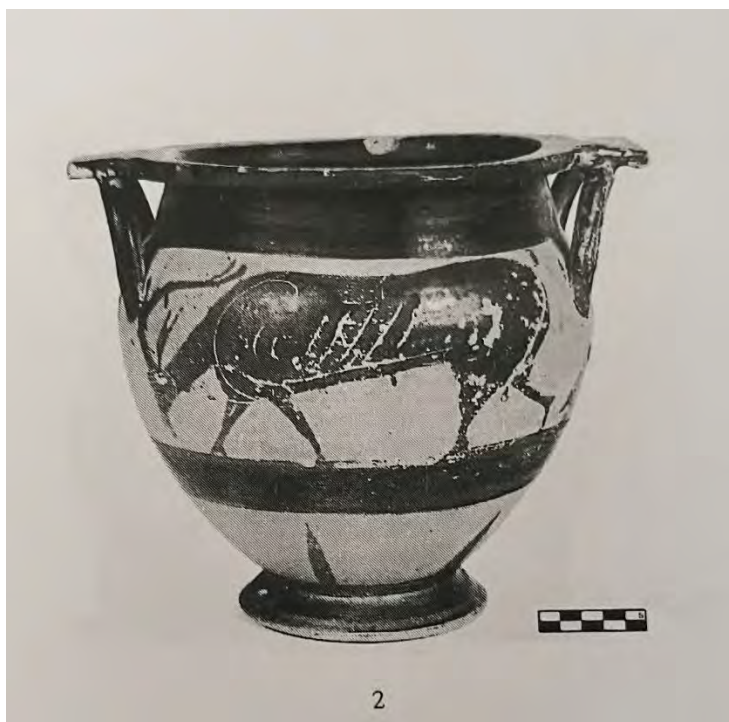
Εικόνα 195: Κιονωτός κρατήρας (Β όψη), νεκροταφείο
Αγίας Παρασκευής (Τ. 10).
(Από Σισμανίδης 1998, Πιν. 27).

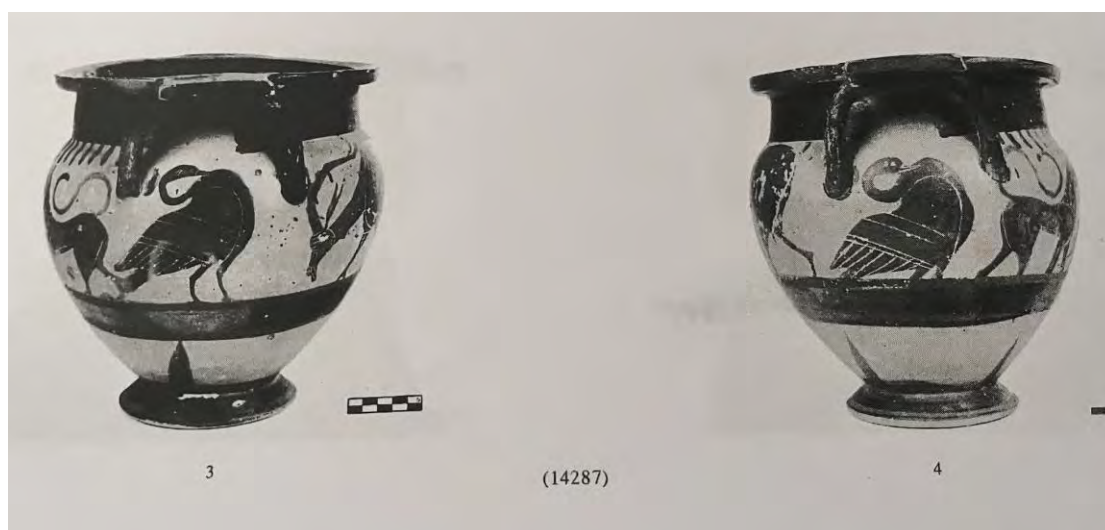
Εικόνα 196: Λεπτομέρειες κιονωτού κρατήρα, νεκροταφείο
Αγίας Παρασκευής(Τ. 10).
(Από Σισμανίδης 1998, Πιν. 27).

Εικόνα 197: Κιονωτός κρατήρας (Α όψη), νεκροταφείο
Αγίας Παρασκευής (Τ. 234).
(Από Σισμανίδης 1998, Πιν. 23).

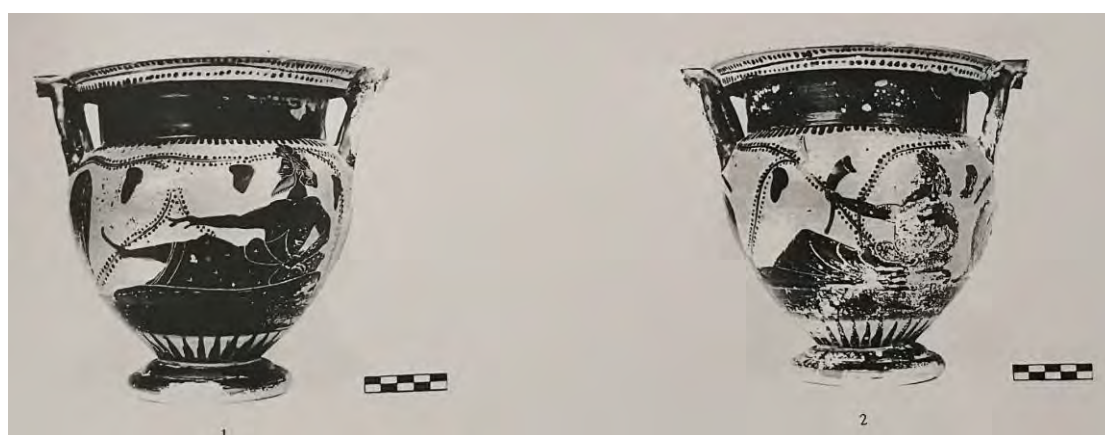
Εικόνα 198: Κιονωτός κρατήρας (Β όψη), νεκροταφείο
Αγίας Παρασκευής (Τ. 234).
(Από Σισμανίδης 1998, Πιν. 23).

Εικόνα 199: Λεπτομέρειες κιονωτού κρατήρα, νεκροταφείο

Αγίας Παρασκευής (Τ. 234).

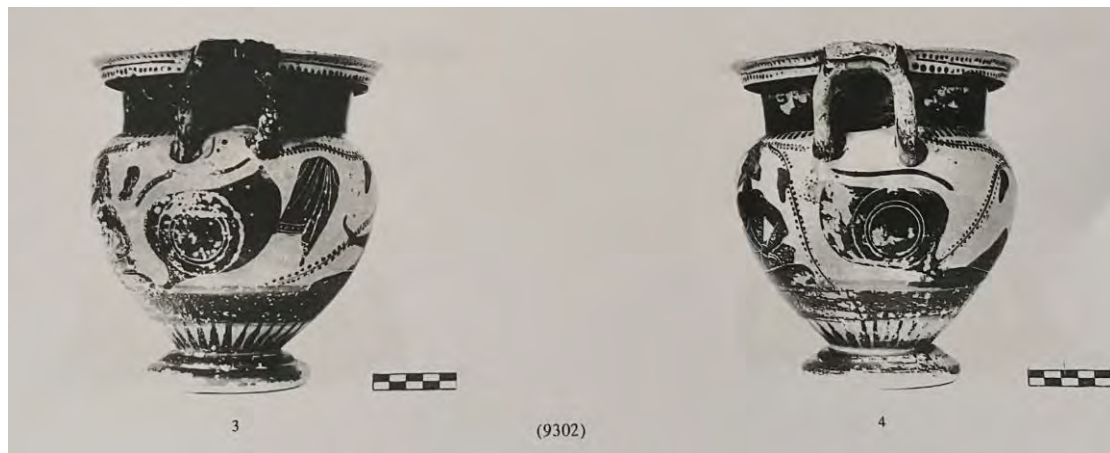
(Από Σισμανίδης 1998, Πιν. 23).

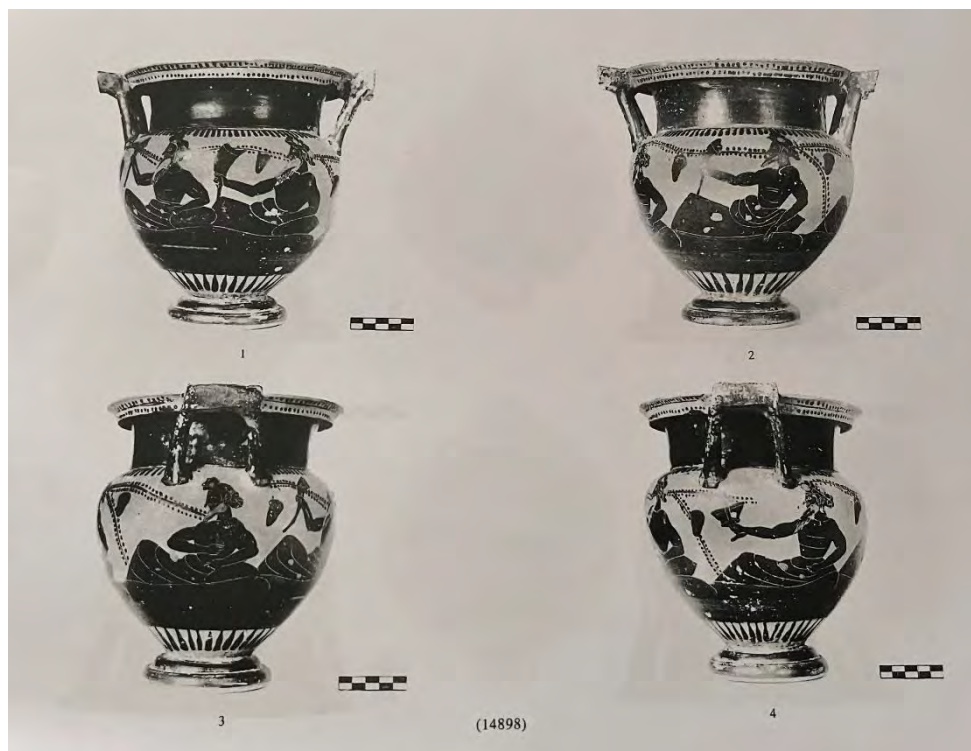
Εικόνα 200: Κιονωτός κρατήρας (Α και Β όψη), νεκροταφείο

Αγίας Παρασκευής (Τ. 33).

(Από Σισμανίδης 1998, Πιν. 36).

Εικόνα 201: Λεπτομέρειες κιονωτού κρατήρα, νεκροταφείο
Αγίας Παρασκευής (Τ. 33).
(Από Σισμανίδης 1998, Πιν. 36).

Εικόνα 202: Κιονωτός κρατήρας (Α και Β όψη), νεκροταφείο
Αγίας Παρασκευής (Τ. 298).
(Από Σισμανίδης 1998, Πιν. 37).

Εικόνα 203: Κιονωτός κρατήρας (Α όψη), νεκροταφείο
Αγίας Παρασκευής (Τ. 181).
(Από Σισμανίδης 1998, Πιν. 33).

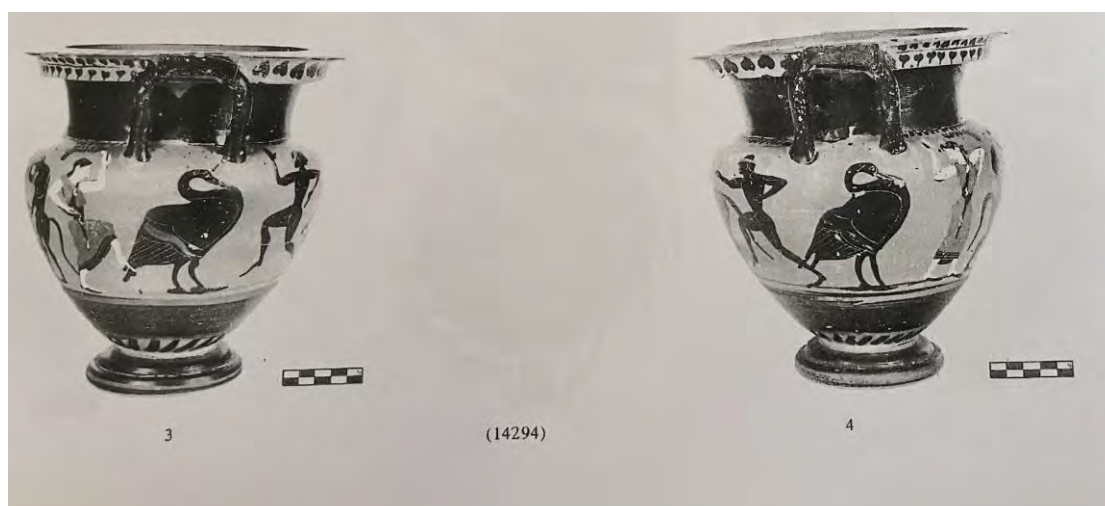
Εικόνα 204: Κιονωτός κρατήρας (Β όψη), νεκροταφείο
Αγίας Παρασκευής (Τ. 181).
(Από Σισμανίδης 1998, Πιν. 33).

Εικόνα 205: Κιονωτός κρατήρας (Α όψη), νεκροταφείο
Αγίας Παρασκευής (Τ. 290).
(Από Σισμανίδης 1998, Πιν. 31).

Εικόνα 206: Κιονωτός κρατήρας (Β όψη), νεκροταφείο
Αγίας Παρασκευής (Τ. 290).
(Από Σισμανίδης 1998, Πιν. 31).

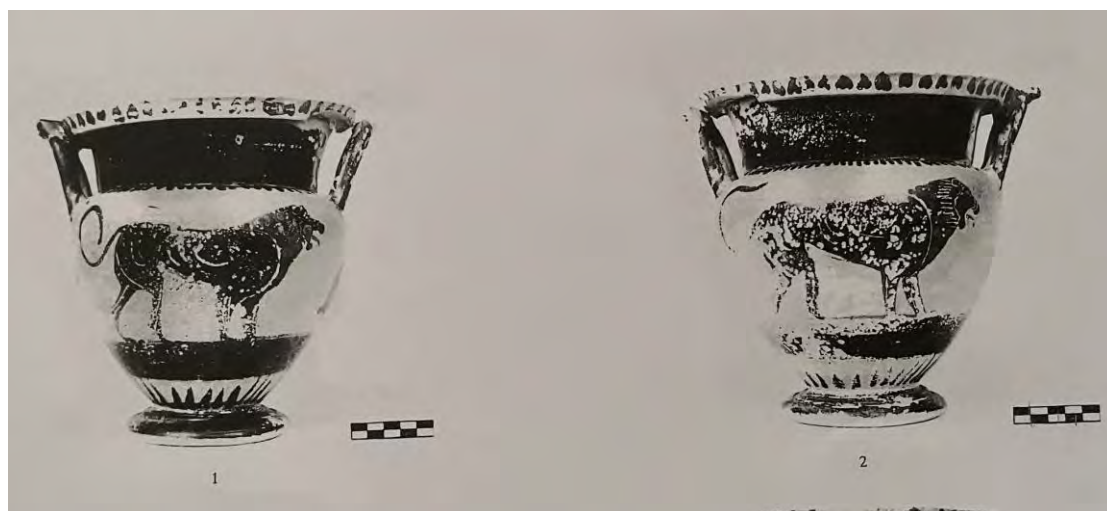
Εικόνα 207: Λεπτομέρειες κιονωτού κρατήρα, νεκροταφείο
Αγίας Παρασκευής (Τ. 290).
(Από Σισμανίδης 1998, Πιν. 31).

Εικόνα 208: Κιονωτός κρατήρας (Α όψη), νεκροταφείο
Αγίας Παρασκευής (Τ. 175).
(Από Σισμανίδης 1998, Πιν. 34).

Εικόνα 209: Κιονωτός κρατήρας (Β όψη), νεκροταφείο
Αγίας Παρασκευής (Τ. 175).
(Από Σισμανίδης 1998, Πιν. 34).

Εικόνα 210: Κιονωτός κρατήρας (Α και Β όψη), νεκροταφείο
Αγίας Παρασκευής (Τ. 178).
(Από Σισμανίδης 1998, Πιν. 35).

Εικόνα 211: Κιονωτός κρατήρας (Α όψη), νεκροταφείο
Αγίας Παρασκευής (Τ. 27).
(Από Σισμανίδης 1998, Πιν. 41).

Εικόνα 212: Κιονωτός κρατήρας (Β όψη), νεκροταφείο
Αγίας Παρασκευής (Τ. 27).
(Από Σισμανίδης 1998, Πιν. 41).

Εικόνα 213: Κιονωτός κρατήρας (Α όψη), νεκροταφείο
Αγίας Παρασκευής (Τ. 349).
(Από Σισμανίδης 1998, Πιν. 42).

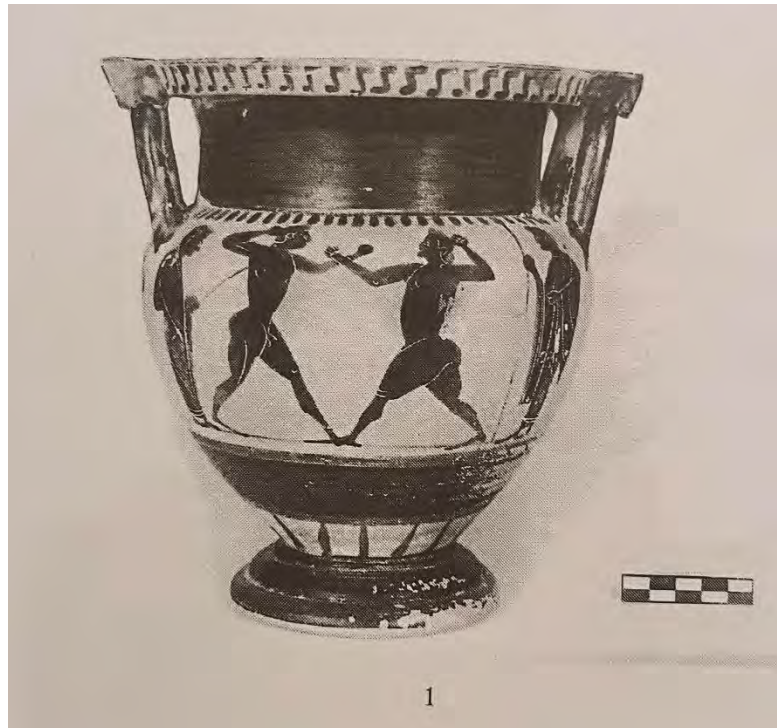
Εικόνα 214: Κιονωτός κρατήρας (Β όψη), νεκροταφείο
Αγίας Παρασκευής (Τ. 349).
(Από Σισμανίδης 1998, Πιν. 42).

Εικόνα 215: Κιονωτός κρατήρας (Α όψη), νεκροταφείο
Αγίας Παρασκευής (Τ. 168).
(Από Σισμανίδης 1998, Πιν. 38).

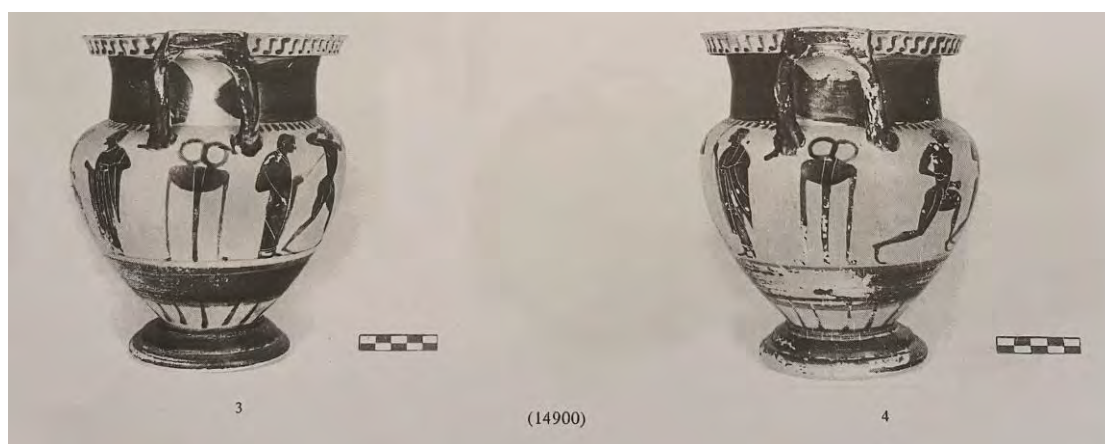
Εικόνα 216: Κιονωτός κρατήρας (Β όψη), νεκροταφείο
Αγίας Παρασκευής (Τ. 168).
(Από Σισμανίδης 1998, Πιν. 38).

Εικόνα 217: Κιονωτός κρατήρας (Α όψη), νεκροταφείο
Αγίας Παρασκευής (Τ. 362).
(Από Σισμανίδης 1998, Πιν. 43).

Εικόνα 218: Κιονωτός κρατήρας (Β όψη), νεκροταφείο
Αγίας Παρασκευής (Τ. 362).
(Από Σισμανίδης 1998, Πιν. 43).

Εικόνα 219: Λεπτομέρειες κιονωτού κρατήρα, νεκροταφείο

Αγίας Παρασκευής (Τ. 362).

(Από Σισμανίδης 1998, Πιν. 43).

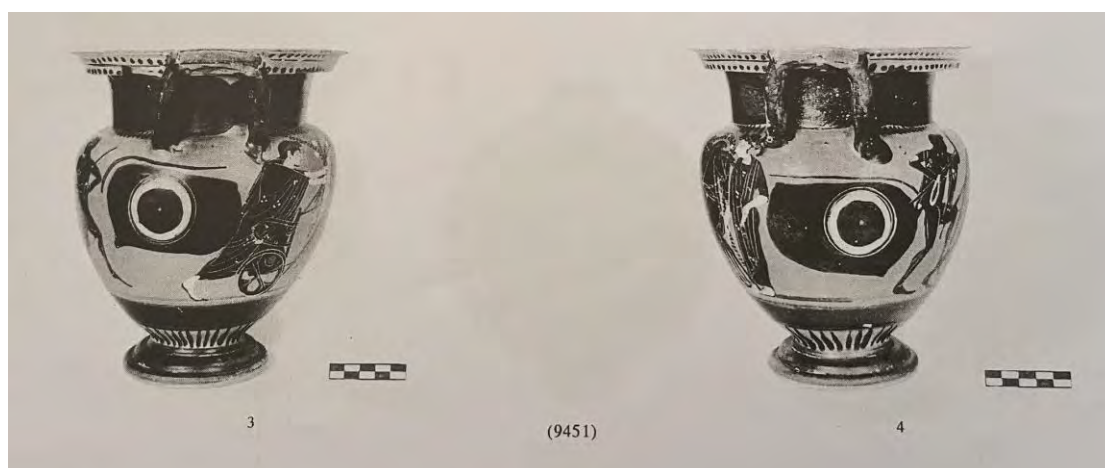
Εικόνα 220: Κιονωτός κρατήρας (Α όψη), νεκροταφείο

Αγίας Παρασκευής (Τ. 79).

(Από Σισμανίδης 1998, Πιν. 40).

Εικόνα 221: Κιονωτός κρατήρας (Β όψη), νεκροταφείο
Αγίας Παρασκευής (Τ. 79).
(Από Σισμανίδης 1998, Πιν. 40).

Εικόνα 222: Λεπτομέρειες κιονωτού κρατήρα, νεκροταφείο
Αγίας Παρασκευής (Τ. 79).
(Από Σισμανίδης 1998, Πιν. 40).

Εικόνα 223: Κιονωτός κρατήρας (Α όψη), νεκροταφείο
Αγίας Παρασκευής (Τ. 195).
(Από Σισμανίδης 1998, Πιν. 65).

Εικόνα 224: Κιονωτός κρατήρας (Β όψη), νεκροταφείο
Αγίας Παρασκευής (Τ. 195).
(Από Σισμανίδης 1998, Πιν. 65).

Εικόνα 225: Κιονωτός κρατήρας (Α όψη), νεκροταφείο στη Θέρμη.
(Από Παπαδοπούλου 2020, Πιν. 5).

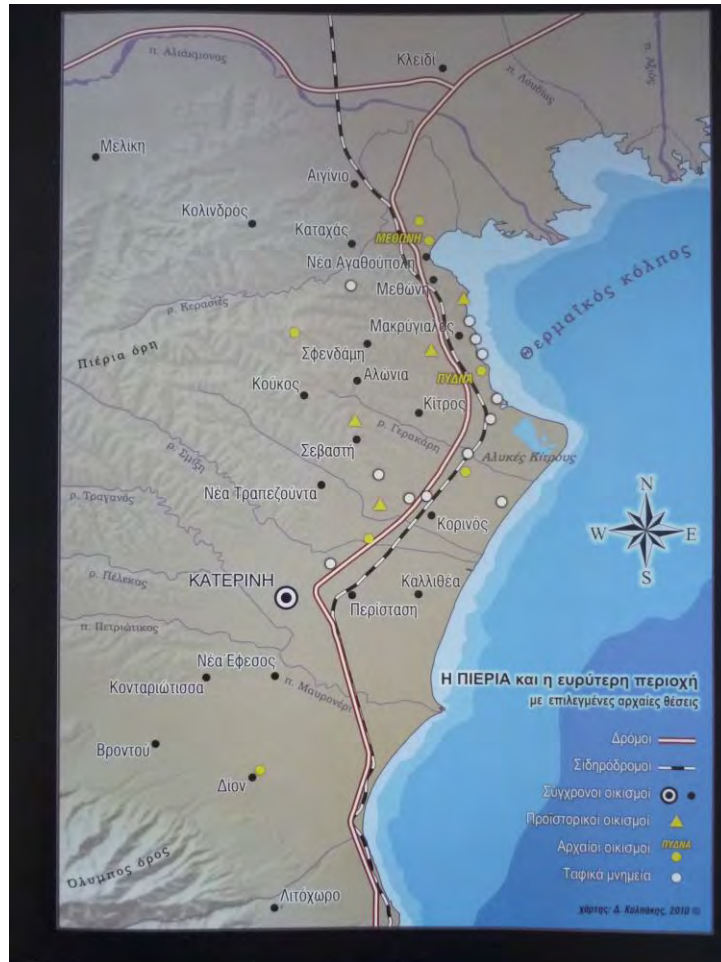
Εικόνα 226: Κιονωτός κρατήρας (Β όψη), νεκροταφείο στη Θέρμη.
(Από Παπαδοπούλου 2020, Πιν. 5).

Εικόνα 227: Κιονωτός κρατήρας (Α και Β όψη), νεκροταφείο Καραμπουρνάκι.
(Από Kefalidou 2016, 112).

Εικόνα 228: Κιονωτός κρατήρας (Α όψη), Δ. νεκροταφείο
στο Αρχοντικό (Τ. 651).
(Από Μανακίδου 2021, 462).

Εικόνα 229: Χάρτης Πιερίας.

(Από Μπέσιος 2010, αρχείο P1090323).

Εικόνα 230: Κιονωτός κρατήρας με ενιαία παράσταση, Β. νεκροταφείου Πύδνας στο αγροτεμάχιο 947 του Μακρυγιάλου (Τ. 91).

(Από Μπέσιος 2010, 142).

Εικόνα 231: Κιονωτός κρατήρας με ενιαία παράσταση, Β. νεκροταφείου Πύδνας στο αγροτεμάχιο 947 του Μακρυγιάλου (Τ. 91).

(Από Μπέσιος 2010, 143).

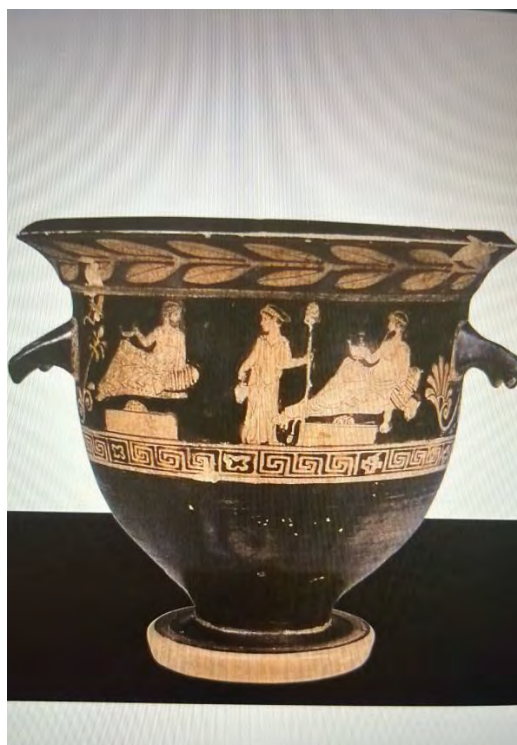
Εικόνα 232: Λακκοειδής τάφος (Τ. 91)

Β. νεκροταφείου Πύδνας .

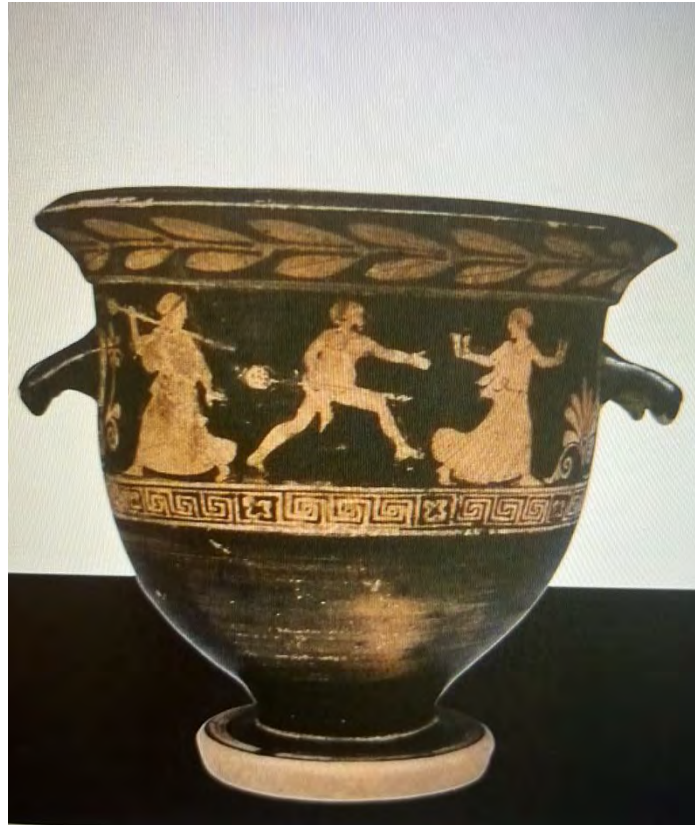
(Από Μπέσιος 2010, 142).

Εικόνα 233: Κιονωτός κρατήρας με ενιαία παράσταση, Β. νεκροταφείου Πύδνας
στο αγροτεμάχιο 947 του Μακρυγιάλου (Τ. 94).
(Από Μπέσιος 2010, 147).

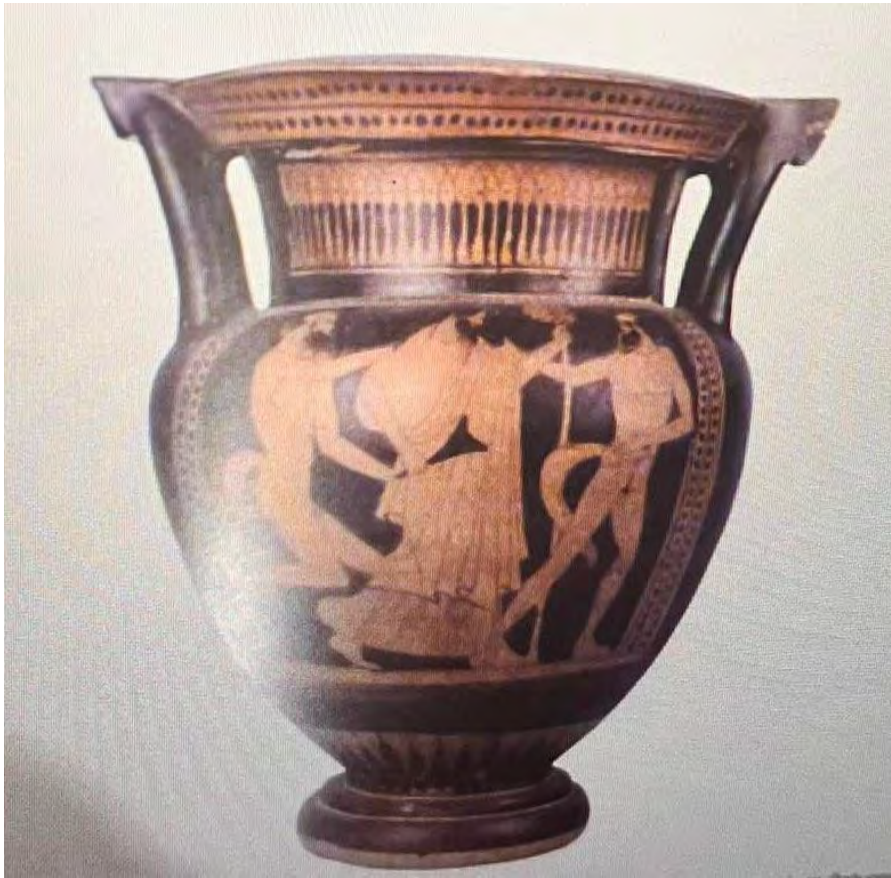
Εικόνα 234: Κωδωνόσχημος κρατήρας (Α όψη), Β. νεκροταφείου
Πύδνας στο αγροτεμάχιο 947 του Μακρυγιάλου (Τ. 47).
(Από Μπέσιος 2010, 150).

Εικόνα 235: Κωδωνόσχημος κρατήρας (Β όψη), Β. νεκροταφείου
Πύδνας στο αγροτεμάχιο 947 του Μακρυγιάλου (Τ. 47).
(Από Μπέσιος 2010, 151).

Εικόνα 236: Λακκοειδής τάφος (Τ. 401), Κίτρος «Λουλούδια».
(Από Μπέσιος 2010, 265).

Εικόνα 237: Κιονωτός κρατήρας (Α όψη), Κίτρος «Λουλούδια» (Τ. 401).
(Από Μπέσιος 2010, 265).

Βιβλιογραφικός κατάλογος

Θερμού, Μ. (Δεκέμβριος 2010). Η αρχαία Βούλα στο φως. *Το Βήμα*. Διαθέσιμο σε: www.archaiologia.gr (Ανακτήθηκε 14 Ιουνίου, 2023).

Κακαβογιάννη, Ό. & Πετρόχειλος, Ν. (2020). *Από τα αρχαία νεκροταφεία της Αναβύσσου*. Αθήνα: Πανεπιστήμιο Αθηνών.

Μανακίδου, Ε. (2021). Κιονωτοί κρατήρες στο βόρειο Αιγαίο, Εισαγωγές και τοπική παραγωγή στην αρχαϊκή εποχή. Σε *Έξοχος άλλων Τιμητικός τόμος για την καθηγήτρια Εύα Σημαντώνη Μπουρνιά*. Επιμέλεια από Λαμπρινουδάκης, Β., Μενδώνη, Λ., Σφυρόερα, Α., Πανάγου, Τ., Κουτσουμπού, Μ. & Χαραλαμπίδου, Ξ. Αθήνα: Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού, 455-470.

Μουρτιάδου, Μ. (2004). *Οικιστική αρχιτεκτονική στη Μεγάλη Ελλάδα και Σικελία (8ος-6ος π.Χ. αι.)*. Διπλωματική εργασία. Βόλος: Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας.

Μπέσιος, Μ. (2010). *Πιερίδων Στέφανος: Πύδνα, Μεθώνη και οι αρχαιότητες της βόρειας Πιερίας*. Κατερίνη: Εταιρεία Ανθρώπων και Φύσεως Έργα.

Παλαιοθόδωρος, Δ. (2022). Η αττική κεραμική στον Μεσογειακό χώρο, 600-300 π.Χ.. Σε *AtticPot : Αττική γραπτή κεραμική στην αρχαία Θράκη (6ος – 4ος αι. π.Χ.)*. Νέες προσεγγίσεις και ψηφιακά εργαλεία. Επιμέλεια από Τσιαφάκη, Δ., Αβραμίδου, Α., Μιχαηλίδου, Ν., Μούρθος, Γ. & Καρτά, Μ. Ξάνθη: TWO K Project ΕΠΕ, 346-384.

Παπαδοπούλου, Ε. (2020). *Αττικά μελανόμορφα αγγεία και η εικονογραφία τους στη Μακεδονία*. Διπλωματική εργασία. Θεσσαλονίκη: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.

Παπακώστας, Θ. (2013). *Τοπική κεραμική από το αρχαϊκό νεκροταφείο της Αγίας Παρασκευής Θεσσαλονίκης*. Πρακτικά συνεδρίου από 21ο Κεραμικά εργαστήρια στο Βορειοανατολικό Αιγαίο (8ος-αρχές 5ου αιώνα π.Χ.) που διεξήχθη σε Θεσσαλονίκη. Φορέας διεξαγωγής ΑΜΘ. Θεσσαλονίκη: ΑΜΘ, 167-172.

Σαριπανίδη, Β. (2016). Πήλινα αγγεία. Σε *Σίνδος II Το νεκροταφείο ανασκαφικές έρευνες 1980-1982. Πήλινα, γυάλινα και φαγεντιανά αγγεία, πήλινοι λύχνοι, μεταλλικά αγγεία, πήλινα ειδώλια και πλαστικά αγγεία, νομίσματα*. Επιμέλεια από Δεσποίνη, Α. Αθήνα: Εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας, 31-240.

Σισμανίδης, Κ. (1998). *CVA Thessaloniki, Archaeological Museum*. Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών.

- Σκαρλατίδου, Ε., Γεωργιάδης, Φ., Παντή, Α. & Χατζηνικολάου, Κ. (2012). *Επείσακτη και εγχώρια αρχαϊκή κεραμική από το αρχαίο νεκροταφείο στη Θέρμη (Σέδες) Θεσσαλονίκης*. Πρακτικά συνεδρίου από 11ο Η κεραμική της αρχαϊκής στο βόρειο Αιγαίο και την περιφέρειά του (700-480 π.Χ.) που διεξήχθη σε Θεσσαλονίκη. Φορέας διεξαγωγής Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης. Θεσσαλονίκη: Ζήτη, 461-474.
- Σκόπη, Ε. (2021). *Παραστάσεις πολεμιστών στα ταφικά απουλικά αγγεία*. Διπλωματική εργασία. Βόλος: Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας.
- Στεφοπούλου, Ι. (2011). *Ερυθρόμορφη αττική αγγειογραφία στην Μακεδονία τον 5^ο αιώνα π.Χ.* Διπλωματική εργασία. Βόλος: Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας.
- Τιβέριος, Μ. (1996). *Ελληνική Τέχνη: Αρχαία αγγεία*. Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών.
- Τιβέριος, Μ. (2012). *Αττικά αγγεία πολυτελείας στη Μακεδονία*. Πρακτικά συνεδρίου από 11ο Η κεραμική της αρχαϊκής στο βόρειο Αιγαίο και την περιφέρειά του (700-480 π.Χ.) που διεξήχθη σε Θεσσαλονίκη. Φορέας διεξαγωγής Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης. Θεσσαλονίκη: Ζήτη, 39-52.
- Τιβέριος, Μ. (2016). Κεραμική Σίνδου. Σε *Σίνδος II Το νεκροταφείο ανασκαφικές έρευνες 1980-1982. Πήλινα, γυάλινα και φαγεντιανά αγγεία, πήλινοι λύχνοι, μεταλλικά αγγεία, πήλινα ειδώλια και πλαστικά αγγεία, νομίσματα*. Επιμέλεια από Δεσποίνη, Α. Αθήνα: Εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας, 15-30.
- Allegro, N., Butera, M. & Chiovaro, M. (1993-1994). Saggi nella necropoli occidentale in proprieta A.S.I.. *ΚΩΚΑΛΟΣ*. 2:1129-1133.
- Boardman, J. (2001). *Αθηναϊκά ερυθρόμορφα αγγεία: αρχαϊκή περίοδος*. Μετάφραση από τα Αγγλικά από Παπουτσάκη Σερμπέτη, Ε. Αθήνα: Καρδαμίτσα. (το πρωτότυπο έργο εκδόθηκε 1975).
- Cavallaro, B. (2022). *Vasi attici a Vassallaggi: possibili "special commissions" in un centro sicano*. Πρακτικά συνεδρίου από 19ο Archaeology and Economy in the Ancient World που διεξήχθη σε Cologne/Bonn. Φορέας διεξαγωγής Associazione Internazionale di Archaeologia Classica. Heidelberg: Propylaeum, 77-92.
- Chiovaro, M. (2010). Schede ceramica attica. Σε *L'ultima citta rituali e spazi funerari nella Sicilia Nord-occidentale di eta arcaica e classica*. Επιμέλεια από Spatafora, F. & Vassallo, S. [χ.τ.]: Regione siciliana, Assessorato dei beni culturali e dell'identita siciliana, Dipartimento dei beni culturali e dell'identita siciliana, 46-89.

Clark, A., Elston, M. & Hart, M. (2002). *Understanding Greek Vases: A Guide to Terms, Styles and Techniques*. Los Angeles: Getty Publications.

De Angelis, F. (2016). *Archaic and Classical Greek Sicily: A Social and Economic History*. New York: Oxford University Press.

De Cesare, M. (2007). Crateri-cinerari figurati in Sicilia: immagini, rito e credenze religiose. *Sicilia antiqua. IJA*. 4:9-31.

De Miro, E. (1988). *Akragas, citta e necropoli nei recenti scavi*. Πρακτικά συνεδρίου από Veder Greco-Le necropoli di Agrigento που διεξήχθη σε Agrigento. Φορέας διεξαγωγής Soprintendenza ai beni culturali di Agrigento. Agrigento: L'Erma di Bretschneider, 235-252.

Deorsola, D., Gulf, D., Panvini, R. & Valbruzzi, F. (1988). *Catalogo*. Πρακτικά συνεδρίου από Veder Greco-Le necropoli di Agrigento που διεξήχθη σε Agrigento. Φορέας διεξαγωγής Soprintendenza ai beni culturali di Agrigento. Agrigento: L'Erma di Bretschneider, 253-394.

Di Niro, A. (2011). Dioniso e i Frentani. Σε *Το Δώρο του Διονύσου*. Επιμέλεια από Αδάμ-Βελένη, Π., Κεφαλίδου, Ε. & Στεφάνη, Ε. Θεσσαλονίκη: Ζήτη, 27-51.

Di Palo, F. (2006). *Dalla Ruvo antica al Museo Archeologico Jatta*. Fasano: Schena Editore.

Duday, H. & Gras, M. (2018). Mégara Hyblaea: La nécropole méridionale de la cité archaïque. Les données funéraires (notices des tombes et données biologiques). *EFR*. 6(1):1-3.

Dunbabin, T. (1948). *The Western Greeks: The History of Sicily and South Italy from the Foundation of the Greek Colonies to 480 B.C.* New York: Oxford University Press.

Durando, F. (1996). Sherds of a lesser trade at Pithekoussai: attic figured vases from the necropolis. *HBA*. 19-20:261-275.

Giudice, G. & Giudice, E. (2017). Il santuario di Persefone in località Mannella. Σε *I frammenti Beazley dal Persephoneion di Locri Epizefiri una ricostruzione iconografica*. Roma: L'Erma di Bretschneider, 27-29.

Greco, E. (2001). *Αρχαιολογία της Μεγάλης Ελλάδας*. Μετάφραση από τα Αγγλικά από Σουέρεφ, Κ. London: University Studio Press. (το πρωτότυπο έργο εκδόθηκε 1989).

Herring, E. (2014). Apulian vase-painting by numbers: some thoughts on the production of vases depicting indigenous men. *Bull. Inst. Class. Stud.* 57,79-95.

Holloway, R. (2000). *The Archaeology of Ancient Sicily*. London and New York: Routledge.

Kefalidou, E. (2016). *Céramique attique et locale de la fin de l'époque archaïque en Macédoine centrale Réflexions sur le Groupe de Mikra-Karaburun*. Πρακτικά συνεδρίου από 23ο La Macédoine du vie siècle avant J.-C. à la conquête romaine Formation et rayonnement culturels d'une monarchie grecque που διεξήχθη σε Paris. Φορέας διεξαγωγής Institut national d'histoire de l'art et au musée du Louvre. Paris: Editions De Boccard, 111-127.

Kurtz, D & Boardman, J. (2011) *Έθιμα ταφής στον αρχαίο ελληνικό κόσμο*. Μετάφραση από τα Αγγλικά από Ξένος, Θ. και Βιζυηνού, Ουρ. Αθήνα: Καρδαμίτσα. (το πρωτότυπο έργο εκδόθηκε 1971).

Lanza, M. (1990). Burying the Dead. Σε *Syracuse: The fairest Greek City Ancient Art from the Museo Archeologico Regionale Paolo Orsi*. Επιμέλεια από Wescoat, B. Atlanta: Emory University Museum of Art and Archaeology, 111-120.

Lippolis, E. & Mazzei, M. (2005). *La ceramica apula a figure rosse: aspetti e problemi*. Πρακτικά συνεδρίου από 21ο La céramique apulienne : bilan et perspectives που διεξήχθη σε Naples. Φορέας διεξαγωγής EFR. Naples: Centre Jean Bérard, 11-18.

Lyons, C. (1996). *Morgantina Studies: The Archaic Cemeteries Volume 5*. New Jersey: Princeton University Press.

Mannino, K. & Rubis, D. (1990). Due crateri attici a figure rosse dalla necropoli di Vaste. Σε *StAnt* 6 [Congedo Editore], 127-146.

Mannino, K. (2005). *Tra mito e realta note su alcuni vasi figurati*. Πρακτικά συνεδρίου από Cavallino pietre, case e citta della Messapia arcaica που διεξήχθη σε Cavallino. Φορέας διεξαγωγής Soprintendente per i Beni Archeologici della Puglia. Progettipercomunicare, 77-79.

Mannino, K. (2006). *Vasi attici nei contesti della Messapi (480-350 a.C.)*. Bari: Edipuglia.

Montenero, A. (2008). Tipologie tombali e contesti funerari a Ruvo di Puglia. Il corredo della Tomba dell'hydria dei vasai. (99-116). [χ.τ.]. [χ.ε.].

Montanaro, A. (2010). La ceramica a figure nere in area Apula. Produzioni, diffusione e contesti. *Mediterranea*. I(VII):203-268.

Moretti, L. (1970). *Problemi di storia Tarantina*. Πρακτικά συνεδρίου από 10ο Taranto nella civiltà della Magna Grecia που διεξήχθη σε Taranto. Φορέας διεξαγωγής Centro Studi sulla Magna Grecia dell'Università di Napoli. Napoli: Arte tipografica Napoli, 21-64.

Mugione, E. (2014). Vasi attici da Montesarchio. Iconografie rare e problemi di interpretazione. Σε *Miti e popoli del Mediterraneo antico. Scritti in onore di Gabriella d'Henry*. Επιμέλεια από Lambert, C & Pastore, F. Salerno: Gruppo Archeologico Salernitano, 213-219.

Neeft, K. (2020). The Corinthian Pottery from Argilos. *Publications of the Canadian Institute in Greece*. 11:1-128.

Neils, J. (1990). *Attic vases from Morgantina*. Πρακτικά συνεδρίου από I vasi attici ed altre ceramiche coeve in Sicilia που διεξήχθη σε Catania, Camarina, Gela, Vittoria. Φορέας διεξαγωγής Consiglio nazionale delle ricerche. Istituto di Archeologia, 173-178.

Paleothodoros, D. (2022). *Greek and Etruscan Vases: Shapes and Markets-An Introduction*. Πρακτικά συνεδρίου από 19ο Archaeology and Economy in the Ancient World που διεξήχθη σε Cologne/Bonn. Φορέας διεξαγωγής Associazione Internazionale di Archaeologia Classica. Heidelberg: Propylaeum, 1-7.

Panvini, R. (2004). *Ceramiche attiche figurate del Museo Archeologico di Gela Selectio Vasorum*. Gela: Marsilio.

Panvini, R. (2005). *Le ceramiche attiche figurate del Museo Archaeologico di Caltanissetta*. Bari: Edipuglia.

Panvini, R. (2016). Ceramica Attica per i Sicani. *ΚΩΚΑΛΟΣ*. 53(2):253-276.

Panvini, R. & Accolta, M. (2019). *Mangiare e bere a Gela in onore delle divinità e dei defunti*. Πρακτικά συνεδρίου από 14ο "Cenabis Bene" L'alimentazione nella Sicilia antica που διεξήχθη σε Caltanissetta. Φορέας διεξαγωγής SiciliAntica. Caltanissetta: Edizioni Lussografica, 277-304.

- Peruzzi, B. (2021). A quantitative approach to central Apulian grave assemblages (525-350 B.C.): Preliminary Note. Σε *Studi Miscellanei di Ceramografia Greca VII*. Επιμέλεια από Giudice, E., & Giudice, G. Ediarch, 225-227.
- Pontrandolfo, A. (1985). *Le necropoli urbane di Neapolis*. Πρακτικά συνεδρίου από 25ο Neapolis που διεξήχθη σε Taranto. Φορέας διεξαγωγής Consiglio Nazionale delle Ricerche. Taranto: Istituto per la storia e l'archeologia della Magna Grecia, 255-271.
- Russo, A. (2011). Il dono di Dioniso nell'Italia antica. Σε *To Δώρο του Διονύσου*. Επιμέλεια από Αδάμ-Βελένη, Π., Κεφαλίδου, Ε. & Στεφάνη, Ε. Θεσσαλονίκη: Ζήτη, 7-25.
- Semeraro, G. (1985). Otranto Dal VI sec. a. C. all'eta' ellenistica (scavi 1977 - 79). *StAnt*. 4:125-212.
- Shepherd, G. (Απρίλιος 2005). Dead men tell no tales: ethnic diversity in Sicilian colonies and the evidence of the cemeteries. *OJA*. 24(2):115-136.
- Trendall, A. (1970). *La ceramica*. Πρακτικά συνεδρίου από 10ο Taranto nella civiltà della Magna Grecia που διεξήχθη σε Taranto. Φορέας διεξαγωγής Centro Studi sulla Magna Grecia dell'Università di Napoli. Napoli: Arte tipografica Napoli, 249-263.
- Van de Put, W. (2022). *Markets and the survival of shapes: the case of the column krater*. Πρακτικά συνεδρίου από 19ο Archaeology and Economy in the Ancient World που διεξήχθη σε Cologne/Bonn. Φορέας διεξαγωγής Associazione Internazionale di Archaeologia Classica. Heidelberg: Propylaeum, 9-19.
- Vassallo, S., Valentino, M. & Chiovaro, M. (2013). *Incinerazioni nella necropoli occidentale di Himera: prime osservazioni sul rito e sui corredi*. Πρακτικά συνεδρίου από Ollus Leto Datus Est: architettura, topografia e rituali funerari nelle necropoli dell'Italia meridionale e della Sicilia tra Antichità e Medioevo που διεξήχθη σε Reggio Calabria. Φορέας διεξαγωγής MArRC. Reggio: MArRC, 489-498.
- Voza, G. (1990). Recent Archaeological Research in Syracuse. Σε *Syracuse: The fairest Greek City Ancient Art from the Museo Archeologico Regionale Paolo Orsi*. Επιμέλεια από Wescoat, B. Atlanta: Emory University Museum of Art and Archaeology, 11-13.
- Wescoat, B. (1990). Syracuse, richest and fairest of all cities. Σε *Syracuse: The fairest Greek City Ancient Art from the Museo Archeologico Regionale Paolo Orsi*. Επιμέλεια από Wescoat, B. Atlanta: Emory University Museum of Art and Archaeology, 14-24.

Yntema, D. (1990). *Le ceramiche e l'artigianato del Salento*. Πρακτικά συνεδρίου από 30ο Taranto που διεξήχθη σε Taranto, Lecce. Φορέας διεξαγωγής Consiglio Nazionale delle Ricerche. Taranto: Istituto per la Storia e l'Archeologia della Magna Grecia, 139-183.